

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Af landsbyskolens saga

UDGIVET AF DANMARKS LÆRERFORENING

Af
landsby-
skolens
saga

Udgivet af Danmarks Lærerforening

i 150-året
for skoleanordningerne
af 1814

Forord

Den 29. juli 1964 er det 150 år siden, Kong Frederik den VI udstedte de tre anordninger, som kom til at danne grundlag for den danske folkeskole og for den lovgivning, der senere har været bestemmende for den danske skoles udvikling.

Ved 100-års dagen for anordningerne udsendte Danmarks Lærerforening »Den danske folkeskole gennem 100 år«. Også de 150 år har Danmarks Lærerforening ønsket at markere ved udsendelsen af »Af landsbyskolens saga«.

Det danske samfund har i vort århundrede gennemgået en strukturændring, der efter midten af århundredet har udviklet sig i en sådan hast, at det kan være vanskeligt at fastholde bestemte tidsbilleder i bevidstheden.

Landsbyskolen i skoleanordningens forstand, hvor skolen ved siden af kirken var midtpunktet i et rent landsbysamfund, vil inden længe være ophørt at eksistere, og foreningen har derfor fundet det naturligt at sætte et minde for denne skoleform, der har haft en umådelig betydning for hele det danske samfunds udvikling og har efterladt sig så dybe spor.

Det er vort håb, at »Af landsbyskolens saga« kan give impulser til andre til at uddybe de faser, man har søgt belyst, men vi håber samtidig, at vi ved udsendelsen har været med til at formidle indtryk fra en skoleperiode, der afspejler betydelige sider af livet i landsbysamfundet, som det formede sig i en tidsperiode, som har rummet værdier, vi gerne vil føre over i fremtiden.

»Af landsbyskolens saga« er redigeret af redaktør *Albert Johansen*, amtsskolekonsulent *B. Villumsen*, bibliotekar *Robert Hellner* og overbibliotekar *Poul Müller*.

Jeg retter en varm tak til redaktøren og redaktionsudvalget for det store arbejde forud for skriftets udsendelse og til alle, der på forskellig måde har medvirket til værkets tilblivelse.

Vordingborg i juni 1964.

Stinus Nielsen.

AF LANDBYSKOLENS SAGA
er tilrettelagt
af et udvalg, bestående af:

Fhv. amtsskolekonsulent B. Villumsen

Overbibliotekar Poul Müller

Bibliotekar, cand. mag. Robert Hellner

Redaktør, overlærer Albert Johansen

Redaktion:

Redaktør, overlærer Albert Johansen

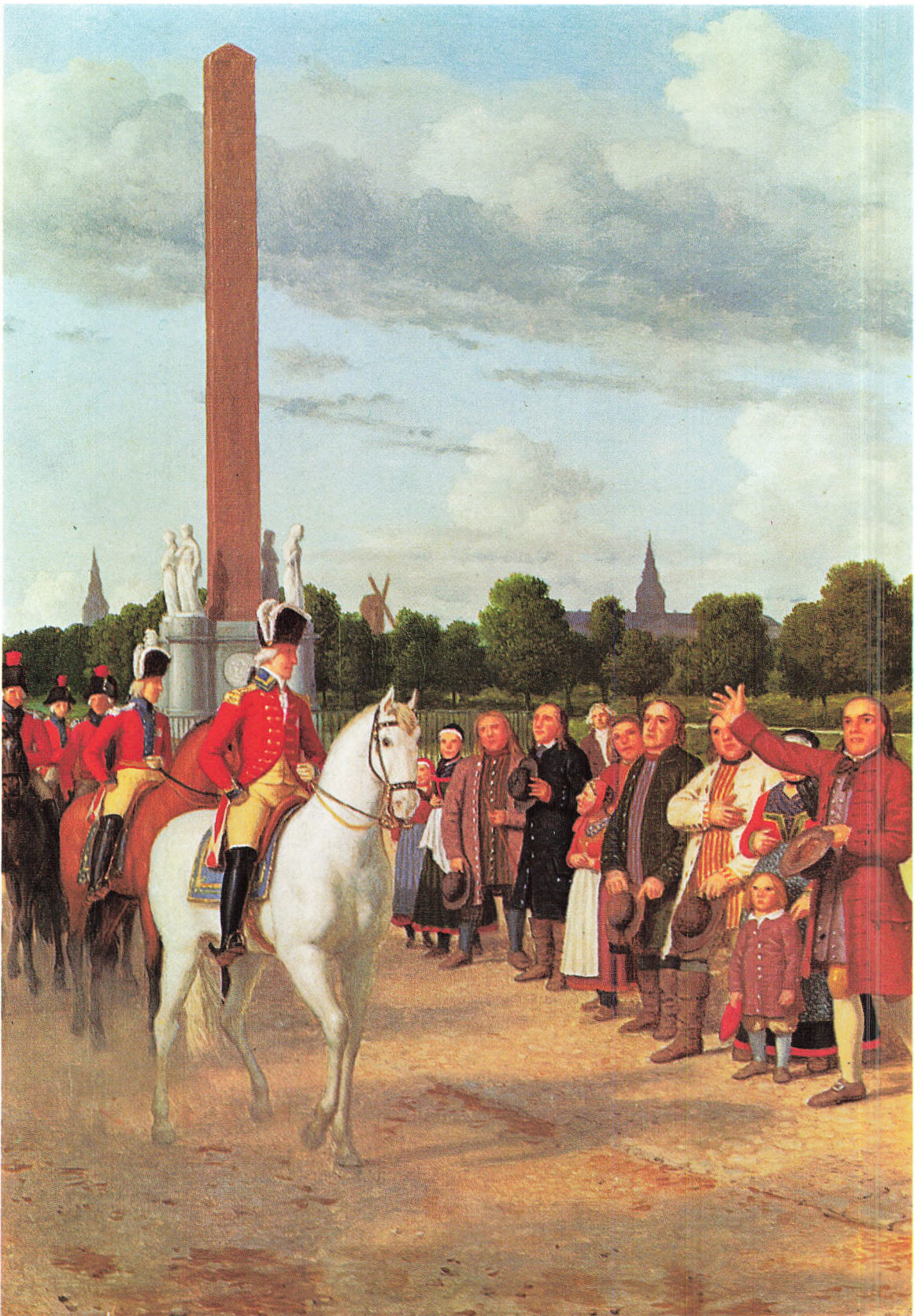

M. Unno, Statens Museum for Kunst, deponeret på Statens pædagogiske Studiesamling.

Degnen, der læser brevet op for det aldrende ægtepar – en pendant til situationen i Holbergs *Per Degn* – karakteriserer folkeoplysningen før 1814. Der ligger et sekels skoleudvikling mellem dette billede og L. A. Rings fra 80-erne, hvor den lille pige har overtaget degnens rolle.

L. A. Ring: Avisen læses højt.

Kronprinsen hyldes ved Frihedsstøtten.

(Frederiksborgmuseet).

Introduktion

Det kendes på mere end én måde, at almuens børneundervisning i sin oprindelse og århundreders langsomme vækst i særdeleshed er i de himmelske magters hånd. I forordet til anordningen af 29. juli 1814 lægger Frederik den Sjette sig på linie med »de fremfarne kongers bestræbelser på at fremme almueundervisningen i Danmark«. Et skolehistorisk tilbageblik godtgør, at de fremfarne konger ikke har haft synderligt held i deres bestræbelser. Hvad der er gjort fra Kristian den Andens forordninger, der blev brændt, til Danske Lovs bestemmelser om udvidet degnelæsning har karakter af parentetiske indskud frembragt i korte hvilepavser mellem krige og andre voldelige begivenheder. Selv en så monumental bedrift som Frederik den Fjerdes rejsning af de 240 rytterskoler har mere karakter af et pietistisk takke- og pønitenseoffer – frembåret i den kongelige regerings skumringstime efter den store nordiske krigs heldige afslutning – end af et samlet skolelovgivningsfremstød.

Først med Kristian den Sjettes forordning om skoler på landet af 23. januar 1739 gives på grundlag af et grundigt kommissionsarbejde en egentlig skolelov for Danmark. Loven bygger på Frederik den Fjerdes instrukser for rytterskolerne. Den pålægger degnene almindelig pligt til at holde skole med undervisning i kristendom, dansk, skrivning og regning – med pligt til at holde substitut, såfremt egne evner ikke slår til. Den indeholder bestemmelser om skolebygningers antal og beskaffenhed, om skoleholderes løn og kaldelse og om skolens tilsyn og undervisning. De økonomiske byrder ved lovens gennemførelse rejste modstand, og allerede året efter måtte en ny forordning lempe bestemmelserne, bl.a. derved, at de store hartkornsejere selv fik lov at bestemme vedrørende antal af skoler, deres kvalitet og skoleholderens løn.

På Frihedsstøttens vestre side står: *Kongen bød, stavnsbåndet skal ophøre, landbolovene gives orden og kraft, at den frie bonde kan vordre kæk og oplyst, flittig og god, hæderlig borger, lykkelig –*

På den modsatte side læses: *Kongen kendte, at borgerfrihed bestemt ved retfærdig lov giver kærlighed til fædrelandet, mod til dets værn, lyst til kundskab, attrå til slid, håb om held.*

Stavnsbåndets lænker var faldet, men at give bonden lyst til kundskab og at gøre ham oplyst stod endnu tilbage. Foreløbig var det lagt i den store skolekommissions hånd.

Under beskedne forhold indrettedes for omkring 350 år siden skole for 7 sognes børn i den gamle kirkelade i Hesselager. Skolen lukkede for 150 år siden.

Et af de ærværdigste og ældste skolemonumenter er den middelalderlige kirkelade i Hesselager, der i 1600-tallet indrettedes til forbundsskole for 7 sogne. Det var adelsmanden Niels Friis – en nevø af kansleren Johan Friis – der indrettede laden til skole.

Det hed i fundatsen, at skolen skulle bestå til evig tid. Det kom den ikke til, men den stod som skole i 200 år og lukkede sine døre omkring 1814.

Den lave sidedør minder meget om middelalderkirkernes beskedne norddøre.

Foto V. V. Thomsen

Trappen af granitsten, den lave indgangsdør og de små vinduer ses endnu i den gamle kirkelade, hvor børn gennem 200 år samledes til undervisning i religion, dansk og regning.

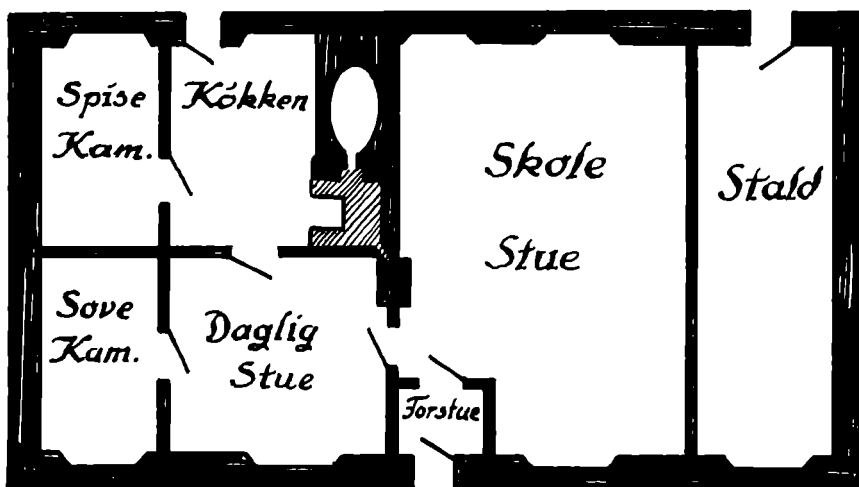

Rytterskolen i Lillehedinge.

Rytterskolerne

I årene fra 1721 til 1726 lod Frederik den Fjerde i landets tolv rytterdistrikter opføre 240 rytterskoler. Såvel bygninger som instrukser, hvor indflydelse fra sjællandske biskopper mærkes, er mønsterværdige. Det er en normgivende indsats langt ud over tidens målestok. Om rytterskolerne hedder det således i en beretning fra 1737:

»Overalt rage de murede huse op, tækkede med teglsten, såre skønt indrettede i værelser. En gang om året sættes de i stand på kongelig regning, derfor bevares de i bedste tilstand og frembyde skuet af altid at være nye.

Grundplan af en rytterskole.

Rytterskolerne er Frederik den Fjerdes fromhedsbrev. Derfor er de også ihukommet på hans marmorsarkofag. Den ædle gave blev dog ikke overalt modtaget i giverens ånd. Der klages over, at bønderne ikke vil afse børnene til undervisning, og en lærer udbryder med profeten Esaias, »at der ikke er flere børn i skolen end bær efter høsten«.

Rytterskolernes karakter af et kongeligt takoffer understreges i strofen af gehejmarkivar Fr. Rosttgård indhugget i indgangstavlen med Frederik den Fjerdes kronede navnetræk:

Halvtredsjindstyve aar, Gud, har du mig opholdet,
at høgdom, krig og pest mig intet ondt har voldet,
thi hder jeg dig tak og breder ud dit navn
og bygger skoler op de fattige til gavn,
Gud, lad i dette værk din naades fylde kende,
lad denne min fundats bestaa til verdnes ende,

lad altid paa min stol en findes af min æt,
som mener dig, min Gud, og disse skoler ret.

Epigrammer i tidens stil over de indvendige døre maner til kongens ihukommelse og priser jævne skolemestervaner:

Lyfter du postej og tærter,
udaf slikt vi intet har,
landsbhretter, kaal og ærter
staa udi hverandret far.

Prins Carls skole i Store Torøje, opført 1719, fotograferet 1921.

Gjærup skole, den først indviede af de Johan Ludvig Reventlowske skoler.

De reventlowske skoler

De reventlowske skoler, opført mens den store skolekommission arbejdede, står som monument over en ædel og fremsynet indsats. Den 17. december 1783 indviedes ved en festgudtjeneste i Brahetrolleborg kirke skolen i Gjærup som den første af de tre skoler, Johan Ludvig Reventlow lod opføre.

Et legendarisk skær – som et forvarsel om romantikken – hviler over denne skole allerede under dens opførelse.

Unge piger hører sent om aftenen dejlig sang tone ud fra den, og et kraftigt kornmod forlener den i sensommer-natten med en himmelsk klarhed (*N. Rasmussen Søkilde: De reventlowske skoler for 100 år siden*).

Et udførligt reglement, udfærdiget af greven, præciserer undervisningsplan, tilsyn og lærerløn. Fagkredsen er: religion, geografi, historie, naturbegivenheder, agerdyrking, regning og skrivning. Udenadslærens spøgelse manes i jorden:

“Det er forstændens kræfter, som skal øves og oplyses, intet betroes derføre ihukommelsen, uden det, som tydeligt forstaaes. Det kommer ikke an derpaa, at der læres meget, men at det, som læres, læres til gavnus.”

Om udskrivning og mindstefordringer hedder det:

“Jungen lœsfrives af stoelc-protocollen, med mindre han kan læse alt, saavel trykt, som skrift, kan gjøre fornuftig rede og rigtighed for de nødvendigste deele i christendommen, samt forstaa saa meget af skriften og regnen, at de selv kan mærke og regne det, de nødvendigt trænge til, uden at løbe fare for at bedrages af andre, som vil nytte deres bankundighed til deres stabe.”

Såre realistisk er der knyttet kompetance til skolegangen, graderet i tre klasser:

“Til at kunne blive gaardmand vil fra aaret 1788 være for-nødent, at En ikke allene kan læse alt, hvad som forelægges ham, men han maa tillige kunne skrive en god og læselig haand og regne i det mindste de 4re species og den simple Regula De Tri samt forstaa alt det, som behøves til at forestaa en fornuftig abling.

Al en huusmand behøves ikke den kundskab i ablingen eller den fuldkomnere regnen.

En inderste, der kun vil vinde sit brød med dag-arbejde, kan undvære begge dele, naat han kun kan det, som udfordres til at lœsfrives ud af protocollen.”

To Århundreder mødes

Med den meget talende silhuet henrykkes vi til tiden omkring skoleanordningen af 1814.

Opstillingen er fra 1818, scenen er en skolestue i Græse i Nordsjælland. Skolemesteren er degn og skolelærer Peder Rugaard (1756–1825).

Billedet kan symbolisere et tidehvert. Den myndige gamle degn med topluen og fjerpenen er enevældens og autoritetstroens repræsentant, og den største af disciplene – den gamles søn – den senere kendte skolemand, politiker og skolebladsredaktør D.E. Rugaard, der dimitteredes fra Jonstrup 1827 og med hældning mod Bondevennernes fløj sad i folketinget fra 1852–72, repræsenterer frihedsgryets oppositionelle århundrede.

(Silhuetten er fra Statens pædagogiske Studiesamling)

Rendegarn og islæt

Af mag. art. Poul Fatum

Kommissionen til de danske skolers bedre indretning holdt sit første møde den 11. november 1789. Den 29. juli 1814 underskrev Frederik den Sjette de to anordninger, der gjorde dens arbejde til lov. Et stort og vægtigt arbejde, der havde strakt sig gennem fem og tyve år, var omsider afsluttet, og den store skolekommission, som rettelig burde kaldes den lange skolekommission, kunne overgive sagens mange akter til kancelliets arkiv. Dramatiske og betydningsfulde begivenheder var udspillet på Europas scene, medens kommissionen arbejdede. Dens første møde blev afholdt umiddelbart efter, at stænderforsamlingen i Paris

Johan L. Reventlow (Maleri på Frederiksborg Museet)

Christian D. Reventlow
(Maleri på Frederiksborg Museet)

Navnene Johan Ludvig Reventlow og Christian Ditlev Reventlow er antegnet med uvisnelig hæder i Danmarks historie. Som de to brødre var foregangsmænd i landboreformernes praktiske gennemførelse, var de opflammet af iver for skolesagen.

Begge havde sæde i den store skolekommission, og inspireret af Rousseau og filantropismen, som den udformedes på tysk grund, oprettede de mønsterskoler under deres godser Brahetrolleborg og Christianssæde.

Om grev Chr. D. Reventlows nidkærlighed for skolesagen har vi et samtidigt vidnesbyrd af skolelærer Rasmus Sørensen, der under sin uddannelse på Vesterborg seminarium 1816-18 overværede alle eksamener på skolerne under Christianssæde:

»Her var excellencen, selv overalt til stede, og en så stor og ærværdig personlighed, prydet med de mange stjerner og kors, havde jo aldrig noget menneske i Danmark tilforn set at møde og tage omkring i almueskoler, for at høre hvert barn af rollingerne læse, stave, lægge sammen, kjende tal og skrive bogstaver, kjende ordet og Vor-Herres«.

N. E. Balle, Sjællands biskop fra 1783-1806

(Maleri på Frederiksborg Museet)

Biskop Balle repræsenterede det konservative element i den store skolekommission. Som udgiver af »Balles Lærebog« er han kommet til at stå som eksponent for åndløst religionsterperi under tampens og risets tegn. Intet er mere uretfærdigt overfor Balles minde. Hans lærebog var absolut ikke for børn; men hans omsorg for skolen var forbilledlig. 5 gange kom han sit store stift rundt på skolevisitationer, og overalt advarede han mod tanketom udenadsplapren. Selv katekiserede han i skolestuerne, som skildret i »Pligtankeret«:

»Nu børnlille, tager enhver sin lærebog for sig og kaster op i det tredie kapitel, det andet stykke. En af eders rejser sig og læser det tydeligt og langsomt op, men holder lidt op, hvor han ser, at der står en lille streg, som hedder komma. I andre må passe på, om han læser rigtigt uden at synge eller dræve og mærke på de små streger. Ser nu alle sammen ikke på mig, men på stykket i eders bog og hører nøje efter, hvordan jeg spørger fra linie til linie«.

havde tiltaget sig rettigheden som nationalforsamling og indledt revolutionen med at frigøre bønderne ved at erklære alle adelens rettigheder for ophævede. Dens sidste møde faldt tre måneder efter Napoleons abdikation.

Inden for åndshistoriens mange områder falder udviklingen som et samspil imellem noget gammelt, en tradition, der skal videreføres, og noget nyt, det befrugtende, det epokegørende. Det traditionelle i folkeskoleloven af 1814, eller som den rettelig hedder, i anordningerne af 29. juli 1814 om almueskolevæsenet i købstæderne og på landet, var videreførelsen af de bestræbelser for at opbygge en fast folkeskoleordning, der tidligere var kommet til udtryk officielt med kirkeordinansen af 1537, der var et led i reformationstidens almin-

delige oplysningsprogram, og med skoleforordningen af 1739, der blev udsendt i tilknytning til konfirmationens indførelse tre år tidligere, og privat med f.eks. den store og fortjenstfulde pædagogiske indsats, der blev øvet omkring år 1700, inspireret af den samtidige pietistiske vækkelsesbevægelse. Men under denne linie ligger der andre tråde, mere spegede og mindre klare i deres forløb, som det lønner sig at rede ud, hvis vi vil se arbejdet med loven af 1814 i en større kulturel sammenhæng.

Humanismens århundrede var borgerens århundrede. Selv Luther måtte billige, at bondeopstandene blev slået ned med hård hånd. Det sømmer sig ikke at tage selv, og turen var slet ikke kommet til bonden endnu; det skete først, efterhånden som de europæiske lande lagde deres statsøkonomiske system om. Perioden, der begyndte med Cromwell og puritanerne og endte med pietisterne og Frederik den Store, var merkantilismens tid, hvor handelsmonopoler, udførselspræmier

Grev Ernst Heinrich Schimmelmann, statsminister fra 1788, gik som brødrene Reventlow foran med praktiske reformer på sine godser. Schimmelmann var formand for den store skolekommission, et varmt og ædelt menneske, hvis hjerte bankede for medmennesket og omfattede kunsten med stærke følelser.

(Maleri på Frederiksborg museet)

og beskyttelsestold var de våben, man benyttede for at forøge indtægterne og begrænse udgifterne i kampen om Europas sølvbeholdning, og hvor den mennesketype, staten skulle bygge på, var den stabile og arbejdsomme borger.

Men konjunkturerne skiftede, og man indså, at handel og industri nok kunne skabe avance, men ikke ny værdi. Encyklopædisterne krævede ophævelse af alle toldgrænser, privilegier og monopoler og gjorde dermed front imod merkantilismen, som de krævede afløst af et nyt nationaløkonomisk system, fysiokratismen, der så jorden som den eneste reelle rigdomskilde og følgelig landbruget som det eneste egentlige produktive erhverv. Skal nationalvelstanden forøges, må udbyttet af jorden forhøjes, og det kan gøres gennem intensivering af de tre produktionsfaktorer arbejde, jord og kapital. Bedre arbejde vil sige bedre dyrkningsmetoder, bedre redskaber, bedre arbejdsmetoder; bedre jord vil sige rationel udnyttelse, vekselbrug, effektiv rensning, dræning, kultivering og gødskning. Medens problemerne omkring disse forhold lader sig løse ved hjælp af oplysning og undervisning, kan det sidste kun klares ved hjælp af en forhøjet kapitalinvestering, og det blev da statsmagtens opgave i den kommende tid enten selv at overtage driftsherrens rolle eller tilskynde andre dertil, eller gennem økonomiske og praktiske landboreformer at forbedre bøndernes kår i en sådan grad, at de efterhånden blev i stand til selv at præstere den nødvendige realkapital. Som merkantilismen var kongemagtens kamp mod de store købmænd, var fysiokratismen kampen mod de store godsejere. Før var et af midlerne den driftige borger; nu blev den oplyste bonde.

Periodens første praktiske pædagogiske resultat var Pestalozzis skoleforsøg på Neuhof. I sine studieår på Collegium Carolinum i Zürich havde han stiftet bekendtskab med såvel encyklopædisternes nationaløkonomiske som pædagogiske teorier, og da det stod ham klart, at en løsning af landets sociale og økonomiske problem måtte begynde med praktiske landbrugstekniske reformer, tilrettelagde han et undervisnings- og arbejdsprogram, der kortelig kan karakteriseres som landbrug som centralfag. Når Pestalozzi efter få års forløb måtte opgive denne plan, var det ikke, fordi ideen ikke var god nok, men fordi han ikke magtede at gennemføre den, dels på grund af at han ikke rådede

over tilstrækkelig kapital, dels og vel fornemmelig på grund af at han livet igennem var et håbløst rodehoved med hensyn til pengesager.

Det blev folk med de nødvendige penge og administrative evner som Friedrich Eberhard von Rochow og Philipp Emanuel von Fellenberg, der på deres godser Reckahn og Hofwyl realiserede oplysningstidens skoleprogram, den første nærmest i filantropisternes ånd, den sidste helt i Pestalozzis, hvis socialreformatoriske teorier han livet igennem følte sig i gæld til. Fælles for deres pædagogiske bestræbelser er den rationalistiske tyrkeretro på begreberne naturlig religion og fornuftig oplysning: gennem forstandsøvelser skal eleverne ledes frem til rigtig tænkning, som er forudsætningen for en forståelse af og fastholden ved sådanne grundsætninger, der vil resultere i store og gode handlinger. Som alle laster har deres udspring i dumhed og overtro, således er forstandens oplysning den eneste vej til dyd og lyksalighed.

Alle disse ting lå som noget givet for den store skolekommission såvel som for alle øvrige kommissioner af samme art i samtidens Europa. Det drejer sig ikke om punkter, man efter behag kan sætte på dagsordenen eller lade være, men om historisk givne fakta, der må tages til efterretning som arbejdets forudsætning, som det rendegarn, der er sat på væven, og som væveren nu har til opgave at binde sin islæt på, så der fremkommer den vare, han har brug for, og det mønster, han ønsker. Det er hans stilling til de aktuelle muligheder, hans evne og vilje, hans idealer og værdiforestillinger, der bestemmer det færdige arbejdes karakter og kvalitet.

Vævning har som håndværk en hædersplads i menneskehedens kulturhistorie. Der er noget smukt i det forhold, at de opfindelser, der omsider førte til dets mekanisering, blev gjort af en digter.

Da kommissionen begyndte sit arbejde i 1789, talte den syv medlemmer. Som formand fungerede den 42-årige lensgreve til Lindenborg, Heinrich Ernst Schimmelmann, finansminister og fra 1788 statsminister. Han var med personlige bånd knyttet til familien Reventlow, hvis socialpædagogiske arbejde han beundrede, og var selv kendt for sine

humanitære interesser, der blandt andet havde gjort ham til en central figur i kampen mod neger-slaveriet.

Fire kommissionsmedlemmer måtte efter en kortere årrække trække sig tilbage, tre af dem af helbredshensyn; den fjerde, præsten Christian Bastholm, nedlagde sit hverv samtidig med, at han tog sin afsked som kongelig konfessionarius i året 1800.

De to, der kom til at trække det meste af læsset, var den 41-årige lensgreve Christian Detlev Frederik Reventlow og den 45-årige teologiske professor Nicolai Edinger Balle, der i 1783 var blevet Sjællands biskop.

Da arbejdet omsider var tilendebragt, var kun Schimmelmänn, Chr. Reventlow og Balle tilbage af den oprindelige kommission, der dog i kortere eller længere perioder var blevet suppleret med en række medarbejdere, blandt hvilke især den fremragende kirkehistoriker Friedrich Münter, der overtog Balles bispestol i 1808, blev en værdifuld arbejdskraft.

Lige så berettiget det er at spørge, hvad der kvalificerer denne eller hin til en plads i skolekommissionen, er det at hævde, at det slet ikke ville være rimeligt at nedsætte nogen kommission uden N.E. Balle og Chr. Reventlow, der begge kraftigt havde underbygget det almindelige krav om en revision af skolelovgivningen med grundige erfaringer af henholdsvis negativ og positiv art, idet Balle på sine visitatser havde set, hvor meget der manglede, og Reventlow fra sine egne og sin broders reformer vidste, hvor meget der kunne nås.

Chr. Reventlow havde taget initiativet til nedsættelsen af kommissionerne, der fik gennemført de store landboreformer, hvis slutsten var stavnsbåndets ophævelse, og var sammen med kommissionernes højt begavede sekretær, Chr. Colbjørnsen, sjælen i hele dette arbejde, som han ikke alene gik ind til med hele sin fordomsfri idealisme, men også med solide praktiske erfaringer, idet han, da han 27 år gammel havde overtaget familiegodset Christianssæde, straks var gået i gang med at realisere det i det små, som han nu krævede gennemført i det store. Han havde en lige så solid baggrund for sit arbejde i skolekommissionen.

Chr. Reventlow og hans tre år yngre broder Johan Ludvig Reventlow til Brahetrolleborg havde skaffet sig et så omfattende kendskab til von Rochows

skoletanker, at de var i stand til ikke alene at forny deres godsers skoler efter von Rochows mønster med lyse og rummelige lokaler, men også til at gennemføre, at de blev ledet i hans ånd med anskuelsesundervisning, med samtaler og læsning om hverdagens ting, med det mål at bibringe børnene nyttige kundskaber og praktisk viden. Ludvig Reventlow var idealisten, der altid lå i spidsen og aldrig kunne få det til at gå rask nok. Chr. Reventlow, der var mere nøgtern og realistisk, beundrede sin broders ildhu, men forstod at lægge sammen og trække fra med det resultat, at det ofte fremgik af hans responsa, at nok var røsten Ludvigs, men hånden var Christians. Medens Ludvig Reventlow helt og fuldt gik ind for flantropismen, således som den på grundlag af Basedows og Campes skrifter blev hævdet i den kosmopolitiske kreds omkring Skt. Petri Kirke, var Chr. Reventlow mere moderat, idet han i højere grad følte sig beslægtet med folk som Christian Gellert og Johann Caspar Lavater, hvis opbyggelige sange og skrifter gav udtryk for et næstekærligt og fortrøstningsfuldt gudsforhold, der var af en ganske anden positiv karakter end de radikale oplysningstanker.

Erfaringerne fra disse og andre lignende forsøgsskoler berettigede Chr. Reventlow til at hævde, at den fulde betydning af landboreformerne ikke ville vise sig, før denne sag blev fulgt op af en tilsvarende almindelig skolereform.

I sin 25 år lange funktionstid som Sjællands bisp nåede N.E. Balle fem gange at besøge samtlige skoler i sit stift til en overhøring, der, tit med efterfølgende præmieuddeling, i regelen strakte sig over to til tre timer. Han var en erklæret fjende af de nye tanker, hvis naturalisme han frygtede ville lokke eleverne fra umoden kritik til goldt fritænkeri. Til afløsning for Pontoppidans lærebog, der var tung som en slibesten af velment pietistisk omstændelighed, lavede Balle, kraftigt tilskyndet af reformvennernes højre fløj, en ny, som sammen med den salmebog, han redigerede, meget tydeligt vidner om, i hvor høj grad han selv er præget af oplysningstidens rationalisme og åndløse tørke. I salmebogen er f.eks. Brorsons linie om alle kongerne, der mægted ej det mindste blad at sætte på en nælde, blevet til: »ej mindste strå frembragte de, et vink dem selv kan fælde«; og Luthers gamle lede fjende er afløst af »vor fjende, syndens lyst, sig rejser i vort bryst«, – for

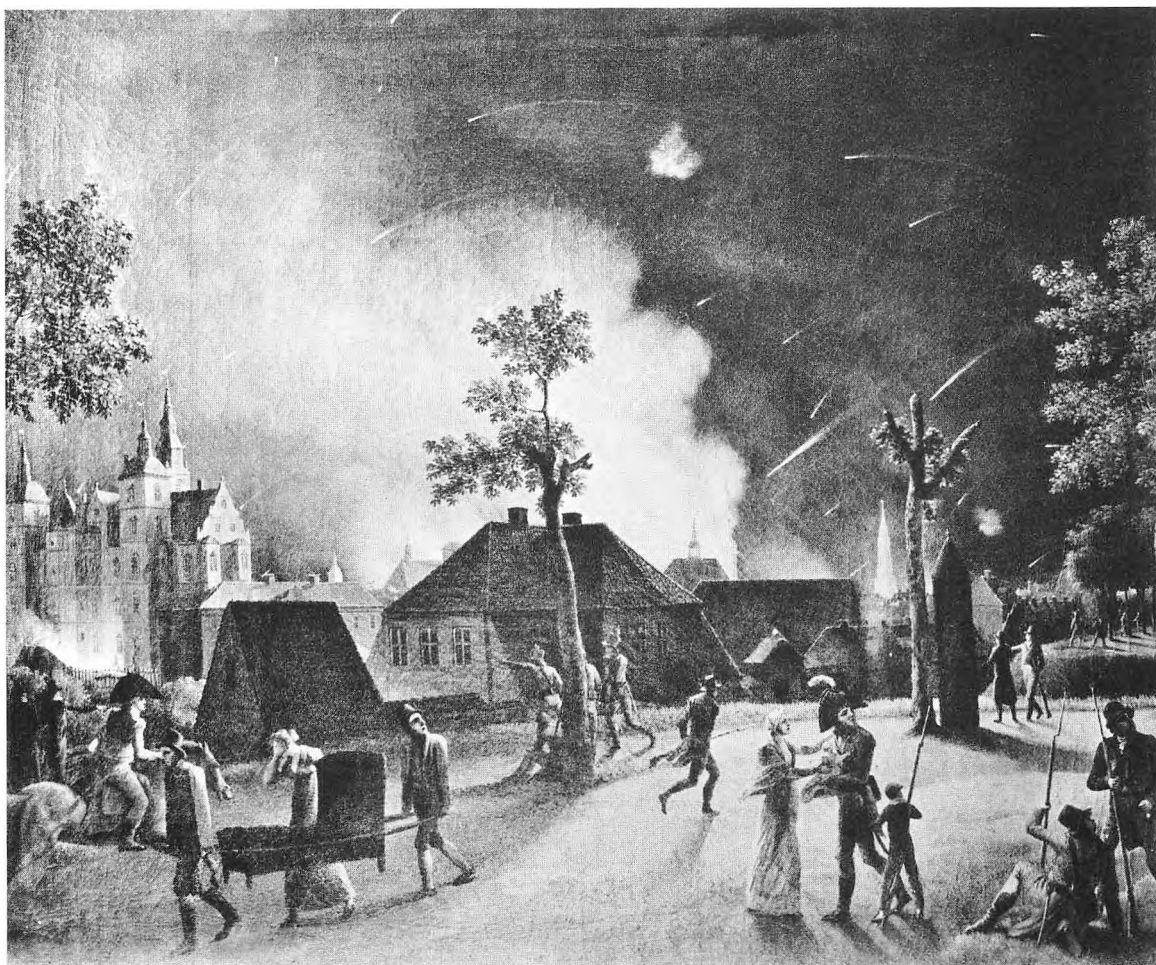
bøgerne måtte jo for enhver pris ikke indeholde noget som helst, der var fordærveligt, d.v.s. som ikke kunne forstås ved sund eftertanke. Derfor rummede også en lærebog, som kommissionen karakteriserede som god og brugbar, følgende definition på begrebet sandhed:

En sandhed er i almindelighed enhver dom, der er udtrykt med ord, som ikke forestiller en tings beskaffenhed anderledes, end samme efter Guds indretning enten må fornemmes af vore sanser eller tænkes af vor forstand.

Balle levede med i det, der foregik omkring ham, med hjerne og hjerte; han så, hvad der var galt, og gjorde sig også sine tanker om, hvordan det kunne rettes op, og omtrent samtidig med at Chr. Reventlow rejste kravet, fremkom også Balle med et forslag til skolevæsenets forbedring, men medens Reventlow krævede en radikal omlægning af

hele skolesystemet, foreslog Balle en fornyelse inden for de bestående rammer.

Chr. Reventlow fik i embeds medfør Balles forslag til udtalelse og Balle i samme anledning Reventlows. De havde derfor et indgående kendskab til hinandens synspunkter, da de mødtes til samarbejdet i kommissionen, hvor de klogeligt som første punkt på arbejdsplanen satte et problem, hvis løsning alle parter fandt påtrængende nødvendig: læreruddannelsen. Under dette arbejde viste det sig, at de to fløje ikke stod hinanden så fjernt, som oprindeligt antaget, og efter ti års virke kunne kommissionen fremlægge et forslag til en folkeskolelov, der, selv om det var godkendt af alle de i sagen interesserede parter, først og fremmest honorerede de moderate filantropisters ønsker. Det blev således Reventlow, der i første omgang

Københavns bombardement, 1807, var et knyttnæveslag mod det reformværk i ædel humanistisk, filantropistisk ånd, der slutter oplysningstidens århundrede i Danmark.

Eckersberg: Bombardementet på København, natten mellem 3-4 september 1807.

(Frederiksborg)

J.Th.Lundbye: Peer Peersens gård i Trønninge.

(Kobberstiksamlingen)

fik sin vilje; udviklingen sørgede for, at det i sidste blev Balle, der fik sin. Foreløbig blev forslaget fremsendt til kongen og videresendt til statsrådets betænkning i maj måned 1799.

Blandt dem, der skulle afgive responsum, var kongens svoger, den 34-årige hertug Friedrich Christian af Augustenborg, der med den charmerende blanding af ele- og arrogance, som udmærkede de unge velbegavede kavallerer af denne slægt, gav udtryk for en meget skarp kritik, der på det nærmeste var efter formelen: han har jo ikke noget på. Også andre kritiske røster lod sig høre: man savnede en klar formulering af undervisningens mål, man talte om overfladiskhed, om det farlige i at erstatte reelle kundskaber med fraser og stumper, om barnagtighed og væmmelig popularitet. Men den dybeste årsag til, at det skulle vare endnu femten år, før forslaget fik sin endelige afpudsning for omsider at blive ophøjet til lov, skal søges i det forhold, at klimaet omkring reformarbejdet var ved at ændre sig.

Hele perioden fra firserne og til tiden omkring århundredeskiftet havde været præget af en støt økonomisk fremgang for vort land. Det var den

florissante tid, hvor priserne og avancerne stadig steg, og hvor den neutrale dansk-norske handelsflåde sejlede millionfortjenester hjem fra alle havne i revolutionskrigenes Europa. Men med Københavns bombardement og flådens udlevering skiftede billedet. Kampene ebbede ud, og efterhånden som de hjemvendte soldater gik ind i hjemlandets produktionsapparat igen, blev de danske varer spærret ude. Danmark blev et fattigt og efter Kierfreden også et lidet land, hvis nationalindtægt stadig faldt, medens statsgælden stadig voksede. Til den økonomiske bankerot kom den åndelige, der stillede hele den aktuelle historiske situation i et skærende klart lys, som fik oplysningstidens idealer til at se flade og snævre ud. Man begyndte at forstå, at forholdet imellem menneske og tilværelse rummer andre dimensioner end dem, et aldrig så velment oplysende foredrag om kartoffelavl og vaccination bevæger sig i.

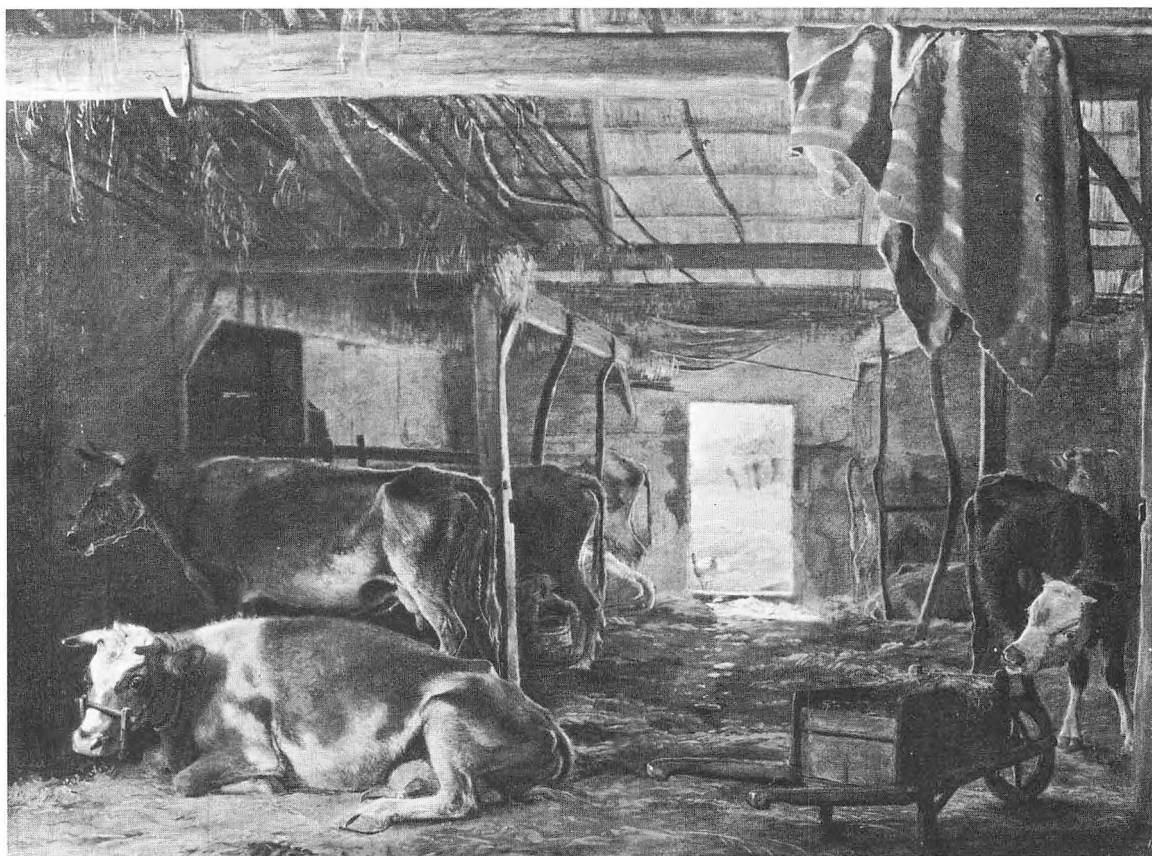
En sommeraften i året 1791 dannede den herskabelige Schimmelmannske lystgård i Hellebæk rammen om en bevæget og højtidelig festlighed, der kulminerede med, at Jens Baggesen til musikledsagelse læste den skønne hymne *An die Freude*,

som få år i forvejen var skrevet af den begavede digter, hvis minde man var samlet for at ære: Friedrich Schiller. Det viste sig snart, at dødsbudskabet var forhastet; Schiller var ikke død, men alvorlig syg, overanstrengt og deprimeret.

På vandrigen gennem sit livs labyrint havde Baggesen lært Schiller at kende og var blevet så begejstret for hans digtning og hans filosofi, at han nu tager initiativet til en redningsaktion, idet han bevæger to af sine formuende venner, lensgreve Heinrich Ernst Schimmelmann og hertug Friedrich Christian af Augustenborg, til at bevilge Schiller et tilskud, der er tilstrækkeligt til at sikre denne økonomisk gennem tre år, således at han får en mulighed for at restituere sig både legemligt og sjæleligt.

I en splittet og urolig tid, hvor Robespierres og koalitionskrigenes rædsler og de franske oplysningsidealers fallit rystede Europa, skrev Schiller et af sine etisk-filosofiske hovedværker, *Briefe über die ästhetische Erziehung des Menschen*, som han i taknemmelighed tilegnede sine danske velgørere, og som for så vidt er selvbiografisk, som det afspejler hans kamp for at komme til klarhed over sit livs filosofiske ståsted. Hans udgangspunkt er Immanuel Kant, der med de subtile analyser af det menneskelige bevidsthedslivs muligheder og grænser, som han gennemførte i tiåret 1780-90, gav troen på forstandens almægt og den naturlige religion det dræbende skud.

Kant ser mennesket som borger i to riger, et sandeligt og et åndeligt: med sin teoretiske fornuft hø-

J. Th. Lundbye: Kostald i en bondegård, 1843. Privat eje.

Statsbankerotten 1813 slukkede den liflige morgenrøde, som stavnsbåndets løsning og brødrene Reventlows skolevirke havde tændt. Man skulle gennem en lang, dyb bølgedal, før der var økonomisk baggrund for reformlovgivningens praktiske gennemførelse.

Endnu i 1834 skildres det danske Landbrugs vilkår således i Klaus Berntsens erindringer:

Jordene var hverken dræned eller merglede, og de blev kun pløjet med hjulpløve. I agerrenene voksede ukrudt, og de stod ofte overfyldt med vand, som hindrede kornets vækst. Kvæget blev dårligt fodret, om foråret var køerne så magre, at adskillige af dem ikke kunne rejse sig selv, hvorfor de fik et bælte lagt om livet, så det så ud, som om de stod på benene.

rer det til i en objektiv fysisk verden sammen med andre, medens det med sin praktiske fornuft har adgang til en subjektiv metafysisk verden. Så vidt følger Schiller med; men i modsætning til Kant, der hævder, at den eneste bro, der kan forbinde de to riger, er det gode, som udspringer af respekten for det kategoriske pligtbud, siger Schiller, at det, der kan slå bro, er det æstetiske, idet de i oplevelsen indeholdte værdikvaliteter er del af det ophøjede, det storladne og det ædle, er brudstykker, der lader os ane mønstrets helhed. Schiller bidrog således til at bane vejen for den litterære romantik og den filosofiske idealisme med sin tanke om den meddigtende indføling, om menneskets æstetiske livsmulighed, en tanke, der ikke nødvendigvis står med gyldighed for alle kulturens og livets tider, men som havde sin fulde værdi for den periode, hvor den blev til, idet den til forstandens fakkelt, der bare lyser, føjede følelsernes bål, der også varmer.

Klimaet omkring reformarbejdet var ved at ændre sig. I året 1802 blev der sendt et par stipendiater til Burgdorf på foranledning af Chr. Reventlow og Balle, der ikke alene havde fattet interesse for Pestalozzis arbejde, fordi de havde fået hans anskuelsesmetode omtalt som meget klar, systematisk og grundig, men først og fremmest fordi de havde hørt, at der skulle herske en vis ånd, et vist liv i hele undervisningens måde. Det skoleforsøg, som studierejsen resulterede i, blev ikke nogen succes; stipendiaterne havde kun fået fat i metodens stene, ikke dens brød.

Samme år indledte Henrik Steffens på Elers Kollegium den åndfulde og inciterende forelæsningsrække, hvis førstegrøde var Oehlenschlägers lovende debut som romantisk digter.

I 1806 blev arbejdet med skoleloven genoptaget på kronprinsens befaling, og kommissionen nåede snart til enighed om et provisorisk reglement, der foreløbig skulle prøves i østifternes skoler. Erfaringerne viste som altid, at resultatets kvalitet afhang af den interesse, hvormed arbejdet blev iværksat.

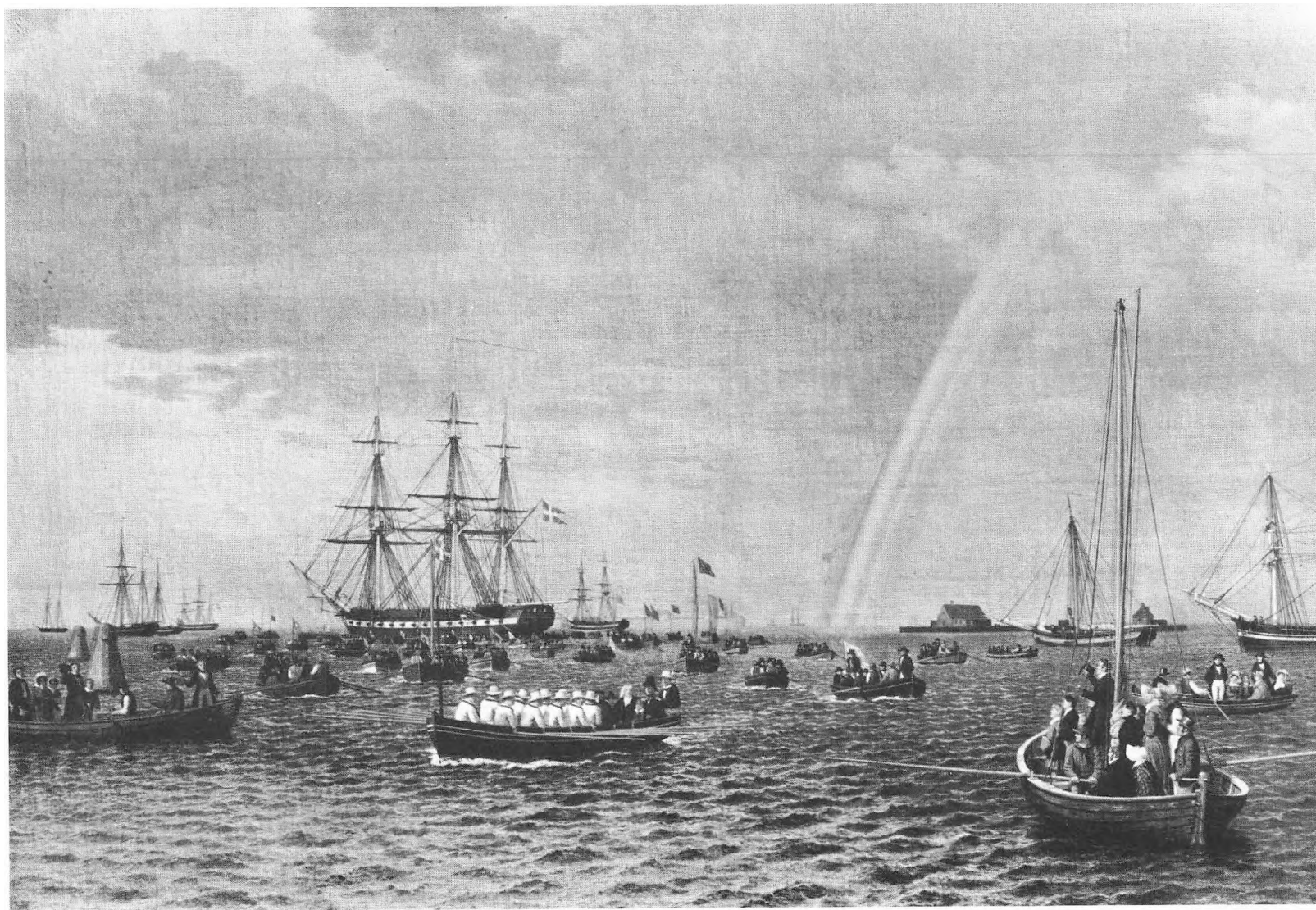
Platon siger, at det større og det mindre ikke blot måles i forhold til hinanden, men således at et mål bliver til. De reelle arbejdsresultater var i første omgang såre beskedne, men drøftelserne omkring dem var medvirkende til, at der efterhånden blev skabt et mål, en pædagogisk refleksion, der ikke

var utopisk som flantropisternes, men praktisk for så vidt som man på den ene side lærte nødvendigheden af at gå ud fra det faktisk givne i den foreliggende situation, og idealistisk for så vidt som man på den anden side i stigende grad forstod, at kundskabsmeddelelse og undervisning er to ting, som har noget udefinerligt kvalitativt til forskel, der ikke nødvendigvis hidrører fra stoffet.

I disse år bliver Weyse organist ved Vor Frue Kirke og begynder sit fine arbejde på at genopbygge skolens og kirkens musikopdragelse, som rationalismen i sin totale mangel på skønhedssans så sørgeligt havde forsømt, og præsten, senere biskop, J.P. Mynster bryder definitivt med rationalismen og kræver respekt for den irrationale subjektivitet i den religiøse oplevelse. Matthias Claudius havde sagt det samme på en anden måde, idet han lod de radikale oplysningsprofeter forstå, at de i deres emsighed skød langt over målet; den, der tror, at han kan regulere religionen efter sin fornuft, kan lige så gerne gå i gang med at regulere solen efter sit gamle vægur.

Johann Friedrich Herbart, grundlæggeren af den videnskabelige pædagogik, harcellerer over de lærere, der med deres idelige gentagelser opnår at træde stoffet så fladt, at det i stedet for at fange elevernes interesse går til bunds i deres hukommelsesbegravelsespladser som afsjælede lig. Smag er noget oprindeligt, der ikke kan læres, men bevæges og næres udefra, og barnet vil derfor selv være i stand til at udtrække de værdier, som med dets voksende modenhed gradvis konstituerer det hierarki, der giver viljen sin retning, hvis vel at mærke konfrontationens form muliggør en æstetisk oplevelse. Herbart ser således ikke viljesproblemet som et intellektuelt problem, men som et værdiproblem.

De anordninger, som kongen underskrev den 29. juli 1814, samme år som Eckersberg malede sit herlige portræt af Thorvaldsen i Lucca-akademiets ordensdragt, markerede et fremskridt i forhold til de tidligere forslag. Det var lykkedes kommissionen at få fjernet de mange velmente pegepinde om nytte, moral og lyksalighed til fordel for en kortere og klarere tekst, der med sine færre krav rummede muligheder for langt flere tilbud. På samme måde som kommissionens medlemmer må have haft en fornemmelse af, at hele den åndshistoriske udvikling, der var foregået i løbet af de 25 arbejdsår, havde hvælvet loftet over deres for-

Eckersberg: Thorvaldsens ankomst til Københavns red, 17. september 1838.

(Thorvaldsens Museum)

handlinger, således må de også have følt det som deres pligt at give den enkelte lærer en tilsvarende mulighed for at få loftet til at hvælve sig over hans egen skolestue. Indirekte står det mellem linierne i skolelovens bestemmelser; direkte kom det til udtryk i det reglement for samtlige skolelærerseminarier, der blev udsendt som en afslutning og afrunding på skolelovgivningen.

Man havde tidligere ment, at skolelæreren skulle opdrages til at være en fornuftig bonde blandt bønder, men indså nu, at lærerens uddannelse må bygges på en åndelig udvikling. Kærnen i dette problem er ikke spørgsmålet om kundskabernes art og mængde, men det forhold, at der hermed gives plads for en uddannelse, der muliggør en kulturel og social opstigning, hvad man hidtil havde fundet det påkrævet at forhindre.

Reglementet kom 1818, året efter trehundredeårsfestlighederne for de 97 teser contra scholasticam theologiam, hvormed Luther havde indledt sin kamp for det enkelte individs åndelige frihed og ret.

Takket være landbruget indtrådte der i trediverne en bedring i landets økonomi; produktionen blev større, kvaliteten bedre, og udførselen steg til mere end det dobbelte i løbet af en halv snes år. Reformerne udefra og stabiliseringen indefra skabte da lidt efter lidt i fællesskab det, der var hele programmets oprindelige mål, idet vi som afløsning for en uvidende almue snart kunne føje en tredje stand til de lærde og de dannede: de oplyste, den frie, selvejende bonde.

De mange tråde var knyttet sammen; der var bragt nyt stof til undervisningen og nye mønstre til skolens daglige liv, og kommissionen kunne afslutte sin virksomhed. Men det betyder ikke, at væven kunne standse sin. Liberalismen afløser fysiokratismen, industrialismen afføder den voksende urbanisering og flugten fra det urentable landbrug. De nye tider skaber nye vanskeligheder og nye opgaver, og væven må bestandig holdes i gang med tråd på tråd til nyt stof og nye mønstre af det fineste og det smukkeste og det bedste; det er vævernes velsignede pligt.

Anordningen af 1814 og dens gennemførelse i landsbyskolen

Af fhv. amtskonsulent B. Villumsen

Anordning

for

Almuefolevæsenet paa Landet i

Danmark

Frederiksberg den 29 Julii 1814

Det er interessant nu, 150 år efter, at se tilbage på, hvilket grundlag der blev givet, og hvad der blev foretaget for at gennemføre de i denne skolelov anførte så velmente og efter den tids målestok meget forudseende bestemmelser.

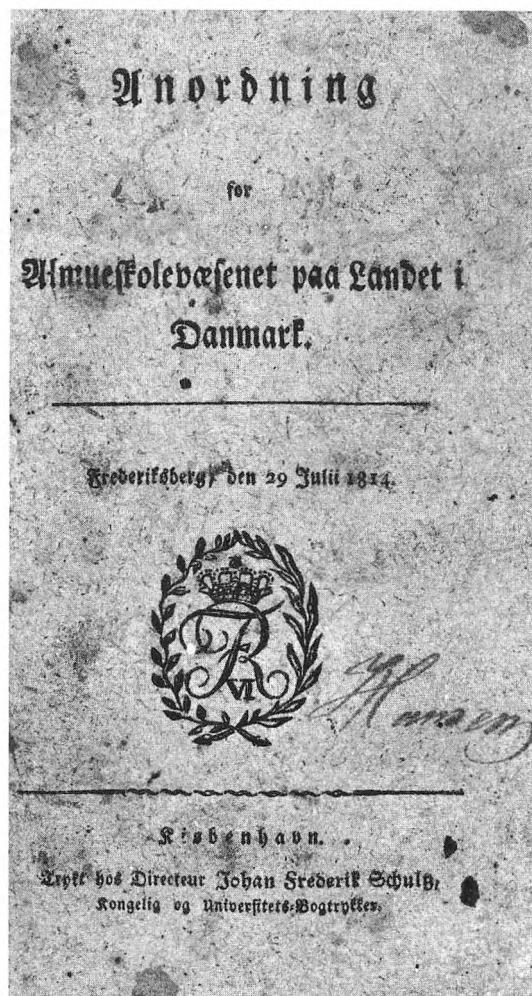
Selv om det var meningen, viste det sig dog snart umuligt med det samme at nå op til de stillede krav. Ja, der kunne nævnes en række af eksempler på »tanker« og »meninger« – eller det, man kalder »lovens ånd« – der ikke egentlig var gennemført, da vi fik folkeskoleloven af 1937.

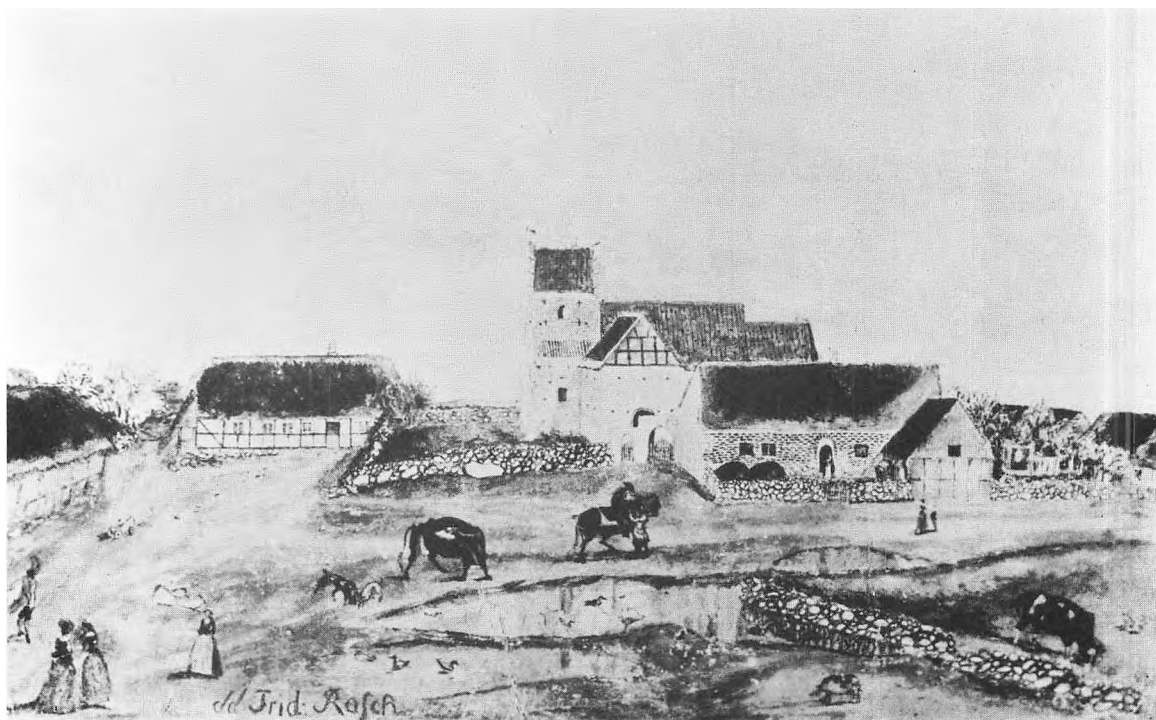
Lad os da se på forordet til Anordningen, hvori der står:

**Vi Frederik den Sjette,
af Guds Raade Konge til Danmark**

Gjøre bitterligt: At, som det stedse blev en vigtig Gienstand for Vor landsfaderlige Omhu, at Statens tilvoksende Ungdom betimeligen lærtes at kiende, hvad Enhver skylder Gud, sig Selv, og Andre, og hvorledes Han, ved retteligen at bruge sine Gvner, kunde blive gavnlig for Borgerfamfundet; saa have Vi, med lige Nidkierhed som Danmarks fremfarne Konger, bestræbt Os for, at Almue- og Borger-Skole-væsenet, ikke mindre end det lærde Skolevæsen, maatte bringes til mueligste Fuldkommenhed

Der er ingen tvivl om, at Kong Frederik den Sjette ligesom de tidligere konger (de »fremfarne«), der har skrevet under på skolelove, sammen med deres gode og velmenende rådgivere har haft den bedste mening og vilje til at gavne bondestanden med deres forsøg på at oprette undervisning for alle; men det er mindst lige så klart, at selv enevældige konger ikke har haft magt til

Frederik den Fjerdes rytterskoler er i en klasse helt for sig selv. Den almindelige landsbyskoles standard i det attende århundrede giver ovenstående gamle billede et indtryk af. Billedet viser Asferg skole og kirke (Randers amt), omkring 1760. Billedet er taget efter et maleri, formodentlig malet af pastor F. Rasch, præst på Støvring-Møllerup egnen. I billedets forgrund ses »Æ kerk - låde-pyt«, navnet kendes endnu i sognet. Skolebygningen, der ses til venstre for kirken, er for længst borte. Kirkeladen foran kirken er nedrevet. (Amtshistorisk arkiv, Randers)

helt at gennemføre skolelove, men stadig har måttet slå af på bevislig gode bestemmelser.

Så galt, som det gik med Kristian den Andens skolelove, der brutalt blev brændt på Viborg ting, gik det ikke helt de følgende; men der var »bud efter dem«, og det kan siges, at fjenderne stort set var de samme, nemlig »de store hartkornsejere«, fordi de i det væsentlige blev sat til at betale, (der var nemlig ikke andre, der kunne), og så fordi de stort set ikke var interesserede i, at deres undergivne, bønderne, blev oplyste. Man var fra den side ikke tilbøjelig til at støtte anden »skoleform« end den i hvert fald fra Reformations-tiden pålagte »Degnelæsning«, som jo ikke kostede noget, da man havde degnene alligevel.

Kong Frederik den Fjerde gjorde en god begyndelse, idet han i 1721 oprettede og byggede 240 skoler på sine Ryttergodser, de såkaldte »Rytterskoler«, og han opfordrede landets øvrige gods-ejere til at gøre det samme.

Dette faldt ikke i god jord hos de fleste godsejere; men nogle fulgte dog Kongens eksempel. Bl.a. oprettede Kongens søster, prinsesse Sofie Hedvig

7 skoler i Dronninglund sogn (Danmarks største landsogn) i Vendsyssel.

Sammen med den tvungne konfirmation i 1736 fulgte naturnødvendigt ønsket om en bedre skoleordning, sådan at alle fik undervisning, og svaret herpå er Christian den Sjettes skolelov af 1739, der var den første almindelige skolelov, som gør det til pligt i alle landsogne at oprette skoler for alle børn, som ikke undervistes privat. Der udgik spørgsmål til alle sogneforstandere omtrent som følger: Spørgsmål 1: Har man skolehus og skolelærer? Spørgsmål 2: I modsat fald, hvordan vil man da forholde sig?

For en bestemt kommune (2 sogne) svarede sognepræsten, som tillige var provst og sogneforstander: Svar på spørgsmål 1: Vi har hverken skolehus eller skolelærer. Svar på spørgsmål 2: Vi vil bygge nogle fag til Degnens bolig, og deri kan sognedegnen undervise hovedsognets børn. I Annekset findes nok en skikkelig mand, som kan undervise børnene der.

Det var ikke strålende, og i det hele taget var modtagelsen af denne lov så modvillig, at kongen

året efter måtte foretage et tilbagetog. Så godt som hele ordningen blev overladt til de store hartkornsejere, og den blev også derefter! Et halvt århundrede derefter, op mod den tid, da den store skolekommission blev nedsat, var meget lidt nået.

I de fleste sogne var der vel omgangsskoler eller faste skoler; men det stod dårligt til med undervisningen, der mest besørgetes af degnene, der ikke alle var lige skikkede dertil. I fattige egne måtte »degnen« eller skoleholderen have bierhverv for at skaffe sig føden.

St.St.Blicher lader os forstå, at man i annekset Lysgaard havde en »altnuligmand« til lærer ... »dæ wa Binnstoww te e Skwolmæjsters, ham Kræn Koustrup - I kinne ham wal? Dæ wa nok dæ kinnt ham, for om e Vinter wa han Skwolmæjster, men om e Sommer wa han Muhrmæjster, aa han wa lih døgte te beggi Diel«. Selv om der står, at han var lige dygtig til begge dele, så er det jo ikke sikkert, at han var dygtig til nogen af delene, skønt han kunn møj'j mier end de'. I hvert fald blev der ikke undervist om sommeren i Lysgaard skole.

Bønderne var fattige og havde brug for børnene til at hjælpe hjemme i bedriften og til hoverarbejde, så kun frygten for at blive bortvist fra konfirmationen drev dem til at søge skolen et par vintre, og undervisningen blev hovedsagelig læsning og religion. Katekismus og forklaring lærtes mekanisk udenad. Skrivning og regning lærtes kun af få og mod særlig betaling.

Sådan havde »Danmarks fremfarne Konger« formået at løse undervisningsspørgsmålet for »Statens tilvoksende Ungdom« før 1814, og nu skal vi så se på, hvad Frederik VI og hans ypperlige medhjælper satte på dagsordenen for almueskolevæsenet på landet, om bestemmelserne og om deres gennemførelse gennem 150 år.

Af forordet citeres videre:

„En Plan er saaledes forlængst bleven lagt, til en hensigtsvarende Inddeling af Skoledistricterne paa Landet, og til de faste Skolers Formerelse og Forbedring; de Midler ere nøie grandstede, ved hvilke stadig Skolegang og behørigt Opsyn med det hele Almue-Skolevæsen kunne fremmes; Denne Plan tilkiendegives i det provisoriske Reglement for Almue-Skolevæsenet paa Landet i Sjælland og flere Øer, af 10.de October 1806.

Efterat de Grundfætninger, paa hvilke forovmeldte Reglement var bygget ved flere Aars Erfaring er blevene prøvede, have vi fundet det passende, at lade Reglementets Indhold, med nogle yderligere Bestemmelser, indbrage saavel i denne Vor Anordning for Skolevæsenet paa Landet, som i en anden Anordning for Almue- og Borger-Skolevæsenet i Kiøbstæderne, hvilket ved Siden af denne udgaer.

Det er med Overbeviisning om disse prøvede Grundfætningers Fasthed, og med glad Forhaabning, at deres troelige Anvendelse skal udbrede sand Religiositet og fremkalde borgerlige Dyder, at Vi herved allernaadigst befale følgende, i Henseende til Almue-Skolevæsenet i Vort Rige Danmark“.

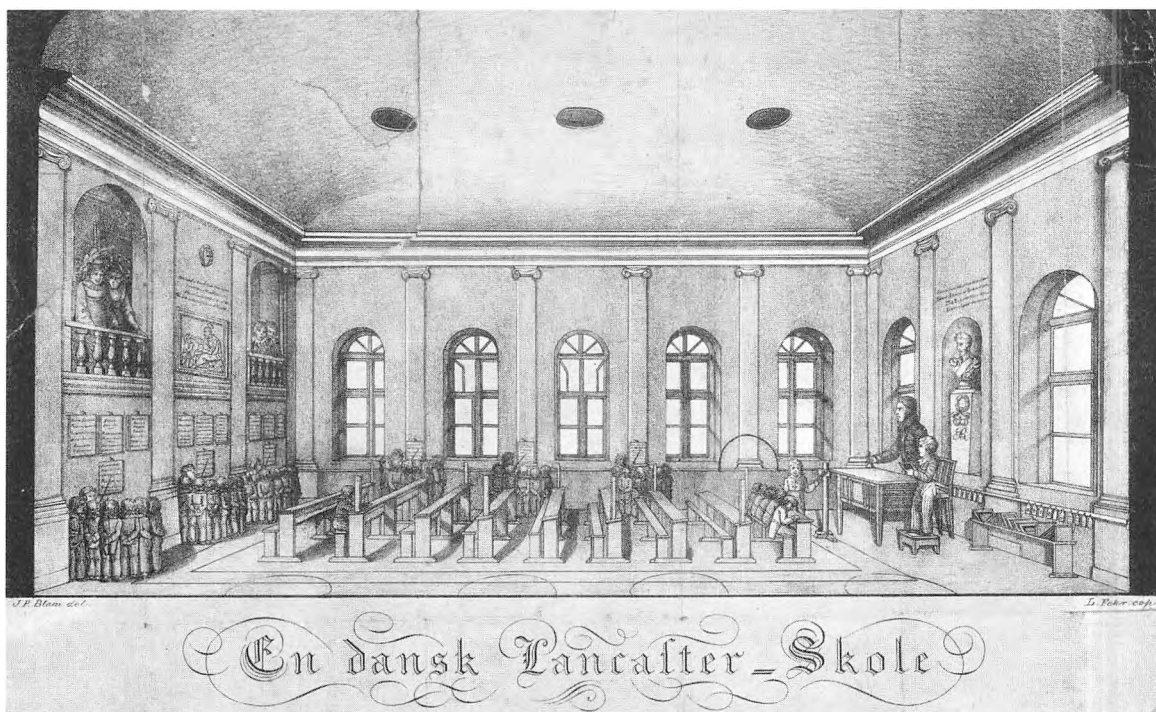
Det er interessant at se, at planen var prøvet i praksis, før man gennemførte den.

Ligeledes taler det om en mere vågnende forståelse af skolens nødvendighed, at kommissionen modtog opfordring til at lade nævnte plan for Sjælland og flere øer indføre også i Jylland; men kancelliet svarer i 1809, at selv om erfaringerne gjorde det ønskeligt at lade reglementet gælde også i Jylland, måtte det vente af følgende grunde:

»Da Krigen, i hvilken Fædrelandet er indviklet, fordrer det unge Mandkabs Fraværelse til at værne for Konge og Fødestavn, og det med Hensyn hertil dog er betænkeligt for Tiden at udføre Skolereglementet i sin fulde Strenghed i Henseende til de tilbageblevne Ynglingers Skolegang, dem Forældrene undertiden formedelst de ældres Fraværelse høiligen behøver til deres Gaardes Drift og de dem paalagte offentlige Pligters Opfyldelse, ligesom også de udfordrende nye Skolebygninger formedelst Bygnings-Materialernes høie Priser kun saare sielden nu kunne blive opført« ... burde man vente med dets Indførelse her ...

Jylland måtte altså vente, indtil Anordningen af 1814 kom og gav grundlov for skolevæsenet for hele landet.

Efter anordningens 1. kapitel skulle skolevæsenet på landet nu med det samme ordnes efter den i forordet nævnte plan. Dog måtte der tages hensyn til de endnu besatte degneembeder, idet disse embeder efterhånden ved ledighed skulle nedlægges, og deres indkomster anvendes til hele sognets skolevæsens fremme.

Den indbyrdes undervisning

Aldrig er dansk skolevæsen blevet så komplet overrumplet af en udefra kommende ide, som da den lancasterske metode – på dansk den indbyrdes undervisning – o. 1820 begyndte sin sejrsgang. Det var sparsommelighed, mekanik og åndløst terperi sat i højsædet. Ved et sindrigt system af stave- og regnetabeller uden mindste metode kunne en lærer med et hjælpsystem af større elever, en signalføjte og en kontrolbog, der holdt ham à jour med elevernes fremgang i tabellerne, holde klasser på hundrede elever i ånde. Det kunne nok interessere herhjemme i statsbankerottens kølvand.

Selvfølgelig mobiliserede åndløsheden i systemet skarp modstand. Grundtvig brød en lanse – P.O. Boisen, Vesterborg strittede bravt imod, men måtte give sig, dog holdt den gamle grev C.D. Reventlow skansen; i skolerne på hans grevsæde fik metoden aldrig indpas. Men opportunisterne bakkede metoden vældigt op i forvisningen om, at den havde Frederik den Sjettes allerhøjeste landsfaderlige gunst, både på grund af spareprincippet, og fordi den havde et militærisk sving.

Metoden starter i 1819 på en københavnsk kasernes skole under ledelse af major Abrahamson, der senere, da foretagende blev landsomfattende, formedelst sin uniform ironisk døbt »den røde bisp«. 1822 sendtes 75000 læse- og regnetabeller og 1823 133000 regne- og geografitabeller ud til landsbyskoler. Den 21. august 1822 tælles 18 skoler med indbyrdes undervisning, et halvt år senere er tallet oppe på 100.

Amtsprovster og præster kappes om, hvem der kan indberette flest skoler, kapløbet antager vækkelsens karakter, når man læser de opmuntrende bulletiner i det samtidige

organ »Månedstidende for skolelærere og opdragere« (pædagogisk selskab) om metodens heldige resultater. Vantro skolekommissioner omvendes efter 6 ugers forsøg, og mange kommer nu med bøn om at få deres 5-års børn i skole, mens de før holdt dem hjemme til 7 år. Selv hos mådelige lærere giver metoden resultat. Således hedder det om metodens gennemførelse i pastorater med flere mådelige lærere:

»Det glæder såre ved eksamen i disse skoler at erfare, at børnenes fremgang er næsten ligeså stor her, som under de gode skolelærere. Hele skoler kan spares ved metodens gennemførelse. Hvilken fordel for kommunerne«. Også til vore Vestindiske besiddelser gik metodens sejrsgang. Den kendte Rasmus Sørensen fik som lærer i Venslev i 1830-erne to vestindiske drenge – Josva og Ignatius – i pension. En dag sagde Josva: Jeg har set kongen og greven og hans kone, men hvor bor Generalkvartermesterskab, så vil jeg op og se ham og tale med ham. Rasmus Sørensen stod uforstående, men så forklarede Ignatius: Generalkvartermesterskab er en stor mand. Josva har læst ham på tabellen hos Eiby i Trankebar.

Metoden var ikke til at standse. Den blev lovbejlet ved seminarierne, og inden 1830 var den indført i størsteparten af landets skoler – dog kun på de første klassetrin. Hele enevældens rapportsystem – kløe i knaphullet og trang til befordring i gejstligheden stimulerede dens udbredelse. Konsekvent gennemført i stor målestok blev den dog aldrig. Seminarierne yndede den ikke, og det frembydende åndelige liv fik den til at smuldre. Allerede i 1831 tvang kritikken den røde bisp bort, men først i 1865 blev metoden officielt afskaffet.

Billedet af en konstrueret mønsterskole er efter en planche fra Statens pædagogiske Studiesamling. Rendyrket fungerede metoden i princippet således i mange landsbyskoler.

Den fulde og hele opbygning efter den prøvede og nu lovmæssigt vedtagne plans gennemførelse var ikke så ligetil af mange grunde. De nye krav skulle naturligvis indarbejdes i det bestående, hvor der da var noget i forvejen, og det er altid svært at lave om på gamle traditioner, selv om man kommer med forslag til indlysende forbedringer.

Det økonomiske spillede også dengang sin store rolle, og det var meget hårde tider for Danmark efter krige, statsbankerot m. m.

De ovenfor nævnte degneembeders indtægter skulle komme hele sognets skolevæsen tilgode; men dem kunne man først råde over, når embedet blev ledigt, og det kunne ofte vare mange år og derved stå i vejen for bedre skoleordning.

Her skal nævnes et eksempel:

I »Beretning om Skolelærer-Embedernes økonomiske Beskaffenhed i Nørre-Jylland« udgivet af J. Bering 1844 står der om skoleordning i Grønbæk sogn i Aarhus stift bl. a. »Anordningsmæssig Bopæl til Læreren, samt Skole og Udhus ville i sin Tid vorde opførte Anm.: Først naar Vacance indtræder i Grønbæk, træder ovenangivne i Kraft. Skolen flyttedes da ... o. s. v.«.

Når man så i Ejnar Poulsens: »Viborg Amts Degne- og Skolehistorie« kan læse om samme Grønbæk, at den pågældende degn havde embedet fra 1807 til 1852, så kan man se, at den skoleordning, man havde færdig i 1844, i hvert fald ikke kunne træde i kraft før 1852.

Anordningens skoleplan

Anordningens skoleplan var i korthed således:

En skole er toklasset med een lærer, idet landet inddeles i skoledistrikter, således at børnene ikke har over $\frac{1}{4}$ mil til skole, og at der ikke er flere børn, end at »det kan blive mueligt for Skolelæreren, at have det fornødne Opsyn med Børnene og tilbørligen undervise dem«.

Hvor børnetallet er større, oprettes flere skoler (faste skoler), og det er værd at lægge mærke til, at der ikke er tale om at bygge større skoler med flere end to klasser og een lærer, hvor børnetallet ellers kunne tale herfor. Nej, *en skole er toklasset med een lærer.*

Dog: »Hvor Børnenes Antal maatte befindes at blive uforholdsmæssigt stort for een Skole, og

det dog ansees for bekosteligt at oprette nogen anden efter lige Plan, bør en Hjelpe-Skole anlægges for Børn af Undervisningens nederste Classe«.

I meget tyndt befolkede sogne, hvor faste skoler ikke uden alt for stor byrde for beboerne kan oprettes, må *omgangsskoler* ordnes, så den samme lærer underviser i flere skoler.

En sådan *vandrelærer* skal i almindelighed have fast bopæl for sig og sin familie i en bestemt skole, medens der de andre steder kun opføres en skolestue i størrelse efter børnenes antal.

Iøvrigt kan forholdene for en sådan vandrelærer ordnes på forskellig måde. Han kan, medens han underviser i de distrikter, hvor han ikke har fast bolig, »nyde Kost og Nattehold efter omgang hos Gaardboerne«.

Der måtte ikke tillægges en lærer at undervise i mere end tre skoler. Det var almindeligt, at en lærer foruden sin faste skole kun havde een biskole; men der var i hvert fald i 1844 eksempler på, at der var tre biskoler med samme lærer. Også kunne det ordnes sådan, at der ansattes en ugift vandrelærer for to eller tre skoler. Der var da kun et kammer ved en af skolerne eller ved dem alle, og læreren fik kosten i gårdene.

Ved kongelig resolution af 29. december 1837 forbedredes ovennævnte ordning derved, at der om vinteren kunne ansættes lærere ved biskolerne (omgangsskolerne), så den faste lærer i samme tid kunne bruge hele sin tid i hovedskolen.

Selv om det i skolens »grundlov« kræves, at børnene skal deles i to klasser, og hver klasse undervises for sig, blev det samtidigt med ordningen om vinteransatte lærere (Vinterlærere) tilladt at samle børnene i een klasse, som så gik i skole hver dag, i hvert fald hvor vinterlæreren kun havde een skole.

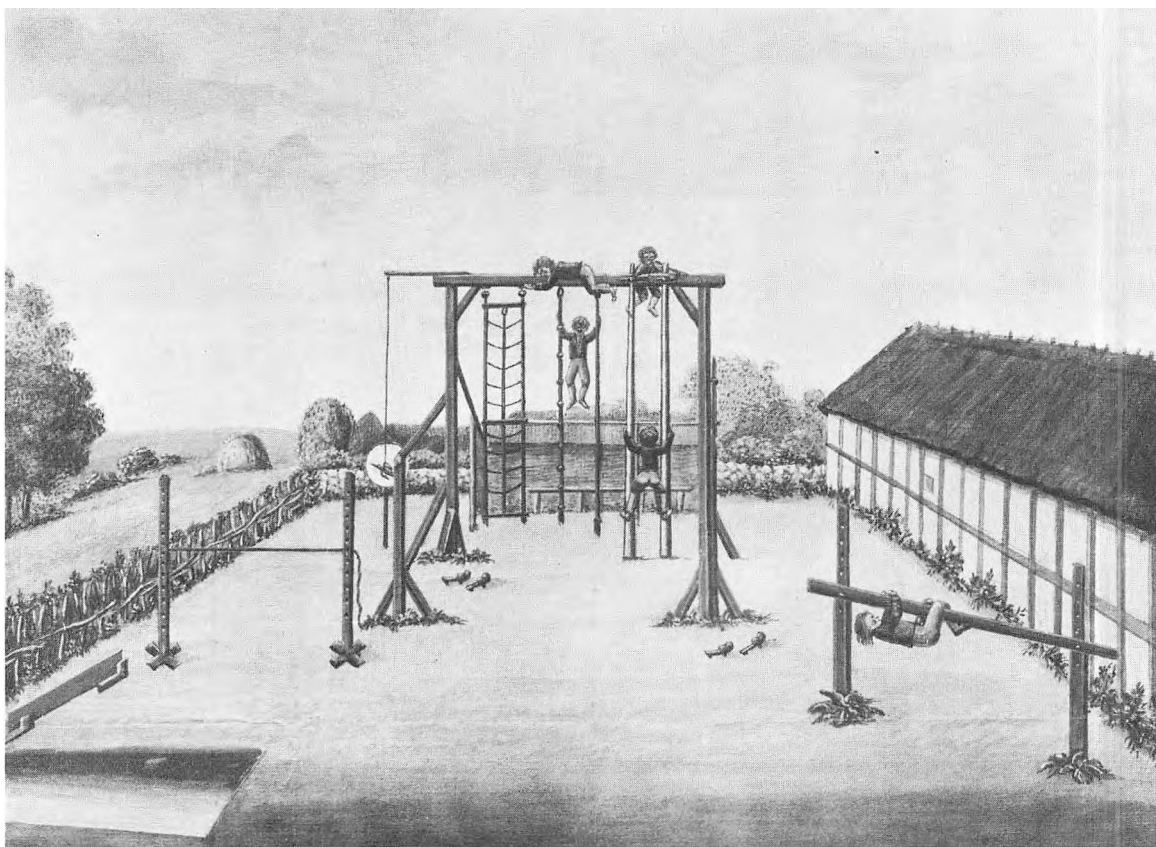
Da det naturligvis var de tyndt befolkede egne, der greb til at lade sig nøje med biskoler – for en stor del – er det betegnende at se resultatet i et tværsnit af Jylland: Aarhus, Skanderborg og Ringkøbing amter (fra Kattegat til Vesterhavet).

Aarhus amt havde 1844 65 faste skoler og 3 biskoler.

Skanderborg amt havde 1844 77 faste skoler og 21 biskoler.

Ringkøbing amt havde 1844 94 faste skoler og 84 biskoler.

Hvilket tydeligt fortæller en historie.

Gymnastikpladsen ved Gjerrild skole i Randers amt, efter en tegning fra 1824.

Ved lov af 8. marts 1856 blev det fastsat, at der ikke måtte være over 100 børn i en toklasset skole med kun een lærer. Hvis børnetallet viste, at det lå ret fast med et højere antal, skulle skolen udvides eller distriktet deles og en ny fast skole oprettes. Dette var det almindelige, og det var ret sjældent, at man i stedet for byggede et klasseværelse til skolen, delte børnene i flere klasser og ansatte en *andenlærer* eller, som det fra 1867 kunne tillades, en lærerinde.

Muligheden åbnedes også til oprettelse af en *pogeskole* for børn under 9 år og med en ueksamineret lærer eller lærerinde.

Børnetallet i en toklasset skole med een lærer måtte fra 1856 ikke være over 100. Dette tal nedsattes 1904 til 74, hvilket gjaldt indtil 1937, da tallet iflg. folkeskoleloven nedsattes til 70.

Ved ministeriets skrivelse af 29. januar 1863 bestemtes det, at en skole med to eller flere lærere alligevel kan være toklasset, men hver klasse kan deles i afdelinger, f. eks. hver klasse delt i en drenge- og en pigeafdeling. Er der to lærerkræfter,

kan skolen også deles i fire fortløbende klasser. Endelig kan foretages en treklassedeling, der kan give børnene flere undervisningstimer.

I 1892, den 3. marts kom loven om *forskolelærerinder*, der i forskoler måtte undervise børn indtil 10 år (de tre yngste årgange). De i forvejen oprettede pogeskoler skulle ved ledighed omdannes til forskoler og besættes med uddannede forskolelærerinder.

En skole, der udvidedes med en forskole, måtte nødvendigvis blive fireklasset, og læreren undervise de fire ældste årgange i to klasser, og forskolelærerinden de tre yngste årgange i to klasser. Klassedelingen blev betydeligt bedre, men børnene opnåede ikke flere undervisningstimer end i den toklassede skole.

Der var således efterhånden blevet mange muligheder for udvidelse af skolerne, når børnetallet gjorde det nødvendigt,; men det synes, som om man fra øverste sted var opmærksom på, at man omkring i landkommunerne var tilbøjelige til at skele efter det billigste, som meget sjældent er det

bedste. Den 18. august kom nemlig et cirkulære, hvori skolemyndighederne gøres opmærksom på at der altid ved nedbringelse af børnetallet i klasserne må tilstræbes en fyldigere klassesdeling, og at overtalligheden *kun*, hvor vejlængderne gør det absolut nødvendigt, bør søges afhjulpen ved deling af distrikter og oprettelse af nyt selvstændigt embede. Endnu mindre vil distriktsomlægning uden forøgelse af lærerkræfterne kunne påregne ministeriets bifald.

Trods denne advarsel forblev den toklassede skole med enelæreren den fremherskende grundform for landsbyskolen, og i almindelighed foregik en udvidelse på grund af stigende børnetal ved at dele distriktet og oprette en ny toklasset skole. Gik det endelig så vidt, at man tilbyggede et klasseværelse og ansatte en andenlærer eller senere en forskolelærerinde, så må man lægge mærke til, at man næsten altid blev i den gamle melodi: »En lærer kan helt undervise to klasser«. Derfor var for få år tilbage landsbyskolerne to-, fire- eller seksklassede. Det gav ved de fire- og seksklassede en bedre klassesdeling, men hver klasse opnåede ikke flere undervisningstimer, hvad tre-, fem-, syvklassedeling med samme lærertal ville have givet.

En statistik fra 1924 illustrerer udviklingen:

Hjørring amt: 246 skoler, deraf 226 med kun 18 ugtl. tim. Ca. 92%.

Thisted amt: 177 skoler, deraf 161 med kun 18 ugtl. tim. Ca. 91%.

Maribo amt: 164 skoler, deraf 152 med kun 18 ugtl. tim. Ca. 92%.

Københavns amt: 126 skoler, deraf 76 med kun 18 ugtl. tim. Ca. 60%.

Odense-Assens amt: 192 skoler, deraf 168 med kun 18 ugtl. tim. Ca. 87%.

Vejle amt: 219 skoler, deraf 187 med kun 18 ugtl. tim. Ca. 85%.

Viborg amt: 248 skoler, deraf 237 med kun 18 ugtl. tim. Ca. 95%.

Statistikken udvidet for Viborg amt:

I 1924: 248 skoler, deraf 237 med kun 18 ugtl. tim. Ca. 95%.

I 1960: 190 skoler, deraf 74 med kun 18 ugtl. tim. Ca. 40%.

I 1963: 138 skoler, deraf 11 med kun 18 ugtl. tim. Ca. 8%.

Der var vældigt røre i den tid, da det brændte på med ønsker om udvidelse af de toklassede skoler med en »forskole« for de yngste årgange,

så læreren kunne få de ældste årgange delt i to klasser – ikke mindst om den bekostning, det ville medføre, hvis lærerinden for de små skulle være fuldt læreruddannet.

Også lærerne tog naturligvis del i denne diskussion.

I et referat 1892 fra et lærermøde i en jydsk lærerkreds står således: »Om oprettelse af forskoler mente en lille majoritet, at foretagendet ville blive for dyrt for mange fattige kommuner, hvorfor man stemte for 'ikke systematisk uddannede lærerinder', da en eller anden kvinde kunne have evne, hjerte og vilje til et sådant hverv«.

Lovgivningen gik midt imellem det i referatet nævnte, idet man indførte forskolelærerindeuddannelsen og mindre løn end for systematisk uddannede. Det var sparetanken, der sejrede; men det blev kun landkommunerne, der måtte spare på denne måde.

Som skolerne nu som regel var indrettede på landet, måtte det stadigt stigende krav til skolen om flere fag nødvendigvis følges af et krav om flere undervisningstimer; men en nyordning trak i langdrag, fordi praktisk talt alle skoler så måtte have flere lærerkræfter, og dette krævede flere lokaler og boliger – altså en dyr historie! Derfor gik tiden helt til 1937, inden en ny skolegrundlov kom, og gennemførelsen af alt det nye, som dermed fulgte, gik af gammelkendte årsager, hvortil kom besættelsestiden, og hvad derefter fulgte, så langsomt, at den for sin tid så ypperlige skolegrundlov af 1814 opnåede at kunne fejre 150 års jubilæum, inden den blev helt afløst af folkeskoleloven af 1937.

*

Det er ejendommeligt at bemærke, hvor stor lighed der kan ses, mellem tiden omkring 1814 og 1937 angående vilkårene for gennemførelse af de store skolegrundlove.

På den ene side den stedlige interesse blandt dem, der skulle have gavn af reformerne – – – Her kan stadigt bruges Peder Palladius' hjertesuk: O, Herre Gud, at man skal nøde folk til deres egen Nytte og Gavn! I 1937 lød det fra mange: Det bliver for dyrt! og hvad skal denne omvæltning til? Det går jo godt, som vi har det! Vore forældre og vi selv kunne bruge den gamle form, hvorfor er den så ikke god nok til vore børn? Lad børnene få tid til at bestille noget hjemme o.s.v.

Det er også bemærkelsesværdigt at se de gode og velmenende lovgiveres betænkelighed, når »Vog-
nen« er sat i gang: Modstanden hos dem, der
skal gennemføre bestemmelserne.

De flotte »Rytterskoler« og opfordringen til efter-
følgelse dæmpes noget ned af den medfølgende
undervisningsplan, hvori man mærker et ned-
dæmpende »Hov, hov!« Det er da kun børnene
fra 5-8 år, der skal i skole! Børn over 8 år skal blive
hjemme og hjælpe til, hvis man har et arbejde
til dem«.

1739-loven blev kun et år gammel, inden den
enevældige trak følehornene til sig, og havde
det ikke været for den tvungne konfirmation,
så var der ikke kommet noget som helst ud af
loven.

1814 ... »Riget fattedes penge«, og allerede 1820
greb man med kyshånd den »indbyrdes under-
visning«, hvis metode tog alt liv af undervisningen
men den sparede mange skoler og lærere, fordi en lærer
ved denne metode let kunne have 100 børn i 2
klasser! og kongen gik glad med, da den var en
»forskole« til militær opdragelse.

L.A. Ring: Sønnen læser brev for sin moder, 1913, privat eje.

En stråtækt idyl

Billedet af den lille stråtækte skole ånder poesi og idyl,
men læs, hvad en af dens tjenere – en gammel biskole-
lærer skriver i et hjertesuk i Den nordiske Folkeskole,
1852, så kommer der balance i tingene:

Undertegnede skolelærer, som i 40 år har vandret på hede-
egnen i hoved- og biskoler tilsammen siger, at var ikke
troen på det evige, måtte han segne under byrden, og han
afgiver følgende testimonium:

»Bliver han svagelig eller nærmer sig de 60 år, indfinder
alderdommen sig med skrøbelige dage, og det ene lem
begynder at nægte sin tjeneste efter det andet, da er det
næppe nogen let sag for ham i mørke og kolde vinterdage
at gå ud før dagens anbrud ofte i hårdt vejrlig og møde i
en skolestue, som næppe endnu kl. 9 er eller kan være op-
varmet, hvor der dagen forud ikke har været varme, og
hvor de klinede som oftest revnede lervægge glimre med
frost og rim, der når den efterhånden optøer, drypper ned
i vand fra loft og vægge.

At den gamle eller svagelige lærer efter en sådan tilbe-
redelse til dagens gjerning, gennemfrossen, træt af at
vade i sneen, eller glide på sine træsko over isbræerne,
ofte drivvåd med mismod må anse sig selv som en martyr,
føle sig upasselig til at undervise med varme, liv og kraft,
dette vil næppe betvivles af mange«.

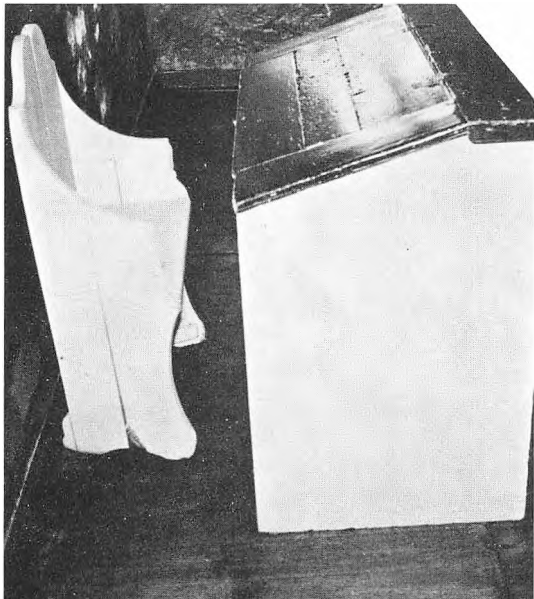
Uden mad og drikke, duer helten ikke – Ordsproget gæl-
der ikke mindst under disse omstændigheder. Men også
her kniber det:

»Tit må læreren gå fra dør til dør efter føden, hvis han vil
have nogen, og foruden sin føromtaltede strænge morgen-
tour endnu gå flere andre for ham trættende og betydelige
toure frem og tilbage for at erholde sin smule næring.
Ses der tillige hen til vanskeligheden for ham i at bringe
sine ved lov bestemte læretimer i samklang med de for-
skjællige madmødres madlavning, eller grydekog og til
den tilfældige mulighed i at kunne tilendebringe både
tour, spisning og retour i den ene fritime, som haves i
vinterhalvåret – især hvis det mangler ham på tænderne,
da vil det måske være begribeligt, hvorledes også kost-
gængeriet ved biskoleholdet kan blive en temmelig be-
tydelig gene for læreren«.

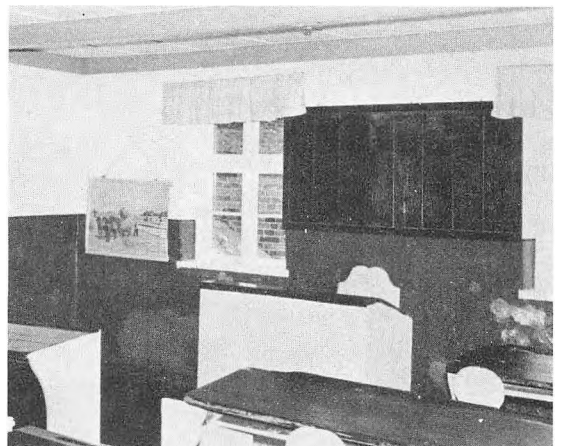
Den smukke landsbyskole ved kirkediget i Hodde stammer fra begyndelsen af 1800-tallet.

En stråtækt idyl

Degnestolen ved det pult-lignende kateder regnes for en stor sjældenhed.

foto V. V. Thomsen

I den lavloftede skolestue med de små vinduer blev til tider undervist over 50 børn ad gangen .

Om undervisningen, og om skolebørnenes offentlige overhørelse, samt udgang af skolen

»Ved Børnenes Underviisning skal der i Almindelighed tages Hensyn til at danne dem til gode og retskafne Mennesker, i Overensstemmelse med den evangelisk-christelige Lære, samt til at bibringe dem de Kundskaber og Færdigheder, der ere dem nødvendige for at blive nyttige Borgere i Staten.

I denne Henseende blive samtlige Skolelærere at meddele den af Os allernaadigst anordnede Instruction, som foreskriver dem deres Pligter, og omhandler den Undervisningsmaade, de have at bruge; ligesom det og paaligger de vedkommende Skolecommissioner at vaage for, at denne Instruction nøiagtigen efterleves«.

Denne instruktion, kommer i al sin korthed om ved alt det, der omfatter eller i hvert fald burde omfatte det daglige liv i en skole mellem lærer og børn. I sin datidige udtryksform indeholder den så mange gode tanker om undervisningen og dens form, så man kunne ønske den fulgt i dag. (Uden direkte citering bruges her dog ind imellem »gamle ord og udtryksformer« for lettere at anslå instruktionens »ånd«).

Læreren bør stedse foregå ungdommen med eksempel af et kristeligt og sædeligt levned, samt ved beskeden opførsel, lærerig omgang og nyttig vejledning søge at forskaffe sig den agtelse, som ene kan give undervisningen den sande virksomhed og kraft.

I sit forhold til børnene bør han forene kærlighed med alvor og vide at rette sig efter børnenes fatteevne og gemytstemning, samt vogte sig for at afskrække dem ved ublid behandling, dog uden at forglemme sin værdighed og anseelse som lærer. Skolelæreren har at agte på, at børnene viser ham den tilbørlige ærbødighed; derfor skal børnene hilse ham stående, når han kommer ind i skolen, og ligeså, når han og de efter fuldendt skoletid skilles. Ligeledes bør han venligt modtage og hjemsende dem, og ved blid omgang og kærlig behandling søge at vinde deres tillid og gøre undervisningen behagelig for dem.

Han bør, med lige omsorg og uden forskel antage sig alle børns undervisning og dannelse.

Fremfor alting bør skolelæreren søge at opvække lærvillighed hos børnene. Dette vil ikke falde ham vanskeligt, når han, fornemmelig ved læsebøgernes afbenyttelse, kommer børnenes naturlige nysgerrighed til hjælp, og ved fornuftig vejledning søger at forvandle den til videlyst.

Om fagene i skolen hedder det:

»Der skal i Skolerne undervises i Religion, Skrivning og Regning, samt Læsning; også bør Skolelærerne vejlede Børnene til ordentlig Sang«.

I selve anordningen står om læsningen:

»Ved Læsningen skulle fornemmeligen saadanne Bøger benyttes, som kunne give Anledning til at danne Børnenes Sindelag, og som indeholde et kort Begreb om deres Fædrelands Historie og Geographie, samt meddele dem Kundskaber, der kunne tjene til Fordømmes Udryddelse, og blive dem til Nytte i deres daglige Haandtering; og bør der ved al Undervisning søges Lejlighed til passende Forstands-Øvelser for de Unge«.

Børnenes videlyst vil bedst kunne opnås, dels ved fattelige anmærkninger over det, som læses; dels ved samtaler over enkelte ting i naturen, »som falde i Sandserne«, dels endelig ved lærerige fortællinger, som giver anledning til at vække indbildningskraften og øve hukommelsen. Hertil må knyttes en ofte gentagen henvisning til den nyttige anvendelse, der i sin tid kunne gøres af de kundskaber og færdigheder, som børnene erhverver sig i skolen.

En sådan læremåde bør især iagttages ved de mindre børn i første klasse, som mere behøver vejledning til at tænke rigtigt over, hvad der gør dem opmærksomme, end undervisning i ordets egentlige betydning.

For at gøre undervisningen behagelig og nyttig for børnene, bør læreren beflitte sig på et tydeligt foredrag og nøje lægge mærke til, hvorvidt børnene har fattet det, som gennemgås eller læses. Skolelæreren bør søge at anvende enhver i undervisningen forekommende lejlighed til at lede og danne børnenes moralske tænkemåde. Især bør han tidligt indprente dem agtelse for sandhed og retskaffenhed, samt ved at fremstille passende eksempler øve deres dømmekraft i at udfinde, hvad forskel der er mellem gode og slette handlinger, og hvilke følger de kan drage efter sig.

De hårde »straffe-instrumenter«

Alle hårde »Straffe-Instrumenter« afskaffes ved Anordningen af 1814 (Ikke give ørefigen, stød eller slag med hånden, ikke knibe dem eller bruge skældsord – ikke indføre skambænk eller skamkrog, ikke betjene sig af vanærende straffe, som kunne kvæle barnets æresfølelse og mere tjene til at forhærde end forbedre. Hellere end straf

så opmuntring, belønning for flid og sædelighed). Børn under 10 år må straffes med et lidet ris. større børn med en tynd tamp uden knuder, 1844 i København og 1860 på landet kunne ris og tamp erstattes med et tyndt spanskrør

Disse bestemmelser gjaldt iflg. Lehmann endnu i 1930, men han peger dog på, at de er forældede, og at man nu mere og mere anser, at legemlige revselse ikke er at anbefale og henviser til »berøringscirkulæret« af 28/6 1929, som dog nok havde en speciel adresse.

I dag er spørgsmålet aktuelt, om også spanskrøret helt skal forsvinde fra skolen.

I de »gode, gamle dage« anvendtes legemlig revselse ganske sikkert for meget; men der må ses hen på, at samme også i mange hjem var et alt for benyttet middel i »opdragelsen«. Også dette med klø i skolen overdrives ofte i omtale, idet en del ynder at prale af, hvor mange klø de fik, medens sandheden lige så ofte holder med de af os, der kan sige: »Der faldt af og til nogle rap, men jeg fik nu ingen«. Der er og var som nævnt allerede 1814 også andre måder at sætte i rette på.

At drengene dengang sloges mere hårdhændet indbyrdes end nu om dage, er en anden sag.

Lærernes instruktion giver et godt grundlag for metode i undervisningen. Og når man evig og altid har været ude med beskyldningen om åndløs terperi – læsning uden tilstrækkeligt forsøg på forståelse o.s.v., så har det ikke grundlag i den anordnede instruktion og da slet ikke i det særlige afsnit om religionsundervisningen, hvori det hedder:

»Ved Underviisningen i Religion har han især at befitte sig på et til Sagens Vigtighed svarende værdigt Foredrag. Religionens Sandhed bør ei alene forklares for Forstanden, men tillige lægges Børnene paa Hjertet. Han bør derfor især udbrede sin Underviisning over de fatteligste Lærdomme og Grundsandheder, og, af samme Aarsag, ved smaae Børns Underviisning, ikke opholde sig ved den 4de og 5te Part af Catechismen, fordi de Sandheder, som deri indeholdes, ikke passe til denne Alders Fatte-Evne«.

Om læseundervisningen står der i vejledningen (instruktionen), at der må påses, at børnene læser rigtigt, tydeligt og således, at det kan skønnes, at de *forstår meningen*. Bare dette havde været prakti-

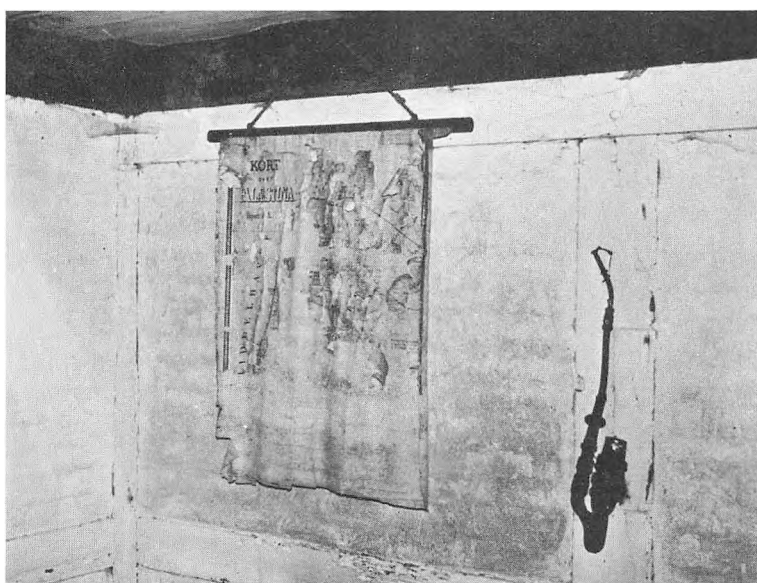
Hans Smidth: Legepladsen ved skolen i Ry, privat eje.

»Æ Bindstow« – den gamle skole ved kirkediget i Lysgård.

Æ Bindstow er rammen om perlerne i Blichers jyske fortællekunst. Skolen er opført af grev Frederik Schinkel til Hald o. 1790 og har været i brug som skole til op mod midten af forrige århundrede.

Bygningen har været truet med undergang og bortflytning, men beboerne i sognet har sluttet op om den, så den har kunnet bevares som et enestående minde fra landsbyskolens barndom.

Skolestuen er lille, der er lavt til loftet. Stuen er kun 42 kvadratalen og her skulle undervises 28 børn ... Der er to store borde, hamret ned i det lerstampede gulv, sådan som de var det i den oprindelige bygning. På væggen hænger et af den danske skoles ældste undervisningsmidler – Palæstinakortet. Ved siden af det hænger degnens lange Pibe. Både kort og pibe indgik som betydelige dele i undervisningen.

seret noget mere gennem tiderne! Læsningen har alt for mange steder været mishandlet – desværre helt til i dag.

Ved skrivning pålægges det ikke alene, at børnene lærer at skrive pænt, og at de opøves til at indtage gode skrivestillinger; men med skrivning menes også retskrivning.

»Saa bør og de ældre børn flittigen øves til selv at føre i Pennen, hvad de have lært i Skoletimerne«.

Her menes ganske tydeligt stilskrivning ... en øvelse, som helt sikkert alt for mange skoler har praktiseret alt for lidt, og igen skal det fremhæves, at Anordningen af 1814 i mange måder var så fremragende, at dens »ånd« lever videre også efter 150 årsdagen.

Under regneøvelserne skal læreren søge at vænne børnene til at gøre beregninger i hovedet uden hjælp af tavle eller skrift, medens de på tavlen øves i at opsætte regninger og overslag, som kunne vorde anvendelige i det daglige liv ... Helt moderne!

Endelig står der om geografi og historie:

»Med Underviisningen i Geographien forbindes en kort Udsigt over Landene, og især Fædrelandets, Historie, ligesom og om deres Natur- og Kunst-Producter«.

Endnu et fag kunne tages med, uden at det dog var egentlig obligatorisk, nemlig gymnastik. I de skoler, hvor læreren på seminariet eller anden måde havde uddannelse i at undervise i faget, skulle børnene vejledes til gymnastiske øvelser, såsom løbe-, springe-, klavre-, svømme- og militære øvelser. Og derfor skulle der ved sådanne skoler anlægges en anvendelig gymnastikplads samt anskaffes de allernødvendigste apparater.

Hver klasse skulle have 3 ugentlige timers gymnastik ud over de obligatoriske 18 ... når vejret tillod det! Men det har gennem tiderne vist sig, at vejret har været meget lunefuldt til at give denne »til-ladelse«! Der kunne let blive noget i vejen. Gymnastikpladser var ikke altid indbydende. Da der engang på gymnastikindberetningen spurgtes, om der var skygge og læ på gymnastikpladsen, svarede en »lun« vestjysk lærer: »Der er ikke skygge af skygge, og kun læ af Skotlands bjerge«. De nævnte apparater til gymnastikundervisningen var et kapitel for sig. Ved nogle landsbyskoler kunne man indtil århundredskiftet måske være så heldig at se et »klavreværk« eller »Galgeværk«, som vi kaldte det. Det bestod af en »galge« med et glattov, et knudetov og en glatstang, og ud fra galgens ene

side var en »skråstang« til armgang og hæveøvelser. Senere blev »galgeværket« erstattet med fritstående ribber og bomme; men der skulle gå helt til 1937, før det absolut nødvendige for en stadig gymnastikundervisning, en gymnastiksal, blev obligatorisk – og endda kun ved skoler med børn over 12 år. Der er i dag skoler, som hverken har eller har adgang til gymnastiksal.

Bemærkelsesværdigt er det at se i Anordningen, at der til skolelærere, der giver hensigtsvarende undervisning i gymnastiske øvelser og tillige udmærke sig i de øvrige dele af skoleundervisningen samt skoledisciplinen, af amtsskoleledningen kunne bevilges en opmuntringsbelønning af indtil 20 Rbdlr. ... Mon ikke disse belønninger har været lige så sjældne som gymnastiksalene. 20 Rbdlr. var jo en uhyre sum på den tid.

Børnenes deling i to klasser, eksamen og udskrivning

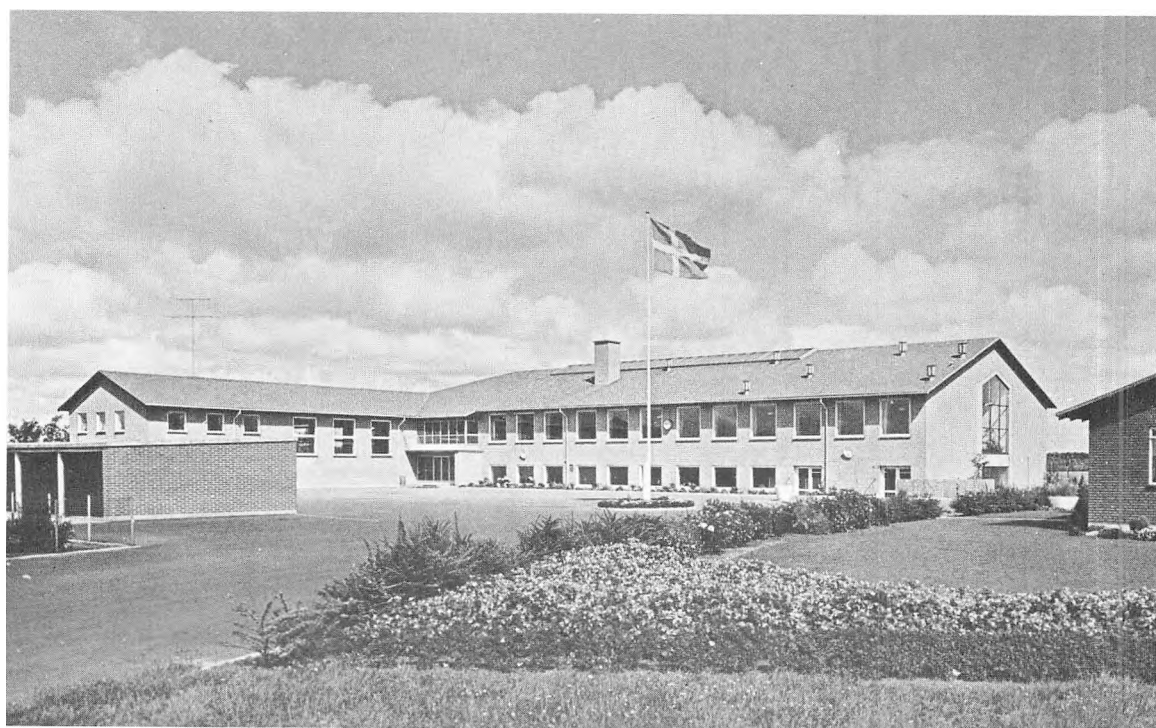
»Til Skolens første eller nederste Classe høre alle smaae Børn (dog intet Barn, som er yngre end 6 Aar), tilligemed de Børn, som ikke endnu have lært at læse tydeligt, og at skrive Tal og Bogstaver, samt ikke have gjenemgaaet Luthers Catechismus og de vigtigste bibelske Historier. I den anden eller øverste Classe optages de, der have erhvervet forømmeldte Kundskaber. Saafremt de imidlertid ere under 10 Aars alder, overlades det til Skolekommissionens Skjønnende, hvorvidt de, denne unge Alder uagtet, maae optages eller ikke«.

Efter anordningen skulle begge klasser, som det hedder, »offentlig overhøres i skolekommissionens nærværelse« inden 1. maj og 1. november. Efterhånden blev det dog til, at der afholdtes »eksamen« i ældste klasse om foråret, hvorved udskrivning afgjordes, og i yngste klasse om efteråret, hvorved også beslutning om oprykning til ældste klasse afgjordes.

Disse prøver imødesås med stor spænding – af flere grunde. Ved disse prøver skal der »paaskiønnes, hvilke der i hver Classe have lært meest, og hvis Fliid, Sæder og Opførsel have været den bedste«. Efter disse karakterer skulle børnene sidde i skolen indtil næste eksamen, hvorfor den første skoledag efter eksamen altid imødesås med spænding: »Bliver jeg flyttet op eller ned?« ... Denne ordning er vistnok aldrig blevet ophævet, selv om den »døde« noget bort efterhånden; men i hvert fald fulgtes den de første hundrede år i de fleste landsbyskoler. (Skolekammerat X huskes i denne forbindelse med »omtanke«: Om morgenen, den første dag efter eksamen, tog han sine sager med sig

Forbundsskolen i Bedsted er den største skole i Thisted amt. Den præsenteres sammen med en af de ældste skoler i Thisted amt, Holme skole i Vust sogn. Den er opført i 1867 og var tillagt en skolelod på $5\frac{1}{2}$ td. land og en pengeløn på 323 kroner.

og satte sig på nederste plads, inden degnen kom ind med karaktererne, idet han sagde: »Nu sætter jeg mig her, så kan jeg da ikke komme længere ned! men det er da muligt, at jeg så kan komme lidt opad«.)

Det var også spændende, om man blev flyttet op i ældste klasse, før man var fyldt 10 år. Det var en æresbevisning, syntes mange. Eksamensresultaterne var grundlag for bedømmelsen om udskrivning af skolen.

Ovennævnte karakterer for flid, sædelighed og opførsel benyttedes også som grundlag for skøn over, om de, der ville udskrives af skolen, havde erhvervet de fornødne kundskaber dertil, eller om de behøvede at blive ved at gå i skole. Her spiller også konfirmationen ind, idet der i selve Anordningen står:

»Og maae intet Barn antages til Confirmation, førend Skolekommissionen, ved afholdte Halvårs-Examen, har fundet, at det kan udskrives af Skolen; og intet Barns Skolegang ophøre, førend det har været til Confirmation ...«

Det ser noget »flydende« ud med hensyn til ophør af undervisningspligten, da den var afhængig af barnets erhvervede kundskaber. Der indførtes dog allerede i Anordningen den bestemmelse, at såfremt et barn var fyldt 13 år og havde erhvervet sig de befalede kundskaber, kunne det fritages for almindelig skolegang, mod at det, indtil konfirmationsalderen var nået, besøgte skolen 2 dage om måneden for at repetere, hvad det havde lært.

Ved lov af 2. maj 1855 bortfalder konfirmationens indflydelse på udskrivningen, idet bestemmelserne da lyder sådan, at det barn, der har fyldt sit 13 år kan fuldstændig udskrives af skolen, hvis forældre eller værger ønsker det, og hvis skolekommissionen skønner, at barnet har nået skolens mål; men: *ethvert barn skal, når det har fyldt sit 15. år, fuldstændigt udskrives af skolen.*

I lov af 29. marts 1904 står der kort og godt: »Undervisningspligten ophører med slutningen af det halvår, i hvilket barnet er fyldt 14 år.« Sådan var ordningen, indtil folkeskoleloven af 1937 bestemte, at udskrivning af skolen kun skulle foretages en gang om året.

Efter Anordningen 1814 skulle ethvert barn, der udskreves af skolen, have en attest med meddelelse om de kundskaber, det i skolen havde erhvervet sig, og om dets opførsel under skolegangen. Ligeledes skulle sognepræsten på attesten anføre sine iagttagelser om barnets flid og forhold under for-

beredelsen til konfirmationen. Denne attest skulle følge barnet videre, og herpå skulle fremtidige præster og husbonder meddele deres skudsmål. Det blev senere til en »skudsmålsbog«, der udleveredes af præsten efter konfirmationen, og som skulle følge vedkommende barn videre, idet den blev til dets flyttebevis fra kommune til kommune, indtil man indførte folkeregisteret.

Den lovbefalede påtegning af attesten (skudsmålsbogen) forandredes efterhånden. Et eksempel herpå er to skudsmålsbøger, der ligger foran mig. Den ene er fra 1868, og deri er opgivelse af kundskab og opførsel givet således: »Kundskaber: noget ringe, Sædelighed: meget godt«. Den anden er fra 1906, og deri står intet om kundskaber eller opførsel, men kun datoerne for fødsel, dåb og konfirmation.

Det er foran nævnt, at en del af Anordningens gode og fremsynede bestemmelser aldrig eller kun mådeligt nåede gennemførelse i løbet af de 150 år, og blandt disse skal her nævnes bestemmelserne i § 28:

»For den ungdom, som har været til Confirmation, men desuagtet ønsker at blive ved at søge Skolen, for der at øve sig videre i Skrivning eller Regning, eller tage Del i anden nyttig Underviisning skal der, efter Overlæg med Skolekommissionen, holdes Vinterskole 2de Gange om Ugen. Til denne Underviisning bør anvendes een Time hver Gang, saaledes, at der gives een Time ugentlig til Mandspersonerne om Aftenen, og een Time til Pigerne om Dagen, alt efter Skolekommissionens nærmere Bestemmelse«.

Dette ses ikke at have været gennemført, men enkelte indberetninger siger kun herom: »Forsøgt – men atter opgivet«.

Den eneste undervisning efter undervisningspligtens ophør, der blev givet ved landsbyskolerne, var den kendte »aftenskole«, som oprettedes af lærerne uden nogen fast godtgørelse. Lærens »løn« herfor var glæden over at møde sine gamle elever, der så gerne ved afslutningen på en vinters arbejde gav læreren »et skrivestel, en lang pipe eller andet« til erindring. Der er gjort et mægtigt arbejde gennem årene både med undervisning »opfriskning af det, som de allerede have lært«, men også praktiske fag som husflid af forskellig art, håndarbejde, gymnastik, og oplæsning af god litteratur var med til at bevare liv og mødelyst.

I nogle amter indførtes efterhånden den praksis, at der efter ansøgning kunne bevilges et gratiale,

der eksempelvis noget efter århundredskiftet var på 40 kr. for en vinter, evt. stigende til 60 kr. for lærere, der gentagne gange havde aftenskole. Det var først efter første verdenskrig, at der begyndtes med indførelse af timebetaling for godkendte aften- og ungdomsskoler fra stat, amt og kommune.

Om tilsynet med skolevæsenet

Den skole, som efter Anordningen af 1814 skulle vokse frem, måtte naturligvis undergives et tilsyn; men når man betragter den for nutidsøjet helt utrolige opbygning af dette tilsyn, så skulle man tro, at det helt ville kvæle alle de gode tanker og meninger, der virkelig er nedlagt i det, der omhandler skolens opbygning.

Hvis alle disse grene af tilsyn havde opfyldt de forpligtelser, der var lagt hen til dem, så ville skolen ikke have fået en eneste rolig undervisningsdag fri for »posekiggere«, der enten var »født« der til eller på grund af deres »hartkorn«, titel eller rang ansås for berettigede til at føre tilsyn med almuens børns undervisning og lærerens underdanighed.

Ganske »kort« bestod tilsynet af følgende:

Amtsskoledirektionen for hele amtet der består af amtmænd og provsten (amtsprovsten).

Skolekommissionerne, for hvert sogn (kommune) består af sognepresten, der er født formand, samtlige skolepatroner i sognet (kommunen), samt en eller to skoleforstandere.

Skolepatroner er de, som ejer 32 tønder hartkorn eller derover, når de tillige *bekender sig til den protestantisk-kristelige religion*.

Skoleforstandere skulle vælges af amtskoledirektionen blandt de hæderligste bønder i sognet.

Grevskaberne og Friherskaberne hører også m.h. til deres skolevæsen under amternes skoledirektioner; men dog skulle *Greverne* og *Friherrenerne* være berettigede at tiltræde direktionerne for det eller de amter, hvori deres »Lene« er beliggende.

Og sidst, men ikke mindst *Biskopperne*, tillagdes nøje tilsyn med samtlige skoler i deres stifter.

Og: »Bestyrelsen af det hele Almueskolevæsen i Vort Rige Danmark forbliver under *Vort Danske Cancellie*, som aarligen har at forelægge Os en Udsigt over sammes tilstand.«

Samtidig med selve Anordningen af 29. juli 1814 fulgte tre bilag:

Hans Smidth: Vestjysk sogneråd, 1890-erne

(Den hirschsprungske Samling).

- A. Instruktion for lærerne.
- B. Regler til *iaagttagelse* af sognenes skolekommissioner.
- C. *Underretning* for amtsskoledirektionen.

Det er morsomt at se den »gradsforskel« i udtryksformen i disse tre bilag, der jo hver for sig skal fortælle henholdsvis læreren, skolekommissionen og skoledirektionen, hvad det er meningen, de skal gøre.

- A. »Skolelæreren bør (skal) på det nøjagtigste, holde sig vor Anordning af 29de Julii 1814 om Almueskolevæsenet på Landet i Danmark *efterrettelig*, og efterkomme alt, hvad han, i Overensstemmelse med samme, af vedkommende Foresatte *befales* til Skolevæsenets Fremgang«.
- B. »Skolekommissionen i ethvert sogn, til hvis Omhu dets tilvoxende Ungdom betroes, *har at vaage over*, at Vor landsfaderlige Hensigt til dennes bedre Dannelse paa det nøjeste vorder opfyldt«.
- C. »*Det paaligger* Amtsskoledirektionerne at vaage, enhver i sit Embeds-District, over alt det, som kan bidrage til Almueskolevæsenets Fremme, og med Nidkierhed at paase, at Hensigten af Vor Anordning af 29de Julii 1814 opfyldes«.

Nødvendigheden af det store »tilsynsapparat« må ses på den baggrund, at et ordnet skolevæsen nu af Anordningens »fædre« ønskedes virkelig gennemført – hvad jo ikke tidligere var lykkedes.

Den omfattende og meget i enkeltheder gående instruks for lærerne kan anses for påkrævet på dette tidspunkt, da *ikke så nær alle lærerkræfter bag sig havde en pædagogisk uddannelse fra et seminarium.*

Skolekommissionens tilsyn præciseres nærmere:

Samtlige skolekommissionens medlemmer skal flittigt besøge skolerne.

Sognepræsten (formand) skal mindst *hver 14. dag* besøge hver skole i sit sogn, høre på undervisningen, samtale med børnene, lade sig forevise deres skrift, samt ved at efterse skolejournalen underrette sig om børnenes fremgang o.s.v.

Skolepatronen har pligt til at påse, at skolens bygninger holdes i forsvarlig stand ... drage omsorg for, at skolens inventarium holdes vedlige ... i særdeleshed påse, at skolelæreren får den for ham bestemte lønning, brændsel m.v. i rette tid og i forsvarlig godhed og mål. (Meget af lærerens løn var jo in natura).

Skoleforstanderne skulle så ofte som muligt og i det *mindste hver 14. dag* indfinde sig i skolerne for at tilse, om alt er i vedbørlig orden, og hver gang antegne deres skolebesøg i protokollen.

Skolekommissionen skal i deres *månedlige samlinger* efterse skolens protokol og der *undersøge den af bør-*

nene i den foreløbne måned gjorde fremgang, og som en hjælp hertil lade sig forelægge børnenes prøveskrift og regnebøger, og ved siden af denne månedlige kontrol skal kommissionen lade afholde de i Anordningen befalede examinere 2 gange om året og derved bedømme, hvilke børn der kan opflyttes, og hvilke der kunne aldeles udskrives af skolen.

Kort sagt skulle skolekommissionens medlemmer og især formanden, sognepræsten »flittigen besøge Skolerne i Sognet, vejlede Skolelæreren med deres Raad, opmuntre ham, naar han troeligen efterkommer sine Pligter, og advare ham, naar han fejler.«

Sognepræsten skulle også ved sine besøg i skolen opmuntre de børn, der udmærker sig ved god opførsel og flid, og formane de efterladende til at forbedre sig.

Det er også i høj grad meningen, at skolekommissionen skal være en hjælper for læreren: »at hans embede holdes i agt, at han nyder den løn, der tilkommer ham for sit arbejde.« Skolepatroner skal påse, at bygninger og inventar er i orden, at lærerens indtægter ikke ulovligt formindskes, men at de ved degneembedernes nedlæggelse hellere forøges.

Iflg. det foran nævnte har følgende personer ret (og mere eller mindre udtalt pligt) til at besøge skolen: Amtmanden, provsten, evt. grever og friherrer, sognepræsten (mindst hver 14. dag), skolepatroner, skoleforstandere (hver 14. dag), biskoppen, og da de alle har spørgeret og ret til at indberette opad, så skulle der stor balancekunst til for læreren, hvis han skulle gøre sig håb om at få nogenlunde ro til undervisning og personlig indsats.

Dette indsås også efterhånden af lovgiverne, og det stedlige tilsyn gjordes mindre indviklet, idet skolekommissionen ved lov af 1867 skulle bestå af sognepræsten + 2 af sognerådet valgte mænd. (En lærer kunne ikke indvælges i skolekommissionen). Dog var endnu og helt til 1933 sognepræsten »født« formand, og da det jo naturligvis ikke var bombesikkert, at en teologisk kandidat, der måske blev sognepræst i 25 års alderen, var født med forståelse af en skoleform, som han måske aldrig havde stiftet det mindste kendskab med, og da læreren uden næsten altid på en eller anden måde skulle samarbejde med præsten på det kirkelige område, kunne der let opstå situationer, der ikke var til gavn for skolen.

Det skal dog siges, at det »gejstlige« tilsyn i mange måder efter bedste evne støttede skolen og læren, så »eksamensdagene« var festdage både for børn og lærere. Det gælder også her om forholdet mellem lærere og præster, at det var de grelleste tilfælde, der mest udbasuneredes, fordi de med lidt »krydder« gav de bedste *historier*.

Samtidig med, at sognepræsten afgik som født skoletilsynsmand som formand for skolekommissionen, afgik også provsterne som fødte medlemmer af skoledirektionerne, og biskopperne mistede deres tilsyn med skolerene.

Nu blev der kun én skoledirektion for hvert amt, og dertil skulle i førstningen udnævnes en amtsprovst, men dog udtrykkeligt bemærket som *almindeligt medlem*. Senere er amtsprovsten også faldet væk. I hvert amt udnævntes en amtsskolekonsulent, der som titlen siger, skulle være pædagogisk konsulent i alle skolesager.

Hermed var det såkaldte gejstlige tilsyn afløst. Det valgte stedlige tilsyn kunne udvides med et forældreråd, der snart afløstes af skolenævn, men

hverken forældreråd eller skolenævn var obligatoriske.

*

Forordningen af 29. juli 1814 krævede meget i forhold til det, man havde før, og mere, end der pludseligt kunne gennemføres i hele sin udstrækning. Ikke mindst følgende tre faktorer stillede sig i vejen:

Man manglede penge, man manglede en almindelig begejstring hos dem, der skulle have gavn af bestemmelserne, og man manglede uddannede lærere.

Dog lysnede det efterhånden. »Tunge«, mere eller mindre ubehjælpelige bestemmelser ændredes tid efter anden efter »livets lov«, så det tør siges, at man på landet op mod århundredskiftet i almindelighed var nået til at have en udmærket folkeskole.

Al udvikling går, og især i »fortiden«, forholdsvist langsomt, men så også med mere mulighed for at komme bagefter, og det gælder vel især for noget så indgribende som vore børns skole.

DRØM OG VIRKELIGHED

Med den gamle landsbyskole forbinder man stråtag, solglimt i små venlige ruder og blæstens sagte susen gennem den store, skyggefulde have. Men det er ikke så nær alle landsbyskoler, der ånder en sådan idyl, og det er ikke alle, der tager sig så fordelagtigt ud, at de efter aftjent skolepligt kan gøre sig håb om i forskønnet skikkelse at gå en ny fremtid i møde som ramme om kunstnerhjem eller på anden måde opfylde drømmen om det lille hus på landet.

De to gamle skoler på denne side har mistet alle illusioner. Den lange, lave bygning på stensokkel blev pensioneret omkring 1900.

Den anden skolebygning, der ligner en mindre landstation, var i brug til 1960. Den har ikke kunnet drive det højere end til at blive købmandslager. Hønsetræd og trådruller dominerer på tavlens plads.

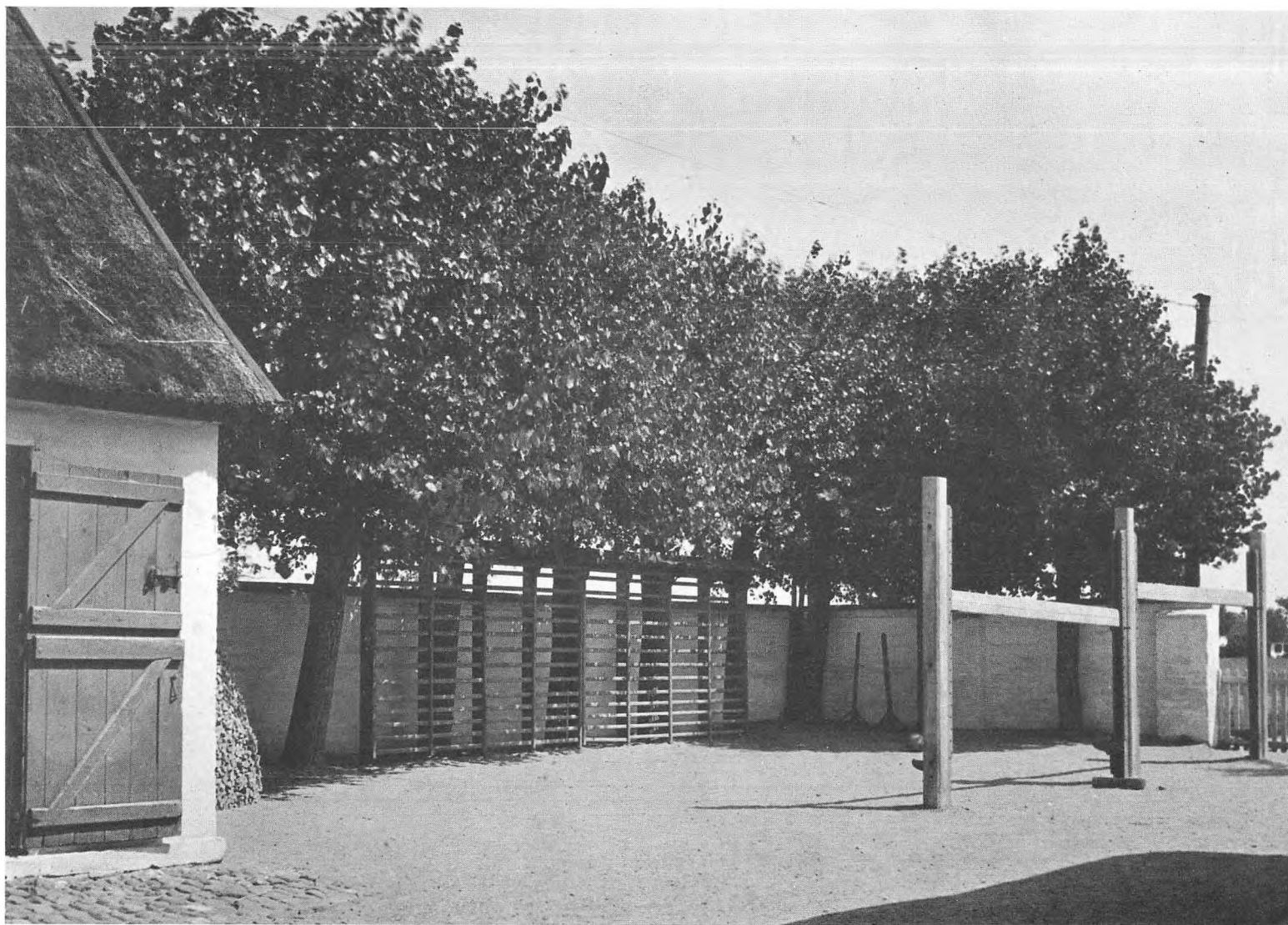
Allerede i halvfemserne arbejdede »skolen« på forbedringer i hvert fald på to områder: flere undervisningstimer især for de store børn, for hvem tiden krævede flere fag, og et mere fagligt tilsyn. Men Forordningen nåede langt over »støvets år« som grundlag og overlevede endda i 90 årsalderen en tilsidesættelse i forhold til købstadskolen, idet den intet fik, da købstadskolen fik bl. a. mellemskolen. Dog må det siges, at landsbyskolen voksede støt og sikkert, hvad man i sandhedens navn næsten helt må takke lærerstanden for, da det er ganske utroligt, hvad lærere og lærerinder gennem årene, og då særligt efter århundredskiftet har gjort for stadig at dygtiggøre sig til gerningen i skolen. (Det er helt mærkeligt at se, at Forordningens fremsynte fædre allerede i 1814 har haft dette i tankerne, idet det hedder i § 11. at skolelærerne i den 4 ugers høstferie har lejlighed til at udvide deres egne kundskaber).

Trods stadige krav til skolen om flere fag uden at give den betingelse for flere undervisningstimer »voksede« landsbyskolen i sin gode gamle hædersdragt fra 1814 – indtil panseret begyndte at briste, og det brast med folkeskoleloven af 18. maj 1937. 150 år efter ser man, at dragten fra 1814 i sin mening var storslået og gjort så meget til at vokse i, at der i dens rummelighed var opvokset en i almindelighed udmærket og velagtet landsbyskole, og at det, trods »kriblen og krablen« efter en betydelig udvidelse af dragtens rumindhold (timerne) begyndende i 90 årsalderen, skulle vare 123 år, inden skolen fik nyt »tøj«.

Da jo ikke alle kunne få nyt tøj med det samme, var det godt, at man havde resterne af den gamle dragt at skjule sig i nogle år endnu.

På 150 årsdagen, da de fleste – vi skal vel sige alle – skoler har fået nyt tøj gennem 1937- og 1958 lovene, kan vi med ærbødighed hænge hædersdragten fra 1814 på museet, hvor den fortjener en fremtrædende plads, og hvor den er tilgængelig og til gennemsyn.

Den fortjener det!

Gymnastikplads til Renge skole ved Storehedinge (fot. 1920, Statens pæd. Studiesamling).

Stadier på læreruddannelsens vej

Af bibliotekar, cand. mag. *Robert Hellner*

Den 9. marts 1799 mellem kl. 10 og 11 om aftenen ventede seminarist Jens Sønderup fra seminariet på Blaagaard ved hørkræmmer Hartmanns hus uden for Nørreport på to kammerater, for med dem at følges ud til seminariet. Pludselig kom en mand imod ham, og da Sønderup troede, at det var én, der var ude på klammeri, forsøgte han at komme væk, men blev grebet af ham. Den pågældende mand, der var en af vagterne ved porten, havde hørt, at der flere gange var nogen, der skulle have forsøgt at lukke sig ind i Hartmanns hus. Da han derfor så Sønderup ved huset, fandt han ham mistænkelig, hvorfor han gav sit gevær til en kammerat og gik hen for at undersøge sagen nærmere, og da Sønderup søgte at stikke af, blev han yderligere styrket i sin mistanke og greb ham. På Hartmanns begæring blev Sønderup så anholdt og først løsladt efter forhør næste morgen.

Seminariet betragtede det skete som en fornærmelse mod institutionen, og en af dets lærere, Frederik Høegh Guldberg, anlagde sag mod hørkræmmeren, der idømtes en bøde på 4 Rd. til politikassen, hvorefter Høegh Guldberg publicerede politirettens dom med kommentarer.

Hele den alvor, hvormed Høegh Guldberg behandlede denne i vore øjne ubetydelige sag, viser, hvilken enorm betydning det 8 år tidligere oprettede seminarium tillagde sig selv.

Seminariet var den første læreruddannelsesanstalt, der anlagdes i kongeriget Danmark, men allerede før den tid, var der blevet organiseret læreruddannelse andre steder i den danske konges besiddelser.

Pietisten Erik Pontoppidan så klart, da han blev biskop i Bergen, at man måtte have en læreruddannelse, hvis Chr. VI's skolereform skulle have nogen betydning. Han oprettede derfor 1749 et »Seminarium Catechetikum« i Bergen. Det bestod til 1753,

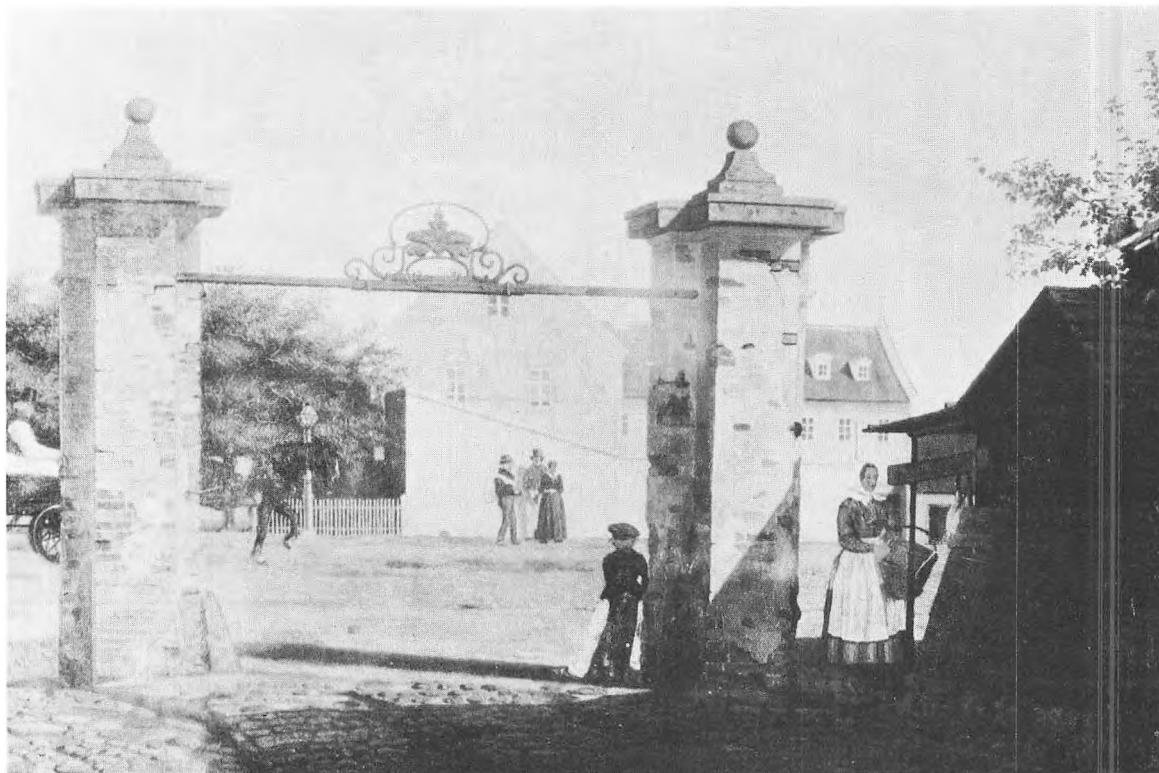
hvor man anså stiftets behov for lærere dækket med de godt 50 lærere, der da var uddannet.

Omtrent samtidig begyndte konsistorialråd provst Balthasar Petersen en lærerskole i Tønder. Han havde på sine visitatser set, hvor elendigt lærerne var udrustet til deres gerning. Den 13. november 1752 udsendte han derfor et cirkulære til præsterne i Tønder amt om, at han fra førstkommende nytår ville begynde et étårigt kursus for degne og skoleholdere. Vi har ingen vished om, at denne undervisning kom i gang 1753, men vi har al mulig grund til at antage det. Om han hvert år har haft elever, eller om der kun nu og da er blevet uddannet skolemestre, når der var behov derfor, ved vi ikke, men ved sin død testamenterede han en stor del af sin formue til et skolemesterinstitut, og fra 1788 har der i hvert fald kontinuerligt været læreruddannelse i Tønder.

Balthasar Petersen var gammeldags ortodoks, og undervisningen bar præg deraf. I fundatsen for det skolemesterinstitut, han testamenterede midler til, bestemte han, at eleverne skulle være fyldt 17 år ved optagelsen, og at de skulle frekventere instituttet i 3 år. Det skulle være folk, om hvem man kunne vente, at de ville være skikket til deres fremtidige virksomhed, og som havde god øvelse i regning og skrivning. De skulle deltage som elever i Tønders to almueskoler i alle de tre år, uddannelsen varede, og derved perfektionere sig så meget i regning og skrivning, som man kunne forlange af en dygtig skolemester. De skulle endvidere drive katekisationsøvelser i skolen, i kirken og indbyrdes.

Undervisningen skulle gives på tysk, og hvis nogen af eleverne ønskede at kunne undervise i danske landsbyer, måtte han tilegne sig sproget ved at overvære den danske froprædiken.

Eleverne måtte også lære at skrive ortografisk rigtigt. Det lærte de ved aftenundervisning hos latin-

Blaagaard Porten omkring 1820 (originalen på Øregaard).

skolens rektor, der også skulle lære dem så meget latin, at de kunne oversætte og analysere Cornelius Nepos, men det allervigtigste var dog kristendomsundervisningen, hvor to af Balthasar Petersen forfattede lærebøger skulle læres udenad. Hele denne uddannelse, der afsluttedes med en offentlig prøve i katekisation, var temmelig mangelfuld og sigtede kun mod at uddanne duelige religionslærere, der også kunne undervise i skrivning og regning.

Før Balthasar Petersens død var der 1781 et andet sted i hertugdømmerne oprettet en læreruddannelsesanstalt af en helt anden karakter, nemlig seminariet i Kiel. Det var indrettet efter den nyeste pædagogikens regler, i filantropismens ånd. Undervisningen varede 2, senere 3, år, og eleverne skulle ved optagelsen indsende en prøve på færdighed i skrivning og regning. Undervisningen var helt i oplysningstidens ånd lagt an på det nyttige. Fagrækken var stor: Religion, hvor man lagde vægten på de fortællinger fra bibelhistorien, hvoraf man kunne udlede nyttige lærdomme, historie, jordbeskrivelse, tysk sprog, almennyttige kundskaber, læsning, skrivning, reg-

ning, og – for dem, der i forvejen havde begreb om landmåling – geometri, samt syngeøvelser.

Det vigtigste fag var metodik, hvor Basedows principper, således som Rochow har udformet dem, blev indskærpet. Der lagdes særlig vægt på småbørnsundervisningen med bestemte anvisninger på, hvordan man vænner små børn til selvstændig tænkning, lige som man underviste i midlerne til børns sædelige dannelse, grundsætningerne for en god skoledisciplin, skolens indretning, forholdet mellem præsten og læreren og andet lignende, og i et vajsenhus fik seminaristerne under lærernes vejledning øvelse i praktisk skolegerning.

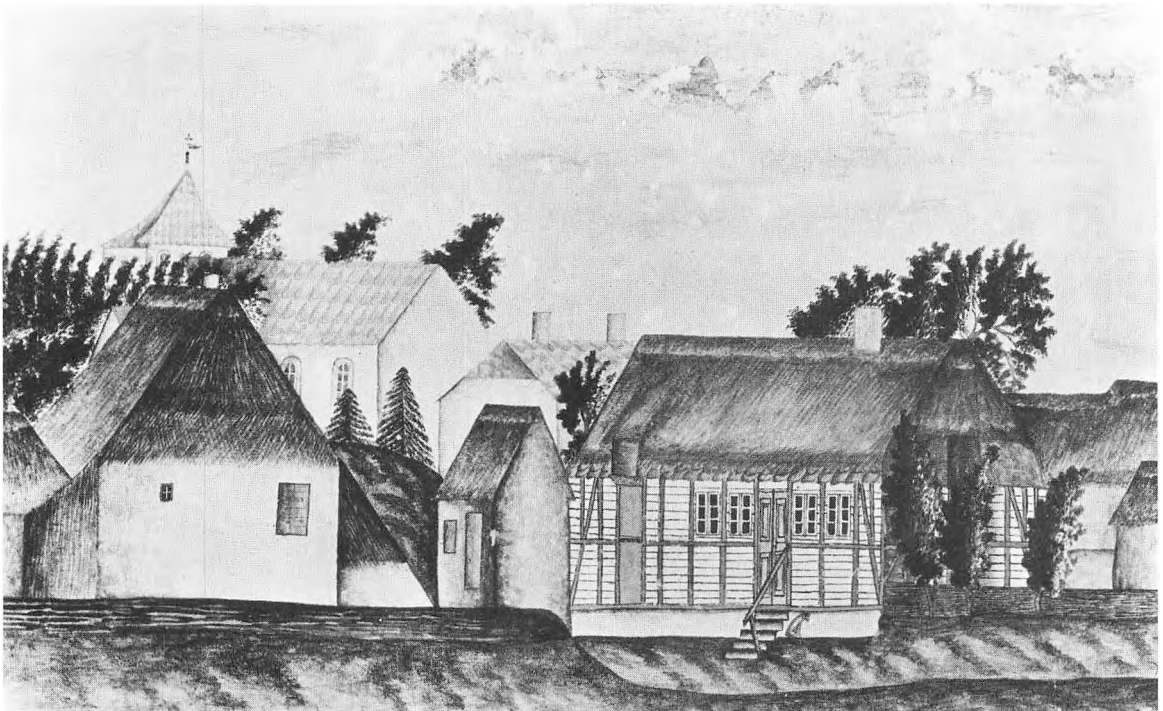
Til seminariet var der desuden knyttet en lille planteskole, hvor eleverne lærte pasning og pleje af frugtræer, ligesom de også undervistes i trædrejning, så de kunne få interesse for »industri«, og for at de senere kunne have en mulighed for at supplere de ofte yderst slette skoleholderlønninger.

En af seminariets hovedopgaver var den sædelige dannelse, som man mente bedst at kunne fremme ved, at man sørgede for, at eleverne altid var i aktivitet og ikke havde et ledigt øjeblik. Desuden udtog man fire af de »sædeligste« elever til at holde

opsyn med de andre seminarister uden for den egentlige undervisningstid, og hver måned holdtes der lærermøder, hvor hver enkelt elevs forhold blev drøftet.

Dette seminarium i Kiel var altså en rent filantropistisk anstalt, der underviste i nyttige kundskaber, der skulle gøre læreren til en slags tusindkunstner, som foruden sit undervisningsarbejde kunne give bonden råd og vejledning angående hans landbrug og frugthave og selv kunne supplere sin ringe indtægt ved drejearbejde. Selv religion var reduceret til et nyttefag.

Synet på læreruddannelsen var stærkt divergerende i kongeriget; på den ene side stod beundrerne af filantropismen med hele dens optimistiske syn på mennesket og med Kiels seminarium som en forbilledlig indretning og på den anden side de konservative, hvis mening kommer klart til orde i et brev fra Ove Høegh Guldberg:

Skårup præstegårdsseminarium.

Præstegårdsseminarierne er et særligt kapitel i læreruddannelsens historie – vidnende både om de store gennemførelsesvanskeligheder, skoleloven af 1814 måtte kæmpe med, og om den ildhu, hvormed nidkære provster og præster tog sig skolesagen an.

Det af biskop P.O. Boisen i Vesterborg oprettede præstegårdsseminarium (1801) dannede mønster for en række andre: Brøndbyvester, Borris, Lyngby, Snedsted, Besser på Samsø og Nylars på Bornholm.

1803 begyndte amtsprovst P. A. Wedel seminarievirksomhed i præstegården i Skårup. Billedet, der viser Skårup præstegårdsseminarium i begyndelsen af forrige århundrede, er efter en gammel akvarel, fremstillet af en elev.

»Skoleholdere maae tildannes. At tænke paa Seminarier formaar Staten ikke; og (tør jeg sige det) jeg hader Seminarier, og det fordi NB den eene Methode, som der bruges, passer sig ikke til alle Hoveder: kun i det Militaire, hvor Legemets machinmæssige Bevægelse er Sagen, lykkes sligt. Sielene, de frie Siel, staae under andre Love. Vaisenhuse og Opfostringhuse frembringe de usleste legemer og de slappeste Siel. Seminarier due da ikke. Præsterne maae da tildanne Skoleholdere; og enhver Præst (under Provstens, maaske Bispens Tilsyn) have Ret til at udsøge af sine Skolebørn et opvakt flittigt og fattigt Bondebarn, naar det behøves, som har Lyst til dette; og denne dannes da videre«.

Da den store skolekommission trådte sammen, var de to ydersynspunkter repræsenteret først og fremmest af C.D.Reventlow og N.E.Balle.

Reventlow var som hele den tyskdannede del af adelen ivrig tilhænger af filantropismen, mens Balle oprindelig var modstander af seminarier. Han mente, at præsterne bedre kunne uddanne lærere, men efterhånden var hans modstand blevet brudt, og han kunne nu godt gå med til seminarier, men flere og mindre og i alt fald ikke i København, hvor det dels ville være for dyrt og dels være uheldigt med de mange fristelser i den store by.

Allerede i 1789 begyndte den store skolekommission drøftelsen af læreruddannelsen, og 1791 oprettedes et seminarium på Blaagaard lige uden for København, så kommissionen kunne følge dette forsøg.

Seminarieret var indrettet med det i Kiel som forbillede, og der skulle undervises i religion, geografi og historie (på grundlag af avislæsning), naturhistorie (hovedsageligt sådanne emner, der kunne udrydde gammel overtro, eller som havde forbindelse med det daglige livs mekanik), dansk med retskrivning, skønskrivning, regning og geometri, lovkundskab, kirkesang og med tiden instrumentalmusik. Der skulle katekiseres over samtlige forredagne lærdomme, lige som seminaristerne indbyrdes skulle drive katekisationsøvelser. Fra 1897 kom hertil antropologi, medens metodik savnedes, hvad der var nok så mærkeligt, da det jo spillede en stor rolle i Kiel. Man må vel så antage, at undervisningen i metodik er blevet givet i tilknytning til de forskellige fag.

Tysk blev henlagt til elevernes fritid, og havedyrkning blev betragtet som en fritidssyssel lige som indbinding af bøger og lignende arbejder.

Lige som i Kiel var den sædelige opdragelse det vigtigste, og derfor blev der i de tre år, seminaristerne opholdt sig på Blaagaard, ført det nøjeste opsyn

med dem, hvilket heller ikke har været så vanskeligt, da der ikke var så mange. Man havde oprindeligt tænkt sig, at der skulle være 300, men man begyndte småt med kun 14 elever, og i de første 25 år af seminariets eksistens blev der kun dimitteret gennemsnitligt 10 elever om året. Man forlangte ikke alene, at elevernes opførsel skulle være upåklagelig, nej, den skulle være sådan, som det kan fordres af den, der til sin tid skal danne andre, udmærket og eksemplarisk. Seminaristen burde sky ethvert uanstændigt selskab og ethvert offentligt værtshus og måtte ikke modtage besøg af nogen, som han ville undse sig for – således som han havde pligt til – at melde sine lærere.

Reglementet angiver, at der var godt selskab nok på seminarieret, så seminaristerne måtte så vidt muligt ikke forlade det, bortset fra, at de flittigt skulle søge kirken om søndagene og bagefter give et skriftligt referat af prædikenen. Hvis en elev undtagelsesvis forlod seminarieret, skulle han meddele det til de opsynsmænd, der efter Kiels forbillede var udtaget blandt eleverne. Opsynsmændene afleverede hver uge til lærerne en liste over de elever, der i ugens løb havde forladt seminarieret, med angivelse af tidspunktet for afgang og hjemkomst. Ingen måtte foretage rejser, blive ude om natten – eller fra mikkelsdag til påske være ude efter kl. 19 – uden lærernes tilladelse.

Da man 1792 var nået så langt med undervisningen, at nogle af seminaristerne skulle begynde den praktiske uddannelse, blev der oprettet en øvelsesskole.

Det viste sig snart, at seminarieuddannede lærere fik et dårligt ry. De fik ord for at være opblæste, rationalistiske og opsætsige mod deres foresatte, præsterne. Det er måske meget forståeligt. Vi så i indledningen, hvilken enorm betydning seminariets lærere selv tillagde det, og der er ingen tvivl om, at undervisningen har ligget alt for højt for eleverne, så det med de ringe forkundskaber, de fleste mødte med, har været umuligt at uddanne dem efter de høje idealer, lærerne havde, uden at det måtte gå ud over grundlaget for deres viden, der derved blev yderst overfladisk. Hertil kommer, at de var de første skoleholdere, der var uddannet til deres gerning, hvad der også bidrog til, at de regnede sig selv for betydelige og indsigtfulde personer.

Blandt de mange, der kritiserede seminarieret var den senere biskop Frederik Mønter, der fastslog, at man måtte holde sig for øje, at det var bønder-

børn, seminaristerne skulle undervise, hvorfor de burde have et grundigt kendskab til det stof, de skulle bruge dertil, men heller ikke til andre ting. Derved ville der blive mere tid til at gå ind på det nødvendige. Münster, der sikkert har haft præstegårdsseminarierne som forbillede, deler seminaristernes uddannelse i tre dele: Den intellektuelle, den moralske og den pædagogiske. Den intellektuelle bestod af religion, herunder en gennemgang af de religiøse fejltagelser, man ofte finder hos almuen, kendskab til menneskets fysiske og moralske natur, regning, geometri, lidt astronomi, almindeligt begreb om fysik og naturhistorie, navnlig med henblik på landbruget, det nødvendige af geografien forbundet med statistik samt sproglære, læsning, kaligraf, stiløvelse og instrumentalmusik.

Den moralske dannelse skal lære seminaristen nøjsomhed og tilfredshed med hans livsvilkår. Som det i øjeblikket var, levede seminaristen bedre og mere ubekymret på seminariet end hjemme hos sine forældre. Derfor vil det blive svært for ham at vænne sig til en landsbylærers tarvelige levemåde, og han vil føle sig lærd og højt hævet over bønderne. Seminarierne bør derfor ligge på landet, hvor eleverne ikke ser anden levemåde end den, de er vant til hjemmefra, mens de i en by ved omgang med borgerne får smag for finere levemåde, og hvad værre er, man risikerer, at de træffer unge piger, selv om det foregår i største ærbarhed. Det vil være forfærdeligt, hvis en seminarist ægter en pige af borgerskabet, for hun vil have meget svært ved at vænne sig til den tarvelige levemåde på landet. Seminaristerne skal opdrages til arbejdsomhed og til at bestille noget fornuftigt. De skal ikke læse og dyrke videnskab, da det blot vil skabe en kløft mellem dem og befolkningen. De skal dyrke skoleloden godt og kan ved siden af have et kunsthåndværk. Bønderne vil ikke have respekt for en lærer, der tillige er skrædder, maler eller smed, men derimod nok for en, der kan reparere et ur, forfærdige en drejet genstand eller gå landmåleren til hånd. Seminaristerne skal opdrages til arbejdsomhed, og lærerne må nøje overvåge, at de ikke anvender deres lommepenge til luksus som vin eller kaffe. De må også opdrages til ydmyghed, så de kan nære respekt for præsterne, hvis hjælpere de engang skal være.

Den pædagogiske dannelse skal bibringes gennem en grundig, men endelig ikke videnskabelig, undervisning i metodik.

Resultatet var, at undervisningen på Blaagaard ændredes, så man ganske vist underviste i de samme fag som hidtil, men på en måde, der var mere overensstemmende med uddannelsens formål. Da yderligere englændernes indkvartering på Blaagaard ved Københavns belejring 1807 ødelagde bygningerne så meget, at man flyttede seminariet til Jonstrup, kom seminaristerne væk fra hovedstadens fristelser.

Seminariet på Blaagaard var ikke nok til at dække behovet for lærere, og 1795 oprettedes endnu et seminarium på J.L.Reventlows gods Brahetrolleborg. Her skulle uddannelsen være firearig, men blev 1801 sat ned til 3 år. Seminaristerne skulle lære at læse og skrive smukt og rigtigt, lære gudskundskab, naturhistorie (herunder læren om mennesket og om diætetikken), det nødvendige kemi, aritmetik og praktisk geometri samt lidt tegning og så meget af matematikken, som har indflydelse på landmandens daglige håndtering og levemåde. Ager- og havedyrkning skulle læres både i teori og praksis. Geografi skulle forbindes med historie, og undervisningen skulle endvidere omfatte så meget af love og forordninger, som angik landalmuen, samt koralsang og instrumentalmusik. Derudover skulle der være lejlighed for seminaristerne til at lære tysk og sådanne håndarbejder, som let læres, og som ikke er forbunden med nogen støj. Øvelsen i praktisk skolegerning skulle forberedes skriftligt og efterfølges af en skriftlig beretning fra seminaristen om udfaldet.

Lige som på Blaagaard blev der udpeget opsynsmænd blandt eleverne, der også her blev holdt meget strengt. De måtte kun nyde vand og tyndt øl, og tobaksrygning på seminariet var forbudt. Eleverne måtte heller ikke spille hasard eller holde lystigt selskab, lige som de skulle afholde sig fra al fortrolig omgang med seminariets tjenestefolk.

Seminariet var berammet til 32 elever, men det varede mange år, før man nåede op på dette tal. Reventlow oprettede også en pensionsanstalt på Brahetrolleborg, hvor eleverne skulle være under opsigt af seminaristerne. Det var altså et veritabelt filantropin, han her ville skabe, med både seminarium og kostskole. Med sin sædvanlige optimisme mente han, at en sådan anstalt passende kunne rumme 120 elever, men han har sikkert måttet være glad over, at der i året 1800 var hele 37 elever.

Provst Balthasar Petersen begyndte i 1753 en lærerskole i Tønder med det sigte at skaffe Tønder amt »et godt forråd af dygtige skolemestre«.

Der var adskillige, der var utilfredse med seminarierne på Blaagaard og Brahetrolleborg, og som kviede sig ved at sende bønderkarle dertil. Pastor – senere biskop – P.O. Boisen i Vesterborg, der havde været en virksom hjælper for C.D.Reventlow ved ordningen af hans skoler, fik 1801 tilladelse til at oprette et seminarium i sin præstegård, hvor han kunne uddanne skolelæreren til at være en »fornuftig Bonde iblandt Bønder«.

De 15 seminarister skulle indkvarteres hos bønderne, som de i høstens tid skulle hjælpe med markarbejdet, og undervisningen skulle finde sted i præstegården, hvor Boisen selv og et par stedlige lærere underviste.

Skønt Boisen idelig taler om undervisningens begrænsning, giver det sig ikke udslag i fagenes antal, idet der skulle undervises i sjælelære, moral, religion, kateketik, læsning, skrivning, regning, geometri, naturhistorie, naturlære, fædrelandshistorie, sang, musik, håndarbejde og som frivilligt fag tysk. I præstegårdshaven fik hver elev et stykke jord til praktisk øvelse i havebrug.

I skrivning og regning blev de yngre elever under lærernes opsigt undervist af de ældre, og i de andre fag skulle seminaristerne udarbejde det foredragne skriftligt. Praktikundervisningen blev givet på den måde, at nogle børn indfandt sig i præstegården, hvor nogle af de ældre seminarister katekiserede med dem om det, der den foregående dag var blevet gennemgået af bibelhistorien, mens læreren

og de øvrige elever påhørte det og skrev deres bemærkninger ned. Bagefter sammenlignede man og rettede fejlene.

Rasmus Sørensen, der havde været elev på det vesterborgske seminarium, har i sine erindringer givet en udmærket skildring af livet dér. Han fortæller, hvordan der nok var lærebøger, men at man, hvis man ikke havde lyst til at læse dem, udmærket kunne nøjes med Boisens foredrag.

»Biskop Boisen var, som alle philanthropiske Pædagoger (hos hvem Hjertet og Følelsen udgjorde de $\frac{9}{10}$, og Forstanden og Critiken kun $\frac{1}{10}$ af den overordentlig store Undervisnings-Virksomhed) aldeles ingen Systematiker«.

Derfor var der lige så lidt grundighed som orden i hans foredrag og undervisning, men han forstod

Biskop P.O. Boisen, grundlæggeren af seminariet i Vesterborg.

at vække eleverne til en selvvirksom opfattelse og en egen livlig gengivelse af det meget, de havde lært.

Der havde oprindeligt været tre værelser til undervisning, men de var blevet slået sammen til ét stort, hvor alle tre klasser undervistes på en gang, om end beskæftiget med hver sit arbejde. Mens vi synes, at det er en rædselsfuld tanke, regner Rasmus Sørensen det for en fordel, fordi de tvende yngste klasser derved stedse kunne have for øje, hvad den ældste klasse beskæftigede sig med.

Denne form for seminarier var langt billigere end Blaagaard og Brahetrolleborg og tiltalte i høj grad kritikerne af disse. Derfor oprettedes der i de føl-

gende år en række præstegårdsseminarier med det vesterborgske skolelærerseminarium som forbillede. I Jylland dog kun indirekte, idet mønsteret her var det af pastor Chr. Lodberg Krarup 1806 i Borris oprettede præstegårdsseminarium, hvor der lagdes større vægt på landbrugsundervisningen, så at det blandt andet nævnes, at det ville være ønskeligt, om eleverne kunne få lejlighed til at overvære nyere landbrugsforsøg, foruden at de skulle have kendskab til dyrkningen af hamp og hør.

Det er jo for os temmelig forunderligt, at der blev lagt så stor vægt på land- og havebrugsundervisningen i vore første seminarier, ja, at den på de jyske præstegårdsseminarier blev drevet til det yderste, så man snarere skulle tro, at det var landbrugsskoler end lærerskoler, men det var for den tid ganske naturligt og har vel også haft en vis betydning. Dels hørte der som regel en jordlod til skolen, som det med de yderst beskedne indtægter, datidens lærere havde, gjaldt om at gøre så indbringende som muligt, og dels var det mest naturligt, at sognets lærer, som underviste børnene i elementærfagene, også belærte deres forældre om de nye landbrugsmetoder.

Undervisningen var temmelig forskellig ved de forskellige seminarier, og det var derfor ønskeligt at få et fælles seminarireglement. Ganske vist ville et sådant ikke kunne være alt for detaljeret, fordi der var så stor forskel i anlægget mellem Jonstrup og Brahetrolleborg på den ene side og præ-

L. C. Müller, en lysende skikkelse i læreruddannelsens historie. Leder af seminariet i Snedsted og fra 1847 ved dets overflyttelse til Ranum, forstander her.

stegårdsseminarierne på den anden, men det lykkedes dog 1818 at få lavet et reglement, der således blev den første læreruddannelseslov i Danmark. Det slås her fast, at der skal lægges stor vægt på den religiøse undervisning, så seminaristen med ydmyghed i sind og hu vil kunne tiltræde sit embede. Undervisningen bør gives grundigt og praktisk, og seminaristen skal med hensyn til levemåde og klædedragt vænnes til tarvelighed, så han ikke har sådanne fornødenheder, der overstiger hans tilkommende kår og fjerner ham fra den kreds, hvor han som ungdomslærer har at virke. Eleverne skal ved optagelsen være mellem 18 og 23 år og skal, hvis opholdssted og lejlighed tillader det, indfinde sig hos seminariets forstander og aflægge en optagelsesprøve. Bor de langt væk, kan de i stedet aflægge denne prøve hos deres provst.

Undervisningsfagene er: Religion, modersmål, matematik (regning, aritmetik og geometri), historie og geografi, musik og sang, undervisnings- og opdragelseslære, gymnastik (der var blevet indført på seminarierne i tiden 1809-16, efterhånden som der var blevet uddannet lærere, der kunne undervise deri) og have- og agerbrug med biavl, samt, hvor der var lejlighed, tillige håndgerning, der ikke skulle sætte læreren i stand til at skaffe sig en biindtægt, men til at forfærdige de i en landhusholdning forekommende redskaber, som ellers måtte købes for penge.

Hvis der var lejlighed til det, kunne seminaristerne også blive undervist i naturvidenskaberne og tegning. Det var dog frivilligt og mest tænkt for vordende købstadslærere.

Der skulle holdes eksamen hvert år, og hele undervisningen skulle ende med en afsluttende eksamen med karakterer i 19 fag og på grundlag deraf en hovedkarakter.

Nu var der endelig skabt et fælles grundlag for læreruddannelsen, men samtidig blev der rettet stærke angreb på den. Den store skolekommission havde begyndt sit arbejde med en umådelig optimisme og tiltro til menneskeånden, men efter krigen 1807-14 og statsbankerotten 1813 havde man helt mistet modet og var hæmmet af den økonomiske nedgangstid. Der blev derfor rettet angreb på seminarierne fra flere sider, ikke mindst fra præsterne, som skulle bidrage til seminariefonden, der finansierede læreruddannelsen. Med de fallende kornpriser og stigende skatter, var det dem umuligt. Der kom derfor en række forslag om helt at nedlægge seminarierne og lade lærerne uddan-

Lars Stagesen

föd den 29de August 1809 i Østrup, Njotth. A. har som Seminarist opholdt sig og modtaget Underviisning paa det Kongelige Skolelærer-Seminarium paa Joenstrup fra 1ste Juli 1827 til 1ste Juli 1829, og selv underviist i den med Seminariet forbundne Skole fra April 1828 til April 1829

Under sit Ophold har han udviist et meget godt Forhold,
samt været Opgjnsmand.

Hans Kundskaber og Færdigheder ere prøvede paa den, i det allernaadigst approberede Reglement for samtlige Skolelærer-Seminariet af 10de Februar 1818, befalede Maade, hvilke Prøver han har udført saaledes, at ham af Seminariets høie Direction er tilkjendt Hovedkarakteren:

meget duielig

til at forestaae et Skolelærerembede.

*Man kan meget godt forestaae
Lang i Kirken.*

I Følge Ovenstaaende, samt i Overeenstemmelse med Seminariet-Reglementets §. 54, meddeles herved

Seminaristen *Lars Stagesen*
denne Dimissionsattest, med Anbefaling til Enhver, der kan give ham Leilighed til at virke i det Fag, hvortil han nu, efter Anordningen for Almueskolevæsenet af 29de Julii 1814, har skaffet sig Adgang.

Det Kongelige Skolelærer-Seminarium paa Joenstrup,
den 30de Junii 1829

Stens Wegener
Seminariets Forstander

no 248 no 56

Anmærk.

Anmærkning.

De specielle Karakterer:

For Religionslære	m.g.	For Historie	m.g.
— Bibelkundskab	m.g.	— Geographie	m.g.
— Katekisation	m.g.	— Tavleregning	m.g.
— Methodelære ialmind.	m.g.	— Hovedregning	m.g.
— Duelighed til indb. Underv.	m.g.	— Choraler paa Violin	m.g. +
— Læsning	m.g.	— Sang	m.g. +
— Dansk Grammatik	m.g.	— Orgelspil	
— Dansk Stil og Retskrivning	m.g.	— Gymnastik	m.g.

for Grotvial.
Wegener.

Lærereksamen i forrige århundrede.

Den skriftlige fremstilling blev dyrket overordentligt på seminarierne i forrige århundrede. Ikke blot måtte eleverne i den daglige undervisning udarbejde lange dispositioner og referater af foredrag, men skriftligt arbejde havde en fremtrædende plads ved lærereksamen, som følgende eksempler viser:

Lærereksamen ved Jonstrup seminarium, 1848.

Til dansk stil var følgende emne opgivet: »Bed og arbeid«.

De pædagogiske og metodiske opgaver vare følgende:

At beskrive og vurdere den såkaldte egoistiske opdragelsesmåde.

Pædagogisk behandling af synets sans.

Hvorfor må børns religiøse uddannelse begynde tidlig, og hvilke kunne begyndelsepunkterne være?

Ortografiske øvelser med nærmest hensyn til indprentelsen af ordbillederne.

Hvorvidt og hvorledes bør den såkaldte dobbeltundervisning anvendes i almueskolen?

At forklare den direkte Regula de Tri på en for børn fattelig måde uden at begrunde samme på proportionslæren.

At angive trirfølgen og fremgangsmåden ved de såkaldte stemmeøvelser, som kunne foretages med skolens yngre børn.

Skriftlig skolelærereksamen 1886.

Frihåndstegning: Et gibsortament.

Religiøs stil: Om de kristnes stilling til edaflæggelse.

Dansk stil: Kalmarunionens skjæbne under de første oldenborgske konger, og årsagerne til dens opløsning.

Kateketisk disposition: Det femte bud.

Pædagogisk stil: Man har først i den nyere tid stillet den fordring til undervisningen, at den skal være fornøjelig. Hvorledes må denne fordring begrænses for at være berettiget?

ne af præster og lærere. Så vidt gik man dog ikke, men man bestemte i 1824, at der for fremtiden kun skulle være 4 seminarier, nemlig *Jonstrup*, *Skaarup*, *Snedsted*, og *Lyngby*, og de øvrige seminarier ophævedes derfor i de følgende år. Samtidig indskrænkede man undervisningen, således, at den ikke var bundet til 3 år, og kundskab om verdensbygning, geometri, almindelig verdens- og nyere »religionshistorie« samt populær antropologi i pædagogisk henseende og landhusholdning forsvandt som selvstændige fag, mens seminaristerne til gengæld skulle aflægge teoretisk og praktisk prøve i den indbyrdes undervisnings metode, og hovedkarakteren måtte ikke være højere end karakteren heri. Nu kunne elever optages i 2. klasse og privatister indstille sig til afgangsprøve ved seminarierne. Seminarierne var ikke glade for indskrænkningen, og en tilbagegang i undervisningen kunne ikke undgås, selv om man forsøgte at tage lidt af de afskaffede fag med i undervisningen i andre fag. Enkelte steder forsøgte man sig også med undervisning i fremmede sprog, men det blev næppe til meget.

Undervisningens indskrænkning medførte, at man ofte i skoledirektionernes indberetninger træffer ønsker om, at lærerne på seminarierne måtte øves mere i selvtænksomhed og egen åndsirksomhed ved undervisningen, så den tankeløse udenadslæren hos ungdommen kunne bortfalde.

1841 ophævedes den forrang, indbyrdes undervisning havde haft i læreruddannelsen, men samtidig nedsattes kravene noget, og eksamensfagene indskrænkedes til 10, og der blev oprettet et nyt seminarium i *Jelling*, da der manglede en læreruddannelsesanstalt i det sydlige Jylland.

De enkelte seminarier søgte dog at forbedre uddannelsen så godt, det lod sig gøre, og flere af dem fik lov at afholde afgangsprøve i de frivillige fag, men uden at det fik indflydelse på hovedkarakteren.

Hvor ringe, det stod til på seminarierne, får man et indtryk af ved den skildring, som forfatteren og højskolemanden Anton Nielsen giver af livet på Jonstrup i slutningen af 1840'erne. Undervisningen var ringe, og der fandt en hel del snyderi sted ved de skriftlige eksaminer. Seminaristerne var uden kulturelle og politiske interesser, uvidende og opblæste. De var for fine til at omgås noget videre med bønder, og de elever, der var af bondestand, skammede sig, hvis de fik besøg af deres familie. Selv – hvad der nok kan undre i et sådant internat for lutter unge mænd – de mange tjenestepiger –

som regel døtre af bønder på egnen, – der var hos forstanderen, lærerne og økonomen, var de for fine til at omgås, og var der skovbal i egnen, kunne de ganske vist ikke holde sig væk, men de dansede ikke, for de var blevet helt umulige i kammeraternes øjne, hvis de havde danset med en bondepige.

Man kan jo nok undre sig over, at der kunne uddannes anvendelige lærere på den måde, men man får dog indtryk af, at seminaristerne optrådte lidt anderledes, når de var væk fra seminariemiljøet. Anton Nielsen skildrer i alt fald for sit eget vedkommende, hvordan han i ferierne helt glemte sin foragt for bønderne og faldt ind i sin gamle omgangskreds i den lille landsby, hvor hans fader var lærer.

Så slemt, som Anton Nielsen skildrer det, har det nok ikke været. Han har skrevet det 50 år senere, har tydeligvis været stærkt engageret i høj- og friskoletankerne og hentyder flere gange til, hvor langt bedre en lærer kan være, selv om han ikke har kunnet bestå eksamen, end den, der har en pæn eksamen, men ikke egner sig til sin gerning.

Seminarieret i Lyngby, oprettet som præstegårdsseminarium, senere overtaget af staten. Nedlagt i 1874, da statsseminariernes antal indskrænkedes.

Efter folkestyrets indførelse kom der kraftig gang i skoleforhandlingerne, og her var også læreruddannelsen et stadigt tilbagevendende emne. Grundtvig og en del af hans tilhængere ville have læreruddannelsen helt ændret. Kundskab og faglig dygtighed havde ingen betydning for dem i forhold til vækkende evne, folkelig tænkemåde og sans for barnelivet. De ønskede derfor en privat forberedelse til lærergerningen. Nogle ville benytte folkehøjskolerne til lærernes almene uddannelse og Kold ville have seminarierne omdannet til en slags folkehøjskoler, der skulle »vække, nære og belyse Folkelivet«. Så kunne de unge mennesker erhverve sig faglig indsigt ved egen erfaring eller hos en dygtig skolelærer.

Monrad forsvarede dog seminarieundervisningen og påpegede, at der var mulighed for at indstille sig til eksamen ved seminarierne som privatist, men at denne mulighed sjældent benyttedes.

1857 ændredes læreruddannelsen igen. Adgangsprøven var beskeden, men derudover krævedes, at enhver, der optoges, skulle have undervist i en skole i mindst ét år. Undervisningsfagene blev nu: Religionskundskab, boglæsning, dansk sproglære og litteraturkundskab, skriftlig udarbejdelse i modersmålet, regning, skrivning, historie, især fædrelandets, geografi, også især Danmarks, matematik, naturhistorie og naturlære, opdragelses- og undervisningslære, sang, musik, tegning, gymnastik og praktisk færdighed.

Litteraturen var noget nyt, og åndsfagene blev i det hele stærkere betonet, lige som man ændrede den gamle ordning, at der skulle undervises i realfagene med henblik på deres praktiske anvendelse. Nu blev også deres formål først og fremmest den vordende lærers almene dannelse.

Seminarierne skulle ikke alene uddanne lærere, men kunne også optage elever, der blot søgte almen dannelse, og af hensyn til dem kunne tysk, engelsk, agerdyrkningskemi og landmåling også optages i fagkredsen mod, at de pågældende elever fritoges for andre fag.

Mens de enkelte seminarier hidtil selv arrangerede eksamen, blev der nu givet fælles regler. Eksamen deltes i to dele, hvoraf første del blev taget efter 2. klasse. De skriftlige opgaver blev givet af ministeriet og de mundtlige af læreren, der selv eksaminerede.

Der blev også oprettet en eksamenskommission, der afholdt prøver, for hvilken privatister kunne indstille sig.

Da der samtidig kom forbedrede pensionsforhold for lærerne, afgik mange ældre lærere efterhånden, hvorved der blev behov for stadig flere nye lærere. Det medførte en forøget tilgang af unge til seminarierne, der, selv om de udvidedes betydeligt, og selv om der kun var yderst få, der benyttede muligheden for at søge til seminariet blot for at få almindelig, ikke kunne optage mere end ca. halvdelen. Som følge heraf kunne statsseminarierne vrage og vælge og få de bedste elever, mens de ikke optagne søgte til de ikke få private læreruddannelsesanstalter, ofte kaldet friseminarier, der nu opstod. Her kunne unge mænd uden optagelsesprøve, og uden at det blev krævet, at de forud havde undervist, på kortest mulig tid blive forberedt til at gå op for eksamenskommissionen.

Al diskussion om læreruddannelsen havde hidtil kun drejet sig om mænd. Lærerinder havde man kun haft i København og købstæderne og kun til undervisning i håndarbejde eller som »lærermødre« for små børn. På landet underviste lærernes koner hist og her i håndarbejde, men ellers blev al undervisning af både piger og drenge givet udelukkende af mænd, til trods for, at man i de private skoler næsten kun anvendte kvindelige lærerkræfter. Da der i slutningen af 1850-erne kom krav om, at også kvinder skulle have mulighed for at blive uddannet til lærere, var der megen modstand. Til nød kunne man gå med til, at de forestod småskoler, eller at lærerne benyttede kvindelige slægtninge som medhjælpere.

Erfaringerne fra den udstrakte anvendelse af lærerinder i de københavnske privatskoler var imidlertid så gode, at de opvejede alle betænkeligheder, og 1859 blev det bestemt, at der årligt i København skulle holdes en eksamen for vordende lærerinder ved borger- og almueskoler. Med undtagelse af matematik, naturlære og gymnastik krævedes der de samme fag, som ved skolelærereksamen, idet der dog skulle tages særligt hensyn til den forskellige beskaffenhed, som indsigt i den samme genstand må forudsættes at have efter mandens og kvindens forskellige karakter og ejendommelige dannelse. Som nyt fag kom der desuden kvindeligt håndarbejde. Der kunne også eksamineres i engelsk, tysk og fransk, og karakteren blev påført eksamensbeviset, uden at den fik indflydelse på hovedkarakteren.

Der blev dog ikke ro om spørgsmålet om læreruddannelsen. Grundtvigs tilhængere søgte stadig at gøre deres anskuelser om den størst mulige frihed gældende og bekæmpede i deres tro på det medfødte pædagogiske talent statsanstalterne med deres tvang, samtidig med, at de roste de private seminarier, der ikke kostede staten noget. Det ville ikke være så ringe, om man helt kunne spare udgiften til statsseminarierne. Det nyttede ikke, at tilhængerne at statsseminarierne henviste til, at eksamensresultaterne fra disse var langt bedre end resultaterne fra friseminarierne. Det blev afvist med den begrundelse, at seminaristerne fra statsseminarierne blev eksamineret af deres egne lærere og derfor havde langt lettere ved at klare sig. Den ivrige diskussion førte til, at der i 1867 blev vedtaget en ny lov om en forandret ordning af skolelærereksamen. Statsseminarierne vedblev at bestå, men skulle ikke længere afholde eksamen, idet dette blev overdraget til en fast eksamenskommission, der skulle foranstalte samtlige eksaminer fra statens og fra de private seminarier. Den skulle afholde eksamen i København, Odense og Aarhus, og kommissionens medlemmer skulle eksaminere og censurere til såvel lærer- som lærerindeeksamen. Det var altså en delvis sejr for frihedstilhængerne. Det eneste krav, staten stillede til dem, der ville indstille sig, var en attest fra en lærer eller præst om, at kandidaten havde undervist i en skole i mindst ét år og havde anlæg for skolegerningen. Diskussionen om statsseminariernes eksistens fortsatte dog i den følgende tid, og det lykkedes modstanderne af seminarierne at få nedlagt Lyngby seminarium 1874.

Det var ikke nogen forbedring, der var blevet indført. De private seminarier voksede i tal, og undervisningen fik et alt for kursusagtigt præg, når det blot gjaldt for eleverne om at få lært det nødvendige stof på kortest mulig tid, og eleverne gjorde ikke noget ved de fag, der ikke blev givet karakterer i, sang, musik og gymnastik. Da disse fag kun fik en påtegning på dimissionsattesten, hvis man havde bestået prøven, var der mange, der helt unddrog sig prøve deri (1871 blev sangprøven kun taget af $\frac{1}{3}$ af de mandlige kandidater og ingen af de kvindelige), til trods for, at det var en nødvendig forudsætning for at få et enelærerembede, at man havde aflagt prøve i de pågældende fag. 1875 blev der givet nye bestemmelser om skolelærer- og skolelærerindeeksamen, hvor man ind-

skrænkede fordringerne i religion og udvidede dem i litteraturhistorie, Nordens historie og geografi, ligesom gymnastik, sang og musik blev obligatoriske fag. Samtidig skabte man forbindelse mellem skolelærereksamen og præliminæreksamen. Der havde været krav fremme om, at man skulle prøve at komme det omstændelige og udviklede eksamensvæsen til livs, sådan at den, der havde bestået én eksamen, kunne slippe for fag til en senere eksamen, hvor de fordredes i omtrent samme omfang. Man forsøgte at imødekomme dette rimelige krav, idet man bestemte, at karakterer i historie, geografi, matematik og naturlære kunne overføres til skolelærereksamen fra en ikke over fem år gammel præliminæreksamen, og at skolelærereksamen suppleret med tillægsprøve i to fremmede sprog gav samme rettigheder som præliminæreksamen. Kort efter fik studenter samme lettelse, og i 1882 blev disse bestemmelser også udstrakt til at gælde for lærerinderne.

Denne forbindelse med præliminæreksamen viste sig ikke at være gavnlige. Der var mange, der opdagede, at der her var åbnet en lettere vej til lærereksamen, idet kravene til præliminæreksamen var en del lavere end til lærereksamen, og præliminæreksamen kunne tages ved de temmelig mange realskoler, der i de senere år var blevet oprettet rundt om i landet. Desuden blev præliminæreksamen som regel bestået af unge i konfirmationsalderen, og de kunne så, når de havde forsøgt sig i andre erhverv i nogle år, frekventere et seminarium en kortere tid og gå op til skolelærereksamen. Havde de gode karakterer ved præliminæreksamen, kunne de endda opnå et pænt resultat, selv om karaktererne ved lærereksamen var ringe, ja de havde yderligere den fordel, når de søgte embede, at de havde lært fremmede sprog.

Der var megen modstand mod ordningen, og mange ønskede en ændring af lærereksamen, så præliminæreksamen blev en forudsætning for optagelse på et seminarium, men modstanden herimod var for stor. Modstanderne hævdede især, at det ville hindre mange unge fra landet – og det var ofte dem, der blev de bedste landsbylærere – i at komme på seminarium, mens unge fra samfundsklasser, hvorfra lærerstanden ikke hidtil var blevet rekrutteret, ville søge til seminarierne, men kun de færreste af dem ville blive tilfredse med lærergerningen. Man opnåede dog, at forbindelsen mellem præliminæreksamen og skolelærereksamen ophævedes i 1888, og året efter udvidedes kra-

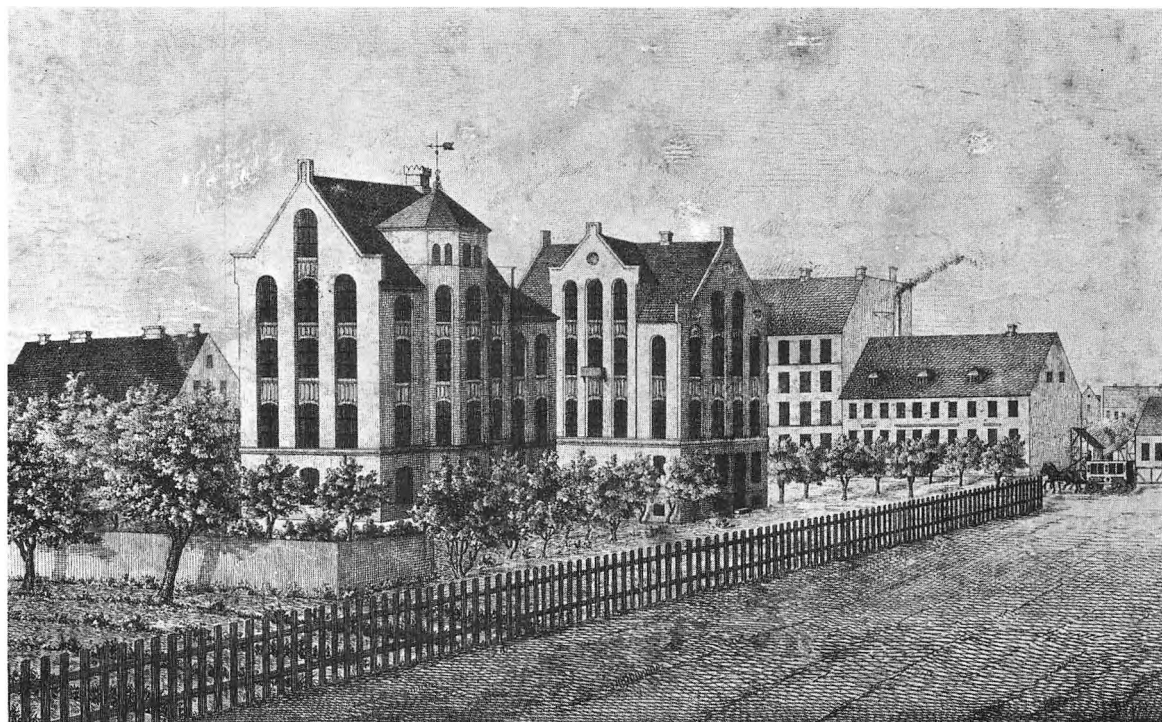

Jeppe Tang.

Jeppe Tang står som den ypperste repræsentant for den friseminariebevægelse, der i Grundtvigs ånd brød igennem i slutningen af 1850-erne, og er vel den skolemand, gennem hvis virke det levende ords metode har fået den største udbredelse i folkeskolen. Hans vej til lærergerningen var den traditionelle. Født og opvokset i Vestjylland, »der, hvor lam af lyngen nipper«, sparede han som gås-dreng og fårevogter – navnlig fårehandler sammen til at læse for på Ranum seminarium, hvor L.C.Müller fik den største betydning for hans udvikling. Han afgik fra Ranum seminarium 1850 – sammen med Chresten Berg – og drog til København, hvor han både i kraft af et pædagogisk talent, et levende gemyt og det i drengeårene udviklede økonomiske talent oparbejdede en storstilet skolevirksomhed omfattende seminarium, højskole og real-skole.

Jeppe Tang står i minderne omkring Blågård seminarium tegnet med levende træk. Et væld af anekdoter knytter sig til hans patriarkalske væremåde og særprægede fremstillingsform – han bevarede sin vestjyske dialekt på storstadens stenbro, og den var et uforligneligt krydderi på hans mytologisk poetiske ordvalg. Jeppe Tangs navn er desuden knyttet til en rig udgivervirksomhed – navnlig flere udgaver af L.C.Müllers Bibel- og Danmarkshistorie. Fra almueføreren J.A.Hansens død og til 1893 var Tang medlem af folketinget – også her et oratorisk oplivende element, som det berømmes i Punch, 1890:

Midt i venstres lømmelalder
og ved J.A.Hansens død
han med Asa kjæft i Gjaller-
hornet gav et vældigt stød.
Og der blev i Dana-vang
glæde over Jeppe Tang.

Jeppe Tangs seminarium (Blaagaards seminarium).

vene i de fleste fag, og karakterberegningen gjordes strengere. Da eksamenskommissionen yderligere rettede sig efter en henstilling fra ministeriet om en strengere bedømmelse, var der i 1890 60% af de indstillede, der dumpede eller forlod eksamen, mens der de foregående år kun havde været mellem 25 og 35%, der ikke bestod.

Det viste sig, at de eksaminerede lærerinder kun i ringe udstrækning søgte til landet, hvor de for det meste kun fik de yngste børn at undervise, og hvor befolkningen regnede dem for ringere end læreren. De fleste foretrak de store købstæder og hovedstaden, hvor lønningerne var højere, og hvor de ikke stod så alene.

Efterhånden som man oprettede flere og flere forskoler, stod det klart, at der var et misforhold mellem de kår, man på landet bød lærerinderne og den eksamen, de havde bestået. Det blev derfor fra forskellig side foreslået, at man indførte en særlig forskolelærerindeuddannelse, og i 1892 vedtoges en lov om en statskole til uddannelse af lærerinder i forskolen. Efter denne lov oprettedes der 1893 et forskoleseminarium i Vejle, hvor undervisningen blev étårig. Man kunne naturligvis ikke bibringe eleverne omfattende kundskaber i så kort tid, men man lagde vægten på karakterdannelsen og småbørnsundervisningen. 1907 fastsattes undervisningstiden til 1½ år, og der blev nu givet en undervisningsplan og regler for eksamen.

Lovgivningsmagten regnede med, at dette forskoleseminarium ville blive mønster for lignende private seminarier, hvilket også skete, ja, et par private forskoleseminarier var allerede begyndt, da loven blev vedtaget.

I rigsdagen fortsatte man drøftelserne fra 1880erne af læreruddannelsen. Tilhængerne af den ubetingede frihed havde nu set, at den også havde sine uheldige sider. 1894 vedtoges en ny lov om seminarier og prøver for lærere og lærerinder i folkeskolen, hvor man helt opgav den private indstillingsret. Eksaminanden skulle have været elev i tre år ved et statsseminarium eller et af ministeriet anerkendt privat seminarium og blev eksamineret af seminariets egne lærere, mens eksamenskommissionen afløstes af faste censorer.

Optagelsesprøven udvidedes, og aspiranterne skulle have mindst ét års praktisk skolegering under en dygtig lærers vejledning bag sig. I stedet for muligheden for at overføre karakterer fra an-

dre eksaminer til lærereksamen gav loven adgang til optagelse i 2. og 3. klasse efter særlige regler og ministeriets godkendelse. Man skulle dog altid ved optagelsen på seminariet være så gammel, at ingen bestod lærereksamen, før han var fyldt 21 år. Fagkredsen på seminarierne ændredes ikke, men der blev givet faste regler for pensum og timetal, og der skulle til alle seminarier knyttes en øvelseskole. Kravene blev nu – bortset fra kvindeligt håndarbejde – de samme for kvinder som for mænd.

De bestående private seminarier anerkendtes alle og fik, hvad de ikke før havde haft – statstilskud. Der bestod herefter fire statsseminarier for mænd (et forslag om at oprette et statsseminarium i Ribe for kvinder blev forkastet, og det blev først oprettet 1918), og 12 privatseminarier, hvoraf 4 var kvindeseminarier og 2 mandseminarier, mens resten var blandede, om end de hovedsagelig søgtes af mænd.

I de år, loven af 1894 gjaldt, skete der en del mindre ændringer, og i 1920 blev der givet mulighed for at overføre visse karakterer fra studentereksamen til lærereksamen, lige som der blev givet lettelser for lærere, der ønskede at tage studentereksamen.

Den stærke ændring, der fra slutningen af forrige århundrede fandt sted i det danske samfund, og ikke mindst almenskoleloven af 1903, der indførte mellemskolen som en fælles arbejdsmark for folkeskolen og gymnasieskolen, motiverede en ændring af læreruddannelsen. Da der 1919 ved lov blev nedsat en stor skolekommission for at tage hele skolevæsenet under debat, behandlede den også læreruddannelsen, men først 1930 blev der givet en ny seminarielov.

Efter denne lov krævedes der ingen forudgående undervisningsfærdighed. Aspiranterne skulle være fyldt 17 år, og studenter, realister og præliminarister kunne optages uden prøve, hvis deres hovedkarakter var af en vis størrelse. I særlige tilfælde kunne elever optages i 2. og 3. klasse.

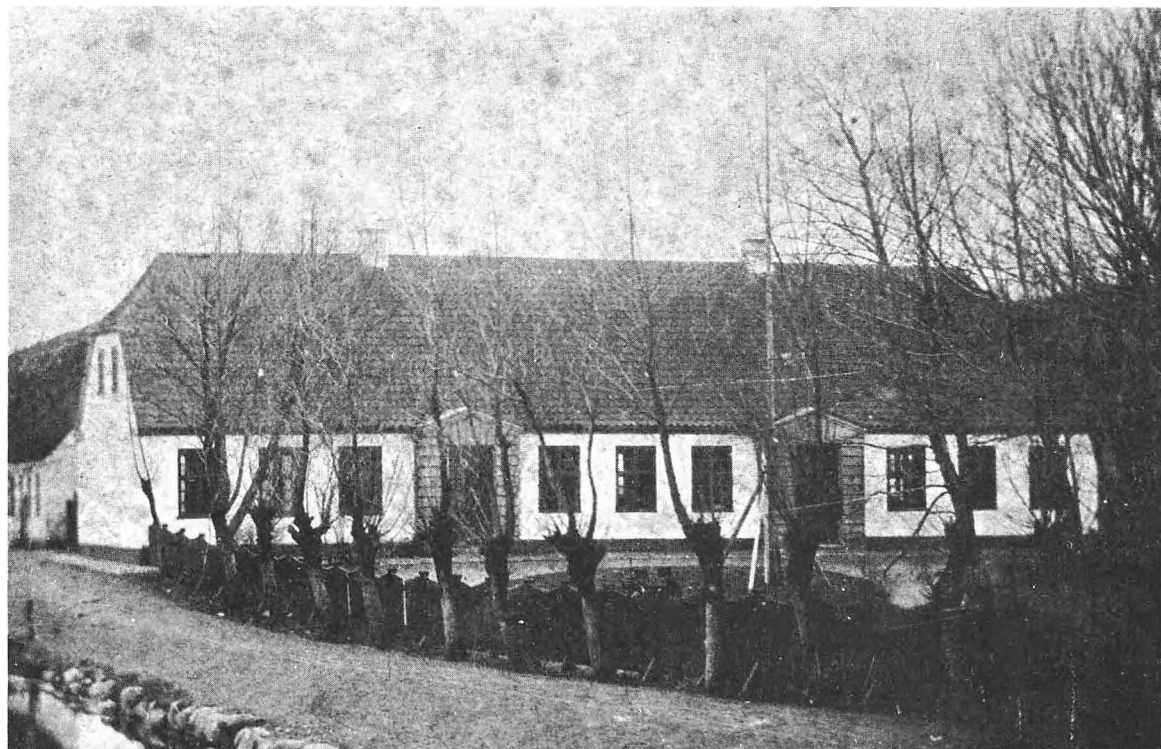
Uddannelsen blev 4-årig og fagkredsen udvidedes med samfundslære, nationaløkonomi, geologi, sundhedslære, kemi, tysk eller engelsk, idræt, småbørnsundervisning og sløjd. Den væsentligste reform lå i, at der nu skulle undervises i sprog, og i, at der i videst muligt omfang skulle gives eleverne lejlighed til selvstændigt arbejde, der kunne brin-

ge dem i direkte forhold til stoffet, så de blev fortrolige med fagets hjælpekilder, vant til at bruge bøger og samlinger og øvede i at gøre iagttagelser i den levende natur. Derfor begrænsede man eksamensstoffet og hukommelsesbyrden. Enkelte discipliner blev eksamensfri, og i fremmede sprog skulle der kun prøves i ektemporallæsning, lige som eleven til eksamen i litteratur fik to timer til forberedelse i seminariets bibliotek, når han havde fået eksamensspørgsmålet. Til eksamen kunne eleverne fremlægge afhandlinger, rapporter og lignende selvstændige arbejder, der var udført i årets løb. Disse kunne så medtages ved bedømmelsen, men måtte ikke trække karakteren ned. Der blev i 3. og 4. klasse indført speciallæsning i en eller to faggrupper med den hensigt, at eleverne skulle sættes i gang med et selvstændigt arbejde inden for deres interessesfære, et arbejde som de så kunne fortsætte med efter seminarietiden.

Denne lov blev hurtigt forældet på grund af skoleloven af 1937, og da kravene om en revision og om forsøgsarbejde inden for alle skoleformer satte ind efter den anden verdenskrig, blev der 1948 ved-

H. J. M. Svendsen, leder af Jelling seminarium fra 1856 til 1872. Han bør nævnes på linie med L. C. Müller som den seminariemand, der i ånd og kraft virksomst har bidraget til de grundtvigske skoletankers indslag i folkeskolen.

Jelling seminarium omkring 1870. Som billedet viser, var kløften mellem præstegårdsseminarierne og statsseminarierne ikke uoverstigelig.

Staby Vinterlærerseminarium.

Staby Højskole, oprettet 1852 og fra 1884 drevet under navnet Staby Vinterlærerseminarium, har spillet en betydelig rolle for den særlige vestjyske skoleordning. Uanselig i det ydre og drevet under landsdelens nøjsomme kår har den for mange skolefolk, politikere og forfattere af vestjysk oprindelse betydet det første skridt på danskens vej til ros og magt.

taget en lov om forsøgsarbejde på seminarierne med hensyn til undervisningens ordning og eksamens form. Forsøgene var dog begrænset af, at man skulle fastholde det væsentligste af den eksisterende seminarieordnings resultat og bevare fagrækken, lige som der skulle gives eksamenskarakterer i alle fag. Det blev da tydeligt at se, at der var behov for en reform af læreruddannelsen, thi forsøgslovens muligheder blev udnyttet i langt højere grad, end man havde forestillet sig.

Efter krigen begyndte lærermangelen at sætte ind, og for at bøde på den blev det i 1947 gjort muligt midlertidigt at uddanne studenter til lærere på 2½ år i særlige studenterklasser på seminarierne, lige som det samme år blev tilladt seminarierne at sende eleverne ud som vikarer i folkeskolen i én måned, en vikarudsendelse, der senere er vokset, så den nu varer 5 måneder. Det har vel været til gavn for skolen i en tid, hvor elever har kunnet risikere at gennemføre hele deres skolegang uden på noget tidspunkt at blive undervist af en fuldt uddannet lærer, men for seminarieuddannelsen har denne afkortning af uddannelsestiden ikke været gavnlig.

Et andet middel i kampen mod lærermangelen var forsøget på at skabe mulighed for, at folk, der i en mere moden alder følte lyst til lærergerningen også kunne få uddannelse dertil. 1949 oprettedes i København et aftenseminarium, hvor undervisningen på grund af det mindre ugentlige timetal blev 5-årig, og i de følgende år oprettedes også i provinsen aftenseminarier, således at der på den måde blev skabt en værdifuld tilgang til lærerstanden.

1954 kom så endelig den længe ventede lov, der ændrede læreruddannelsen ganske betragteligt på en hel del punkter. Der blev nu tre former for læreruddannelse: den 2½-årige uddannelse til småbørnslærerinder (det, der tidligere hed forskolelærerinder), den 4-årige almindelige læreruddannelse og den 3-årige almindelige læreruddannelse for studenter. Aspiranterne skulle ved optagelsen være fyldt henholdsvis 20, 18 og 19 år. Man havde ønsket, at de skulle være ældre, så de havde en større modenhed, når de begyndte deres lærergerning, men man turde ikke sætte aldersgrænsen højere, da man frygtede, at mange i så fald skulle opgive at komme på seminariet.

Der var ligeledes ønsker om at kræve en studenter-eksamen som betingelse for optagelse på seminariet, men også det, mente man, ville formindske rekrutteringen. Ikke engang et krav om real- eller præliminæreksamen kunne gennemføres, der skulle stadig være muligheder for »manden fra ploven«, men optagelsesprøven skærpedes, så kravene nærmede sig til realeksamenskravene.

Man havde forsøgt at indskrænke fagenes antal i læreruddannelsen, men kravet om, at lærerne skulle være uddannet til at undervise i hele folkeskolen, også i den lille landsbyskole, gjorde, at kun matematik og sløjd gik ud som obligatoriske fag – de kunne dog vælges som liniefag.

Praktisk skolegerning, pædagogik og psykologi bliver betragtet som hovedfag, og eleverne skal have tre måneders samlet praktisk virksomhed i en dertil egnet skole under en dygtig lærers vejledning, lige som de også skal have praktisk øvelse i særundervisning.

Samtidig indførtes, at eleverne skal vælge et liniefag, hvor der gives en dyberegående undervisning med særligt sigte på folkeskolens ældste klasser, herunder eksamensafdelingerne. Speciallæsningen forsvandt, men eleverne kan vælge videregående undervisning inden for seminariets fagkreds. Denne undervisning tilrettelægges som et mere interessebetonet og personligt studium, der har til formål at tilskynde eleverne til fortsat at beskæftige sig med pædagogiske, faglige eller almenkulturelle emner.

Den mest radikale ændring i 1954-loven er dog nok, at en række fag er blevet eksamensfri. I stedet for eksamen og karakter i praktisk skolegerning, pædagogik, dansk litteratur, kristendomskundskab og historie skal der gives en udtalelse om dimittendernes kundskaber og egnethed for lærergeringen og om deres arbejde i hvert af de humanistiske fag. I sløjd, tegning, legemsøvelser, musik, skrivning, håndarbejde og skolekøkken skal der gives standpunktskarakterer, men ikke afholdes eksamen, mens der i de øvrige fag, d. v. s. sproglig dansk, regning, naturhistorie, geografi, fysik, fremmede sprog og matematik skal afholdes eksamen. Også denne lov fik den kranke skæbne, at der kort efter – 1958 – blev givet en ny skolelov, så læreruddannelsen igen var forældet. 1961 blev der nedsat en ny seminariekommision, der, mens dette skrives, er ved at afslutte sit arbejde. Det kan forudses, at optagelseskravene vil blive skærpet, og at fagkredsen for den enkelte elev nu endelig vil

blive indskrænket, idet den lille landsbyskole, der kræver, at læreren kan undervise i alle fag, snart er forsvundet.

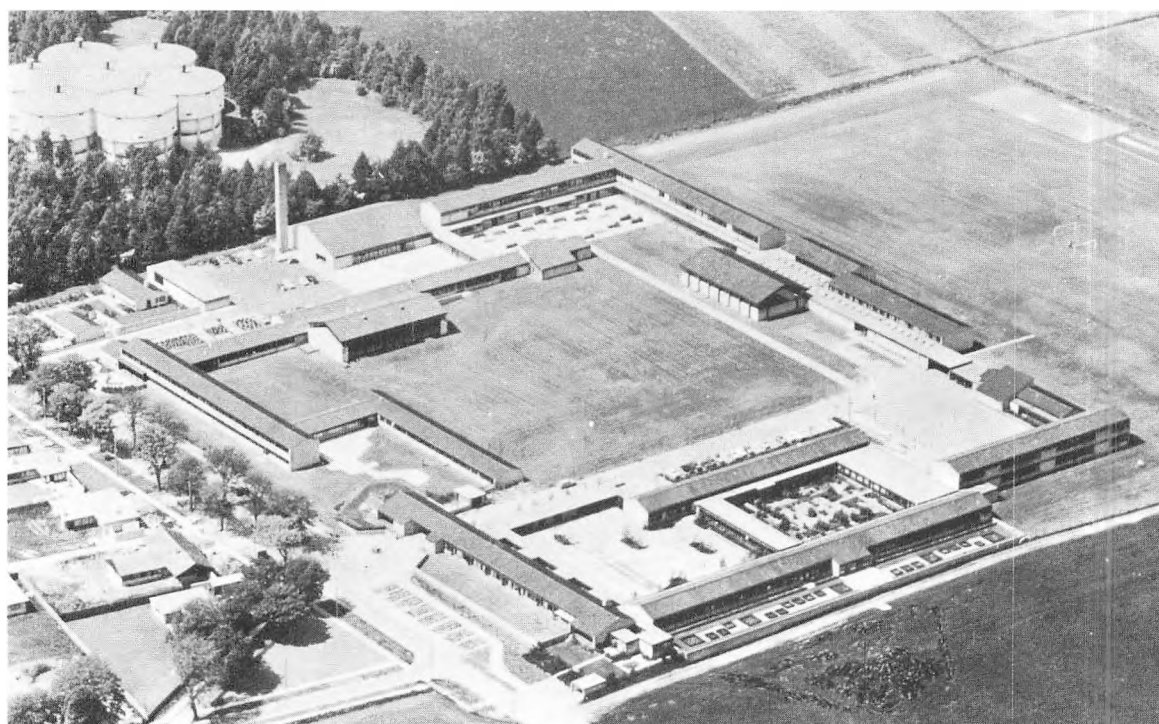
Den seminarieuddannelse, der begyndte med oprettelsen af det kongelige skolelærerseminarium på Blaagaard tog kun sigte på uddannelse af lærere til landsbyskolen. Der kom derfor allerede i den store skolekommissions tid forslag til oprettelse af en særlig uddannelse for købstadskolelærere, men tanken strandede på grund af de slette økonomiske forhold, og sådan gik det også med flere senere drøftelser. Da D. G. Monrad blev direktør for borger- og almueskolevæsenet, lykkedes det ham at få vedtaget en bevilling til lærernes videreuddannelse, så de Monradske kursus kunne tage deres begyndelse i 1856. De varede 2½ år og endte med en streng eksamen, så det var kun yderst få, der søgte disse kursus, mens der var større tilgang til de feriekursus, der samtidig afholdtes, og hvortil også kvinder fra 1880 havde adgang. 1889 afløstes de monradske kursus af de étårige kursus for realskolelærere (og -lærerinder), der i 1895 omdannedes til Statens étårige Lærerkursus, for så i 1904 sammen med feriekurserne at få egen bygning og navnet Statens Lærerhøjskole, der i 1944 ændredes til Danmarks Lærerhøjskole. 1958 ansattes de første professorer, 1957 underlagdes provinsårskursus lærerhøjskolen, og i 1963 blev Danmarks Lærerhøjskole en højere læreanstalt med mulighed for tildeling af licentiats- og doktorgrader.

Når man betragter læreruddannelsen fra 1791 til i dag, kan man måske nok blive lidt mistrøstig, når man ser, hvor ringe og småt, det ofte har været, men vi må ikke glemme, at enhver periodes læreruddannelse skal ses på baggrund af samtidens forhold, og selv om man i mange læreres selvbiografier får indtryk af en tarvelig undervisning på seminarierne, må det erindres, at de er skrevet mange år efter og med de da herskende samfundsforhold som baggrund, og givet er det, at der til alle tider har siddet lærere rundt om på seminarierne, der var ivrigt optaget af at give eleverne den efter forholdene bedst mulige forberedelse til deres virksomhed i folkeskolen.

Vi kan også trække på smilebåndet, når vi ser de stærkt afvigende synspunkter på læreruddannelsen, der gennem tiderne har sat sindene i bevægelse.

Det sidste tiårs seminariebyggeri har indledt en ny æra i seminariernes historie. Billederne er fra det nye Jonstrup seminarium, historisk det ældste på kongerigets grund, oprindelig huset på »Blaagaard«, men i 1809 flyttet fra hovedstadens fristelser ud til Jonstrup.

se, lige fra oplysningstiden, hvor brydningerne stod mellem filantropisterne med deres højtflyvende planer på den ene side og de konservativt indstillede, der blot ønskede, at præsterne skulle give lærerne en nødtørftig uddannelse, på den anden side, men divergenserne i synet på læreruddannelsen er stadig lige store. Vi kan blot tænke på det »forslag til en læreruddannelse sideordnet

med den nuværende«, som en kreds af skolefolk fremsatte i 1956, hvor man foreslog en 4-årig seminarieuddannelse, hvor tre timer om dagen skulle bruges til bogligt arbejde og den øvrige til arbejdet med børnene, og den af Unge Pædagoger i 1961 foreslåede 6-årige pædagoguddannelse, der skulle gives på grundlag af en sociologisk studentereksamen.

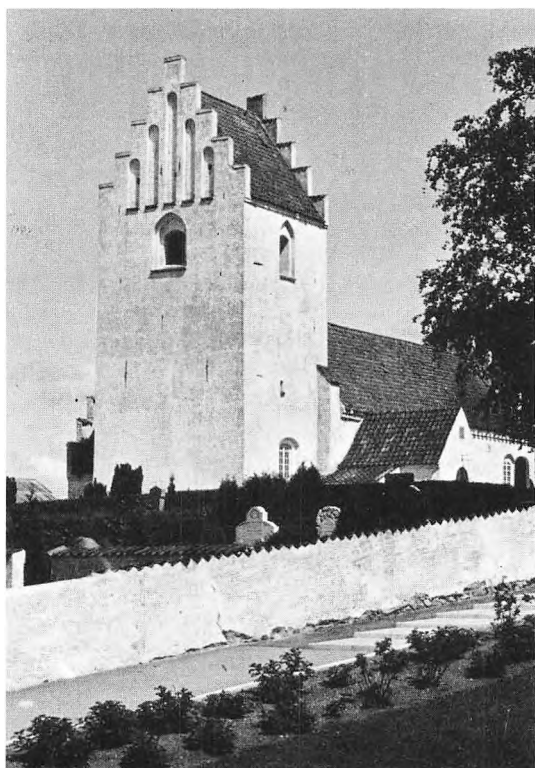
En lysende lærerpersonlighed fra 1814

Af overlærer *Aksel N. Bak*

Træk af et sjællandsk sogns skolehistorie

De fleste danske kommunale skolevæseners historie er en beretning om 225 års medgang og modgang. Det er fortællingen om en række kampe for at skabe stadig bedre rammer om skolegangen, om idealistiske præster og kommunalfolks indsats, om mange udmærkede og ganske få uduelige lærere.

Enkelte steder lyser et lærernavn op som en klar stjerne, hvis skin fordunkler alle de andre. En sådan lærerstjerne lyste over landsbyen Fløng i årene umiddelbart efter, at skoleloven af 1814 var trådt i kraft. Læreren hed *Johan Frederik Robertson*.

Her i Fløng kirke udførte lærer Robertson en dengang særdeles vigtig del af sin gerning gennem 21 år.

Ad substi-»Tuttesti« til landsbyerne

På hovedvej 1 mellem Roskilde og København viser fire store vejskilte af mod Fløng. Det er en lille flække, som har fået vokseværk. Med stormskridt er den på vej til at blive en forstad til hovedstaden. Kommunen hedder Hvedstrup-Fløng. Hvedstrup var tidligere hovedsognet. Her ligger præstegården, og her ligger kommunens største gårde. I dag foregår udviklingen i Fløng-området. Her er blevet bymæssig bebyggelse, og her ligger nu den nye købstadordnede skole med 22 lærere. I 1955 havde skolen kun tre lærere.

Før i tiden ejede Roskilde domkirke jord herude, og katedralskolen forsynede egnen med løbedegn og substitutter. De sidste har givet navn til »Tuttestien« i Roskilde. Denne rute fulgte løbedegnene, når de skulle ud til St. Jørgensbjerg. Løbedegnenes idealisme som lærere var det småt bevendt med. Var de slette, gik deres meste tid med »drik, dobbel og liderlighed«. Dobbelt var en slags hasardspil. Var de skikkelige, blev de som oftest misbrugt af præsterne.

Den første lærer i Fløng hed *Jens Laursen*. Han begyndte som substitut og døde som degn i 1695. Hans efterfølger *Jens Kamstrup* fik ved sin død i 1731 følgende skudsmål af sognepræsten magister Albert Schytte:

Han var min udvalgte ven, virkelysten og flittig i sit embede, en hjem-søgt mand ved Guds kors, en lærd mand, en god kristen og en ærlig mand – Hans efterfølger, degn Niels Hansen, virkede til 1748.

Det drypper stadig på degnen

Efter konfirmationens indførelse i 1736 skulle man helst kunne sin børnelærdom, d. v. s. Luthers lille katekismus. Ellers kunne man ikke blive gift, ikke nyde nadveren eller avancere i hæren. Ikke så mærkeligt, at der kom en bølge af skolebyggeri

over det ganske land. Pastor Schytte i Hvedstrup-Fløng var levende interesseret. For egen regning opkøbte han egetømmer til det første skolehus i Hvedstrup sogn. Desuden oprettede han et legat på 100 slettedaler. Renterne heraf skulle »være til trøst for skoleholderen«, hvis løn så vist ikke hævede ham op i velhaverklassen. Legatet eksisterer endnu. Hevert år modtager førstelæreren i Hvedstrup fem kroner – for 200 år siden en rar lille skilling, i dag ikke nok til at blive klippet for hos barberen.

Også i Fløng sogn blev der bygget skole. Magister Schytte hjalp med råd og dåd. I 1742 stod bygningen færdig. Præstens rundhåndethed, når det gjaldt undervisning, blev ikke ringere, når man vidste, at han i 1702 som yngre præst – for at få embedet – havde giftet sig med sin forgængers 46-årige enke, der havde 10 børn. I 1744 kom Schytte ulykkeligt af dage ved en løbskkørsel.

Peter Høy var degn i Fløng fra 1748–64. Provsten siger om ham: Han har altid været et slet menneske. – Efter ham virkede *Peder Hanming* indtil 1804. I 1797 bliver Fløng udskiftet af fællesskabet, og degnen får tildelt en jordlod. 1804 ophæves degneembedet, og den første egentlige skolelærer ansættes. Det bliver den svagelige norske præstesøn *Georg Fleicher*. Ved hans død i 1816 får skolen sin første »hårdt tiltrængte udvidelse og modernisering« (Når skoler udvides og moderniseres, er det altid *hårdt tiltrængt*). I løbet af få år er den atter aldeles utidssvarende.

1814 og årene derefter

Kirke og skole var på den tid uløseligt knyttet til hinanden, og præstens pædagogiske forståelse var af afgørende betydning for undervisningen i sognet. Men som i dag stod og faldt det hele dog med læreren. Den nyrestaurerede skole i Fløng overgaves i 1816 til den 30-årige dygtige og hjertevarme lærer *Johan Frederik Robertson*.

Danske skolereformer har den sædvane at fremstå i økonomisk vanskelige tider. 1814-loven var ingen undtagelse. Statskassen var tom. Armod havde til huse over alt i landet. For at spare penge greb man med begærlighed til det sidste skrig inden for undervisningsteknikken: *den indbyrdes undervisning* »En lærer for tusinde skolebørn« var mottoet.

Den indbyrdes undervisning holdt sit indtog i Fløng med lærer Robertson. Fra sit kateder dirigerede han med sin signalføjte et hold af de ældste elever, der ved utallige gentagelser søgte at bi-

bringe grupper af yngre elever de mest elementære skolekundskaber. Et system af tabeller var hængt op på væggene, og man »læste op ad væggen, ned ad stolper«. Læreren førte omhyggelig bog over de enkelte gruppers fremskridt.

Robertson var ekspert i alt dette nye. Selv lærersøn fra Amager var interesse for pædagogik blevet indpodet ham med moder mælken. Pastor Viktor Hjørt i Tårnby, senere bisp i Ribe, havde holdt ham til bogen. Han dimitteredes 1809 fra Jonstrup seminarium.

Før han kom til Fløng var han som lærer i Ringsted blevet stærkt påvirket af den daværende sognepræst Hans Mønster (1773–1830), senere bisp i Århus. Mønster, der var en af landets ypperste forkæmpere for den indbyrdes undervisning, udgav i årene 1821–28 sammen med Joseph Abrahamsen et nøgleværk i tre bind: »Om den indbyrdes undervisnings væsen og værd«. Desuden udarbejdede han i 1822 de tabeller, som skulle bruges i den daglige undervisning.

Det tog Robertson 11 år at overbevise sognebeboerne om, at den nyrestaurerede skole aldeles ikke egnede sig til tidssvarende undervisningsformer. Der skulle langt større lokaler til. Først i 1827 får han sit ønske om skoleudvidelse opfyldt. Samme år indføres det nymodens fag gymnastik, som – når vejret tillod det – udførtes på gadepladsen midt i byen.

Selv om Robertson kom til at udøve sin manddomsgerning i »den sorte skoles« allerværste blomstringstid, ødelagde han hverken sit eget eller sin skoles renommé. Egnens præster beundrede ham for hans brændende nidkærhed og fine menneskelige egenskaber. Især vandt han pastor Sophus Zahles hjerte. Sophus Zahle virkede som sognepræst i Hvedstrup-Fløng 1829–36.

I året 1837 rystedes de to sogne af hele tre dybt tragiske dødsfald. Pastor Zahle var året før blevet udnævnt til hof- og slotspræst i København, hvor han opholdt sig det meste af tiden. Hustruen derimod var endnu ikke flyttet ind til hovedstaden, idet familien i nådsensåret kunne disponere over tjenesteboligen i Hvedstrup. Fru Zahle var i sin tid blevet uheldelig krøbling på grund af en forkert behandling ved datteren Natalies fødsel. Fra oktober 1836 var hun konstant sengeliggende. Brystsye var stødt til i den ikke alt for sunde præstebolig.

Fastelavnssøndag 1837 tog præsten til København for at prædike i slotskirken. Han havde knap nok

Beboerne i Fløng indsamlede 200 rigsdaler, for hvilke de rejste dette hus for Robertsons efterladte.

Endnu to ulykker ramte familien Robertson. Begge sønnerne faldt i 3-årskrigen. Deres navne står på mindetavlen i Fløng kirke. Datteren Lise huskes endnu af gamle folk på stedet.

»Robertsons hus« fungerede som privat pøgeskole fra 1885-1909. Det ejes nu af kommunen og giver husly for to familier.

endt sin prædiken, før en vogn fra Hvedstrup kørte op foran kirken for hurtigst muligt at hente ham hjem. Men han nåede det ikke. Da han trådte ind i soveværelset, var fru Zahle død. Hendes ansigt var i sengen vendt mod det sted på vejen, hvor vognen kunne ses. Natalie Zahle, den senere grundlægger af *N. Zahles skoler*, fortæller i sine erindringer om forældrenes store hengivenhed for hinanden og om moderens tragiske skæbne. Hustruens død tog så hårdt på Zahle, at han selv døde 7 uger senere i København. Bønder fra Hvedstrup og Fløng kørte kisten hjem. Ved hans begravelse fra Hvedstrup kirke holdt biskop Mynster mindetalen, Oehlschläger havde skrevet sørgekvadet, og Frederik VI havde ved præstens dødsleje lovet at støtte hans to forældreløse børn. Natalie var da knap 10 år gammel.

Det tredje dødsfald indtræffer en af de første dage i juni 1837. Lærer Robertson rives pludselig bort og efterlader sig hustru og tre mindreårige børn. Robertson blev kun 50 år, og dødsfaldet kom som et chock for sognets beboere.

Sophus Zahles efterfølger, pastor Lorentz Lorck, senere medlem af den grundlovgivende rigsforsamling, holdt mindetalen i Fløng kirke, der slet ikke kunne rumme det store følge. Denne mindetale over Robertson er bevaret i sin helhed, idet beboerne bad om, at den måtte blive trykt. Den var i de følgende år kær læsning for Robertsons

mange gode venner i sognet. Skønnere eftermæle kan en lærer ikke ønske sig. Talen gengives her i næsten uforkortet form.

Tale holdt i Fløng kirke den 10. juni 1837 af jognepræsten for Hvedstrup-Fløng menighed, hr. Lorentz Lorck.

Trykt som manuskript af og for den afdødes venner med forfatterens tilladelse hos Bianco Luno og Schneider, København.

Ind i denne helligdom, som du i 21 år betrådte, har vi bragt dig for sidste gang. Ikke mere skal din stemme genlyde inden for disse mure. Ikke mere skal vi se dit ærlige, fromme, altid – selv i døden – venlige åsyn. Ikke mere skal vi se dig som fader blandt den ungdom, der hang med kærlig trofasthed ved dig.

O, hvor ville vi ikke gerne have beholdt dig endnu en stund! Men ydmyge bøjer vi os for Hans vilje, der forstår det bedre end vi. Vi vil ikke klage. Du, forklarede ven, har jo vundet – kun vi har tabt. Men vor trøst vil vi søge deri, at vi for vor tanke fremkalder et billede af, hvad du var, og hvad du er. Vor afdøde fortjener i sandhed de sorgens tårer, der rigeligt væder hans bære.

Johan Frederik Robertson var født den 28. november 1786. Hans far var skolelærer på Amager. Han skænkede sønnen en omhyggelig opdragelse – plantede fremfor alt guds frygt i barnets hjerte.

Denne spire voksede frem og udfoldede sig med skønne blomster over vor hedengangne vens hele liv. Den var hans skønneste smykke i lykkens dage, hans største – ofte eneste – trøst i sorgens. Robertsons sind vakte ham mange velyndere. Med stor taknemmelighed huskede han biskop *Victor Christian Hjort*. Denne ædle mand blev opmærksom på Robertsons beskedne væsen – blev det redskab i Guds hånd, der bragte ham ind på skolevejen ... Han havde allerede betrådt en anden. Biskoppen holdt ham på seminariet og forskaffede ham alt, hvad han behøvede. Da han med megen ros og særdeles gode anbefalinger forlod Jonstrup seminarium, blev han ansat som hjælpelærer ved borgerskolen i Ringsted i året 1809, hvor han vandt daværende provst, senere som biskop afdøde, Mønsters yndest i den grad, at han satte ham til at uddanne vordende skolelærere under sin vejledning.

I Ringsted arbejdede Robertson med utrættelig iver i tre år, og jeg har selv haft lejlighed til at erfare, at han endnu – efter så mange års forløb – dér erindres i kærlig ihukommelse af hans daværende elever.

Derefter blev han ansat som skolelærer i Kildebrønde, hvilket embede han ligeledes beklædte med udmærket duellighed til 1816, da han blev forflyttet til denne menighed, i hvilken han har tilbragt 21 år.

I Kildebrønde indgik han ægteskab med Sophie Magdalene Aulum, hans dybtsørgende enke, der i ham har mistet den kærligste, ømmeste og bedste ægtefælle. Ikke kan jeg nænne ved min tale at

genkalde dig hine hennrundne år; thi du hører mig, arme kone. Men alle har vi været vidne til, *hvad* I var for hinanden. En sjælden god og kærlig ægtemand var vor afdøde ven. Derfor boede huslig tilfredshed under hans tag. Derfor dvælede vi gerne i hans hus, thi hos gode mennesker er det godt at være.

Dette ægteskab var velsignet med fire børn. En søn modtager hisset sin faders ånd. Deres støv skal snart hvile sammen. To sønner og en datter begræder tabet af den kærligste og bedste fader. Dog – han var ikke blot en fader for disse børn, der var af hans eget kød – han var det i sandhed for dette hele sogns ungdom. I 21 lange år var han deres retsindige, utrættelige, udmærket duelige, i sit kald lykkelige skolelærer.

Han var i denne stilling netop, som det bør sig en skolelærer at være – mild og sagtomdig, kærlig og retfærdig, tålmodig og fattelig. Aldrig tog han utilladelige gaver og lukkede øjet for ret. Aldrig lod han sig lede af personsanseelse, så han skånede den formuendes barn, medens han tugtede den fattiges. Ved mildhed og sagtomdighed vandt han de ham betroede børns hjerter, lærte dem at elske skolen; at indse, at det var til deres eget gavn at de lærte noget – og deres øre lyttede også begærligt til hans tale. – Jeg tør uden fornærmelse mod andre fra dette sted udsige – overensstemmende med hans forefatters dom – at hans skole var en af de såre fortrinlige.

Som han var mod sognets børn, så var han og imod dets ældre beboere i en lang række år. Erkendt trofasthed og redelighed havde åbnet ham hver gård, hvert hus i sognet. Han var eder, mine elskede sognemænd, en trofast ven, der hjalp med råd og dåd, hvor han kunne; der græd med de

Fløng skole som den kom til at se ud efter en total ombygning 1898. Her virkede lærer C.F. Lyng (1876–1903) i sine sidste år, førstelærer H.E. Lund (1903–36), førstelærer E. Henriksen (1936–48) og førstelærer P. Rossen (1948–57). Bygningen er nu indrettet til bolig for tre lærerfamilier.

grædende og var glad med de glade. Retskaffenhed, forstand, blidhed i omgang gjorde ham såre kær for eder.

Med disse menigheders præster levede han på såre fortrolig fod. Netop dette, at de præster, i hvis tid hans embedsvirksomhed faldt, var enige i at skatte manden højt, taler tydeligt til hans ros. Ikke lang var den tid, i hvilken det forundtes mig at virke i denne menighed ved hans side. Det har været mig en såre tung pligt i det korte tidsrum, jeg har været hos eder, at måtte sige det sidste levvel både til min højærværdige formand – min som eders ven – og til hans trofaste Robertson. Ja, i hvilket forhold stod ikke disse to retsindige mænd til hinanden! Hvor inderligt nær tog ikke Robertson sig Zahles død! Nu er de samlede der, hvor der er ingen adskillelse mere.

O, men selv i dette korte tidsrum, jeg levede med ham – hvor mange beviser har jeg ikke set og modtaget på hans ædle tjenstfærdige og forstandige hjerte. Derfor er det med et dybt bevæget sind, at jeg i dag fremstammer ordet ved hans kiste.

Men den Algode sender ikke sorg til menneskenes børn uden at byde dem trøst og husvælselse. Jeg har, kære menighed, hørt eders ædle beslutning, at I ikke vil lade *den* mands hustru og børn lide mangel, som var en fader for eders børn. Vel gav han dem ej guld eller gods, som han ikke havde, men det som er bedre: kundskab, forstand og Herrens frygt.

Ja, hvor mange af eder skylder ham ikke, at I har gode og dygtige børn! Og kan dette vel betales med guld? Han har intet efterladt sig af denne verdens gods. Thi han samlede aldrig på de skatte, som møl og rust fortærer. Skolelærernes kår er ikke således, at der kan blive noget til overs fra det daglige brød.

Kun mørke er udsigterne i fremtiden for hans efterladte. Og hvor tungt, hvor såre tungt for hans værdige enke om føje tid at måtte drage næsten tomhændet bort fra den bolig, som hun i 21 år så lykkelig har beboet – og hvorhen? Ak, ikke har hun et tag, hvorunder hun kan finde ly – ikke et sted på jorden, hvor hun kan sidde i stilhed og udgræde al sin jammer.

Skal hun da forlade alt, hvad der i så mange år blev hende kært og dyrebart? O nej, nej! Hører jeg eder sige. Fløng menighed vidste altid, at det er den

sande gudsfrygt at besøge enker og faderløse. Lad os da se, som I allerede har tænkt på, at berede den forladte kone en beskeden bolig, et tarveligt ophold iblandt os. Det er den bedste mindsten, vi kan oprejse for hendes afdøde mand.

Dog tiden iler. – Graven venter sit bytte. Vi vil ikke forlænge den pinlige afsked for hans nærmeste. Men idet alle munde tier – kun min tårekvalte røst høres, som har søgt at tolke de følelser, der rører sig i alle de tilstedeværendes hjerter – er det og, at jeg i alles navn bringer dig, elskede hedenfarne, vor sidste tak, vort sidste farvel.

Johan Frederik Robertson! Fred med din ånd, fred med dit støv. Gak ind til din Herres hvile. Du var tro over lidet; du er nu sat over mere. Amen.

*

Provstens inderlige farvel

Sognepræst til Ågerup-Kirkerup menigheder, provst *L. A. Hjorth*, skrev afskedssalmen, som blev sunget på kirkegården ved Robertsons grav:

Slumre sødt i gravens stille bolig.
Slumre sødt, du brave gode mand!
Gravens fred er himlens fred, og rolig
kvæger den hver ædling, hver en alder, hver en stand.

End du stod i manddoms kraftig alder;
huslig lykke signed' dine fjed. –
Pludseligt dig dødens engel kalder
bort fra dine elskte, fra din bramfri virksomhed.

Ak! – så mangen savnets-, venskabs-tåre
væder ømt dit brat nedbrudte ler. –
Dog, o ven! Fra sorten dødningbåre
håbets øje trøstigt mod Guds lyse himmel ser.

Dér – forløst fra synd er dødens pine –
du omstrålet er af himmelsk glans.
Dér du vandt – hvad Herren loved sine
troe tjenere – den livets eviggrønne krans.

Derfor du tilsmiler dine kære: –
salig trøst og håb fra himmelen! –
Her – hos Gud – her er så godt at være.
Her – ja! Her hos Gud – vi samles skulle vist igen.

Fløng skole i dag.

1957 stod første afsnit af Fløng nye skole færdig, og 1963 er skolen helt udbygget med 18 normalklasselokaler, foruden faglokaler til husgerning, håndgerning, naturlære, biologi/geografi, sang, formning, træsløjd, motorlære, særundervisning og gymnastik. Der er ungdomsafdeling med forsamlingsal (scene, gymnastikmuligheder), to ungdomslokaler og køkken. Der er friluftsbad med tilhørende omklædningsrum og egen bademester.

Nogle linier i skolelovgivningen og den parlamentariske debat om skolen 1814-1964

Af seminarirektor *Poul Hartling*

I 1814 indførte den enevældige konge en skole for hele befolkningen, en egentlig folkeskole. Det føltes ikke som noget afgørende nyt, for man var allerede godt i gang, og måske er det retfærdigere at sætte folkeskolens begyndelse til den almindelige forordning om skolerne på landet i Danmark, som Chr. d. VI. underskrev på Frederiksberg Slot den 23. januar 1739. Begrundelsen var i 1739 dels, at børnene skulle undervises i kristendom, dels at de skulle lære at læse, skrive og regne. Det hedder, at kongen vil

»lade danske Skoler paa en bestandig Fod saaledes indrette, at alle, endog de fattigste Børn, overalt paa Landet kan tilstrækkelig undervises om Troens Grund samt Salighedens Vej, Orden og Midler efter Guds Ord og den evangeliske Kirkes sande og i Børnelærdommen kortelig forfattede Lære, saa og i at læse, skrive og regne.« [1]

Anordningerne fra 1814, som Fr. d. VI. gav sin underskrift den 29. juli – også på Frederiksberg Slot – blev dog af afgørende betydning. Her blev lagt et lovgivningsfundament, som viste sig at være så fasttømret, at de næste 150 års love har kunnet bygge på det. I 1814 angaves formålet med følgende ord:

»Ved Børnenes Underviisning skal der i Almindelighed tages Hensyn til at danne dem til gode og retskafne Mennesker, i Overensstemmelse med den evangelisk-christelige Lære; samt til at bibringe dem de Kundskaber og Færdigheder, der ere dem nødvendige for at blive nyttige Borgere i Staten.« [2]

En skole er ikke sådan at lave om på. Der danner sig en tradition, som binder både lærere og forældre, og det viser sig igen og igen, at i et kultursamfund med en gammel skole, foregår forandringerne med sindig fart. Man har ofte i de 150 år fra 1814 til 1964 talt om skole*reformer*, men ser man nøjeré til, blev det i næsten alle tilfælde en rolig udvikling i stedet for en pludselig omvæltning. En ny skolelov betyder jo ikke, at alle de mange lærere, der

skal føre loven ud i livet, bliver nye, eller at forældrenes forventninger og krav til skolen med eet sæt forandres. Dertil kommer, at det vist ligger til os i Danmark at skynde os langsomt.

Det kan derfor nok se ud, som om der ikke er sket ret meget med hensyn til skolelovgivning i årene 1814 til 1964. De afgørende love er få. Måske drejer det sig kun om 1899 og 1903, samt 1937 og 1958, og debatten, den årelange, som hver gang gik forud, synes i mange henseender på en ejendommelig måde at stå i stampe. Ikke at den savner lidenskab, ej heller udmærker den sig ved kortfattet, men det er igennem årene de samme problemer, de samme argumenter, de samme konklusioner, som endevendes. Alligevel kan det nok have sin interesse at gennemarbejde, *hvad der er sagt om folkeskolen i den danske rigsdag*, og at notere, hvad der lidt efter lidt nedfældedes i skolelovene.

At følge skolens behandling i rigsdagstidendes spalter er som at lægge et længdesnit gennem skolens historie, men det er jo tydeligt, at her registreres, hvad der er sket, her skabes rammer til det, som allerede er der, og som må have plads. Skolen skabes ikke i den lovgivende forsamling. Selvfølgelig ikke. Men når man ser lidt på de skiftende sæt tøj; som rigsdagen syede til den danske skole, kan man derved også tydeligt konstatere, hvordan barnet er vokset og blevet stort.

Forhen havde skolen ingen plads i den almindelige borgers og bondes liv. Bortset fra studerede folk havde man kun fået liden eller slet ingen undervisning. Men i de senere århundreder gror den situation frem, som vi kender: at skolen sætter sit præg på en årrække af menneskets tilværelse, så at man ligefrem taler om skolebarns-alderen. Det er folkeskolen, der nu gror fast i folkets liv, og denne udvikling, som allerede var godt begyndt, tog rigtig fart fra 1814. Dette skete ikke i rigsdagen, men ude i skolen. Den almindelige, ukendte skolelærer

gjorde, ofte i yderst beskedne omgivelser, et godt og ufortrødent arbejde i oplæringens og opdragelsens tjeneste. Skolen blev en betydningsfuld faktor i det danske samfund, en forudsætning for hele landets udvikling, for erhvervslivets vækst og først og fremmest en vigtig del af det åndsliv, som skolen både prægede og prægedes af. De pædagogiske ideer og de åndsstrømninger, som i disse generationer har været med til at forme skolen, mærkes da også i debatten på tinge. De sætter sig også spor i paragrafferne, men langsomt.

Der er ganske vist også en del, som ikke kommer med i den parlamentariske debat. Alt hvad der hører til det daglige skoleliv, undervisningsmetoder, midler, skolebøgerne, fritidsarbejdet, samarbejdet med forældrene o.s.v., al den slags må man finde vidnesbyrd om i skolepressen og anden skolelitteratur. Men problemerne om skolens struktur og lovmæssige placering er naturligvis også af vigtighed for skolens trivsel, og dem finder man behandlet på tinge. (Sådanne spørgsmål som lærernes kår – aflønning, kaldelse, tilsynsbestemmelser – og lærernes uddannelse hører naturligvis også til i den parlamentariske debat, men skal ikke behandles her).

Et hovedproblem i de første hundrede år efter 1814 kan vel siges at være skolens placering i samfundet. Statens krav om oplæring af børnene var det ikke så helt ligetil at forlige med forældrenes stærke følelse af, at de havde ret til at bestemme over børnene og over deres oplæring. Rundt om i befolkningen vandt den tanke, at det er en samfundsopgave at skabe en skole for alle børn, kun langsomt frem.

Da »Kommissionen for de danske skolers bedre indretning« begyndte sit arbejde i 1789, var begejstringen for oplysningen og troen på dens almene værdi levende. Man var sikker på, at staten skulle gøre sin indsats for »Almenoplysning og Sædelighed«, og at kundskaber og færdigheder var nødvendige for dem, der skulle blive »nyttige Borgere i Staten«. Men da anordningerne endelig fik deres underskrift, og de smukke tanker skulle føres ud i livet, var situationen i Danmark blevet en anden. Kårene var i mange henseender blevet trangere, og det gik kun småt med at virkeliggøre paragrafferne. Anordningerne var et godt stykke forud for mangen borgers og bondes ideer om nødvendigheden af en almindelig børneundervisning, og de udgifter, som skolevæsenet førte med sig, afskrækkede mange i de fattige år efter Napoleonskrigene.

»Skal Skoleanordningen overholdes med Strenghed, saa maa hver Mand gaa fra Hus og Gaard« [3] jamrede man her og der i de første ti-år, og det blev i begyndelsen småt nok med at gennemføre skolegangen. Børnene var nødvendige medhjælpere i bedriften, og i travle perioder kom skolen i anden række. De fattige kommuners tilbageholdenhed og det enkelte hjemms krav om, at de store børn skulle tjene til føden, bremsede skolens vækst i den første menneskealder efter 1814.

Efterhånden kom det hele dog i en vis gænge, og menigmands oplysning og uddannelse rimede jo også godt med de voksende krav om, at folket skulle have ret til at styre sig selv. Samtidig førte selve frihedsrøret imidlertid med sig, at man satte spørgsmålstejn ved skoletvangens berettigelse, og denne debat, om *skoletvang*, kan man følge igennem alle årene i hvert fald helt frem til 1899. Undervisningspligten gjaldt vel allerede fra 1739, og den er klart formuleret i 1814-anordningerne, idet det dog i § 18 hedder:

»Forpligtelsen til at lade Børn eller Tyende søge Almueskolerne bortfalder for dem, som ved en Student, seminaristisk oplært Skolelærer eller på anden Maade saaledes drage Omsorg for deres Børns, Myndlingers eller Tyendes Underviisning, at Amtsskoledirectionen efter indhentet Oplysning fra Sognecommissionen finder anden Skolegang for disse ufornöden«.

En anden inspiration til kamp mod skoletvang kom fra den grundtvigske bevægelse. Grundtvig selv havde »en gruelig Sky for alt, hvad der kaldes Skoletvang« [4], og han tog ikke sjældent til orde i skolespørgsmål i rigsdagsforhandlingerne, og allerede i Stænderforsamlingerne loftede der sig røster om, at det var forældrenes sag at tage sig af opdragelse og børneundervisning, det kan og bør staa ikke direkte indlade sig på.

Det har sin sammenhæng hermed, at § 90 i grundloven af juni 1849 kom til at handle om ret til undervisning og ikke om skolepligt:

»De Børn, hvis Forældre ikke have Evne til at sørge for deres Oplærelse, ville erholde fri Underviisning i Almueskolen«.

I 1866-grundloven optoges paragraffen uændret som § 85. I grundloven af 5. juni 1915 lyder § 83:

»De Børn hvis Forældre ikke har Evne til at sørge for deres Oplærelse, har Ret til fri Underviisning i Folkeskolen. Forældre eller Værger, der selv sørger for, at Børnene faar en Underviisning, der kan staa Maal med, hvad der almindelig kræves i Folkeskolen, er ikke pligtige at lade Børnene undervise i Folkeskolen«.

J.N. Madvig (1804-1886), blev som kultusminister fra november 1848 til december 1851 bestormet med ønsker om en almueskolereform i martsdagens ånd.

D.G. Monrad (1811-1887) står som en ypperlig repræsentant for gejstlig virke til folkeskolens gavn. Monrad var den ledende kraft bag skoleloven af 1856 og med bevillingen samme år på 2500 rdl. til et særligt kursus for »uddannelse af fortrinlige seminarister« – de såkaldte »Monradske Kurser« lagde han grunden til Danmarks Lærerhøjskole.

Om denne paragraf siges det i Betænkning afgivet af Forfatningskommissionen 1946 (side 40-41):

»Den nævnte §'s 1. pkt. kan fremkalde det indtryk, at folkeskolen kun er bestemt for den ubemidlede del af befolkningen. I dag lader imidlertid langt den overvejende del af forældrene, også inden for de mere velstillede samfundslag, deres børn undervise i folkeskolen. Undervisning i folkeskolen er vederlagsfri. Kommissionen har herefter ment, at skellet i den gældende grundlovs § 83, 1. pkt., mellem forældre, med og uden økonomisk evne til at sørge for deres børns oplærelse, bør slettes ved en bestemmelse om, at alle børn i den undervisningspligtige alder har ret til fri undervisning i folkeskolen«.

I grundloven af 5. juni 1953 kom da § 76 til at lyde:

»Alle børn i den undervisningspligtige alder har ret til fri undervisning i folkeskolen. Forældre eller værger, der selv sørger for, at børnene får en undervisning, der kan stå mål med, hvad der almindelig kræves i folkeskolen, er ikke pligtige at lade børnene undervise i folkeskolen«.

Hvordan denne ret til fri undervisning skulle forstås, drøftedes i rigsdagen i årene efter 1849, og et første resultat af debatten var loven af 2. maj 1855, hvori det blev fastslået, at forældrene havde ret til

selv at sørge for deres børns undervisning. Frihed til privat undervisning og hjemmeundervisning blev sikret i denne lov, og bestemmelserne om skolepligt og udskrivning af skolen fik her deres foreløbige formulering. Men debatten om skolen som statens indretning førtes videre resten af århundredet. Den drejede sig om forældrenes ret, om tidspunktet for børnenes udskrivning af skolen, om mulksystemet, og der lød drøje ord både fra den ene og den anden side. Der var dem, der fornemmede det sådan, at friskolerne var en uorden. Det skolevæsen, »som var ordnet saa fortrinligt her i Danmark, kommer nu Friskolen og forkludrer« [5]; men modstanderne af skoletvangen lagde heller ikke fingrene imellem. Ved første behandling af loven af 1855 hedder det:

»Hovedtanken i dette forslag er naturligviis at søge at opheve det Trykkende ved den Tvangsskoleanstalt, som efter Anordningen af 1814 hidtil har været herskende her i Landet; at bestemme en vis Alder, hvor saa at sige Tvangen fra Statens Side hørte op, og der igen gaves Forældrene fuld Raadighed over deres Børn«. [6].

J.C. Christensen (1856-1930) blev som Chresten Bergs arvtager en parlamentarisk førerskikkelse. Som landsbylærer på ministertaburetten efter systemskiftet 1901 faldt det i hans lod at gennemføre almenkskoleloven af 1903, der i hovedsagen tog sigte på løsning af problemet: den organiske forbindelse mellem folkeskolen og den høje skole.

I 1870erne kalder man (dog ikke i rigsdagen) folkeskolen for »et af de værste Samfundsonder, lige skadelig under alle Skikkelser« [7].

Religionsundervisningen blev oftere debatteret, og dens stilling kunne i flere henseender blive inddraget i drøftelsen i forbindelse med spørgsmålet om tvang eller frihed i skolen. Grundtvig og hans tilhængere stillede spørgsmålet, om »troen er en skolesag«, og om det kunne nytte at have religionsundervisning i en skole, hvor de fleste af lærerne ikke var levende troende. Grundlovens bestemmelse om religionsfrihed måtte føre til, at forældre, der ikke tilhørte folkekirken, kunne fritage deres børn for religionsundervisningen (Lov af 13. april 1851 § 11), men samtidig følte man sig forpligtet til at påse, at børnene blev oplyst om almindelige moralske og religiøse begreber. I rigsdagens debatter kommer flere gange tanken frem at gøre religion til et frit fag [8] eller helt at fjerne det fra skolen, ligesom undervisningens indhold og dens konfessionelle stilling ofte tages frem. Således i 1855:

Jørgen Jørgensen (f. 1888) har med rod i grundtvigske høj- og friskolekredse øvet en fremtrædende indsats på skolelovgivningen i vor tid. Folkeskolens enhed – den fredede barnealder og balancen i skolebilledet er – om ikke lige stærkt synlige i de færdige lovforslag – bærende tanker i det Jørgen Jørgensenske skolesyn.

»man skal være rede til at fjerne de Hindringer afveien, som vanskeliggjøre enhver livlig og frisk undervisning i skolen, og en af disse Forhindringer er efter min Formening Balles Lærebog« [9].

Taleren er også imod »al denne Udenadslæsning og Opramsning« [10]. I 1864 gennemførtes en lov, der fritog de privat underviste børn for at blive overhørt i religion.

I denne forbindelse kan det være på sin plads at notere, hvad der blev skrevet i de skiftende skolelove med hensyn til skolens formål. Ovenfor er allerede citeret den formulering af skolens opgave, som findes 1739 og 1814. I lovene af 1899 og (ændringerne) i 1904 fandtes slet ingen formålsparagraf, men religion var selvfølgelig som obligatorisk fag. I lovforslaget af 10. januar 1934 (genfremsat 16. oktober 1934 og 13. december 1935) lød § 1: Folkeskolen er den kommunale Skole for Børn fra 7 Aar til 15Aars Alderen. Den giver en Undervisning, der kan være det fælles Uddannelsesgrundlag for alle Samfundsmedlemmer. I forslaget blev der udtrykkelig gjort opmærksom på, at religion stadig var obligatorisk fag, men med ret

for forældrene til at få børnene fritaget for faget. Da lovforslaget blev genfremsat den 9. december 1936 lød det pågældende stykke af § 1 således: Folkeskolens Formål er at fremme og udvikle Børnernes Anlæg og Evner, at styrke deres Karakter og give dem nyttige Kundskaber. Kristendomsundervisningen i Folkeskolen skal være i Overensstemmelse med Folkekirkens evangelisk-lutherske Lære. I bemærkningerne til denne paragraf hed det: Man har dernæst ønsket at fastslå, at Folkeskolen som hidtil skal hvile paa Folkekirkens Grund, og at dens Kristendomsundervisning derfor skal være i Overensstemmelse med den evangelisk-lutherske Lære.

Under behandlingen i Folketinget blev der gjort et forsøg på at flytte ordene fra bemærkningerne ind i selve paragraffen, men det lykkedes ikke, og paragraffen blev vedtaget som foreslået. Da 1958-loven formelt fremtræder som lov af 7. juni 1958 om ændringer af lov om folkeskolen, og da dette afsnit af § 1 ikke blev ændret, er folkeskolens formål altså stadig som formuleret i 1937-loven.

Efter denne udflugt om religionsundervisning og formålsparagraf vender vi tilbage til det 19. århundredes debat om skoletvang eller -frihed. Det var gennemgående regeringernes og embedsmændenes opfattelse, at statens hævdelse af undervisningspligten fandt sted under så lempelige former (i århundredets sidste halvdel), at det ikke kunne forsvares at gå længere i retning af undervisningsfrihed, og det kan vel siges, at udviklingen blev så stærkt præget af frihedstanker, at det en tid så ud til, at den statsskole, som enevældens skolemyndigheder havde lagt op til, skulle blive til friskole. (Benævnelsen »friskole« brugtes oprindeligt om gratis-skolerne i byerne, men blev fra 1850'erne det almindelige navn på privatledede skoler, især dem af grundtvigsk observans). De mænd, der har del i afgørelsen af landets vigtigste anliggender, burde man også kunne betro omsorgen for deres børns undervisning, og skolen har også behov for forældrenes levende deltagelse. Den slags toner lød i rigsdagen 1873. [11] Men statsskolen blev ikke til friskole. Det gik som så ofte i Danmark; man endte ikke i nogen principielt skarp eller yderliggående ordning, men levede sig i praksis frem til en mellemløsning. Den offentlige skole opslugede i sig mange af friskolens værdifulde tanker og tilfredsstillende derved store kredses ønsker. Som karakteristisk kan man tage Har. Holms [12] udtalelse i folketinget i 1879:

»Naar man vil undersøge, hvad der har fremkaldt den gode fremgang indenfor Statsskolen og den bedre Undervisning vi maa erkjende, der er, maa man vistnok sige, at det er Friskolen, der ved den vækkende Indflydelse, den har øvet, [der] har fremkaldt dette.« Berg afbrød: »Tildels!«

[13] Samtidig med at folkeskolen vandt stigende tillid i folket, stod det fast, at friheden fra grundloven og fra 1855-loven bevarede. Forældrenes ret blev understreget, ikke blot når det gjaldt religionsundervisningen, men også med hensyn til at oprette privat- og friskoler. Denne linie kan man finde ubrudt helt frem til 1958, hvor det i betænkningen til folkeskoleloven (af 23. april, se bilag 4 og 6, samt spalte 4288 i folketings Tidende) udtrykkeligt blev understreget, at undervisningsministeren var sindet at støtte friskoler og privatskoler således, at de ikke blev stillet ringere under den nye lov end hidtil.

Statsskolen blev ikke til friskole, men den blev til kommuneskole.

I 1895 klager lærer J. C. Christensen over, at

»der er givet den almindelige Befolkning for lidt Indflydelse paa Ordningen af Skolevæsenet.« »Skal vort Skolevæsen komme til virkelig at udrette noget, er det en ganske nødvendig Betingelse, at Befolkningen omfatter Skolen med Tillid og Kærlighed, og det gør den ikke så godt, naar den ikke selv har en virkelig Myndighed og virkelig Medbestemmelsesret i Ordningen af hele Sagen«. [14].

Han var her ganske i overensstemmelse med Venstres programudtalelse fra 1872, hvor man ønskede almueundervisningen overladt til kommunernes selvstyrelse under statens tilsyn. – I 1937-loven (uændret i 1958) lyder de første ord i § 1: Folkeskolen er den kommunale skole....

Under de mange års drøftelse er da den folkeskole, som 1814-anordningerne indførte, blevet stillet sådan, at man principielt har fastslået og til nu fastholdt, at forældrene har ret til selv at varetage undervisningen hjemme eller i private skoler. Muligheden for at oprette og drive sådanne skoler er der værnet om. Samtidig hermed er praksis blevet, at næsten alle danske børn (92-93%) undervises i den offentlige, kommunale skole. Denne kommunale skole er rigtignok også i stigende grad [15] forældre-styret, så sandt skolens styrelse og tilsyn er lagt i hænderne på lokale, folkevalgte organer. Forældrenes ret til at have en afgørende indflydelse på den lokale skole er endogså i loven af 1958 ført så langt frem, at et flertal (på 80%) af forældrene i et skoledistrikt kan udsætte deres egen kommunalbestyrelses bestemmelse om nedlæggelse af

Tandem-Model 1896.

Det fælles Skolelovs-Udvalg trænerer
Paa Tandem, og det er en herlig Sport.
Men Degnene Cicero citerer:
„Quousque tandem! Sæt snart en Rekord!“

Redaktør
Angelo Haase
Trykt hos
C. Simonson Åbhoj

Årene fra 1875 og omtrent århundredet ud er præget af strandede skolelovsforslag, så man forstår udmærket det håb, tegningen udtrykker, at J.C.Christensen nu endelig med sit tandemhold må køre et skolelovsforslag i hus. Det truende træstillads i baggrunden er ikke en galge, men gymnastikapparat til skolen, hvis brøstfældige profil rager op over bakkekammen.

(Puk 1896)

en skole. (§5). Spørgsmålet om deling af klasserne i 6. og 7. skoleår afgøres også af forældrene efter reglerne i § 17.

Statsskolen er blevet til forældreskolen, dels den frie skole, dels for den overvejende del den kommunale skole. Dette er uden tvivl en lykkelig udvikling, og den rimer godt med, at staten er blevet et demokrati (folke-styre), men det havde ikke behøvet at forløbe sådan. Det er ikke i alle demokratier, man har så store muligheder for friskoler som i Danmark, og det er ikke i alle demokratier, man har lagt så meget af skolens styrelse ud til afgørelse hos de lokale myndigheder.

Et andet stort problem, som man kan følge igennem rigsdagens skoledebatter, er strukturproblemet, opbygningen af skolen, og især med hensyn til det, som Joakim Larsen kalder »en organisk Forbindelse mellem de forskellige Arter af Skoler«. Allerede i 1803 kunne det opstilles som et mål:

»Hele Undervisningsvæsenet burde løbe fort i en sammenhængende Kæde. Hvor de lavere Borgerskoler ender, maa de højere begynde, og de Videnskaber, hvortil her lægges Grunden, fortsættes ved den akademiske Undervisning«. [16],

men først 100 år senere ved loven om de højere Almenskoler af 24. april 1903 blev tanken til virkelighed i den danske skole.

I løbet af de hundrede år havde man ofte nok talt derom. »Middelskolen« nævnes allerede i 1850'erne, og i den lange periode, hvor regering og folketingsflertal stod i modsætning til hinanden, og hvor der heller ikke blev gennemført nogen skolelov, kommer dog jævnlig skolespørgsmål på tale og dermed også det ønskelige i at bringe en forbindelse i stand mellem folkeskole og latinskole. Således eksempelvis i samlingerne 1870–71, 1877, 1885. Men tanken vandt ikke udelt tilslutning. Mange følte, at den ikke hørte hjemme i dansk skolevæsen, og frygtede, at den ensidigt ville styrke universitetsuddannelsen og få folk til at tro, at denne dannelse var den eneste ægte. Harald Holm advarede således:

»Jeg er bange for, at hvis vi her hjemme – saaledes som Forholdene ere – fik en saadan Forbindelse mellem de forskellige Skoler, som f.Ex. er anbefalet i tidligere Skrifter af det ærede Medlem [Fr. Dahl] og af Rektor Berg i Hillerød, vilde vi faae en del Mennesker, som maatte forlade Undervisningen, uden at naae Maalet, og som altsaa vilde staa som halv-, kvart- eller ottendedels dannede i deres Øjne, som betragte Universitetsdannelsen som den eneste Dannelse, vi have her i Landet. [17].

Og i 1902 sagde den samme Harald Holm:

»Jeg for mit Vedkommende kan godt være med til at arbejde hen til en organisk Forbindelse mellem de forskellige Arter af Skoler. Jeg tror, der er meget forstandigt i den Tanke, men jeg ønsker, at Folkeskolen skal faa Lov til at gøre sin Gerning uforstyrret . . .« [18].

Frygten for, at folkeskolen blot skal blive en forberedelsesskole for den højere skole formuleredes tidligt og var stadig levende. Nej, folkeskolen skal have sit mål i sig selv, en formulering, som også Skolekommissionen af 21/2 1919 kom til i sin betænkning af 1923.

Da man i 1903 gennemførte den mellemskole, der »i Tilslutning til Folkeskolens Undervisning« skulle give en »for det givne Alderstrin egnet højere Almenundervisning« (§ 1–2 i loven af 24. april 1903), skabte man den meget betydningsfulde bro fra folkeskole til gymnasium, og ved at gøre mellemskoleundervisningen vederlagsfri og oprette disse klasser ikke blot i gymnasieskolerne, men også i kommuneskolerne (og de private skoler) skabte man virkelig en »enhedsskole« og dermed en opstigningsvej for børn, der tidligere var henvist til almueskolen (fra 1899 kaldet folkeskolen) uden at kunne komme derfra til videreuddannelse. Læreren J. C. Christensen, der nu var blevet kultusminister, og som var den mand, der førte loven igennem, frygtede ikke for, at denne ordning skulle gøre folkeskolen skade.

»Saaledes kommer der en Forbindelse i Stand mellem Almueskolen og Folkeskolen, men Folkeskolen berøves ikke noget som helst af sin Selvstændighed. Den bliver lige som hidtil noget for sig selv, har sit eget Maal, sine egne Midler og staa fuldt ud som noget for sig selv.« [19].

Loven blev vedtaget med stort flertal, og den var den mest betydningsfulde ændring i skolens opbygning siden 1814, men J. C. Christensen fik ikke ret. Det varede ikke så mange år, før eksamensmellemskolen i den grad blev den foretrukne skoleafdeling i hvert fald i byernes skoler, at det gik ud over folkeskolens andre klasser. Herudaf voksede da hele kampen om skolens struktur, som har præget den parlamentariske skoledebat i dette århundrede. Allerede i kommissionerne 1919–23 og 1928–30 vendte man sig mod mellemskolen, og i 1934, da F. Borgbjerg forelagde sit skoleforslag, udtalte han:

»det kan jo ikke nægtes, at den [Mellemskolen] har haft sine Besværigheder og sine Farer, særlig hvor Forældrene og Kommunerne har gjort alt for meget for at faa mange

Børn ind i Mellemskolen, saa det senere viste sig, at de faldt af ved 2den eller ved 3die Mellemskoleklassens Afslutning . . .« [20].

for resten i en tale, der punkt for punkt svarer til undervisningsminister Bomholts tale i 1955.

Forslaget fra 1934 blev ikke straks til lov, men i 1937 (18. maj) gennemførtes den skolelov, der i den købstadordnede skole indførte, at en »Mellemskole er enten en Eksamensmellemskole efter Lov Nr. 62 af 24. April 1903 eller en eksamensfri Mellemskole med Undervisning i Folkeskolens almindelige Fag« (§ 3). Hermed skulle man have sikret en folkeskole, der havde sit eget løb og sit eget mål ved siden af den populære eksamensmellemskole. Imidlertid lykkedes det ikke at få ro om opbygningen af skolen ad denne vej. FM (den eksamensfri mellemskole) kunne de fleste steder ikke hævde sig ved siden af EM (Eksamensmellemskolen), og det blev næsten aldrig til en fire-årig skole, som lovens tanke var, men kun til 1. og 2. FM.

3. og 4. FM, der lå ud over den undervisningspligtige alder, var en temmelig sjælden foreteelse. Efter anden Verdenskrig tog Danmarks Lærerforening spørgsmålet op i et udvalg, og efter at det havde afgivet betænkning, tog debatten om skolens struktur for alvor fart. I 1955 var tre forslag fremsat i Folketinget, nemlig undervisningsministerens såkaldte midterlinieforslag, Askovudvalgets forslag, der fremtrådte som et bilag hertil, og Venstres forslag. 1955–1957 debatteredes spørgsmålene livligt, og efter valget i 1957 fremlagde undervisningsminister Jørgen Jørgensen et forslag til ændringer i loven af 1937 og et forslag til lov om gymnasieskoler. Kampen om forslagene var varm og ikke uden dramatiske episoder. Det konservative folkeparti gik skarpt imod med fhv. undervisningsminister Fl. Hvidberg som ordfører, men resultatet blev, at lovene vedtoges med stort flertal. Deres bestemmelser betød en smidiggørelse af overgangen fra folkeskole til eksamensskole, (nu kaldet hovedskole og realafdeling), og de afskaffede forskellen i folkeskoleloven mellem købstadordnet og landsbyordnet skole. Eksamensmellemskolen som sådan forsvandt, men broen fra folkeskole til højere uddannelse blev bevaret.

Den »enhedsskole«, som man havde drøftet igennem generationer, var blevet mere virkeliggjort end nogen sinde før, så sandt der blev en tydeligere sammenhæng og lettere overgangsmuligheder mellem alle skolens afdelinger.

Vi er ikke kommet langt siden 1814, siger man ofte, og det er rigtigt, at voldsomme brud eller reformer byder dansk skolelovgivning ikke på. Dog tegner det sig gennem de 150 års skoledrøftelser på tinge tydeligt 1. at vi er kommet fra en statsdirigeret skole til en forældrestyret, demokratisk skole, 2. at vi fra en almueskole, der var skilt fra latinskoler og borgerskoler i byerne, er kommet til en enhedsskole, og 3. ser det ud til, at vi har nået en frivillig udvidelse af undervisningstiden, således at mens undervisningspligten stadig som i 1814 standser ved det 14. år, så fortsætter et flertal af børnene i endnu et, to eller flere skoleår, enten i 8.–9.–10.-klasserne eller i real og gymnasieafdeling. Den skoletvang, som drøftedes så meget i begyndelsen af perioden, og som fik anstrengelserne til at gå i retning af at slippe så hurtigt ud af skolen som muligt, er afløst af et skoletilbud, der modtages af praktisk taget alle børn i de 7 undervisningspligtige år, og af et voksende flertal af børnene i de følgende skoleår, hvor de går til skolen af egen fri vilje. Det kan vist uden al overdrivelse kaldes en lykkelig skoleudvikling.

1. Her cit. efter forslag til lov nr. 55 af 10. januar 1934. Bemærkningerne, side 15.
2. § 22 i Anordningen for Almueskolevæsenet paa Landet. – Tilsvarende bestemmelse i § 15 i Anordning om Skolevæsen i Købstæderne. (Her cit. efter Joakim Larsens Aktsamling: Skolelovene af 1814.)
3. Den danske Folkeskole gennem hundrede Aar. Udgivet af Danmarks Lærerforening. 2. opl. 1914. Side 128.
4. Her cit. efter Joakim Larsen: Bidrag til Den danske Folkeskoles Historie. Kbh. 1899. Side 202.
5. Den danske Folkeskole gennem hundrede Aar. Side 169.
6. Folketingets Forhandlinger 1854–55. Spalte 1049–1050.
7. Joakim Larsen: Bidrag . . . Side 335.
8. F.eks. Folket. Forhandl. 1895–96. Sp. 1061–1062.
9. Folket. Forhandl. 1855–56. Sp. 2397.
10. Folket. Forhandl. 1855–56. Sp. 2400.
11. Her fra Joakim Larsen: Bidrag . . . Side 339.
12. Den samme Harald Holm som i 1877 udgav Kr. Kolds bog om børneskolen. Den var skrevet i 1850, men Grundtvig frarådede at lade den trykke.
13. Folket. Forhandl. 1879. Sp. 1189.
14. Folket. Forhandl. 1895. Sp.: 961–962.
15. I 1814 var der alene tale om to skoleforstandere i skolekommissionen. De skulle vælges blandt de hæderligste bønder i sognet. (§ 38).
16. Joakim Larsen: Bidrag . . . Side 356.
17. Folket. Forhandl. 1879. Sp. 1185.
18. Folket. Forhandl. 1902. Sp. 666.
19. Folket. Forhandl. 1902–03. Sp. 265. Se også sp. 677.
20. Folket. Forhandl. 1933–34. Sp. 2190.

Den gamle rytterskole i Hørning.

Af almueskoledrengens skoletaske (hvis han da havde nogen)

Af overbibliotekar *Poul Muller*

Det ville være en fristende opgave at skrive den danske folkeskoles historie med skolens bøger gennem tiderne som kildeskrifter.

Hele vejen igennem afspejler de den tid, de var skrevet for: de autoritative krav, de ydmyge dedikationer, degnenes og skoleholdernes ringe stilling, gejstlighedens supremati, den ringe forståelse af de børn, man skrev for, de skiftende tiders tænke- og trosverden. Men også ofte den gode vilje og den brændende trang til at give børnene den rette start, så de i livet måtte blive gode borgere, og ved løbets ende havde det rette sted. – Helt op til nutidens uoverskuelige mængde af skolebøger, hvis forfattere i højere grad end før (men dog næppe altid i den grad, de selv mener) har forståelse af børnenes sind.

Det skal ikke forsøges her. Kun enkelte fag og ganske enkelte bøger skal tages frem af historiens store skoletaske og lægges frem på landsbyskolens 150-årige kateder.

Hans Smidt: Skolebørn på heden 1882.

Katekismen

„Hvorthen komme de, som icke ville lære Catechismum? Svar: Til Hølsbede.“

(Katekismus fra 1690)[1].

En dreng ligger i sengen og læser:

„J annamede ikke en Trældoms-Ånd atter til Frygt, men J annamede en sønlig Udkaarelsens Ånd i hvilken vi raabe: Abba, Fader. Rom. 8,15.“

Det første forstod han ikke; men det *skulle* læres, og det andet kunne umuligt passe, for man vidste bestemt, at en pot rom kostede 1 kr., for det gav man hos urtekræmmeren, når far skulle have l'hombre-aften. – Så lagde han katekismen under hovedpuden, der var lidt fugtig af tårer, og med foldede hænder bad han en varm bøn til Vorherre om, at det dog måtte sidde fast i hovedet, ihvertfald til i morgen kl. 8, når man skulle have »reli-

gion«. Det er et stykke af katekismussens historie gennem 400 år. Bortset fra rommen, der nok kom senere, i dette tilfælde o. 1903.

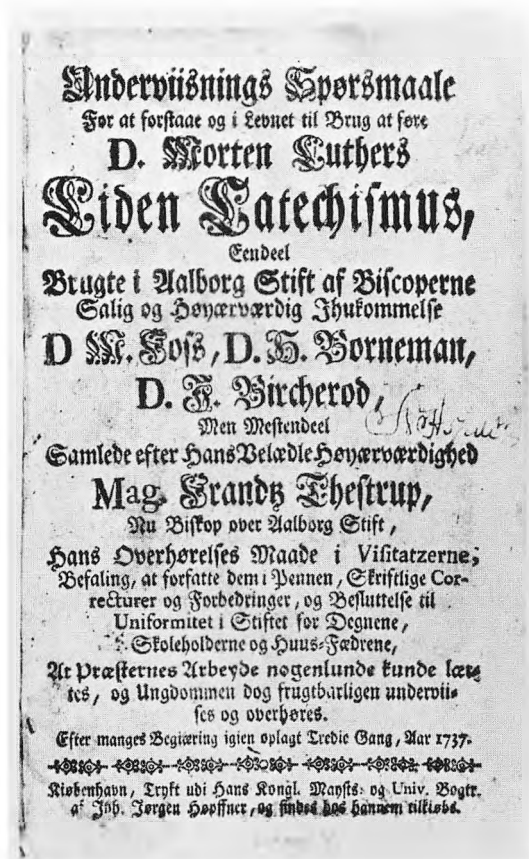
Luther kendte fra sine visitater bedre end nogen almuen uvidenhed og overtro og mange præsters manglende evner som lærere i den nye evangeliske tro. Derfor skrev han sine to katekismer, den store for dem, der dog kendte lidt til sagen, og den lille for de helt uvidende og de små. Den lille udkom i bogform 1529 som et hjælpemiddel for husfædre, der skulle overhøre tyendet og børnene, og »for enfoldige præster og prædikanter«, så de havde noget at holde sig til. Derfor blev den affattet i spørgsmål og svar.

Det var Bugenhagen, der først fik øje for, at degnene kunne overtage katekismus-undervisningen, og i 1535 forordnede den indført i landsby-skolerne i Pommern. Han fik som bekendt stor indflydelse på den danske kirkeforfatning og samme degnelæsning indførtes her. Det var landsby-skolens første begyndelse i Danmark. Stedet: kirken. Målet: at lære Luthers katekismus udenad, den rene lære, børnenes saligheds sag.

Peder Palladius oversatte og bearbejdede den i 1537: »Den lille danske Catechismus, hvilken alle Sognedegne skulle lære og undervise unge Folk, som ere i deres Sogne, paa den Tid og Sted, som Sognepræsten enhver tilsigendes vorder«.

Af de katolske præster blev de fleste siddende i embedet (hvad skulle de ellers have gjort); men mange var så »vanvittige i deres børnelærdom, at man må blues ved det«, som Fyns biskop Knud Gyldenstjerne skrev. Han var ellers selv tidligere katolsk biskop. Hvorledes det så var med degnene, kan man tænke sig. Ikke blot børnene, også forældrene, degnene og præsterne skulle oplæres i den evangelisk-lutherske børnelærdom.

Peder Palladius' anvisning i visitatsbogen på katekismusundervisningen er fin og rørende og fuld af forståelse af børn, der hvor han formaner sognefolket til at sende deres børn til degnelæsning i kirken. Han mindes sin ungdoms ophold i Jena og fortæller: »Man føre de små børn til Guds hus, somme lede man, og somme bære de frem«. Kappellanen går frem og tilbage med »en liden ris eller kvist udi sin hånd« og læser børnelærdom for dem; de små læser efter ham, og dem, der farer vild i læsningen, truer han med riset, »men ingen slar han paa, ikkun hoder dem aleneste«. Imens står klokkeren ved alteret og skærer peberkage til børnene; hvert får et stykke så stort som en finger.

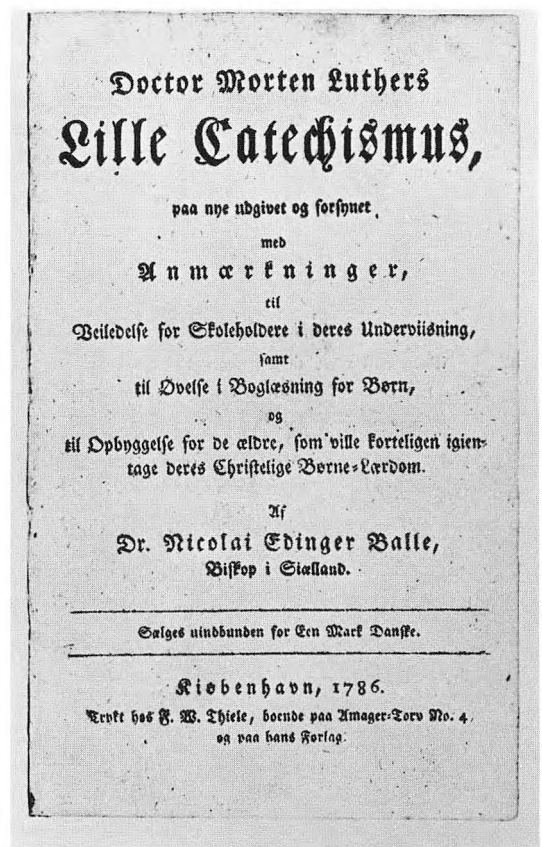
Mummes katekismus. Titelbladet.

Erik Pontoppidans katekismus. Titelblad til udgaven 1752.

De små kommer gerne til Guds hus, siger han så. Hvorfor mon de gør det? Skulle det mon være, fordi de har fået Jesus, den store børneven kær. Nej, det siger Palladius ikke: »De komme, fordi de vente dem Peberkage« [2].

Senere fik piben en anden lyd. Man føjede masser af nyt abstrakt teologisk stof til med mængder af »bevissteder« (næsten som i Foldbergs Geometri, hvor hver bevisførelse endte med »hvilket skulle bevises«). Hukommelsen overlæssedes; men erkendelsen blev ikke fremmet, og følelsen blev ikke varmet – men enden blev det. – Som apoteker Claus Sejdelin fortæller om sin skoletid: »Da jeg een Morgen icke kunde min Lectie (han var 6 år), gav hand mig i een Formiddag 9 Gange paa Rumpen, skjønt det icke for Graad var mig muligt hver Gang at læse bedre over«. – Her og ved utallige andre lejligheder kunne virkelig et skriftsted have været på plads: »Lader de små Børn komme til mig«.

Balles Lærebog. Den store udgave, der åbenbart også bl.a. var beregnet til læsebog for børn. Senere gik Balle helt ind for rigtige læsebøger til børnene.

Således gik det til op mod 1700-tallet. Christian V's Danske Lov (1683) indførte den udvidede degnelæsning. Men ikke et ord om oprettelse af landsbyskoler. Landet var fortrykt af de mange krige; men den reformatoriske iver var også kølnet.

Med pietismen kom der nyt liv i katekismusundervisningen. Men såvist ikke på barnlig vis. Det var den rene lære, det gjaldt [3]. Man tør vist sige, at Luther ville have vendt sig i sin grav, hvis han havde set de tykke katekismer, man gav også landsbybørnene i hænde.

Næsten hvert stift fik sin. Som eksempel på en sådan velment katekismus skal her blot nævnes den af magister Christopher Mumme i 1721 udgivne til uniformitet i Ålborg stift for »Degnene, skoleholderne og Huus-Fædrene«.

At Mummens navn ikke står på titelbladet, er udtryk for tidens uhyre ærbødighed for de høje embedsindehavere. Når Mumme skrev til biskop Thestrup, begyndte han:

- D** Straffer GUD hart for Læstærbighed?
S. Biffeligen: Den første Verden straffede hand med Syndfloden, (1. Mos. 6. v. 7. Cap. 7. v. 21, 22, 23.) Sodoma og Gomorra ved Svovel og Ild af Himmelen. (1. Mos. 19. v. 24, 25.)
D Hvad Naad er der for den, som ikke kand leve lydft i cenlig Stand eller u-gifte?
S. Kand hand ikke afholde sig, da lad ham gifte sig. (1. Cor. 7. v. 9.)
D Maare unge Folk forlove eller gifte sig uden deres Forældres Naad og Tilfænde?
S. Nej: Et Barn bør og herudi, som alt ander, lyde sine Forældre.
 (Lær: For saadan og alt anden Narfags Skyld har GUD givet Faderen Magt, at rygge sin Daatters Lofte, naar hand efter Tiden faaer det at viide. (1. Mos. 24. v. 6.) Derfor gjorde Izaak ey alleene sin Bøn til GUD, da hand beylede, men fuldre og sin Faders Abrahams Naad. (1. Mos. 24. v. 4, 63.) Rebecca og Jacob gif efter deres Forældres Naad, og GUD velsignede dem; men Esau giftede sig imod sine Forældres Tylke med de Heltiters Døtre, og gjorde sine Forældre Hierte-Sorg. (1. Mos. 26. v. 34, 35.)
M Hvorledes skal een Mand leve med sin Hustru?
S. Hver skal elske og agte sin Hustru. (Lær: Agte sin Hustru, det er: Alt ære sin Hustru, og ikke regne hende, som et Slab, eller gemeen Tjeneste-Dvinde.)
M Hvad siger Huis-Læsten om Mændenes Pligt mod Hustruen?
S. J

3die Uge efter H. 3 Kong. § 7de Uge efter Trinit.

- S.** 3 Mænd skulle boe hos eders Hustruer med Forstand, som hos et skrøbeligt Dvindeligt Kedskab, og deele Ære med dem, som de, der ere Naadens Medarvinger til det ævige Liv, at eders Bønner ikke blive forhindrede, (1. Petr. 3. v. 7.) og værter ikke bittre imod dem. (Col. 3. v. 19.)
 Skrøbelig Dvindelig Kedskab, hvad er det?
S. Det er Dvindfolk, som er skrøbelig, og kand lart forsee sig.
 (Lær: Dog kaldes de Kedskab, fordi de ere Medhiel, og nyttige for Huusholdningen.)
 Hvordan kaldes Dvindfolks Mændenes Medarvinger til Livet?
S. Fordi de ere deelagtige i det samme Himmerig og samme Guds Naade, som Mændene.
 Egte-Koll, som omgaaes hinanden ilde og u-kerlig, hvad Skade har de deraf i Henseende til deres Bønner og Gudsfrugt?
S. Deres Bønner blive forhindrede.
 (Lær: Naade forhindres ved saadan Klammærie, at der er ikke den jævnlig Gudsfrugt i Huuset; og om de end midt i saadan Bidsted og U-æenighed gjorde deres Bønner, bliver Bønnerne dog ikke af GUD bonhorte.)
 Dvinde, hvorledes bør de omgaaes deres Mænd?
S. Dvindeerne skulle være deres Mænd underdanige som Herren, (Eph. 5. v. 22.) Ligesom Sara var Abraham lydige og kaldede

3die Uge efter H. 3 Kong. § 7de Uge efter Trinit.

Opslag fra Mummies katekismus, sidste oplag 1737. Alle spørgsmål her er åbenbart for »melleinste og øverste orden«. Der var nok ingen kvindebevægelse dengang. Men nok en del holbergske Niller.

„Høhrværdige Hr. Biffop. Høhtelstede Fader i Herren“

– og sluttede:

„Naested d. 9. Dec. 1718. Deris Høhrværdigheds forbundne Tiener og Forbeder hos Gud.“

Udskriften på brevet (som degnen jo rendte med) lød:

„Vellædle, Vellbaarne, Høhrværdige Herre, Mag. Frank Thestrup, Høhbetroede Biffop over Aalborg Stift, min gunstige Øvrighed og Fader i Herren, a Aalborg.“

Bogen er på 285 sider. Den indeholder dog et pædagogisk indslag: nogle af spørgsmålene er mærket med N (beregnet for »Nederste Orden«, d. v. s.

de ringeste i klassen), andre med M (for »Melleinste orden«) og andre med Ø (for »Øverste Orden«, de bedste i klassen). Hertil kommer særlige – sikkert højest fornødne – anvisninger for degn og skoleholder.

Biskop Thestrup forsikrer, at i Åsted og Skjærum sogne kunne mange af ungdommen gøre rede for alle spørgsmålene i denne lærebog på 18 ark. Den var bestemt til at gennemgås to gange i løbet af hvert år. Der har nok været våde hovedpuder, når de 18 ark skulle læses; ikke blot drengens eller pigens ære stod jo på spil i sognet ved overhøringen, men hele familiens, hvis man da kender menneskenes børn ret.

At den virkelig blev købt og brugt på landet ses af, at den kom i 2. opl. 1734 og i 3. opl. 1737 (Mummies dødsår). – I årene derefter blev den nok afløst af Pontoppidans Forklaring.

I 1736 indførtes konfirmationen overalt. Og så kom der gang i sagerne. Ingen kunne blive konfirmeret uden at kunne læse – katekismussen, nemlig.

Til brug for denne konfirmationsundervisning skrev Erik Pontoppidan efter kongeligt påbud sin forklaring til Luthers katekismus: »Sandhed til Gudfrygtighed«. På et år blev den færdig og i rescript af 22. august 1738 anbefalet til brug i alle skoler i Danmark og Norge. Den trængte efterhånden overalt igennem – dog ikke uden modstand (den var vanskelig at læse og dyr for menigmand) – og den blev så »i flere slægtled hele folkets læsebog i dansk og lærebog i kristendom«, som Hal Koch udtrykker det. Selv i rationalismens tid holdt de stærke jyder og andre »vakte« på den. I Norge var den i visse kredse estimeret helt op mod vore dage, og i Danmark kom sidste udgave så sent som 1902.

Det blev rationalismens stærke modstander («Bibelen forsvarer sig selv» 1797–1802) Nicolai Edinger Balle, »Biblens ensomme Kæmpe«, som Grundtvig sagde [4], søn af en ludfattig, men velstuderet degn (der blev afsat og døde i Pesthuset), der blev næste katekismusforfatter.

Han skrev til afløsning af »Sandhed til Gudfrygtighed« »Lærebog i den Evangelisk-christelige Religion, indrettet til Brug i de danske Skoler«, Balles Lærebog, som den kaldtes; i mere end 50 år benyttet over hele landet af titusinder af børn. Den kom 1791, og året efter ved rescript befalet indført i alle danske skoler. Sidste oplag kom i 1860. Den var kun på 120 sider.

Forklaringer, håndbøger, dispositioner og katekisationer over Balles lærebog til brug for lærere vrimlede frem i årene efter dens fremkomst. Ved midten af 1800-tallet havde ikke mindre end 23 forfattere, deriblandt adskillige skolelærere (som det hed dengang) devoveret sig. Det viser, med hvilken iver man gik i gang med katekismusundervisningen og hvilken rolle, den spillede i den danske skole.

Oplysningstidens folks syn på denne katekismusundervisning kan belyses gennem et citat af ABC-forfatteren, præsten i Grevinge Thomas Rasmussen (som vi senere skal høre mere om): »For at gøre Religionen modbydelig og forhadet, behøver man kun at plage Barnet med megen tidlig Uden-

Pontoppidan ville være blevet forferdet over denne katekismus. I sit 225. spørgsmål spørger han: »Hvad er der mere, som kand friste til Ukydskhed?« Og han svarer bl.a. Romaner, losagtige Elskovs-Bøger og Billeder.

**Hør mig du Pave, jeg være vil
Din Pestilents, mens jeg er til;
Naar jeg er død, skal du forgaae,
Det siger Luther, vaer derpaa!**

Endnu 1833 kom denne udgave af Luthers lille katekismus – endda med et »Luther«-billede og et hadefuldt vers. Der er gangetabel på de sidste 2 sider.

adslæsning. At høre et Barns Jammerskrig, når det hudstryges for sin Kristendom, hvilken sand Trauermusik«.

Og da hans 7-årige datter skulle til visitats hos Balle, græd hun over de fæle lange stykker. Faderen beklagede hende og syntes, det var en ulykke, »at Kristendommen skulle udpresse Barnets tidlige Taarer«. – I den anledning bemærker Balle i sin visitatsbog: »Det er sandt, at hans lille Datter er bleven forskrækket... thi hun vidste intet at svare. Men Bøndernes Born vidste meget godt at komme til Rette dermed«.

Divergensen forhindrede dog ikke Balle i at uddele 9703 eksemplarer af Thomas Rasmussens ABC som præmier på den fjerde af hans visitatsrejser.

Omkring midten af århundredet blev Balles lærebog dog stærkt kritiseret, og i 1849 udsendte C.F. Balslev (senere biskop i Ribe) sin katekismus, der ved kgl. rescript af 29. september 1856 blev indført i stedet for Balles, hvis da præst og lærer var enige derom, og flertallet af skolebørnenes fædre ikke gjorde vrøvl. Balslevs katekismus har fået en lang levetid. I 1962 kom den i 344. oplag.

Det var det 214. oplag, 1903, den lille dreng, der havde fået Romerbrevet og Trældoms-Aanden galt i halsen, græd over. Og sikkert mange med ham i årene for og efter.

Nu ser den samme lille dreng som gammel mand til sin glæde, at Undervisningsministeriets Undervisningsvejledning I (1960) på side 116 skriver:

»Troselærestoffet bør ikke gennemgås som isoleret fagområde, men i nøje tilknytning til det bibelske stof, således at det placeres de steder i undervisningen, hvor det historisk og idémæssigt hører hjemme«.

Mon man så ikke endelig – efter næsten 450 år – har fået bugt med katekismussen i dens traditionelle skikkelse.

Ingen kan og bør glemme, at barnetårerne kun er den ene side af sagen.

Hvad katekismen, d.v.s. den stive, ortodokse, ufordragelige, mod andre hadefulde tagen patent på livets magter, parret med magtbegær og politik (og desværre også med dyb menneskelig følelse) har betydet af elendighed, Europa over: 30-årskrigen f.eks. i det store, og sognestriden i det små, kan ikke måles. Har man megen uret, når man siger, at det begyndte med disciplene, Paulus og de første menigheder? Og det gælder ikke blot kriste-

Blæksprutten 1924. Endnu så sent kunne bolgerne gå højt om katekismen. Undervisningsminister Nina Bang udnævnte Vilh. Rasmussen til forstander for Statens Lærerhøjskole. Udnævnelsen vakte voldsomt røre, for en stor del nok af politiske grunde. Vilh. Rasmussen var jo både politiker og erklæret, ja dogmatisk ateist; og det var slemt dengang. »Folkeskolen« og Danmarks Lærerforening tog det roligt, man erklærede sig neutral, og Kjærgaard, redaktøren, skrev, at han fra den store skolekommission vidste, at Vilh. Rasmussen var en varm ven af skolen og lærerstanden.

lige katekiser (forstået som ovenfor nævnt). Enhver religion, selv den primitiveste, har sine »katekiser«.

Naturligvis er det klart, at det ikke i og for sig er katekismernes skyld. Årsagen ligger dybt i menneskets natur. Men hvor ofte har »katekismen« (den højeste og den primitiveste) ikke været den udløsende årsag til både åbenbare og skjulte menneskelige katastrofer.

Under denne synsvinkel må man nok smile lidt af den rare og venlige Balle og hans berømte ord i lærebogen:

„Erfaringen viser, at Mennesker ere ikke saa gode som de burde være. Alle have de Feil, og hos dem alle yttres sig enten en eller anden ond Tilboielighed, skiondt i forskjellige Grader. (3. Kap. Om Menneskets Fordærvelse ved Synden).

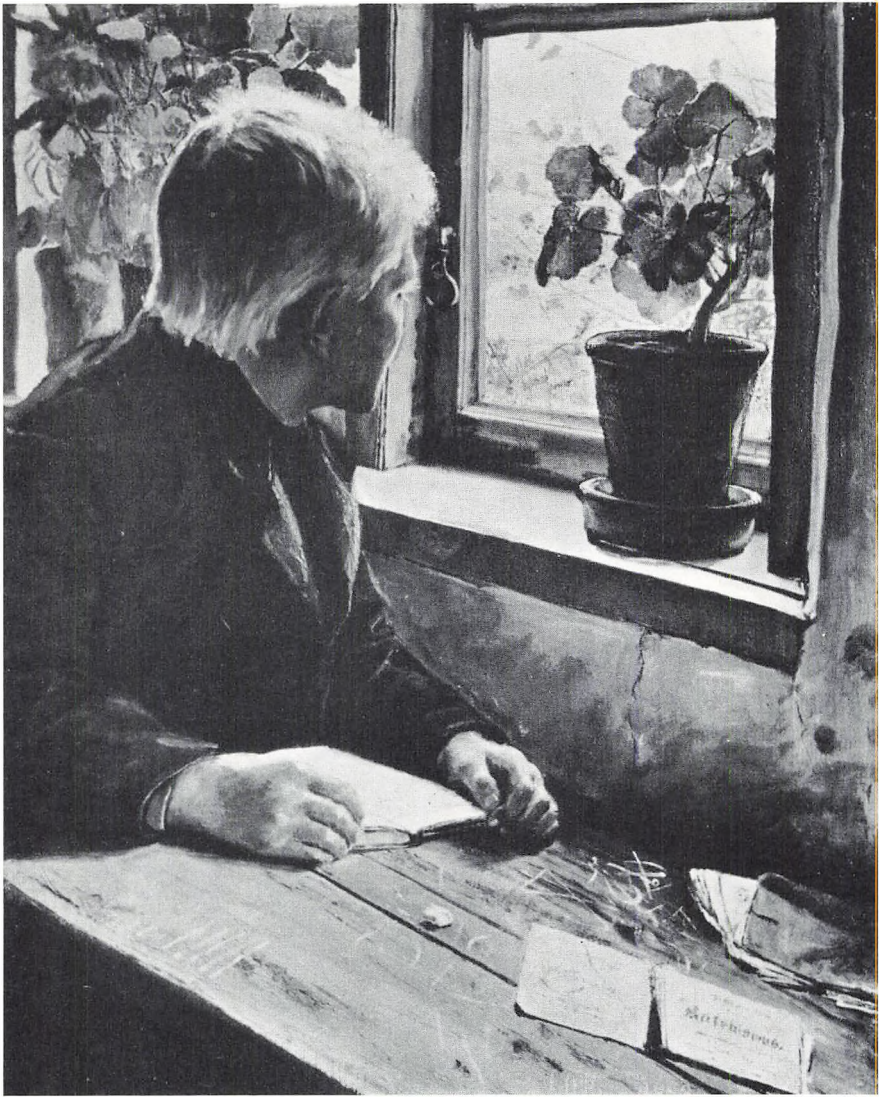
„Mine Børn! Lader os ikke elske med Ord, ej heller med Tungen, men i Gerning og Sandhed!“ (1. Joh. 3,18).

Det var åbenbart nødvendigt at skrive det dengang. Ikke mindre nødvendigt nu, snart 2000 år senere.

1. Himmel-Vey, Det er: Hvorledes et Barn ubi 24 Timer lære kand at undgaa Hølfvede og indgaa i Himmelen, 793 nøttige Spørjmaale med derys Gienjbar for Børn. Af Johan Joit Grythropilo Beføstet og findis hos hannem tilkiøbs. 1690.
2. Palladius kunne dog også bruge andre ord: »Tag din søn og datter og led dem til degnen. Vil de ikke, da slå dem dertil med riset! Det er bedre end bødelens skal slå dem.«
3. Den lille katekismus fortsætter, let ændret, sit liv som ABC. Det vil blive omtalt senere.
4. »Ja vi takke for dem alle, fra Ansgarius til Balle«.

Ad. Tidemand. Katekisation i norsk kirke. Malet 1847. Det er sikkert Pontoppidans forklaring degnen står med i hånden. Nasjonalgalleriet, Oslo.

Bibelhistorien

»Og da jeg havde rigtig lært min Fibel, fik jeg Vangeliebog og Hübners Bibel«.

Oehlenschläger i digtet »Frederiksberg«, 1817, hvor han bl. a. skildrer sin skoletid i landsbyens pøgeskole.

Når man nu i lang tid har læst gamle bibelhistorier, bliver man slået af, at man ikke kan skrive ordentlig skolehistorie på grundlag af dem. Gjørde man det, blev det i dobbelt forstand en tynd historie. Og det er Kolds og Grundtvigs skyld.

Hvad de to direkte, og i utallige landsbyskoler indirekte, har betydet for den mundtlige fortælling – altså de tynde, små bibelhistorier omsat til det levende ord, kan ikke måles.

Og dog kunne selv de nøgne, tynde bøger i al deres magerhed, uden fortælling, men med neglemærker herfra og dertil, sætte børnesind i bevægelse, så det aldrig blev glemt. Man tænke blot på Johs. V. Jensen, der i skibet på Det røde Hav på vej til Østen fik skibsbibelen i hånden, og hvorledes så minderne fra hans almueskole i Himmerland vældede frem, der hvor han og hans bror og en

Uddrivelsen af Paradis. Kalkmaleri fra Kippinge kirke, Falster. 1300-tallets begyndelse.

Reproduceret med tilladelse fra Nationalmuseet.

Kalkmaleri fra Tudse kirke, Holbæk Amt, ca. 1450. Jomfru Maria bringer Jesus i skole. Skolemesteren med ris og ferle.

Nationalmuseet.

Hübners bibelhistorie. Den første bibelhistorie i Danmark. Kom første gang, oversat fra tysk, 1727. – Udgaven her er fra 1774 og har nok været den Oehlenschläger brugte som dreng.

lille skare bønderbørn »delte smørrebrød og undervisning i Balslevs lille bibelhistorie«. Den skulle simpelt hen læres udenad og haspes af, uden gennemgang, uden fortælling. Men dybt grebne blev de ved selve læsningen:

Josef og hans brødre »fyldte mig med et hav af følelse som ingen skreven eller virkelig historie nogensinde har formået... Historien om Absalon, Davids søn, syntes mig ikke var til at holde ud for sorg... det sørgeligste af alt i verden var hvor kong David græder over ham: Min søn, Absalon, var jeg endda død i stedet for dig, min søn, min søn'. Men man stindede sig jo, når turen kom til en til at haspe af. Det kunne siges i en hastig ligegyldig tone, skønt de hede tårer sprang en i øjnene.

»De små bønderpiger rejste sig lydløst fra bænken, når de skulle til det, begyndte med et stort ægte blik og messede lektionen op, tjattede håret til side, og når de kom til de svære steder, græd de ikke, men kom til at se næsten grumme ud, hellere end at røbe en dyb svaghed... De små mødre! – Men næsten sværest var historien, der hvor »Peter forrådede

Herren og gik udenfor og græd bitterlig, mens hanen galede... Det gjorde mig så ondt, jeg syntes, at det var så synd for Peter, for Herren og for os alle sammen. Gråden kommer mig i halsen endnu, når jeg husker det, jeg ved ikke hvorfor.« (Introduktionen til vor Tidsalder. 1915. Side 89f.).

Julius Bomholt havde i modsætning til Johs. V. Jensen en lærer, der kunne fortælle, og når han talte,

»kunne man se gennem murene til fjerne skønne egne, og den sorte tavle forsvandt«. »Bibelsens ord forvandlede til billeder... Bedstefar Abraham kom vandrende ad vejen, og Sara fulgte efter, nogle skridt bag ham, lille og skævbenet og snakkende med sig selv, med salmebogen og mellemstaderne pakket sammen i et snydeklæde... Og så kom Jesus vandrende og satte sig ved brønden og fortalte lignelser... Danmarks konger kom og forsvandt, men Jesus var den samme. Her og nu. Når man bøjedede hovedet i bøn, kunne man skimte hans lyttende profil, og når bønnen var bedt på den rigtige måde, nikkede han.« (»Himmerigs dør«. 1956. Side 182).

Bedst var lignelsen om den store nadver, hvor en mand drog ud i sognene og indbød de fattige og krøblingerne. Lille Julius har nok tænkt på bedstefar og bedstemor og de trætte, de sultne og de bitre i sognet der udenfor Silkeborg. De havde alle fortjent en fin fest.

Man tænker ved eksempler, siger Harald Høffding. Og bedst ved sine egne: Den ældre person, der skriver dette, har ingen venlige erindringer om sin bibelhistorieundervisning, heller ingen uvenlige. Han kan endnu det berømte vers om »Ægyptens plager«... »uldtøj, pest og bylders nød« (som han troede, det hed); og kan endnu med stolthed remse Jacobs tolv sønner op (jo en stor kulturværdi). Men han var også Københavnerdreng og havde megen læsning, også for børn, hjemme og var lidt bange for sin både udvendig og indvendig grå skole. Dertil kom, at han må have læst bibelhistorien forfra mindst tre gange i sin skoletid, og derefter på seminariet.

Der læste han Ludvig Chr. Müllers store bibelhistorie, »Lådvig« kaldet og lidet elsket, hvor han bl.a. læste, at dommeren Ehud stak sit sværd i moabitterkongen Eglon, så fedtet lagde sig ud om hæftet, »thi han var en fed mand« (jo en nyttig viden for livet). Og endelig har han som lærer haft tusinder af blanke børneøjne på sig, når han selv fortalte. Ikke underligt derfor, at hans egen første bibelhistorie har fortonet sig. Men de gamle historier står hans hjerte nær. – Han er sig bevidst, at Gud og Jesus, Thor og Odin ofte løb lidt sammen. Men det gjorde intet. Skete det ikke også somme-tider for selve Grundtvig?

Og så til bibelhistoriebøgernes egen historie.

Gamle aner har de jo, helt tilbage til 1100tallet i form af billedserier på kirkernes mure. Billedserier for ærlige og redelige analfabeter; ikke som billedserierne nu for åndeligt uformuende. Boblerne var ikke opfundet, men nok nogle tekstbånd for de få læsekundige.

Men som bog er bibelhistorien sen. I hele tidsrummet 1536 til 1727 var den ukendt. Først med Pietismen holdt den sit indtog fra Tyskland:

Johann Hübner: »*To Gange To og Halvfjerdedsindstyve udvalgte Bibelske Historier, Ungdommen til Beste. Kiøbenhavn 1727*«. Den var oversat af Chr. Lihme til brug for børnene i rytterskolerne, og dediceret dronning Anna Sophie med anmodning om, at hun ville forære den til skolerne.

Bogen har to rækker historier og var beregnet til at gennemgås i to år. Efter hver historie er der

Indelige Spørgsmaal:

(22 til historien om Abraham og Sara)

Spørledes tog Abraham imod disse Gæster?

Spørmed bleve de tracterede?

Spvad for en Discours førte da Gud med Abraham?

Ryttelige Lærdomme:

Alt man til Gæstebuder ikke skal fremjætte alt for mange Retter. Thi Abraham haver ikke sat andet for den kiære Gud, end Kalve-Kiød, Kager, Mælk og Smør.

Gudelige Tanter:

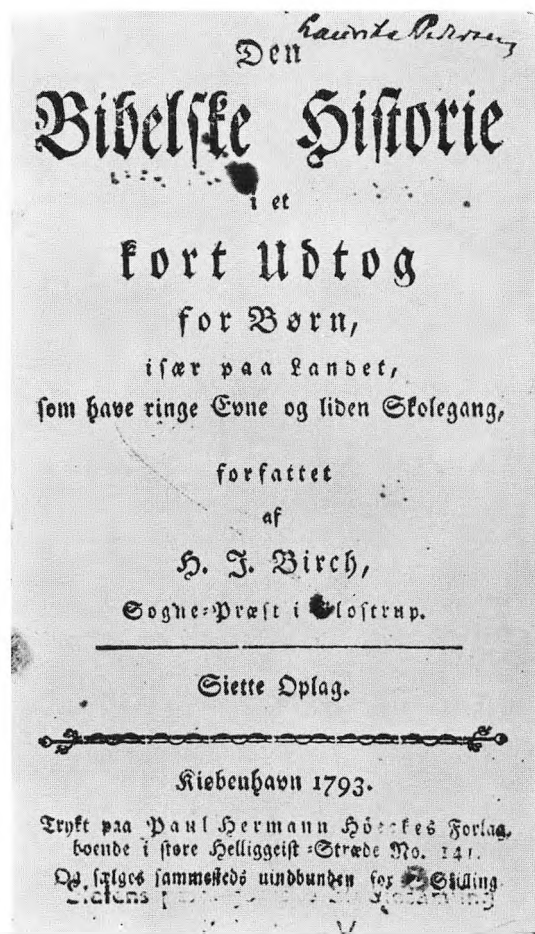
Alf dette Spørgsmaal vil jeg da tilbørlig lære Guds Almagt til min Troe at styrke nok skal være.

Bogen er godt fortalt og med sin sproglige patina interessant at læse den dag i dag. Oehlenschläger brugte den som barn.

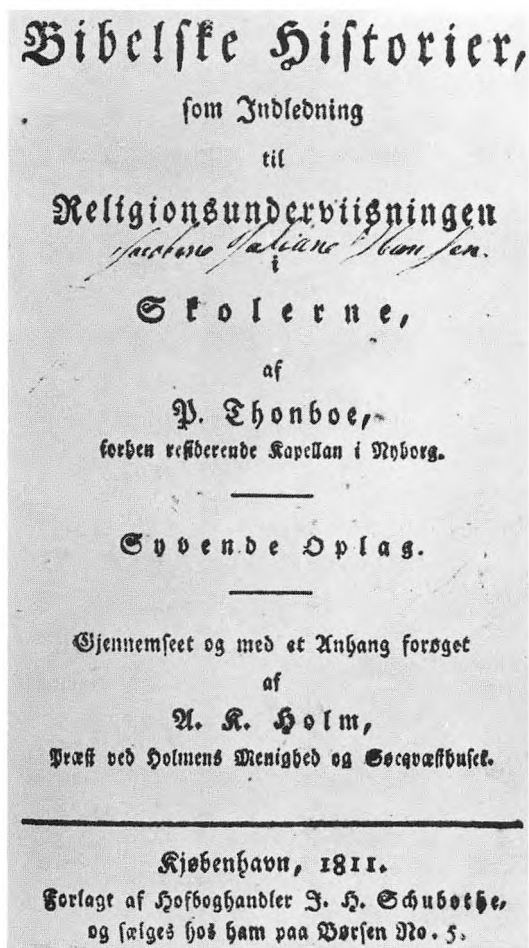
Tiden for bibelhistorien var dog ikke kommet endnu. Hübner var stor og dyr, pengemidlerne ringe. I 1748 havde Rødover skole ifølge inventarlisten én bog: en bibel i 8° til 4 mk. og 8 sk. Og den årlige kollekt til skolen indbragte 2 mk., der anvendtes til indkøb af ABCer, katekismer og Hübners bibelhistorie. Hvordan man for 2 mk. overhovedet kunne købe noget i flertal, melder historien intet om. Hübner kostede 40 sk. (1mk. = 16 sk.).

Dertil kom, at skoleholdernes læsefærdighed næppe altid var så stor, at de turde give sig i lag med den. Man mindes historien om degnen i Stenestad i Skåne, der efter 1658, i forsvenskningens tid, ikke ville indføre den svenske katekismus, men kørte videre med den danske. Da han kom rigtig i klemme hos autoriteterne, viste det sig, at han overhovedet ikke kunne læse. Den danske katekismus kunne han udenad og vidste, hvor han skulle vende bladene.

Først med oplysningstiden fik bibelhistorien rigtig fremgang herhjemme. I 1788 udsendte sognepræsten i Glostrup, *H. J. Birch*: *Den bibelske Historie i et kort Udtog for Børn især på Landet, som have ringe Evne og liden Skolegang* (137 sider), karakteristisk nok dediceret grev Ludvig Reventlow på Brahetrolleborg. Den havde »Lærdomme« i parenteser. Og hver historie ender som Hübners med et vers, f. eks. om Sodomas ødelæggelse:

Birchs Bibelske Historie. 1. udg. kom 1788.

Thonboes Bibelske Historier. 1. udg. kom 1804.

„O, lad os stielve for Guds store Bredes Domme,
Dg vende os til Gud, før disse til os komme“.

I 1782 havde han skrevet en stor bibelhistorie på 502 sider. Pudsigt nok med en meget ydmyg dedication til Ove Høgh-Guldberg, ikke fra ham, men fra forlæggeren Søren Gyldendal. Den skulle bruges i skolerne og af den almindelige mand. Endnu i 1847 var de begge i handelen. Den store kostede 48 sk., den lille 19 sk.

I 1804 fulgte kapellanen i Nyborg, P. Thonboe med sin lille »Bibelske Historier som indledning til Religionsundervisningen« (144 sider). Den havde som noget nyt en tidsregning; den satte 1600 år mellem Adam og Noah. Disse to, Birchs lille og Thonboes holdt sig i mange år, ligeså Daugaard og Stockholms »Udtog af den bibelske Historie«. 1835. (181 sider). Denne sidste havde forord af biskop Tage Müller, der bl. a. skriver: »Efter min Formening begyndes Religionsunder-

visningen i Almueskolerne bedre med den bibelske Historie, end med Lærebogen«. Det var jo et fremskridt.

Endelig skrev Grundtvig i 1814 den meget lille »En liden Bibel-Krønike for børn og Menig-Mand.« I 1828 omarbejdede han den, men måtte møde i politiretten med den, hvilket fremgår af titelbladets anden side, hvor der står:

Maa trykkes.

I Kjøbenhavns Politiret d. 18. Mai 1828.

P. Eberlin.

Det var dengang han var under politicensur. Pudsigt at tænke på, om Blenker og Nørfelt og andre moderne forfattere skulle møde hos politimesteren med manuskriptet til deres bøger. Bogen blev nok ikke meget brugt, men dog oversat til Svensk.

Der var mange flere bibelhistorier; i 1847 to og fyrrer hvoraf de allerfleste dog ikke kunne klare sig i konkurrencen. Bortset fra rektor Hübners, der jo var oversat fra tysk og Birchs større og en tyk en på 422 sider fra 1835 af Rasmus Sørensen, der jo var geme, men højst usædvanlig skolelærer, var de næsten alle skrevet af præster. – Man kommer til at tænke på Grundtvigs ord i Folketinget i 1857: »Saa længe Provster og Biskopper skulle raade for Folkeskolerne, saa længe kan man skifte Bøger, saa meget man vil, og Følgen vil dog blive den, at Folkeskolerne aldrig bliver til noget, der er værd at nævne«.

Men da var, allerede i 1844, den bibelhistorie kommet, der skulle slå alle de andre ud, og som vi vist næsten alle kender endnu, C. F. Balslev: »Bibelhistorie med Lidet af Kirkens Historie efter Apostlenes Dage«. Og så den i meget lille format. Den kom i 148. oplag i 1954 – og flere kan måske ventes, så den kan nå at blive lige så gammel som de patriarker, den skriver om. – Den blev i datidens anmeldelser rost for sit simple og tydelige sprog. Og det er vist rigtigt, for der er praktisk talt ikke ændret et ord i den siden 1844; den gotiske skrift er dog afløst af latinsk. Formatet er stadig 10×17 cm, omtrentlig hvad det har været i nu 120 år. – Det var den, der greb Johs. V. Jensen så dybt, da han var dreng.

1. oplag er karakteristisk ved en tidstavle bagi, hvor skabelsen sættes til 4000 år f. Kr. – Dette årstal er bibeholdt endnu i 114. oplag fra 1907; først fra næste oplag fra 1909 er det gledet ud, og tidstavlen

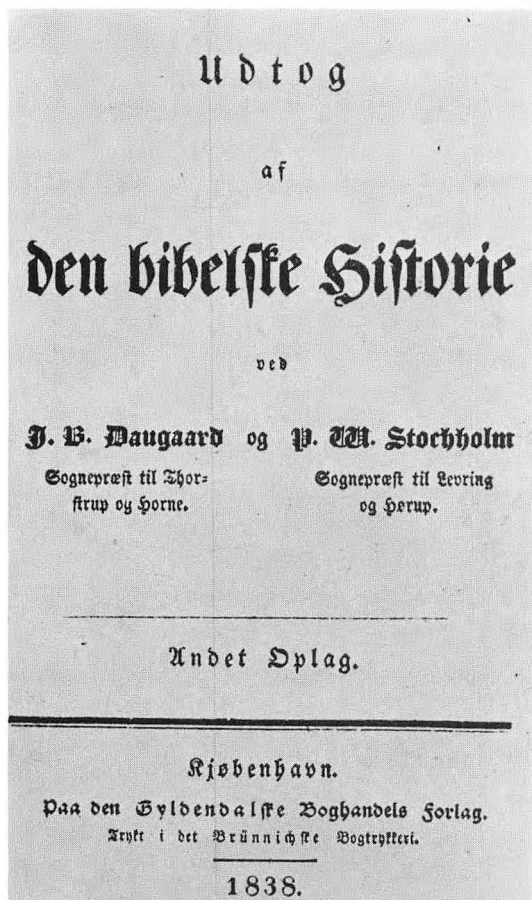
begynder med Abraham o. 2000 år f.Kr. – Hvis man regner ti år, inden oplaget fra 1907 var slidt helt op i skolerne, har man altså endnu i 1917 kunnet læse, at skabelsen fandt sted 4000 år f.Kr., mens man i historietimen lærte, at der var begyndende kulturriger i orienten på dette tidspunkt, og at vore forfædre samtidig slog urokserne for panden med deres stenøkser og sad på køkkenmøddingerne og åd østers.

Denne utrolige konservatisme og mistro til viden-skaben har gjort kirken mere skade, end dens mænd vist ofte er klare over. Det hed sig i kirke-fjendske kredse i årtier, at det stod i bibelen at verden var skabt 4000 f.Kr., idet man jo forvekslede Balslev med bibelen. – Det kunne være svært nok for en stor KFUM-dreng i 1907. Hvad skulle han i sin naivitet svare?

Iøvrigt fik Balslev i slutningen af 1800tallet en del konkurrenter, mest udbredt blev nok I.T.A. Tangs, der kom i mange udgaver: den lille, den mindre, den mindste, den udvidede, den med salmer, den med småbemærkninger, den »billedprydede« og vist flere endnu. – Ikke en djævel, langt mindre en religionslærer, kunne hitte ud af dem.

Tangs er nu borte og Balslevs på tilbagetog; meget er ændret, en ny ånd er de fleste steder rykket ind i Skolens religionsundervisning. Man kan blot henvise til Hal Kochs artikel side 000. Og med den nye ånd, der også får udtryk i Undervisningsministeriets Undervisningsvejledning I (1960), er en lang række gode nye bøger og andre hjælpemidler rykket ind i faget.

Men det er ikke historie; det er landsbyskolens – og hele skolens – nutid.

Daugaard og Stockholms Udtog af den bibelske Historie. 1. udg. kom 1835.

Tangs Billedprydede Bibelhistorie. 13. opl. 1886. Foran i den her reproducerede står en dedication: »Herr Emil Sauter Formand for Danmarks Lærerforening til villig Afbenyttelse ved Deres Forevisninger af Skolemateriel«.

A B Cen og Læsebogen

»Der gives ikke den undervisningsmetode, der kan forhindre børn i at lære at læse«.
Georges Duhamel.

Omkring 1425 begyndte udforskningen af Afrikas vestkyst. 1445 nåedes Kap Verde. 1486 nåedes Afrikas sydspids. 1492 opdagede Columbus Amerika og erobrede samtidig Atlanterhavet. 1498 fandt Vasco da Gama søvejen til Indien. Og 1518-1522 blev jordkloden omsejlet. – Europæernes verden var blevet mangedoblet. En ekspansion begyndte, som man må søge til den nyeste nutid (hvor det er rummet, det gælder) for at finde noget tilsvarende.

I 1440erne trykte Gutenberg sine første bøger med løse typer. Og europæernes åndelige verden fik sin eksplosionsagtige ekspansion. – Det åndelige europæiske fællesmarked for den mindre kreds, der havde latin som fælles meddelelsesmiddel, blev for snævert. En europæisk litteratur på mange sprog, og tilgængelig for alle, der lærte at læse deres modersmål, trængte sig frem fra bøgernes trykte blade.

Man må nok til radioens og fjernsynets dage for at opleve lignende latente muligheder. Om vi – og nu gælder det ikke længere europæerne alene, men hele jordens befolkning – skal gennem lignende blodige kampe og gæringer, som opdagelserne og bogtrykkerkunsten skabte, det ligger i gudernes knæ.

Den allerførste forudsætning for at blive delagtig i denne vældige både materielle og åndelige ekspansion

var imidlertid i al sin beskedenhed *ABCen*, der lærte menigmands barn at læse. – Altså et af de vigtigste – om ikke det vigtigste element i vor kulturkreds.

A B Cen

Hvorledes barnet er og var stillet med sin ABC i hånden, kan vi skolefolk høste nyttig erfaring for ved at se en ABC på et sprog, vi ikke forbinder nogen mening med, og med bogstaver, vi ikke kender.

Man bliver umiddelbart slået af det mærkelige og aldeles uforklarlige i, at en bogsides sorte krimskrams – opfattet gennem øjet – giver mening, kan glæde os, løfte os, harme os, og også ophidse menneske mod menneske.

Med reformationen og bogtrykkerkunsten kom *ABCen* til Danmark. Først omkring 1490 nedsatte den første bogtrykker sig permanent her. *ABCen* kom sikkert snart efter. Men ingen ved hvornår. Noget så almindeligt, simpelt og elementært, der tilmed gik i arv fra barn til barn, tænkte ingen på at bevare. – Den første man kender, er fra 1529: »*En abcd bogh på Danske. Prenchhed i Wiborg*«. Bogen er forsvundet, men navnet bevaret. Derefter er bevaret otte sider af en ABC, trykt på plattysk (1591) og én på latin (1634), og så den første bevarede på dansk (1649). Endelig dukkede for ca. 15 år siden to fragmenter op blandt gamle papirer på Statens pædagogiske Studiesamling, et på tysk og et på dansk, begge trykt hos Peter Eichhorn i København 1705. De havde oprindeligt ligget godt gemt som foer i Båg og Vends Herreds tingbog for 1706-1716.

А ну-ка веселее
ударим молотком,
покрепче, поровнее
мы гвоздики забьём.
Тук-тук, тук-тук,
тук-тук, тук-тук-тук!

Russisk ABC fra 1963.

Den medtagne hane fra 1634 med knækkede ben og søm i kroppen. Den overlevede både Kalmarkrig, Trediveårskrig og Torstensonskrig. Brugt sidste gang 1649.

Alle er de på bagsiden prydet med en flot hane med et temmelig besynderligt seletøj og stående på en sokkel. Pudsigt nok er det samme kliché, der er brugt til hanen i 1591, 1634 og 1649. Allerede i 1634 slidt og medtaget af tidens tand. Hanens ben er brækket, og aftryk af sømhoveder i krop, kam og hale viser, at man har måttet slå søm midt i den, for at få den til at hænge fast. Man har åbenbart i Kalmarkrigen, Trediveårskrigens og Torstensonskrigens tid haft andet at bruge bly til end til ABCer. – Eichhorns hane har da også måttet skæres om i 1705.

Hanen har siden trofast i mange skikkelser fulgt ABCen, dog har ingen af de danske bragt det så vidt, som en nordtysk hane, der har lagt æg. – Og dog var hanen ikke så gold endda. Man husker fra sin barndom, at den lagde toører i bogen, når man var flittig.

Indholdet i disse ABCer var efter samme recept, og recepten var reformationens og fra Tyskland. I Weimar-Skoleforordning fra 1619 står der således,

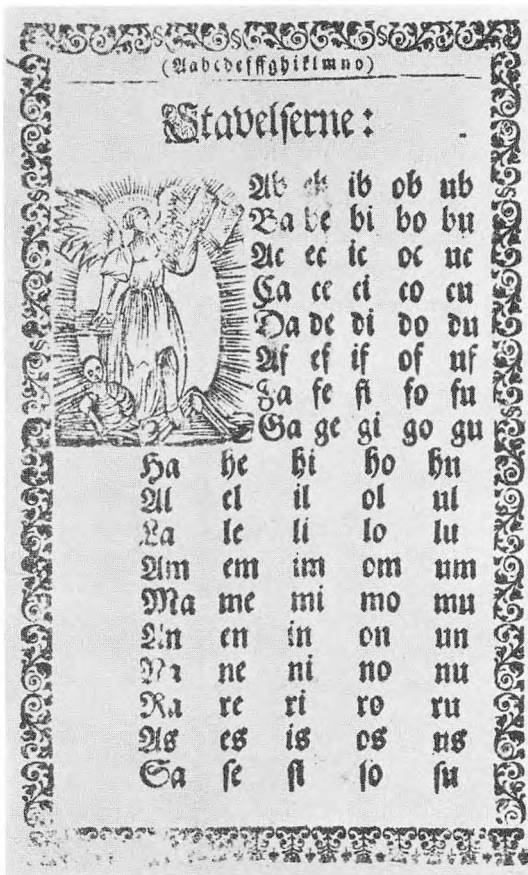
at de bøger, der skal bruges i skolerne (ikke de latinske) er Luthers Katekismus, dernæst »das Lesebüchlein mit seinem Vortrab«, og så 1. Mosebog o. s. v. – Og das »Lesebüchlein« var netop ABCen: Fadervor, de ti bud og andre katekismusstykker; og »Vortrab« var de to første sider, én med alfabetet og én med stavelser. Undervisningen foregik således, at de små, der endnu ikke kunne bogstaverne, skulle høre efter; de, der kunne læse en lille smule, skulle have ABCen i hænde og med flid følge alle ord og linier, mens en dreng læste for. Endnu taler vist gamle folk om at læse deres Fadervor. Når børnene kunne bogstaverne på ABCens første side og stavelserne på den anden, sprang de straks til Fadervor, De X GUDs Bud, Sakramenterne, Benedicte, Gratia og en hel eller halv side med tallene, gennemgående vel 12-16 små sider. Så var man parat til at begynde på 1. Mosebog.

På samme måde er det gået til i de danske skoler i købstæderne og vel også sine steder på landet, hvis degnen, der jo efter kirkeordinansen skulle gennemgå den kristelige børnelærdom med drengene og pigerne, var særlig fremragende.

At bibelen alene selv op mod vor tid kunne være eneste introduktion til læsekunsten, kunne skoledirektør A. P. Fossing (1865-1942) fortælle om. Han lærte at læse, da han var 4-5 år, men vendte altid bogen på hovedet. Kunsten havde han nemlig lært ved at ligge på knæ foran sin bedstemor, når hun med bibelen i skødet læste højt for sig selv og fulgte ordene med sin strikkepind.

Alle de svedige hænder, der krammede ABCen, og de små sorte pegefingernegle, der dag efter dag fulgte dens linjer, sled de dyre sager op. Det var derfor nærliggende og naturligt at klæbe ABCens blade på brætter, der forneden endte i et lille håndtag. Sådan blev ABC-brættet eller fibelbrættet til, tusinder af danske børns første »bog« gennem mere end 300 år. »Bliv fra mig du Abecee-Bræt,« siger Pernille til Rosiflengius; og endnu i 1844 kunne Søren Kierkegaard (i Begrebet Angest) skrive: »Børnene lære det [sproget] ved i Fibelbrættet at kjende et Dyr.« – Siden er det forsvundet. Intet er bevaret. – Studiesamlingens to fragmenter er kun trykt på den ene side af papiret og har måske skullet bruges til ABC-brætter.

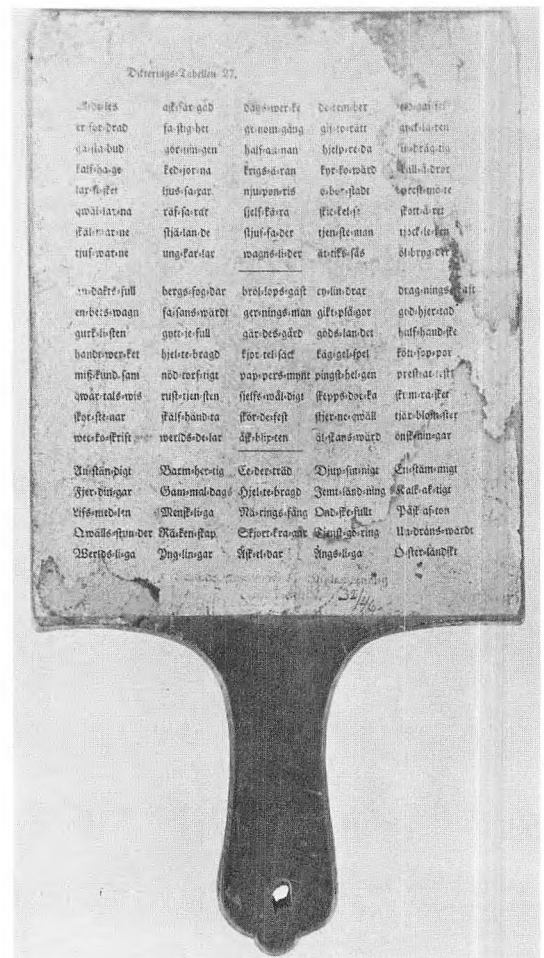
Disse katekismus-ABCer var utrolig sejlivede. De var endnu temmelig almindeligt i brug ved slutningen af forrige århundrede. Ja, endnu i 1946 kunne en sådan ABC trykkes i Herning (med Ole

Første side af Eichhorn's ABC fra 1705, den næstældste af alle bevarede ABC'er. En engel med en bog i hånden og med pufærmer og forklæde over en lang nederdel, der åbenbart skjuler godt med klokker og skorter, træder på et trist udseende skelet. Det er nok katekismusbogens sejr over døden, der symboliseres.

Bole som kliché på omslaget), vistnok tænkt til brug for de sidste udløbere af den vækkelse, som »De stærke Jyder« rejste i slutningen af 1700-tallet. De ville ikke vide af Balles lærebog og Evangelisk-kristelig salmebog, men holdt fast ved Pontoppidans forklaring og Kingos salmebog. En hård strid stod i årtier mellem »De stærke Jyder« og øvrigheden, men de førte kampen igennem, og i 1840erne gav øvrigheden efter, og »De stærke Jyder« fik lov til selv at ordne deres børns religiøse opdragelse.

Men nye åndelige strømninger skabte også nye ABC'er. Dog ikke pietismen. Den holdt – naturligt nok – fast ved katekismus-ABC'en; men et fremstød gjorde den. I forordningen af 23. januar 1739

Dikterebræt fra Torsten Rudenschölds skole i Sverige i 1850'erne. Dikterebrættet var ABC-brættets umiddelbare afløser. Originalen på Statens pædagogiske Studiesamling.

blev *ABC'en pligtig bog i landsbyskolen*. Alle skulle have den. De fattige børns bøger skulle betales af skolekassen, hvis indtægter var: frivillige gaver, kollektter to gange årlig, »tavle« i kirken ved bryllup, bårnedåb og begravelse, en bøsse ved gæstebud, visse små bøder m. m. – Hvad der blev tilovers – og det var nok ikke meget – gik til skoleholderens løn. Det var altså loven. Hvorledes det gik i realiteten, er en anden sag. I visitatsberetninger fra biskopperne ved 1700-tallets midte ser man, hvor forskelligt forholdene lå fra sogn til sogn. Der var sogne, hvor ungdommen »svarede temmelig vel,« »var smukt oplyst«, »en dejlig og glædelig ungdom«; men der var flere, hvor der var »grov vankundighed«, og hvor man havde årsag til at bedrøve sig.

Det blev *oplysningstiden*, der bragte det store fremskridt både for skolerne og skolebøgerne. ABC'erne opgav det teologiske stof og erstattede det med »nyttigt« og pinligt moralsk; og billedet holdt sit indtog i ABC'ens tekst.

Typisk udtryk for tidens pædagogiske tanker er Thomas Rasmussens »ABC og Læsebog« fra 1798 (med mange optryk), hvor på titelbladet den gode lærer rækker en æreskrans til de flittigste og dydigste af børnene. Straks efter alfabetet og et par sider stavelser er vi ved børnelærdommen, dog ikke den kristelige, men den borgerdydige: om de gode legebørn, der giver deres lærer ret i, at leeg smager bedst efter arbejde; om den uforsigtige dreng og den godgørende pige; om drengen, der havde mavekneb, fordi han havde spist æbler, pærer og blommer og drukket øl og tyk melk til (denne moralske historie med den i pædagogikken berømte »naturlige« straf mindes man endnu omkring århundredskiftet at have hørt af sin bedste-

mor); om den reenlige pige og den snavsede dreng o.s.v. o.s.v., endende med den dydefulde Kristiane, der i sit niende år syede sin egen særk med den tråd, hun selv havde spundet. Ja, hun var et sådant dydsmønster, at man levende forstår, »at mange børn vædede deres øjne den dag, Kristiane ikke var i skole.« Tilmed ser man hende på et træsnit sidde og strikke en alenlang strømpe på en bæk mellem træer fra tertiærtiden.

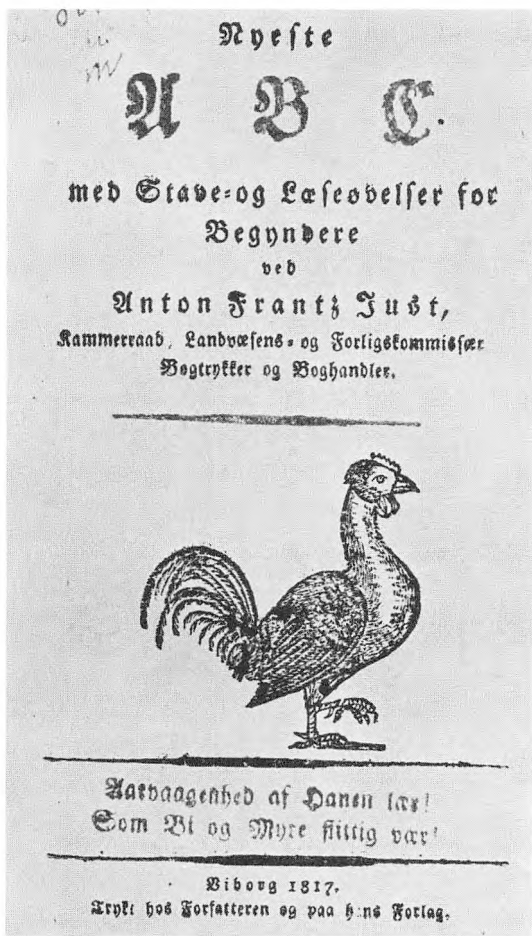
Forfatteren forudsiger, at man vil savne teologien, men han gør sin ærlige broder eller søster, »i hvo du så er«, opmærksom på, at det er ganske mod al fornuft at give børnene de vanskeligste og vigtigste ting til læsesysself – ja, synd og skam at gøre religionen til legetøj og ABC-snak. »Ikke en tåre flyde da for min bog! kast den hellere på ilden og tag en anden«. – Det var ikke uden grund, at han skrev det. Især på landet var bønderne forbitrede over de gale ABC'er, hvori intet Guds ord var¹. Han måtte da trøste sig med, at biskop Balle uddelte

Thomas Rasmussens ABC og Læsebog. 1. udgave kom 1798.

Side af Thieles ABC, ca. 1800.

Anton Frantz Justs ABC 1817.

den som flidspræmie på sine visitatser, og at børnene var glade for den.

Træsnittene i bogen og dens efterfølger, »ABCens afløsning« (1799) er jammelige, men han havde en fornuftig mening med dem. »Ellers faae bønderbørn ikke andre billeder at se end det miskmask, som de købe på markederne for 2 sk. og siden klippe i fire stykker og klistre på deres vægge.« Derimod mente han det nok ikke helt alvorligt, at man eventuelt skulle bruge en anden, for da Frederik Høegh Guldbergs oversættelse af Salzmanns »Konrad Kiefer«, på dansk »Peder Jensens ABC og Læsebog«, kom senere i 1798, og rentekammeret foreslog, at staten købte 200 eksemplarer til uddeling – Guldberg havde jo gode forbindelser – så greb han gåsepenne og skrev »Salzmanns med så megen bram udbasunerede og af det kgl. Rentekammer udbredte ABC og Læsebog, vejjet på min Vægtskål og funden for let« (1799).

En række ABCer af lignende art kom i disse år, af Bone Falk Rønne, H.J. Birch, Thonbo, Anton Frantz Just, kammerråd landvæsens- og forligskommissær, bogtrykker og boghandler, som der står på titelbladet over en temmelig æventyrlig hane. (»Aarvaagenhed af Hanen lær! Som Bi og Myre flittig vær!«), C.J. Bredsdorff, D.C.F. Schulz o.fl. Selv Rahbek kom med 5 forskellige.

Jævnside med disse ABCer og katekismus-ABCerne kom de berømte Billed-ABCer. Den første med mærkelige dyr og endnu mærkeligere vers holdt sit indtog i Danmark med den af Johan R. Thiele o. 1800 trykte. Den kom samtidig i en tysk og en dansk udgave. Og for at han kunde være på den sikre side salgsmæssigt set, stod først det traditionelle katekismusstof, og så kom crocodillen, der ynksomst græder, skønt den allersnarest folk opæder;

»Påfuglen vel har smukke fjere,
dens Ben af Sår dog fulde ere«

og

»En Ørn kan meget gammel blive
og holder sig ved Rov i live«.

Det var den J.L. Heiberg benyttede i sin »Ny ABC-bog i en Times Underviisning til Ære, Nytte og Fornøjelse for den unge Grundtvig« (1817). Endnu i 1865 blev en ganske tilsvarende trykt hos H.P. Møller, træsnittene er blevet fornyet uden dog at blive væsentlig bedre, men kun enkelte vers er ændret. Xet voldte store knuder. Nogle valgte Xantippe efter tysk mønster: »Xantippe war ein' arge Hur' weil X mal X ist hundert nur«, således: »Xantippe kalder man en arrig Kvinde, som skjænder, raser og har ondt i sinde«, eller:

»Xantippe var Navnet på Sokrates' Viv,
så kaldes hver Kvinde, hvis Hu står til Kiv«

(Sokrates forklares så til bedste for læreren i en fodnote). Eller man valgte som Thiele:

»Xiphias kaldes af de lærde,
en fisk med tre fod lange sværde«.

Som kuriosum skal til slut blot nævnes den i 1856 hos Jacob Erslev udgivne »Uopslidelige BilledABC« trykt på lærred. Og glemmes må ikke professor Anders Gamborg, der havde mange sære ideer, bl. a. den at ville forbedre fuglenes sang i vore skove. Han havde også sine egne meninger (nemlig i årenes løb to) om den indledende læseundervisning og udgav flere bøger herom, således »Læsebog for de allerførste Begyndere« (1797), som studiesam-

lingen ejer i hellæder med guldsnit og på permen et kronet Karoline (hvilken af dem det nu kan være), og »Syllabarium Minervæ eller Abec for Prindser« (1830) med dansk, latin, tysk og svensk i teksten. Men det var kun et mellemstil uden betydning.

I 1847 var der i handelen henved 60 ABCer. – Den sidste del af århundredet forøgedes antallet, men bragte ikke væsentligt nyt. Men i løbet af de første årtier af vort århundrede blev diskussionen om læsemetoderne mere og mere levende. Man husker selv fra skolepressen og fra møder i »Det pædagogiske Selskab« lidenskabelige, ja bitre og ufordragelige stridigheder om, hvorvidt stavemetode, skrive-læse-metode, lydmetode, ordbilled- eller sætningsbilledmetode var den eneste saliggørende. En overgang syntes lydmetoden vist at have sejret – i hvert fald i teorien – mens stavemetoden blev aldeles forkættet – ligeledes i teorien.

Hvorledes praksis lå i de enkelte landsbyskoler, er en hel anden sag. Dønningerne fra de teoretiske opgør blandt skolens større og store navne, bredte sig vist ikke i synderlig grad derud. Forældrene holdt nok på den gamle stavemetode (a siger a, be siger be – abe), som de selv havde lært efter, og som de kunne hjælpe deres småbørn hjemme at lære efter.

Nu, hvor der foreligger en lang række mere eller mindre videnskabelige undersøgelser over læsningens mysterium, er det en lise for den, der som ung oplevede ord- og metode-krigen, at læse Carl Aage Larsens rolige, vel afbalancerede afhandling om begynderundervisning i dansk i »Praktik I. Håndbog for unge lærere« (4. udg. 1960): »I så godt som al nyere litteratur om læseundervisning advares der mod anvendelsen af ensidige metoder«. Hele afhandlingen er fin læsning. – Også »Undervisningsvejledning I« (1960) går på udmærket måde ind for de samme synspunkter.

Katekismussen i sin strenge, dogmatiske form kan nok dø, som tidligere nævnt. – ABCen kan aldrig dø. Den er levende som aldrig før. Og det er en glæde, ikke blot for den 7-årige, men også for hans forældre og bedsteforældre at se de sidste åringers smukke bøger til det, vi foran har karakteriseret som det vigtigste element i vor – og forhåbentlig i en overskuelig fremtid i hele jordens – kulturkreds: Kunsten at læse.

Læsebogen

Mens reformationen skabte ABCen og pietismen bibelhistorien, var det oplysningstiden, der skabte læsebogen.

Denne mærkelige tid, som man smiler ad og tiltrækkes af, havde i den danske skole flere linier, der både krydsede og delvis modarbejdede hinanden: det snusfornuftige, det nyttige, det sentimentale, det optimistiske, det åndeligt bevægede, det rationalistisk-tørre. Fælles var den store glade tro på opdragelsens mulighed. Den tvivler vi heller ikke på i vore dage med eksemplerne fra f.eks. Tyskland i 1933-45 for øje; men vi er ikke længere glade.

Det snusfornuftige og nyttige, præget af merkantilismen, kom frem i spindeskolerne, både i by og på land, hvor børnene på samme tid kunne lære kristendom og vindskibeligthed. Det drejede sig ikke længere alene om deres salighedssag, men også om at få hjulene igang og børnene beskæftiget. Et fornøjeligt spor i skolens bøger satte de i *Bunkeflods spinderviser* (1783). De kom i flere oplag og benyttedes både i skolerne og som flidspræmier. Et par visetitler giver ånden: Opmuntring til at spinde, Landlevnets Lyksalighed, Kierlighed til Herskabet, Utroeskabs ulykkelige Følger, hvor Ane efter ti vers er kommet grumme galt af sted:

J Tugthuus sidder Ane nu og græder,
For hun sin gode Husbond utroe var,
Hun tænker paa de forhen havde Glæder,
Og at hun nu kun Sorg og Kummer har.

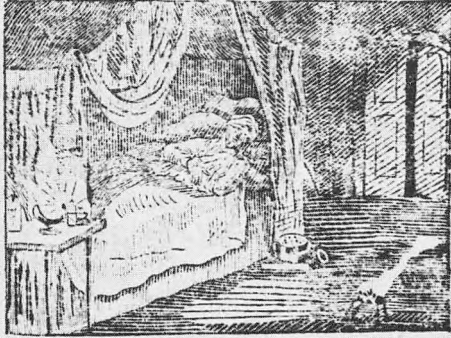
Gud frie os fra, at vi skal ligne disse,
Og styrte os i Laft og Uheld ned,
Nei! Troesfab vil vi mod vor Husbond vise,
Saa byder Gud, saa byder Kierlighed.

Langt større betydning end denne blindgadebevægelse fik den nyeuropæiske humanistiske skolebevægelse i slutningen af 1770erne, *Filantropismen*. Den satte dybe spor i den danske almueskole, dybere sikkert end den nyeuropæiske i 1920erne, der som den havde sine rødder i en blodig og bevæget tid. Den store skolekommission blev nedsat i revolutionsåret 1789. Den kastede sig straks ud i forhandlinger om landsbyskolernes undervisning. Børnene skulle ledes til moralske begreber, og deres »tænkemåde skulle dannes«. »Dyden var

om Sønnen, maae jeg først læse et Brev for Eder, som den fornemste Officer, der forførte Lise, skrev til Mikkel Grov, og som denne fik kort for sin Død. Han tog derpaa et Papiir op af Lommen, som var en Afskrift af dette Brev, og læste det langsomt og med Eftertryk for de unge Mennesker, han havde om sig. Han saae og derhos en og anden af dem stød i Øinene, om hvilke han vidste, at deres Hjerter var ikke ganske reent.

27.

Et gyseligt Brev fra en velslystig Forfører, skrevet under Samvittigheds Angest paa hans Dødsbæng.

Ulykkelige, beklagelsesværdige Fader! Du sidder nu i Bolt og Jern. Dømmerne ere i Begreb med

Fra Beckers Nød- og Hjælpebog (1800). På næste side læses bl. a.: »Jeg indlod mig med en offentlig Skjøge, som jeg og selv først havde forført. Hun gav mig min fortjente Løn, og paaførte mig denne skjændige Sygdom.« Her ligger jeg. Lægerne skjære et forraadnet Lem af efter det andet. I Morgen agte de at sætte min Næse af«. – Fortrinligt læsestof for bønderbørn! Seksualundervisning anno 1800. Det var manuskriptet til denne bog, den store skolekommission (med Biskop Balle som medlem) købte for 200 rdl. og lod udgive.

Menneskets højeste Mål, den kronede alle øvrige Fuldkommenheder og Talenter, uden den havde Mennesket ingen Competence til Lyksalighed«, skrev prins Ferdinands lærer, C.F. Degen i sine »Pædagogiske Aphorismer« (1799). Men hvorledes skulle man nå dette mål, når almueskolerne, de der var, ikke ejede stort andet end katekismussen, ABC-brættet og måske en laset regnebog. Selv en læreruddannelse havde man ikke. En læsebog, som både lærer og børn kunde suge moralske kræfter af, måtte findes. Og som F. E. v. Rochows idealistiske skoleplaner i Brandenburg blev mønster for Ludv. Reventlows skoler, blev hans »Kinderfreund« det for læsebogen, ja mere end det, den

blev direkte oversat på Reventlows foranledning. Og med den holdt læsebogen, der også i Tyskland var noget helt nyt, sit indtog i den danske almueskole.

Den første oversættelse (af J. C. Pingel) 1777 er trykt i det Kongelige Privilegerede Adresse-Contours bogtrykkeri på udgiverens bekostning; og da – som det siges i fortalen, oversætteren ikke »ved bogens Udgave søger nogen skiden Fordel«, håber han, at de retsindige herrer proprietærer vil købe den til deres skoler. Bogen er dediceret »Glorværdige Naadigste Arve-Prints og Herre«, og det håbes, at dennes ophøiede tænke måde må finde indgang, også hos de i mindre grad ophøiede på jorden.

Den anden danske udgave kom i 1784 og blev meget brugt, ikke blot ved Brahetrolleborgs skoler, men landet over. I 1818 kom den i 7. oplag.

Rochows »Børneven« var skrevet i et djærvt og fyndigt sprog og en fortræffelig bog for tiden. En »konstig jordkugle«, et forstørrelsesglas og en magnet ville lette brugen af den, skriver han i forordet og ender med: »Og dernæst kan den, indtil man får en bedre, tiene til at udfylde den hidtil værende store Aabning imellem Fibel og Bibel i Underviisningen.

Til karakteristik skal nævnes nogle af de 172 stykker i bogen: Den gode Tienestedreng, Om Planternes Vext, Det velgiørende Barn, Den misundelige Nabokone, Om Øvrighedens Nytt, Om Nyttten af at tænke rigtig ved Fæavlen, Den Kunst at være glad uden Anger, Om Guds Velsignelse o. s. v. Poesien er næsten ganske forbigået, kun enkelte vers i samme stil som bogens øvrige stof er med. Det virker derfor sympatisk, at den danske udgave 1784 supplerer Rochow med ikke mindre end 64 digte af C. F. Weisse, oversat af H. J. Buch, og at udgiveren råder lærerne til at købe noderne hos forlæggeren (Gyldendal) for 1 Rdl. 3 Mk. – Det var den første lyrik – men importeret – i danske læsebøger. – I »Egeria« 1804 roses bogen meget, dog var det at ønske, at de moralske fortællinger ville tage mere hensyn »paa Lasternes Skjændighed end Skadelighed. Hiin gjør stærkere Indtryk paa det unge Hjerter«.

Bogen fik en række efterligninger, alle oversat fra Tysk. Provst Laurids Hasses oversættelse af Beckers »Not- und Hilfsbüchlein« blev købt af skolekommissionen for 200 Rdl. og udgivet i 1800, omarbejdet af C. G. Rafn². Første kapitel handler om, »Hvad Kapitein Mildberg og den gamle Præst Herr Rudolf

tænke om det menneskelige Liv«, hvad der jo måtte interessere bønderbørn uhyre. I øvrigt behandler den på 470 sider Kartoffelens nytte, Oldenborerne, Klysterers Brug, dødfødte Børn o. s. v.

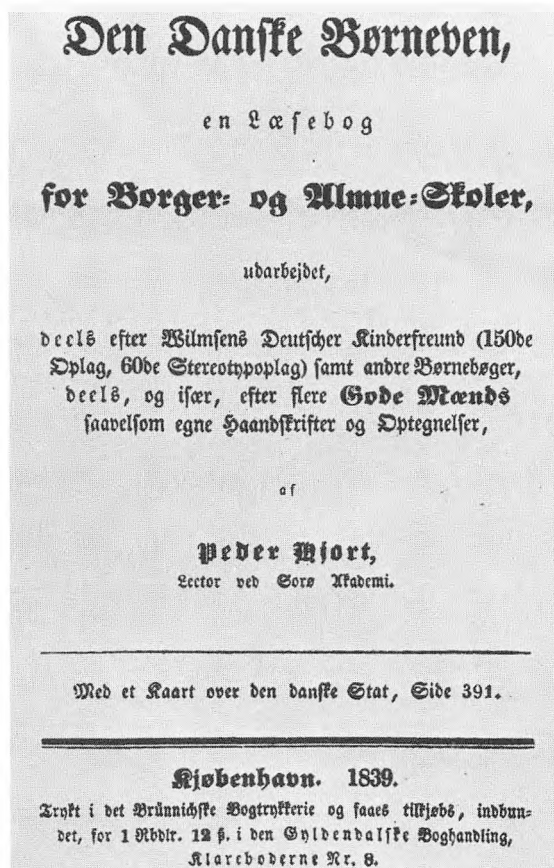
Karl Traugott Thiemes »Gutman oder der sächsische Kinderfreund« (Lpz. 1794) blev oversat af skolelærer M. Hallager: »Godmand eller den danske Børneven« (Kbh. 1803). Den er ganske efter Rochows mønster, men endnu mere belærende. Man ser ligefrem formående pegefingre stikke frem fra alle bogens 224 sider. Indtil 1822 kom den i otte oplag, så godt blev den modtaget »i Fædrelandet skoler«, som forordet siger, hvor det yderligere forklares, at forfatteren »ikke turde vige fra Børneverdenen og derfor ikke indfører Konger og Krigshelte, Lærde og Philosopher, Kætterfølgelser og Martyrer«, men hvor han så til gengæld skriver om tordenvejr (»Når nu sådanne Skyer støde an på andre Skyer, saa sprude de ligeledes saadanne elektriske lysende Gnister fra sig«), om ildsprudende bjerge, om planter, hvis frugter og kjernehuuse ere nyttige, og mange andre interessante ting.

Det tilkommer en senere tid at skrive ironisk om vore skolebøgers naturvidenskab. Og man kan ikke andet end notere, at mens hovederne faldt i Frankrig, sad man i Danmark og udgav almueskolebøger til dydens fremme.

Adskillige af disse læsebøger med »almennyttige Kundskaber« til overtro bekæmpelse og dyds vækst må forbigås. Dog skal det nævnes, at læsebøgerne fra disse år – bortset fra det specielt tidsprægede, det vi nu kalder det naive – ikke er uden slægtskab med de i U.S.A. for tiden meget almindelige (og smukt udstyrede) bøger i »social science«, beregnet for grundskolens elever. Ikke blot den i danske øren noget overanstrengte betegnelse, men også målet, åben og direkte påvirkning af børnene til borgerdyd eller – som man nu siger – til democracy er betegnende.

Kun to skal endnu nævnes. Først D. S. Birchs »Natur, Menneske og Borgeren. Forsøg til en Læsebog for Almueskolernes øverste Klasser«, der kom i 1821 og endnu i 1865 blev trykt op. Rasmus Nyerup sætter den i »Dansk Litteratur-Tidende« »foran den lange række af Læsebøger, vor Litteratur ejer. Sprog og Foredrag er reent og plant, undertiden udmærket skjønt«. Den var selvstændigere end de tidligere og havde historisk stof med. Men når Peder Hjort i 1843 falder over den (den var jo konkurrent til hans »Børneven«) og kalder den åndløs og egentlig uden sjæl, må man alligevel give ham ret.

Og så til sidst den lille oversættelse af Rochows Børneven ved Skolelærer og Forsanger i Helleved udi Vendsyssel, Jens Peter Slotwed (Aalborg 1809). Af de hidtil nævnte bearbejdere var kun Hallager lærer, de fleste var præster. Ikke så mærkeligt; nogen læreruddannelse kendte man ikke, før Blågårds seminarium (nu Jonstrup) oprettedes 1791, Brahetrolleborg 1794 og præstegårdsseminarierne efter 1801. Blågårds elever havde ord for at være opblæste og indbildske, og Blågårdianeren Slotwed (egentlig I. P. Palmer) synes ikke at have hørt til undtagelserne. Han underskriver sig på titelbladet udtrykkelig »Akademisk Borger og Seminarist,« så man ligefrem kan se ham skyde brystet frem. Måske for at bogen i hvert fald kunde blive brugt i Nordjylland, dedicerede han den bl. a. til »De Hædersmænd« Hr. Amtmanden i Hjørring, Hr. Stiftsprovsten i Aalborg og Hr. Herredsprovsten i Sindal, og han tilføjer lidt mystisk, »at dem tilkommer Æren for denne lille bogs Fuldkommenhed, hvorfor disse Ædle herved bevidnes: min

Peder Hjort: Den danske Børneven. 1839. Heri skrev bl. a. H. C. Andersen, Chr. Winther, Ingemann, Grundtvig o. fl.

Hengivenhed – min Tak«. Han havde forgæves bedt den store skolekommission om at anbefale bogen.

Danske skolereformer har haft den misskæbne at skulle gennemføres i økonomisk svære tider. Forordningen af 1739 måtte skrives ned allerede i 1740, vor berømte folkeskolelov af 1814, der ikke skabte en radikal filantropistisk skole, men gav rammerne for en god dansk skole, kom lige efter krigen med England og året efter statsbankerotten, Skoleloven af 1937 i krigens skygge, og Ungdomsskolelovene af 1942 midt under besættelsen. Årene nærmest efter 1814 betød da også få fremskridt og megen stilstand. Det åndelige gennembrud, der med Øhlenschläger og Grundtvig satte ind i disse år, mærkedes næsten ikke i almueskolen.

Læsebøger blev dog ved at komme, og da D.E. Rugård i 1847 udgav sit »Skole-Bibliotek«, var der så mange, at han kunne dele afsnittet om læsebøger i ABC-, Stave- og Læsebøger, almindelige Læsebøger, encyklopædiske Læsebøger, religiøse og moralske Læsebøger og æstetiske Læsebøger, i alt 11 sider bogtitler, hvoraf de allerfleste endnu var i boghandelen.

Bedst af dem alle og den, der bar fremtiden i sig, var Peder Hjort »Den danske Børneven, en Læsebog for Borger- og Almue-Skoler«. Den kom i 1839; men allerede otte år før havde Jacob Deichmann, der i 1809 havde købt Gyldendalske Boghandel, foreslået ham at oversætte F.P. Wilmsens »Kinderfreund«, hvis første udgave var kommet i Berlin 1800. Efter to års arbejde gav han op. Han kunne ikke lade sig binde til et forbillede, og nu ville han lave sin egen bog. Han fik kollegerne i Sorø sat i gang, Wilster, Bredsdorff, Lütken, Wegener kom i arbejde, ja endog Hauch og »min kollega vor berømte digter Ingemann«, der i øvrigt ikke elskede Hjort og skal have brugt ham som model til skurken Arnfred i »Valdemar Sejr«. Også Hr. Prof. C. Winther og Hr. C. Andersen måtte devovere sig og levere originalt stof til Børnevenen. Wilster: En Bondeknøs, der hedte Hans; Chr. Winther: Den Fattige og den Rige; Ingemann: Den gamle Sten; H. C. Andersen: Konen med Æggene og et prosastykke. Digte af Rahbek, Øhlenschläger, Tode, Storm og Pastor Grundtvig kom med. – Tænk, danske digte i en dansk Læsebog! Og hvad der var lige så opsigtsvækkende og nyt, Molbohistorier, så nyt, at præster protesterede, og biskop Paludan-Müller måtte holde møde derom med sine provster.

Resultatet blev da en læsebog, der vel havde det »almennyttige« med i de naturhistoriske, geografiske og hygiejniske afsnit, fængslende og fortræffeligt skrevet; og også moralske fortællinger, fortalt med det glimt af humor, man før havde savnet – men som viste fremover med æstetisk stof, historiske og nationale skildringer. I pudsigt modsætning til bogens naturlighed står indledningen, »bestemt til i en kort Tid at skaffe forsømte Børn nogle Begreber og Omløb i Hovedet«. Den er helt holdt i filantropinismens stil, men er da også taget direkte efter Hjorts første forbillede, F. P. Wilmsens »Kinderfreund«:

„Jeg hører til Børnene. Børn vide Lidet, og forstaae ikke mange Ting; derfor maae de underviises og lære. Derved blive de forstandige. Jeg bliver i Skolen underviist af Læreren. Jeg er min Lærer Lydig og Taknemmelighed skyldig . . . Et godt Barn er opmærksomt paa Skolen; det hører kun paa det, som Læreren siger, og tænker kun paa de Ting, som det skal gøre . . . Et godt Barn gaar gjerne i Skole; det er flittigt, ordentligt, reentligt, sædeligt og stille. Det forliges altid med de andre Skolebørn. Det gode Barn kommer aldrig for sildig i Skole, driver ikke om paa Gaden, eller paa Vejen, eller paa andre Steder, men gaar lige hjem. Jeg vil være et artig og lydigt Skolebarn . . .“.

Det var med rette, bogen blev rost og stærkt benyttet. Så sent som i 1879 kom den i 10. oplag. Den fandt vej til mange landsbyskoler. I Fly skole havde således endnu Jeppe Aakjær »nogle smuldrende rester« af den som læsebog.

Peder Hjort var jo en højt begavet mand, men en urolig sjæl og en stridbar herre. Uden gny kom hans læsebog ikke på skolebordene. I 1843, da »Den danske Børneven« kom i 3. oplag, udsendte han »Kritiske Bemærkninger om adskillige Læsebøger for Børn«, hvor han redegør for bogens principper, men dog først og fremmest skalperer sine konkurrenter. Rochows Børneven var nu så gammel, at den kunne klappes på skulderen; Thiemes Godmand, hvis 9. oplag var kommet i 1830 (pris 80 sk. – mod Hjorts til 1 rdl. 32 sk. og 24 sk. mere indbundet), bliver sabled ned» flaaave pinlige udmattende Fornemmelser er det eneste, som sådan Tale kan frembringe i den friske barnlige Sjæl«. Uret havde han nu ikke. »Naturen, Mennesket og Borgeren«, der nåede sit 10. oplag i 1843 (80 sk.) fik som allerede nævnt læst

og påskrevet. Endnu værre går det to læsebøger, der lige var udkommet i 1840 og 1841, den ene af Frølund, den anden af Rasmus Sørensen (Venslev). Frølunds³ behandles på 25 sider, og så er der ikke mere tilbage af den (den koster 64 sk.) – Rasmus Sørensen, [4] (hvis pris var 1 rdl.) må nøjes med 5½ side og slipper lidt nådigere, men mange fejl påvises, og Hjort undrer sig over »den mærkelige Sikkerhed i at forplante Sandheden i et Svøb af Usandhed«, som den udviser. Begge bøgerne døde iøvrigt af kritikken. Ingen af dem nåede 2. oplag.

Retfærdigheden kræver dog, at det oplyses, at Hjort også med megen skarphed gennemgår tyske og engelske læsebøger og at man får et levende indtryk af den grundighed og interesse, hvormed han var gået til arbejdet med sin »Børneven«.

I 1868 udsendte Hjort 2. hæfte af »Kritiske Bemærkninger«. Her er det Matzens læsebøger, der må holde for. De døde dog ikke af det, men var så livskraftige, at en af dem endnu udkom i 1909. De var trøstesløse i deres typografi og ganske uden billeder i deres første udgaver; men meget brugt i landsbyskolen. Joakim Larsen oplyser (i *Meddelelser vedrørende forskellige Forhold vedrørende Skolevæsenet i Danmark, udsendt af Danmarks Lærerforening 1880*), at Matzens læsebog blev brugt ved 761 skoler. Hjorts kommer ind som nummer to med 128 skoler.

Om de nye læsebøger, fint udstyrede og redigeret af fremragende skolefolk, der er udgivet i de sidste årtier skal naturligvis ikke skrives her. Men som værdifulde begivenheder i læsningens og læseboogens historie skal nævnes den forståelse af de læsesvage børn og deres vanskeligheder, der begyndte i 1930'erne, og som har affødt en mængde småbøger og hæfter med »let læsning«, en lise for de mange børn, der tidligere ville være blevet anset for dovne eller dumme; et eksempel på, hvilken uret skolen kan gøre mod børn af uvidenhed og manglende indsigt, og en understregning af, hvor værdifuld videnskabelig forskning kan være for skolen.

Et andet nyt led i læseundervisningen er de nu meget talrige bøger og hæfter til udvidet læsning, der giver læreren stor frihed i hans stofvalg, og børnene en rigdom af læsning til øget viden og til fantasiens og følelsens berigelse. Der kan atter her henvises til »Undervisningsvejledning for folkeskolen I (1960), side 54: »Dansk læreren bør have mulighed

for at vælge det »system«, han måtte finde bedst egnet. Det vil desuden være ønskeligt, om den enkelte lærer f.eks. gennem skolebiblioteket får mulighed for at anvende supplerende læsning af anden art, desuden andre læsebøger således at tekstvalget kan afpasses efter den enkelte klasses behov og forudsætninger«.

Vi placerede ABC'en forment blandt kulturelementerne. Læseboogens plads er ikke ringere. Måske især i landsbyskolen omfattedes den ofte med en kærlighed og en respekt, der kunne holde sig livet igennem. Den var i en tryksagsfattig tid selve porten, der førte ud over sognegrænserne og gadedekret.

9

magtesløs, kridhvil, rosenrod; — mørkegrøn, lysblaa; — synkefærdig, spillesyg; — selvkløg; — overmægtig, gjennemvaad; — halslugge, pantsætte, lemlæste; — hulslibe, morbank, snaa-snakke, sortmalet; — tredelt; — bortsnappe, sonderrive, fremgaa, hjemmegjort, nærværende; — tildele, fratage, tilladt; — enhver, ethvert.

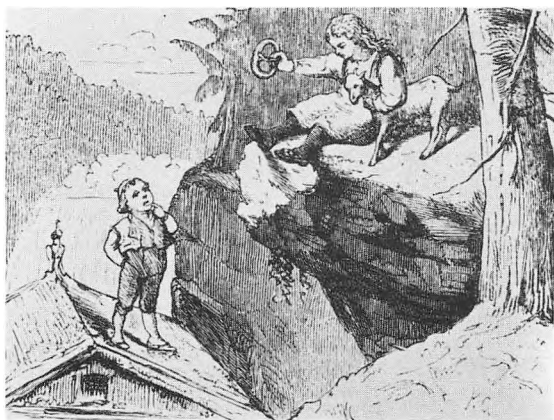
33.

Afart, Affald, Byggeplads, Daggelam, Døkketurv, Diekalv, Digekam, enlog (end-og), endlog (end-dog), endnu, enfoldig, enhver, førend (før end), Guddom, Guldknap, Gulvklud, Haanlatter, Haanlæd, haardhjertet, haardlandet, Hagesmæk, Haveport, Halvstøvle, Frederikshald, Halsjærn, Hulsøm, Hulvej, kjødædende, Kulild, kuldskaar, Koldfeber, Kaalbave, Kortspil, kortfattet, Løbegrav, Lovekule, Muldyr, Muldvarp, ogsaa, Orekjød, Rigsdaler, udtryksfuld, Rygte-smed, Røgterhund, Sparreværk, Sparekasse, Skedevand, Skofuld, Spaanbat, Tøndebaand, Stimand, Stiglojle, Stormmarsch, Stormand, Strindsot, Svingplov, Tankkjød, Tangbusk, Toldbod, Tolvtedel, taalmodig, ubetalt, ubetalt, Tregren, tregrenet, udlannet, udannet, Vandflod, Vanheld, vanbrig, vanvittig; — Faaresti, Forestilling, Foraarstil, Forraadskammer, Gaardskarl, Gaardslag, Hundyr, Hundepisk, Knivsblad, Knibtang, Stadsgrav, Stadsborger, Syndsforladelse, Synsforretning, Voldbakke, Voldsgjerning, Yndlingsopholdssted, Ynglingsalder; — tresindstve, halvtredsindstve, firindstve, halvfjerdindstve, halvfemsindstve; — Hovedregning, Hoveddrejning; Laksegl, Voxsegl, Laxorred.

34.

Allerstedsmærkværelse, Borgemejeremødet, Citrontræ, Dampfærgeindretning, Enevoldsregering, Emdrelandskjærlighed, Gadedørsnøgle, Husundersøgelse, Hædebrandstiftelse, Jærnbaneantag, Knappenaalshoved, Landsbypræst, Maanedomsrørelse, Næstskendebarn, Overformynderi-Bestyrelsesomkostninger, Pengebegjærlighed, Kvaksalverundersøgelse, Regneundervisning, Stempelpapirforvaltertjeneste, Tagdækningspapir, Undervisningsgjæstand, Vejvedligeholdelsesarbejdet, Yndlingsysselsættelse, Ælleskivepande, Odelaggesøstlyst, Aandsmærkværelse.

M. Matzen: Dansk Læsebog for de lavere Klasser. 1. Del. 5. udg. 1873. – Matzens bøger begyndte at komme i 1860'erne og holdt sig til et stykke ind i dette århundrede. De blev meget brugt, også i landsbyskoler. Man forbaavses over, at Indbyrdes Undervisning endnu i slutningen af 1800 tallet kunne præge den her viste side. Bogens øvrige indhold ligger ellers temmelig nær op af Peter Hjorts Børneven.

En sød lille tegning, som for altid lagde en grund i bevidstheden, kalder Johs.V.Jensen dette lille træsnit til »En glad gut« fra hans barndoms læsebog.

Johs.V.Jensen klagede som 62-årig i *Dansklærerforeningens festskrift (1935)* over, at han forgæves på bibliotekerne havde ledt efter sin barndoms læsebog. Han stiftede her »bekendtskab med første kapitel af Bjørnsons »En glad Gut«, med en sød lille tegning til, et uforglemmeligt indtryk, som for altid lagde en grund i bevidstheden«. Hvad han ellers elskede i læsebogen var »historier fra den vide verden, skibe i havsnød, dyrehistorier, isbjørne, sælhunde, der dengang hed rokker, et meget stærkere navn, og såes sammen med grønlandere, nordlys og isbjerge med modhager helt ind i himlen. Til enhver tid kunne man hensætte sig i en ønskeverden, når man åbnede bogen«.

Johs.V.Jensens læsebog er forlængst fundet, og Statens pædagogiske Studiesamling kunne glæde ham ved at forære ham et eksemplar. Det var »Læsebog for Folkeskolen og Hjemmet, udgivet af Joakim Larsen« 1879 og senere i en række oplag til ind i dette århundrede.

Godt en snes år efter at Johs.V.Jensen havde fordybet sig – som vist kun drenge kan – i denne bog, sprang den lille Julius Bomholt over bordene i skolen ved Silkeborg for at kapre samme bog i krybben med de lasede læsebøger ved katederet. Læreren skulle regne med en del af klassen, og de andre fik besked på at læse i læsebogen. Der var ikke bøger nok til alle, så det gjaldt om at skynde sig. »Læsebogen var den bedste bog i skolen... Hvis et enkelt blad var blevet borte, forhandlede vi blot med nabobordet og lånte det der, og lod det sig ikke finde, kunne man tage fantasien til hjælp og digte videre i frikvarteret.« Ethvert af læsebogens

billeder var som en udflugt til ganske andre egne – hinsides skolestuens vinduer. På et af billederne var det selve jorden, der gjorde oprør. Et bjerg skød sig højt i vejret som munden af en kanon og affyrede et skud, der sendte ild og sten mod himmelen. Et vældigt bjerg, der var ti gange højere end Balle bakke. Vesuv«.

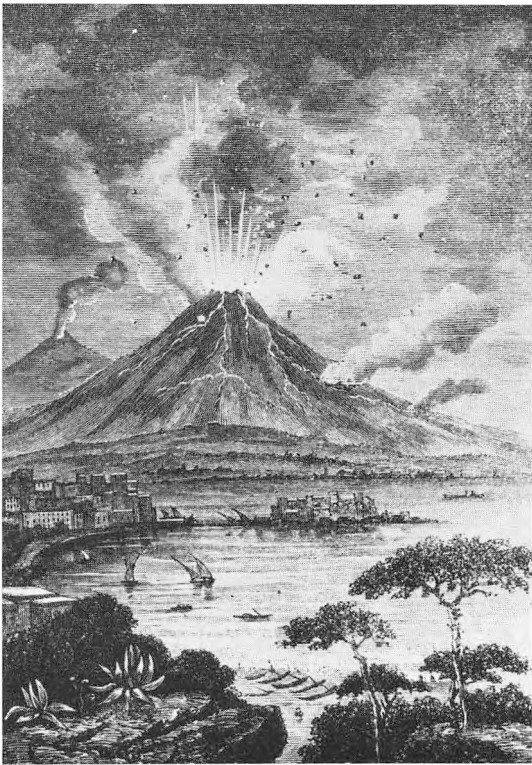
Så dybt indtryk gjorde dette billede på den lille dreng, at han endnu et halvt hundrede år senere så for sig den lille sejler i golfen, der i uvejret lagde sig fladt på vandet.

»Jeg sad ved mit skrånende, forskårede bord med den lange midterrevne... Jeg læste et stykke om månen. Det var ganske almindelige ord, sammensat af ganske almindeligt brugte bogstaver...og dog...« Timen var forbi.« Læreren stod ved siden af mig. – Skal du ikke ud til de andre, spurgte han mig. Jeg var så fortabt i det indre syn, at jeg ikke kunne svare, og han lod mig være i fred«. (Jul. Bomholt: Himmerigs dør. 1956, side 24 ff.)

Vi ældre husker vor barndoms læsebog. Udgiver og titel har vi glemt, næppe nogensinde læst. –

... isbjerge med modhager helt ind i himlen ... Fra Johs.V.Jensens læsebog i drengearene.

»Et vældigt bjerg, der var ti gange højere end Balle bakke. Vesuv«. Fra Julius Bomholts lasede, men elskede læsebog i landsbyskolen. Den samme bog, som Johs. V. Jensen elskede (for at bruge hans eget udtryk) en snes år i forvejen.

Men bogen husker vi. Den kan leve gennem et menneskes aldre; ubevidst og uerindret under ungdomstidens uro, glimtvis husket i manddomsårenes travlhed, for så, når den toner ud, at træde frem i erindringen med alderens og livets patina over sig.

Men mon vor generations skolebørn vil huske deres? Eller vil indtrykket af den udviskes af kulørte hæfter, serier, fjernsyn og billedblade og de andre sager fra analfabeternes bibliotek?

Både Rochows »Børneven« og Hjorts – og senere Joakim Larsens bøger – betød hver for sig store kulturelle og pædagogiske landvindinger. I over 150 år har læsebøgerne sat deres præg på skolens daglige liv, og de bedste af dem gav snævre almuehjem et glimt af den store, vide verden, både tankens, følelsens og naturens.

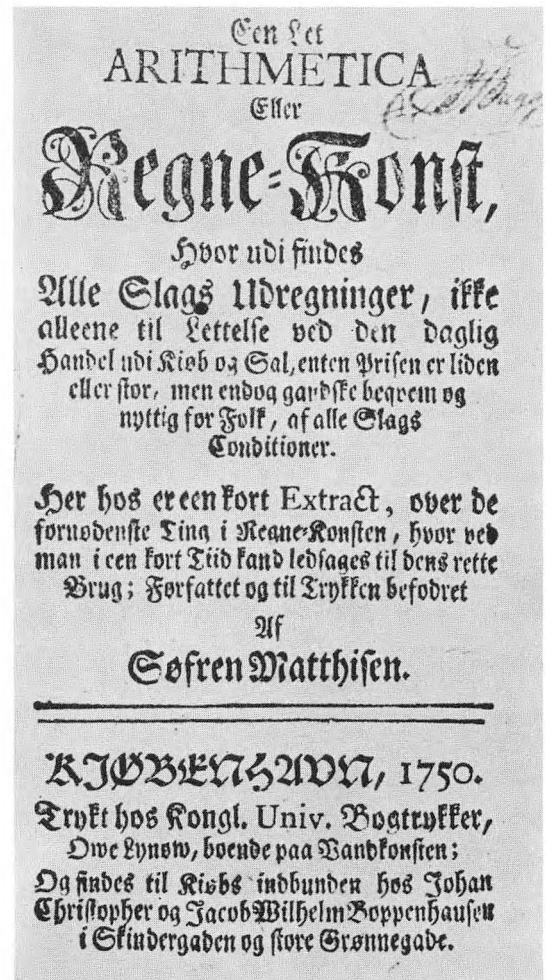
Jo, Læsebogen er et stykke danmarkshistorie, et stykke skolehistorie og et godt kapitel i dansk kulturhistorie.

Regnebogen

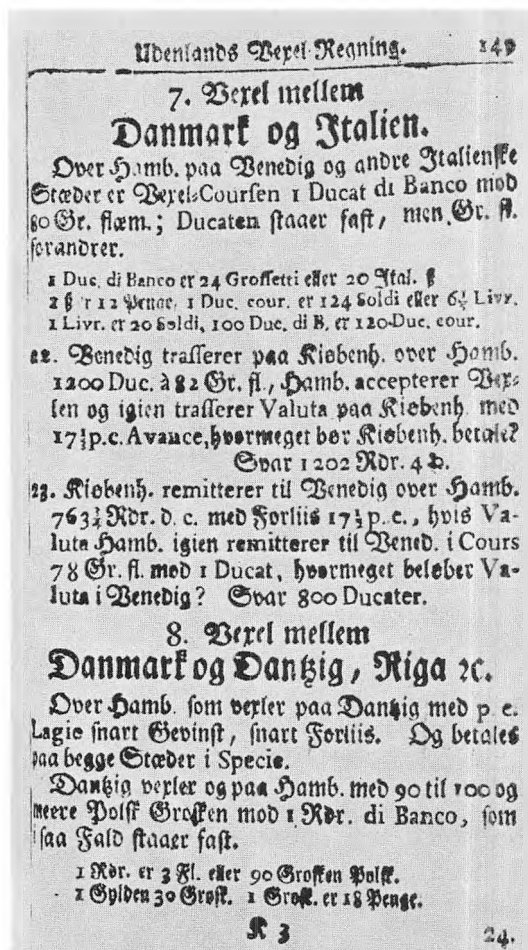
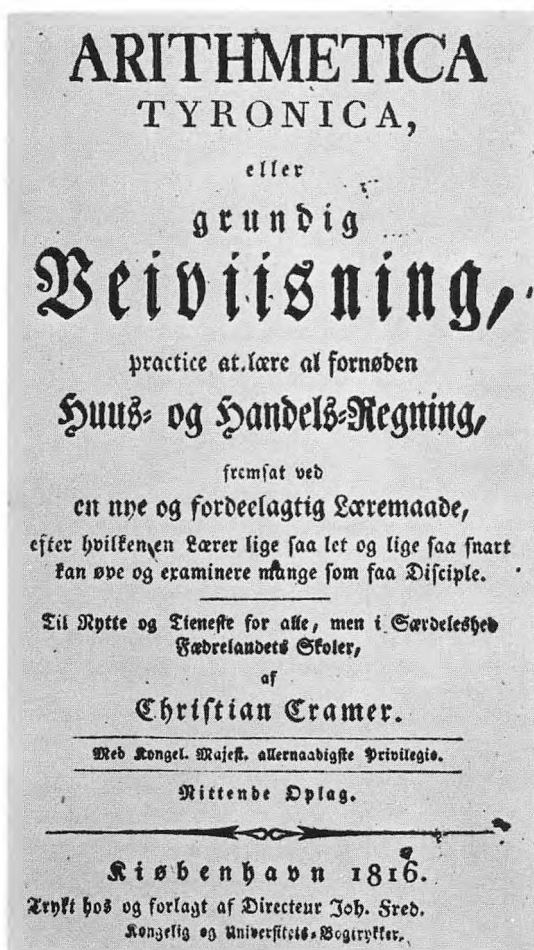
„Könningen aff Danmark myn Herre gif-
fuer hver aff syne landsknecht 4 Gyllen om
maaneden, hvad løffuer thet at besolle en
fænnik (500) med om maaneden?“

Regnebog af Klavs Lauridsen Skavboe (fra Skagen) trykt på dansk i Paris 1552, tilegnet Albert Oxø til Nilstorp, hans tidligere elev [1].

Regnebogen kom sent til landsbyskolen. Men med bogtrykkerkunsten kom også regnebøger til Danmark, den ovenfor nævnte endog trykt i Paris, hvor jo også Christiern Pedersen havde fået trykt Saxos Danmarkskronike en del år i forvejen. Forfatterne var regnemestre ved de danske skoler i København og de større provinsbyer. Metoderne

Søren Matthisens regnebog. Den kom første gang 1696.

Cramers regnebog (1. udg. 1735). Siden til højre med opgaverne (fra udg. 1775) udregnet af en 12-årig dreng fra landsbyskolen i Rosmus på Djursland 1782 – på næste side.

var de fra oldtid og middelalder nedarvede, ofte – har man indtryk af – mere skrevet for at fremhæve egen lærdom og dupere eleverne end for at lære dem at regne.

Mest kendt er Søren Mathiesen (1653-1740), regnemester fra sin ungdom og klokker ved Trinitatis kirke i København. Hans regnebog betegnede et fremskridt. De tidligere var vel »gjorte i en god mening«, som han sagde, men fulde af unyttige opgaver, snedige og indviklede, så selv læreren havde svært ved at udgrunde dem. Hans bog »Compendium arithmetica« udkom 1681 og senere i mange oplag, endog i 1768 ved professor oekonomie Ole Pihl. Endnu i 1814 kom en omarbejdet udgave på 372 sider. – Men landsbyskolen nåede den vist yderst sjældent.

Det blev Chr. Cramers regnebog »Arithmetica tyronica eller grundig Vejvisning til practice at lære al fornøden

Huus- og Handelsregning« (1. opl. 1735) der blev benyttet her. Fra midten af 1700 tallet fandtes den jævnligt i landsbyskolerne i et enkelt eksemplar til lærerens brug, købt af Skole-Cassen, eller for degnens og skoleholderens fattige skillinger.

I Forordningen af 1739 bestemmes, at læreren – hvis han overhovedet magtede det – skulle under vise i skrivning og regning, hvis forældrene forlangte det og ydede særskilt betaling. I rytterskolerne var taksten 8 sk. månedlig. – Men det var få, der ønskede deres børn undervist i regning. Selv i de mindre byer hedder det i visitatsberetningerne »regning spørges her sjældent om«.

Desuden måtte regneundervisningen først begynde, når børnene »have tilstrækkelig begreb om deres kristendom... at de ej forsømme det vigtigste, Guds saliggørende kundskab«. – I Jungshoved skole lærte således 3-4 at skrive, men regning for-

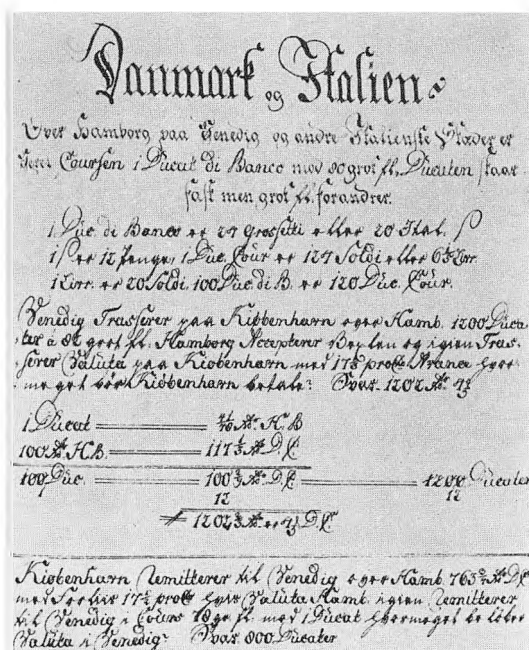
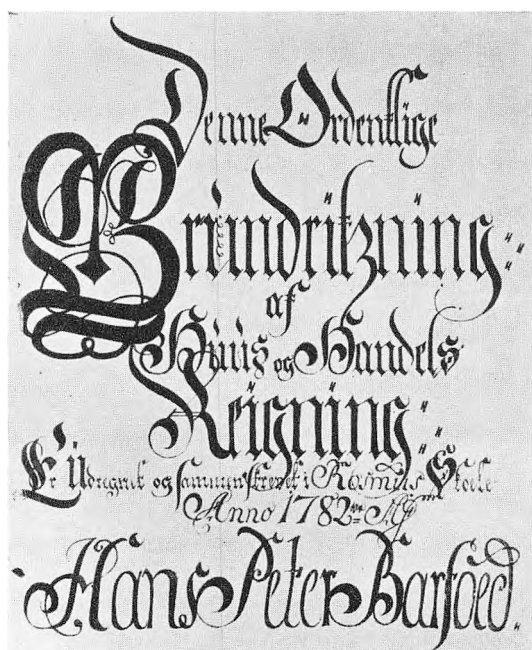
langte ingen. – I Vium skole lærte af 29 børn 6 at skrive, 3 at regne. – I Voldborg herred var der 13 landsbyskoler i provst Heibergs provsti, men kun i 2 af dem blev der undervist i regning. Og i Heselager skrev børnene endnu i 1787 med kridt på spækkebrætter og grydelåg.

Regneundervisningen var ganske mekanisk efter Cramer, hovedregning kendtes ikke, men derimod ofte store, ofte smukke arbejdsbøger i regning, cifferbøger, som de kaldtes. De opbevaredes i familierne og fremvistes med stolthed; iøvrigt vel ligesom smukke arbejdsbøger i andre fag den dag i dag. Og en slags individuel undervisning var det da også. Af sådanne cifferbøger har Statens pædagogiske Studiesamling en stor samling; og det hænder stadig, at den især fra landet får tilsendt gamle, lasede eksemplarer, opbevaret i familierne i snart 200 år. – Et enkelt af de smukkeste skal omtales om lidt.

Men først et par ord om den berømte Cramer og hans regnebog. – Chr. Cramer var dansk og tysk skoleholder i Århus og senere kateket ved Frue menighed. Hans bog kom, som nævnt, første gang i 1735, og han dedicerede den til stiftsamtmænd og Århus magistrat. Den adskiller sig ikke meget fra Søren Mathiesens, men en del overflødig stof er fjernet, især de kunstige anvendelser af regula-

detri. – Den fik stor udbredelse; 22. oplag kom i 1867. Og i 1840 udsendte H. Schneckloth den i omarbejdet skikkelse med facitliste. – I øvrigt udgav Cramer selv en Haand- og Cifferbog (d. v. s. facitliste) til brug for lærerne, hvad der nok kunne behøves. Pudsigt virker her et appendix på 42 sider, hvor han overfalder konkurrenten Søren Mathiesen.

At der selv i små landsbyskoler i visse tilfælde kunne gives fin regne- og skriveundervisning til begavede børn viser eksemplet fra Rosmus skole på Djursland. Det var præstesønnen Hans Peter Barfoed, født i Tirstrup 1770, der som skoledreng i Rosmus skole – med en skolevej på godt 10 km frem og tilbage – skrev og udregnede efter Cramer en ualmindelig smuk cifferbog, der vises her på et billede sammen med den tilsvarende opgave i regnebogen. Han var da 12 år. Året efter kom han i Viborg katedralskole, hvor han efter faderens død blev holdt til bogen af embedsmænd og borgere, især af hørereren Søren Huld. Sit sidste skoleår var han organist ved Sønderogn kirke. Student fra Viborg 1789, cand. teol. 1792, senere præst i Branderup, s.v. for Haderslev. Interesseret for almuenes oplæring, søgte han her at få oprettet et præstegårdsseminarium for Sønderjylland. Men forgæves. Først da han blev præst i Lyngby og Al-

Titelbillede af den 12-årige Hans Peter Barfoeds store cifferbog fra landsbyskoler på Djursland; efter Cramers regnebog. Side med udregningen af Hans Peter. Selve opgaven i regnebogen ses på modstående side.

Michael Ancher: Skolen i Skagen. Ca. 1880.

(Den Hirschsprungeske Samling).

»Man ser for sig de gamle degne i de lave stuer med brillerne skævt på næsen, møjsommeligt med de brede pegefingre arbejde sig gennem Cramer og hans cifferbøger . . .«

bøge på Djursland 1808, lykkedes det ham at få et præstegårdsseminarium i Lyngby i stand 1813, et af dem, hvor læreren skulle være bonde iblandt bønder. Det blev kendt og skattet; men nedlagt af staten 1874. Han blev titulær amtsprovst, nægtede to gange at modtage en bispestol og døde som provst i Faxe 1841. En idealist blandt de gamle rationalister.

Ejendommeligt er det, at hans cifferbog fra hans 12. år er havnet på studiesamlingen; hvorledes vides ikke.

Med anordningen af 1814 kom bedre tider for regneundervisningen. I § 23 står der bl.a.:

„Der skal i Skolerne undervises i Religion Skrivning og Regning, samt Læsning . . .“.

og i § 47 om kravene til lærerne:

„Enhver, som attraaer at beskikkes til Skolelærer paa Landet, men dog ikke har nydt Underviisning ved noget af Ds allernaadigt auctoriseret Skolelærer-Seminarium, bør i det mindste . . . forstaae at regne vel de 4 Specier og regula de tri«.

Og i den »Instruction for lærerne i Almueskolerne paa Landet i Danmark«, der fulgte anordningen hedder det om regning i § 16:

„Under Regneøvelserne søger Læreren tillige at vænne Børnene til at gøre Beregninger i Hovedet, uden Hjælp af Table og Skrift“.

Hovedregningen holdt sit indtog i den danske landsbyskole.

Men det gik småt med fremgangen. De mange landsbylærere, der ikke ret magtede regning, må-

te jo først uddø, og de nye seminarier først sende tilstrækkeligt mange uddannede lærere ud, før en gennemførelse kunne ske. Og den sidste af de gamle degne og skoleholdere forsvandt først i slutningen af 1840erne.

Det var derfor ikke mærkeligt, at mange af de fungerende lærere måtte købe, eller få Skole-Cassen til at købe de »opløsninger« til Cramer, der kom efter 1814, således af Poul Stub 1822, og endog en af en Consumptionsbetjent N.W. Marckmann i

1833. De har ikke blot facit, men også hele regneopstillingen til hvert stykke med. – Consumptionsbetjenten bemærker da også i sin »Forerindring«: »Enkelte kunde måske være af den Mening, at den kunde være til Skade for Lærlingen« (ved at han skrev den af), men mener, at den fornuftige lærer, fader eller formynder vil hindre ham deri. – Om det skete, må guderne vide.

Man ser i hvert fald for sig de gamle degne i de lave stuer, med brillerne skævt på næsen, møjsommeligt med de brede pegefingre arbejde sig igennem Cramer og hans cifferbøger ved tællepræsens skær. – Det var nok større krav til de gamle, fattige og udslidte skoleholdere dengang, end de blå undervisningsvejledninger af 1960 og 61 til lærerne nu.

Et stykke ind i 1800-tallet, da seminaristerne holdt deres indtog i skolerne, begyndte da også regnebøger at vrimle frem: mellem 1820 og 1847, da Ruggaard »Skole-Biblioteket« kom med fortegnelse over alle skolebøger, var der kommet ikke mindre end 65, der hæftigt bekrigede hinanden i skolebladene og tidsskrifternes spalter.

En stor del var nok påvirket af Pestalozzis krav om anskuelighed. Det var næppe hans elementarbøger, der var mønster, for praktikus var den upraktiske mand jo ikke. Snarere kom påvirkningen fra de tyske pædagoger, der havde taget hans teorier til deres hjerte. Men det betød da ofte store fremskridt.

Allerede 10-15 år efter var dog deres glanstid forbi. De blev næsten alle slået ud af Chr. Hansens regnebøger. Hvorfor, er den, der skriver dette, ikke regnespecialist nok til at skønne om. Men da Danmarks Lærerforening i 1880 udsendte sine »Meddelelser om forskellige Forhold vedrørende Skolevæsenet i Danmark« (ved Joakim Larsen) havde 87% af de skoler, der svarede på spørgeskemaet, indført Chr. Hansen. »I 16 år Regnelærer ved Odense Kathedralskole«, som der står på titelbladet til de senere udgaver af hans bøger.

Hans bøger, kendt og lidet elsket af generationer, har da også givet anledning til den ordsproglige talemåde: »Det er vist ikke efter Chr. Hansens regnebog«. En talemåde, der vist også har været knyttet til de to andre sejlivede herrer Søren Mathisen og Chr. Cramer.

Chr. Hansens Regne-Tabeller udkom i 1861 – og endnu i 1946.

Iøvrigt kom fra omkring det sidste århundredskifte igen en mængde regnebøger, hvoraf adskillige fik stor udbredelse helt op til vore dage. Alle var de nok skrevet af særdeles dygtige og energiske regnelærere, der var som en storm over klassen; og som, når de kom hjem ved skrivebordet, skrev dem efter skøn og efter erfaringerne for, hvad de selv kunne nå. Mange blev derfor for svære, i hvertfald i deres første skikkelse. Børnene blev forskræmte, og lærerne mistede ofte modet, fordi de ikke stod mål med ildsjælene.

Efterhånden skiftede skønnet – objektive undersøgelser fik man jo først sent – snart lagde man vægt på »forståelse« snart på mekanisk indøvelse, og så igen på »forståelse«. Bøgerne blev lavet om efter den herskende pædagogiske mode.

Men tilsidst lysnede det. De objektive undersøgelser begyndte så småt. Standpunktsprøver blev efterhånden almindelige, ikke til kontrol med læren, men for læreren, om nu også hans resultater lå over eller under gennemsnittet. Foregangsmanden her var *Henning Meyer* »Foreningen for eksperimental Pædagogik« (1914-24) og dens afløser »Udvalget for skolepsykologiske Undersøgelser«, hvori Danmarks Lærerforening og andre lærerforeninger var repræsenteret; skepsis var afløst af tiltro.

Udvalget bestod til »Danmarks pædagogiske Institut« blev oprettet i 1954. Dettets mange undersøgelser om regning har sat præg, både på regnebøgerne og på undervisningen.

Også *G. J. Arvins* navn bør nævnes. Han var ikke videnskabsmand, man han havde en intuitiv forståelse af, hvad børn, især småbørn, kunne kapere, og var en fremragende instruktør, kendt landet over. – Endelig har Lærerforeningernes Materialeudvalg ydet en værdifuld indsats med en række anskuesmidler til regning.

Efterhånden blev også de amerikanske, engelske og norske (*B. Ribskog*) undersøgelser af videnskabelig karakter kendt af skolebogsforfatterne. Arbejdsskolen og aktivitetspædagogikken satte også præg og bidrog til nye synspunkter for regnebøgernes udformning.

Opgaverne skulle tages fra reelle situationer fra barnets hverdag; hvad der må glæde en gammel ikke-længere-praktikus, der i sine unge lærerår sled med de altfor svære regnebøger.

Der kjøbes 560 Tdr. Korn à 17 Kr. 50 Ø. og et andet Parti til 14 Kr. Tønden. Af begge sammensættes først en Blanding, hvis Pris bliver 15 Kr. 50 Ø. pr. Td., og Blandingen af Resterne bliver da til 16 Kr. 50 Ø. For første Blanding faas i alt 8288 Kr., for sidste 18 Kr. 28½ Ø. pr. Tønde, hvorved der ved hele Handelen tjenes 10 p. C. Af hvor mange Tønder af hvert Parti bestod hver Blanding?

Fysikeren, professor P. O. Pedersen var allerede som dreng en stor regnermester. Da han var 12 år, havde han regnet alle skolens regnebøger igennem. Lærer Jensen i Sig skole forærede ham så Bertelsens regnebog for seminarier. Med tavle og griffel arbejdede han sig igennem den, om sommeren som hyrdedreng på heden, om vinteren ved lampen skin hjemme. – Da han som gammel mand genså sin barndoms regnebog på Statens pædagogiske Studiesamling, var han især stolt over at have klaret nr. 86, der vises her. (Barndoms minder, 2. opl. 1938). – Børn kan altså også elske deres regnebog.

Regneopgaverne skal være »meningsfyldte«, som det nu hedder på »dansk« – altså retur til regnebogen fra Christian d. 3.s tid, hvor den opgave, der står over denne artikel jo i høj grad var meningsfuld for børnene – efter Grevens Fejde og de urolige år og de mange lejetropper i landet i lange tider derefter.

I 1554 blev han professor ved Christian d. 3.s nye universitet og tog navnet Scavenius.

Lad os ikke i mylderet af gejstlige, degne og skoleholdere og betragtninger over skolelovenes indhold glemme hovedpersonen for de samlede bestræbelser. Som en repræsentant for den ungdom, oplysningsvennerne satte så stort håb til, optræder denne sjællandske bondedreng – en let poetiseret udgave af Holbergs Jakob – Erasmus Montanii vågne yngre broder. Tegningen er udført af maleren P. Cramer og stukket i 1786, tre år før den store skolekommission trådte sammen.

P. Cramer: En sjællandsk bondedreng (Kobberstiksamlingen, Det kongelige Bibliotek).

Skolemateriellet og den første skolecentral

Af overbibliotekar Poul Müller

Hans Smidth: Skolepige fra Ry. Slutningen af 1870'erne.
(Den Hirschsprungske Samling)

Skifertavlens minde

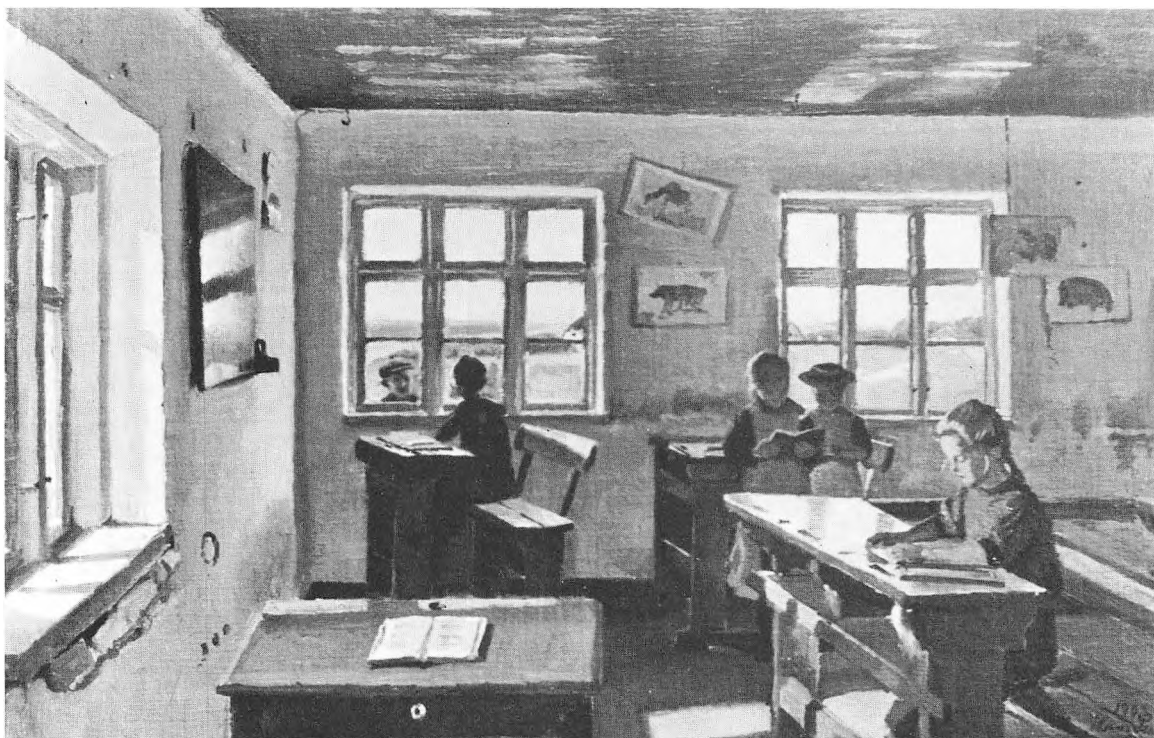
Regnetavlen blev krævet i Anordningen af 1814. Pigen her har nok hørt til de »formuende«, da hun har sin egen tavle. – Skifertavlen fik en lang levetid. I et midtjysk amt afgik det sidste sæt ved døden d. 31. oktober 1963, da lærerinden, »der ville spare kommunens økonomi for en meningsløs belastning ved at købe papir«, tog sin afsked. – Vi, der var lærere under og efter 1. verdenskrig har, både fra vor drenge- og lærertid endnu i øret larmen, når tavlerne deltes ud, og når griflerne skreg under de knoede pegefingre.

Tavlerne rensede vi med spyt og albueærmet; uhygiejnisk, men effektivt. Hvad pigerne gjorde, har jeg glemmt. *Griflerne*, to for 1 øre, med mønstret papir omkring, kunne nok, når de købtes, give anledning til megen vælgen og vragen, for enkelte havde endog guldpapir; og så havde de blå stempefarve i enden, hvormed man formedelst spyt herligt kunne tilsvine sin lidet elskede regnebog. – Der fandtes også grå patentgrifler, men de kostede to øre, og så skreg og ridsede de ikke, og det var jo en fejl i vore øren. Men som lærer holdt man mest af *dem*.

2nd sorte Tavler,
2nd Blekhorne og 2nd sterke Linialer.

I Christian d. 6.s Forordning for Skolerne på Landet af 23. januar 1739 hedder det bl.a.:

Enhver Skoleholder skal ved sit Skolehold have en Bibel, som tillige med andet Skole-Inventario besørjes af dem, som bekoste Bygningen, eller hvor ingen Skolehus er da af Skole-Cassen eller Almue; ligesaa skal i hver bestandig Skole være 2nd store sorte Tavler til Information, 2nd Blekhorne og 2nd Sterke Linialer til de Børns Brug, der lære at skrive. Sognepræsten skulle til fattige Børns

Hans Smidth: Interiør fra en landsbyskole, 1900. De trøstesløse skolestuer på landet holdt sig nogle steder til helt ind i dette århundrede. (I privateje.)

Fornødenheder besørge Forraad af de umistelige Bøger, saasom A-B-C-Bøger, Catechismer, Catechismi-Forklaringer, David Psalter, Nye Testamenter og Psalmebøger, hvilke Skoleholderen annammer.

Dette enorme sæt undervisningsmateriel skulle skoleholderen svare til, således at der holdtes ordentligt register in triplo, det ene hos ham, det andet hos sognepræsten, det tredje hos provsten. Blev en bog opslidt af de fattige børn, kunne skoleholderen annamme en ny af præstens forråd. Men kun såfremt den opslidte bog kunne forevises.

Det var kravene. Men de var for store; eller uviljen i befolkningen var det, som følgende viser:

Da studiosus *Marcus Pahl* d. 23. februar 1786 overtog Hellested skole efter sin forgænger, skoleholder *Randrup*, overtog han samtidig følgende skoleinventar:

- »a) I Skolen:
- 2 lange Borde
 - 4re lange Bænke
 - 1 stor Kakkellovn med Skruer.

- b) I Stuen næstved:

1 gammel Inventarii Kakkellovn, revnet i begge sider og ovenpaa.

- c) Bøger:

1 vel conditioneret Bibel,
1 Arndts sande Kristendom, løs i Bindet,
1 Psalmebog,
1 gammel Skriver-Tavle.

Videre fandtes ikke i Hellested Skole«.

Og i Arnøje skole, som *Randrup* den følgende dag overtog efter *Golich Lund*, fandtes:

- »a) I Skolen:

1 stor Jærn Kakkellovn, ubeskadiget, uden Skruer,
2 lange Borde, det ene gammelt og beskadiget,
4re Bænke, deraf nogle for korte.

- b) I Stuen næstved:

Intet.

- c) Bøger:

1 vel conditioneret Bibel,
1 ældre ditto, løs i Bind og Blade,
1 ny Testamente, vel conditioneret
1 Psalmebog«.

A-min-del-ses-ta-le

Be-gyn-del-ses-bog-stav

Con-sump-ti-ons-for-val-ter

Dy-re-læ-ge-sko-le

Er-in-drings-sfri-vel-se

Fæ-dre-lands-kier-lig-hed

Ge-ne-ral-felt-mar-skalk

Hi-sto-ri-e-ma-ler

J-agt-ta-gel-ses-aand

Jor-de-gods-be-sty-rer

Knap-pe-naals-fa-bri-kant

Lands-by-sko-le-læ-rer

Det hele var trøstesløst: fire nøgne vægge, to lange borde på pæle nedrammet i lergulvet, dertil hørende løse bænke uden rygstød, vinduer, der ofte var spigret til. Til tider end ikke et bord til læreren, der så sad for enden af et af langbordene. – Fem år efter sin ansættelse var da Marcus Pahl også så medtaget af bitterhed og drik, at han ved et bryllup i møllen drak præstens skål i samfund med fandens og hans oldemors. Biskop Balle kendte ham som et dumt og stolt menneske »som bestiller intet og gør kun fortræd«.

I øvrigt mødte børnene efter forældrenes evne og formue, nogle med ingenting, andre med en ABC, andre med en salmebog, andre med Pontoppidans forklaring, og de bedst udstyrede med Hübners bibelhistorie. – Skrivning og regning fandtes kun, hvor læreren magtede det, og kun for dem, der kunne og ville betale ham nogle få skilling om måneden.

Og selv med denne skoleordning kunne der nås resultater. Om visitatsen i Strøby-Varpelev sogn 1786 skriver Balle i sin visitatsbog:

»Især havde tvende personer, en karl Lars Pedersen og en pige Ellen Jensdatter . . . bragt det så vidt, at de kunde besvare mig spørgsmaal, der ellers ikke falder på kirkegulvet. Sproget fraeregnet var det snart en hel attestats. Sandeligen er bonden ikke tåbe, fordi han klæder sig i vadmel«.

Landsbyskolerne var, bortset fra Rytterskolerne, bygningsmæssig altså usle og inventaret ligeså. Anordningen af 1814, 75 år senere gjorde ikke store ændringer heri. Staten gik fallit i 1813, så pengene var små, og byrderne store. Om skolestuens udstyr står i § 53:

Foruden de fornødne Indretninger af Borde og Bænke og Boghylder, skal ved hver Skole anskaffes en sort malet Trætable af 2 Alens Højde og 2½ Alens Bredde, hvilken skal ophænges ved Siden af Skolelærerens Plads. Saa skal der og, til Skolelæreren selv, indrettes en saadan Forhøjning, at et Bord og en Stool kunne staa derpaa.

Og i § 29:

Børnene skulle møde i Skolen til bestemte Tider, reenlig og sømmeligen paaklædte; samt medbringe de Bøger, som de der skulle bruge, saasom A. B. C.-Bogen, Luthers Catechismus, Lærebogen i Religionen, Psalmebogen, eller hvilke andre Bøger, der i Fremtiden allernaadigst for dem maatte anordnes.

Dog skulle de nødvendigste lærebøger for fattige børn anskaffes af skolekassen. Papir og penne samt regnetavler skulle alle børn have på skolen, men de formuende måtte betale. Bøger, som Skolelæreren behøvede for at udvide sine kundskaber, og landkaarter skulle også betales af skolekassen.

Men som der står i § 68:

Skolekassen skal af Sognets Skolecommission faaledes bestyres, at deraf først bestrides de Udgifter, som ere uundgaelig nødvendige; dernæst de nyttige Udgifter, forsaavidt Cassen tilstrækker. Til disse sidste henregnes Bøger, som ere gavnlige, endstjøndt de ikke ere aldeles nødvendige, samt Kaarter, Instrumenter og Belønninger til Børn, som ved Underviisningen særdeles udmærkes for Flid og Sædelighed.

Hvorledes det gik de fleste steder med det, der ikke var uundgåeligt nødvendigt, kan man let forestille sig. – Også nu skulle læreren føre regnskab over dette magre inventarium, dog ikke længere in triplo. Men kontrollen skulle ske 1. maj og 1. november ved skolekommissionen, og præsten skulle attestere, at han havde »efterseet alle Inventariestykker«.

Og et stort fremskridt: vinduerne skulle være til at lukke op, tag, døre og vinduer tætte; og skolestuen endog udluftes og fejes tvende gange om ugen. Hermed blev man med hensyn til inventar og skolemateriel stående. Loven af 8. marts 1856 nævner intet herom; og af ministerielle skrivelser om sagen foreligger næsten ingen i resten af 1800-tallet.

Den Indbyrdes Undervisningsmetodes højkonjunktur bragte mange steder en kortvarig ændring heri: Kongen lagde hårdt pres på myndighederne; præsterne blev presset frem af pligtige årlige indberetninger og af udsigt til ridderkors og befordring. Og så købte man da de dyre Indbyrdes-Undervisningstabeller og fik dem klæbet op efter den detaljerede brugsanvisning, der fulgte med. Og lærerne bøjede sig under metodens tvang. Kun enkelte turde sige deres mening. Gamle statsminister Chr. Reventlow ville ikke vide af den og vovede at forbyde den i sine skoler; men da han døde, kunne biskop P. O. Boisen ikke modstå presset og gav op.

Dog – H. N. Clausen og Madvig gav metoden banebår i »Maanedskrift for Literatur« allerede 1831, og med kongens død hørte presset op, og Indbyrdes Undervisning gik heden. Det, der holdt sig længst

i skolestuen var geografitabellerne, smukt udførte men altfor små. Og læsetabellerne kunne endnu udkomme i bogform i 1884.

Men alt vendte ellers tilbage til det gamle. Først 100 år efter, at Marcus Pahl havde holdt sit indtog i Hellesteds nøgne skolestuer, var der en bedring at spore. Det skyldtes ikke ministeriet, ikke skoledirektionerne, ikke præsterne, ikke sognerådene – og heller ikke lærerne som helhed. Men det skyldtes deres egne vågne foregangsmænd.

Danmarks Lærerforening, den første skolecentral

De tre mænd, der stiftede Danmarks Lærerforening 1874, P. A. Holm, C. A. Thyregod og Emil Sauter, alle landsbylærere i Viborg stift, kendte manglerne. Især for Sauter [1] blev godt skolemateriel i alle skolestuer på landet den store lidenskab. Han vidste, hvad han talte om; han havde i sin skole i Vindum måttet arbejde i 16 år på at få et halvkuglekort.

Globus fra Drejø skole, udført af lærer A.N.Koch. Stativet er lavet af landsbysnedkeren og -smeden. Koch var født 1854, blev lærer i Sønderjylland, fordrevet af tyskerne i 1864. Derefter lærer på Drejø; pensioneret 1894.

Allerede i 1879, da foreningen kun var 5 år gammel, gjorde bestyrelsen, utvivlsomt på Sauters initiativ et fremstød, idet den til alle sine medlemmer sendte spørgeskemaer for at få oplysning om en række forhold vedrørende skolerne. Man mente,

»at en frivillig statistiks undersøgelse blandt foreningens medlemmer ville kunne bringe klarhed i mangt et spørgsmål, som den officielle indberetning efter sin natur enten ikke kan gøre, eller ikke vente fuldt frimodigt svar på«.

Man mente åbenbart og med rette, at en kritik ville være mere åben, når den ikke skulle passere den lokale skolekommission og stedets præst, altså mægtige faktorer mod ydmyge og kuede lærere. Det blev Joakim Larsen, den senere fremragende skolehistoriker og skoledirektør på Frederiksberg [2], der udarbejdede statistikken: »Meddelelser om forskellige Forhold vedrørende Skolevæsenet i Danmark« (Kbh. 1880).

Af landets 3250 faste lærere var 1992 medlemmer, og af disse indsendte kun 898 besvarelser på skemaet. Blot enkelte ting kan her nævnes: kun 21 % af skolerne havde så mange læsebøger, at alle børn kunne få en, men ofte af forskellige forfattere; én skole havde 18 læsebøger til 78 børn, én 18 til 103 børn. Næsten ingen lærere klager over dette forhold. En skole havde 6 regnebøger til 70 børn; én på Falster ejede kun 1 eksemplar af Chr. Hansens Regnebog, opklæbet på pap. Geografier og fædrelandshistorier nævnes kun i få skoler, sikkert fordi de andre ingen ejede. Kun godt og vel 30 skoler nævner, at skolen ejer håndbøger for læreren. Spørgsmålet om børnene selv ejer bøger, besvares de fleste steder med »nogle«, »enkelte«, »meget få« – eller »intet«. Nogle steder angives, at enkelte ejer »dele af et atlas«. »1 dreng ejer J. Holsts atlas og geografi, hvilke jeg har foræret ham som belønning for flid«. Ingen forældre ville købe bøger til børnene i hans skole.

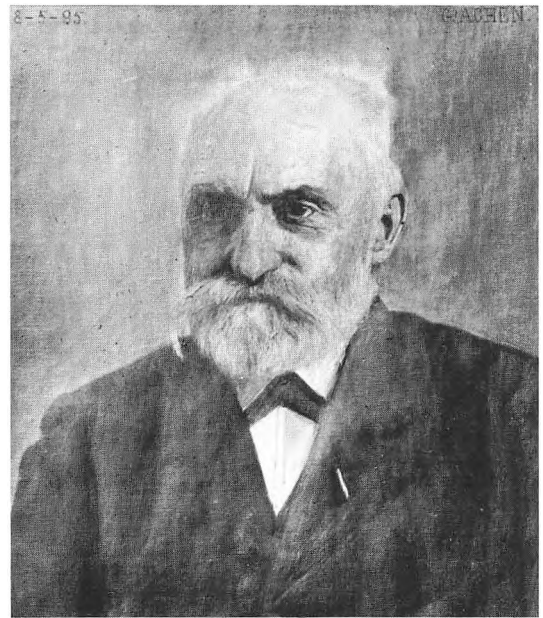
Af de 898 skoler havde dog 521 fire vægkort (Danmark, halvkuglerne, Europa, Palæstina); men mange nøjedes med 3, 2, 1 eller ingen. I Belling malede læreren selv kort på træ, og på Drejø malede han fire kort på skolens vægge; og han og landsbysnedkeren og -smeden lavede en stor fin globus. – Kortenes forfatning var ofte slem: »en gammel levning af Leonhards Europaskort«, »et gammelt laset Danmarkskort«; der havde været to kort, men fugt havde ødelagt det ene. Et af de rigeste sogne på Falster havde ét verdenskort til samtlige tre skoler i sognet; og på et par småøer

med én lærer sejlede han med sine kort fra ø til ø. Billeder, glober o.s.v. fandtes næsten ikke, bortset fra en samling historiske billeder, som udgiveren af »Husvennen« og tidligere lærer N.C.Rom året i forvejen havde skænket hver landsbyskole.

Kun ganske få kommuner havde opført en bestemt sum til undervisningsmidler på deres budget, så når læreren i Hyllinge årlig havde 50 kr., var det noget ganske enestående. Skolefondene, der skulle støtte kommunerne, anvendte i 1877-79 årligt i gennemsnit til dette formål for hele landet 102 kr. 33 øre.

Næsten ingen lærere klagede, dels turde de vel ikke, dels var de vant til forholdene og folte ikke savnet.

Men Sauter var altså fyr og flamme. Ved den jyske industriudstilling i 1876 lykkedes det ham at få arrangeret en efter datidens forhold stor udstilling af moderne skolemateriel, mest dog af svensk og tysk oprindelse. Udover skolebøger fandtes næsten intet dansk. Efter udstillingen skænkede en

Emil Sauter, 1832-1901. Malet 1895 af C.N. Achen. Tilhører Statens pædagogiske Studiesamling. Medstifter af Danmarks Lærerforening. Oprettede Dansk Skolemuseum, nu Statens pædagogiske Studiesamling.

Den gamle skole i Gladsaxe – en af Frederik den Fjerdes rytterskoler – hvor Sauter var lærer fra 1883, og hvor han 1887 åbnede skolemusset.

række firmaer en del af de udstillede genstande til foreningen, og denne samling skolemateriel blev grundstammen i det senere *Dansk Skolemuseum*. Den opbevarede hos Sauter, der 1883 var blevet lærer i Gladsaxe, og to andre af bestyrelsen og skulle derfra kunne udlånes til foreningens medlemmer, og den blev benyttet ved Sauters talrige rejser til lærerkredse, hvor han holdt foredrag om materielsagen. Mange lærere kom, undertiden også stedets præst og nogle af skolekommissionens medlemmer, men oftest blev de borte. Ja, en lærer i Ringkøbing Amt fik endog en irettesættelse af sognerådet, fordi han på en skoledag var rejst til nærmeste jernbanestation for at høre Sauter og se udstillingen.

Tiden var dog nu endelig ved at blive moden, lærerne- og i mindre grad de lokale myndigheder, fik blik for sagen. Og man skulle ligefrem tro, at ministeriet havde ventet på et initiativ for at gribe ind. Således fik Sauter før udstillingen i 1876 med statstøtte lejlighed til at besøge Sverige; og til rejse og ophold under selve udstillingen fik han det fyrstelige beløb af 100 kr. Til gengæld forstod hans provst aldeles ikke, at det var nødvendigt, at han fik fri nogle dage fra sin skole i den anledning. Det ridderkors, han fik for sin indsats – han, en 44-årig landsbylærer – må nok have været noget af et slag for den gode provst.

Yderligere interesse viste staten, da den i 1878 gav ham stipendium til en pariserrejse, for at han der kunne se på undervisningsmateriel på verdensudstillingen. Og allerede i finansåret 1882-83 fik ministeriet på Sauters henstilling tilvejebragt en årlig bevilling på 4000 kr. som »Bidrag til Udbredelse af Kundskab om godt Skolemateriel«, et beløb, der stilledes til rådighed for Lærerforeningens materialeudvalg, hvis formand Sauter var.

Ved de to følgende almindelige skolemøder viste det sig, at danske firmaer nu også var blevet interesseret i sagen. Og i april 1886 rejste Sauter over for ministeriet spørgsmålet om at få oprettet en permanent samling af det bedste i ind- og udland brugte undervisningsmateriel, et skolemuseum, og han foreslog, at samlingen foreløbig – indtil man kunne flytte til København – opstilledes hos ham i Gladsaxe skole. Med ukuelig optimisme anså han beliggenheden for »nogenlunde heldig«, idet man både ad Frederikssundsbanen og Helsingørbanen kunne komme Gladsaxe så nær, at der kun var en

halv times gang. Allerede seks dage efter havde Sauter ministeriets sanktion, og den 1. marts 1887 åbnede skolemuseet i Gladsaxe.

Den »nogenlunde heldige« beliggenhed 1½ mil fra København, viste sig snart at være meget uheldig. Grumme få kom derud. Og kom de, måtte de op på skoleloftet og have sagerne pakket ud – og ned igen. Allerede i maj måned, to måneder efter åbningen, arbejdede Sauter da også energisk på at få museet flyttet til København. Han fik ministeren til at gå ind på planen, en 6-værelses lejlighed på Gl. Kongevej 15 blev lejet, og d. 27. juni kunne skolemuseet åbne i hovedstaden som Dansk Skolemuseum.

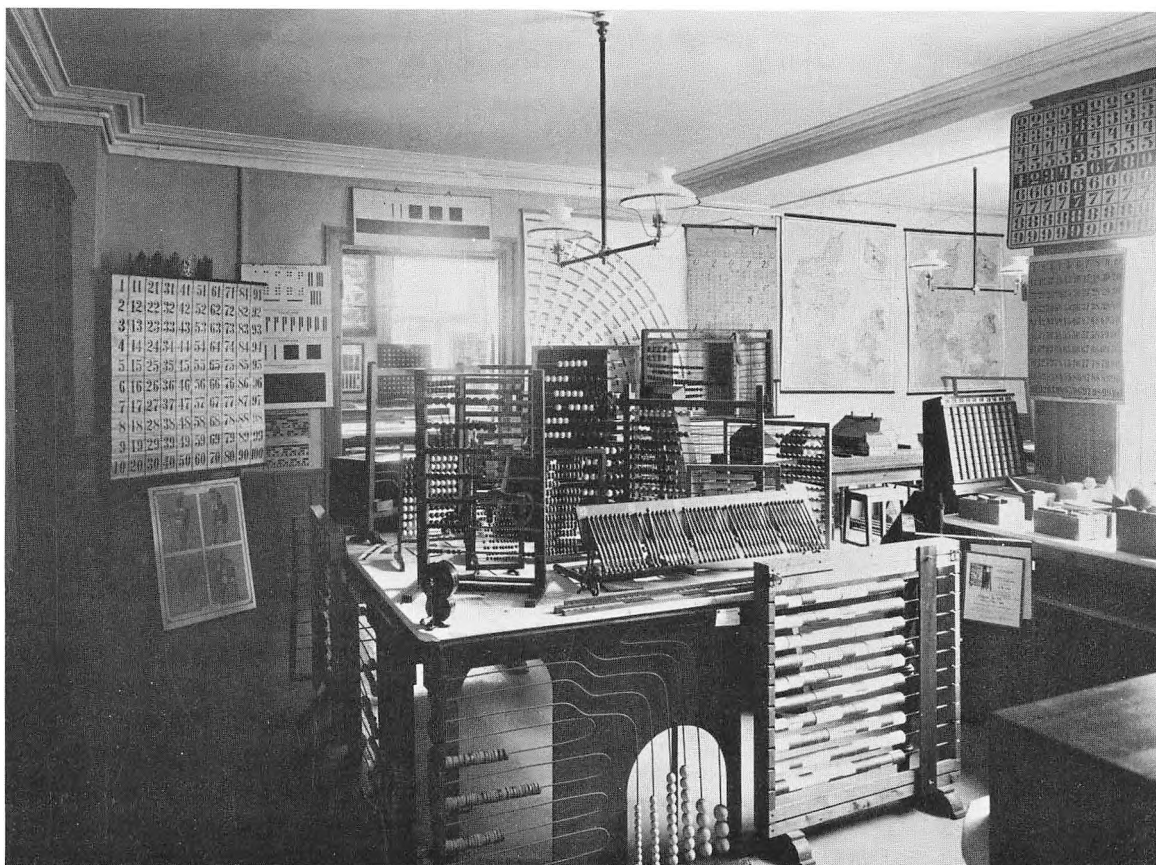
Året efter forhøjedes bevillingen fra 4.000 kr. til 5.000 kr., og samtidig blev skolemuseet en statsinstitution, idet ministeriet under 23. april 1888 udnævnte en bestyrelse på tre medlemmer med Sauter som forretningsfører.

I den skrivelse til Danmarks Lærerforening, hvori dette meddeles, udtaler ministeriet »sin Tak og Anerkendelse af den af Bestyrelsen udfoldede fortjenstfulde Virksomhed, der i høj Grad har bidraget til, at denne for Landets Skolevæsen så betydningsfulde Sag, Oprettelsen af et Skolemuseum, nu er blevet gennemført.«

Man kan undre sig over, at Danmarks Lærerforening så hurtigt opgav ejerforholdet. Men det var naturligt nok: penge til at drive museet havde man ikke. Foreningen var blot 13 år gammel. Medlemskontingentet 50 øre om året. – Det siger noget om lærernes kår dengang. En kontingentforhøjelse var ikke at tænke på, hvis man ville holde foreningen samlet. Først 1894 kom man op på 1,50 kr. – End ikke et selvstændigt medlemsblad var der råd til.

Dertil kom, at Sauter, der både var formand for foreningen og skolemuseets skaber og leder, nok i nogen grad betragtede skolemuseet som sin private ejendom. Det materialeudvalg, foreningen havde nedsat, blev sjældent spurgt og sjældnere indkaldt. Sauter var, som det blev sagt ved hans død, foreningens første og sidste patriark, der ikke ville lade sig sige.

Sauter, den gamle, før så energiske, men nu svagelige og noget stridbare patriark, måtte tre gange om ugen tage ind fra Gladsaxe. Og først fra 1898, da han tog sin afsked, kunne han samle sig helt

Interiør fra det gamle skolemuseum i gaslampernes tid. Vi ser den store samling af mer eller mindre udspekulerede regneapparater, som tiden før og efter 1900 ekscellerede i.

om sit museum. Han var en nidkær mand – også i bibelhistoriens forstand. Han ville ingen have ved sin side og ikke tænke på nogen eftermand.

Da han døde 1901, blev Fr. Thomassen i mange år museets energiske leder. Meget blev rettet op, udstillings- og foredragsrejserne blev igen talrige, og biblioteket voksede. Da han døde 1918, blev den daglige ledelse delt i to små eftermiddagsjob (en som bibliotekar og en som leder af samlingerne) – og der kom en årrække med nedgang og støv, indtil det i 1930'erne genopstod som *Statens pædagogiske Studiesamling*, og i 1946 blev rigtig statsinstitution, direkte under ministeriet. Den er nu Danmarks hovedbibliotek for pædagogik, skolevæsen og børne- og ungdomspsykologi med samlinger af undervisningsmateriel, elevarbejde m.m. [3].

Men det er værd at huske, at det var Danmarks Lærerforening, der rejste sagen og gennemførte den, da de andre sov det tilvantes blide søvn.

Danmarks Lærerforenings almindelige skolemøder med tilhørende udstillinger i 1876, 1879 og 1886 bevirkede, at forlagenes interesse vågnede. Bortset fra Johans Kellers billeder især for døvstummeskolen, der kom i 1872, og næppe fandt vej til ret mange landsbyskoler, kom alle de nyere ting efter Århusudstillingen: V. A. Poulsens botaniske vægtavler (1879), Alfred Jacobsens dyrebilleder (1882-93), hans historiske billeder (1886-92), og hans bibelske billeder (ca. 1885). Disse små billeder har de fleste af os både som børn og som lærere set hænge skævt og krumme som gammel ostemad på skolestuens væg. Ja, de hænger der måske endnu nogle steder.

Et ejendommeligt og smukt initiativ må ikke glemmes i dette festskrift. På lærer *M. J. Mathiassens* (1863-1938) tilskyndelse dannedes i 1902 »Danmarks Lærerforenings Bureau for Indsamling og Udsendelse af Undervisningsmidler«. Mathiassen

Også fra udlandet kom mange vægbilleder i disse år, så skolemuseet kunne udgive en vejledning for landsbyskoler med fyldige oplysninger for sogneråd og lærere om, hvad der var af anbefalelsesværdigt i handelen. Denne »Skolestuens Udstyr« kom 1908 og i 3. udgave i 1913.

I Danmarks Lærerforenings festskrift i 1914 skrev Fr.Thomassen om undervisningsmateriellet og endte sin gennemgang af det dengang nye undervisningsmateriel med følgende ord: »Lysbilleder i Undervisningens Tjeneste er det nyeste på dette Omraade«.

Ja, der er jo sket noget siden da: fremragende kort, anskuelsesmateriel til individuel undervisning, film, skoleradio, båndoptagere, skolelæsestuer, (som jo iøvrigt begyndte så småt i 1917) og nu skolefjernsyn. Endog maskiner til programmeret undervisning er man begyndt at eksperimentere med. Og *Danmarks pædagogiske Institut* gør en stor videnskabelig og praktisk-pædagogisk indsats, så troen og skønnet i undervisningens praksis efter-

hånden kan støtte sig til faktisk viden. – Og endelig skoleloven af 1958, § 14, med dens ubetingede krav om frit undervisningsmateriel for alle.

Hvis Emil Sauter nu kunne se en af vore bedst styrede, moderne centralskoler, ville han forbavses over, hvad der er nået, siden han var Danmarks Lærerforenings første formand og den drivende og bærende kraft i foreningens og hans kære skolemuseums bestræbelser for at skaffe godt skole- og undervisningsmateriel i alle landsbyskoler.

-
1. Emil Sauters biografi er skrevet kort af *H. Bahne Jensen* i »Danmarks Lærerforening 1874–1949« (Kbh. 1949) og adskilligt fyldigere i »Folkeskolen« 1937, side 151 og flg. numre af *Johs. Nielsen* i anledning af Statens pædagogiske Studiesamlings 50 års jubilæum.
 2. »Al hans gøren og laden var præget af samvittighedsfuldhed og pligtopfyldelse, af besindighed og overlæg«, som det er blevet sagt om ham.
 3. Mere kan læses i det lille festskrift, studiesamlingen udsendte ved sit 75 års jubilæum i 1962 (og i *Dansk pædagogisk tidsskrift* for samme år).

Christen Dalsgaard: Landsbysnedkeren bringer ligkisten til det døde barn, 1857. Statens Museum for Kunst.

Skoleliv i sorg og glæde

Af førstelærer Johannes Hagemann

» – Sorg og glæde, spaltet som en piges bryst, to, og dog eet, underligt – umuligt at vælge det ene og vrage det andet.«

Knut Becker.

1676 står der på den lille sølvskilling, jeg fandt i min gamle skolelærerhave, da jeg forleden lugede det samme stykke jord, som mine forgængere i umindelige tider har dyrket.

Engang var det landbrugsjord, der skulle yde et tilskud til den yderst beskedne skoleholderløn. Senere var det engang en meget fin have med sirlige gange og sjældne træer til glæde både for skolelæreren og andre. Somme tider har den store have været en tidsrøvende arbejdsbyrde. Stadig ligger haven der, stadig mindes man om slægternes gang. Hvert år finder man et eller andet, så et jyddepotteben, så hestetænder eller et smukt skår. Hvert forår dukker skifertavlestumper frem. Mindelser fra gamle dage.

Nu mønten. Slidt er den, har været det, før den blev tabt. Er det offerskillingen, degnen tabte på hjemvejen fra Hvide-slægtens skønne frådstenskirke? Eller hvem har ejet den? Et barn? Kunne den fortælle! Fortælle om sved og møje, sorger og glæder, bekymringer og forventninger i den lille landsbyskole. Men den tier, og de, som ejede den, er borte. »Et løv, som vinden jager«, synger digteren, »så er vor lod på verdens ø.« – Minder lever. En tid. Så er de borte. De også. Alt kød er hø.

Skolelærerhaven. Vel var præstens have ofte større, men tit var skolelærerens mere personligt præget. Han måtte for det meste selv gøre arbejdet. Bænken tømret sammen af æblegrene, overhængt af rosens gule flor. Æbletræet, hvor læreren havde podet fire slags æbler i den samme stamme. Gravensteneræblerne, hvis smag aldrig overgås af plantageæbler. Linden, havens højeste træ, duften, når den blomstrede, biernes summen. Binettet og den mærkelige pibe, duften af nyudslynget hon-

ning. De gamle krydderurter, lavendlerne til linned, de sjældne stauder, den lille kæmpehøj med hundens grav.

Haven var en lise for sindet, et dejligt eventyr, barndommens paradys. Livets og kundskabens træ, man så dem for sig som de to pæretræer i haven. I pæretræets top læste og drømte man. Nede, bagest i haven byggede man sine huler. Men duftene, farverne, skønheden er, hvad man husker bedst. Og associationerne. Ingen have er som den gamle landsbyskoles have. I det mindste ikke for den, der har levet det meste af sit liv i gamle landsbyskoler. En rigdom i sindet for den gamle lærergeneration. Synd, om en ny lærergeneration står fremmed overfor dette.

Søndagsfreden i den nyrevne skolegård, når duerne fløj ned fra taget og åd af hånden, lige før kirkesangeren i den slidte diplomat drog til sin søndagsgerning i kirken.

Mulleruplæreren Mathiassens kasser med oldsager og mærkelige sten og sager. Skolesamlingens stolthed, den indiske slangedræber, selveste Rikkittikkitavi, som sømanden havde bragt sin barndoms skole. Konkylie, hvis susen gav fantasien spil.

En dag stod man så selv med lærereksamenbeviset. Der gik et år. Fra det huskes, at vi vist var 54, der søgte en måneds vikariat i Gilleleje. Man husker også den sydfynske præst, der spurgte, om man agtede at gifte sig, for i så fald havde ansøgningen ingen interesse. 25 embedsansøgninger på et år. Den 23. gav ansættelse, kaldelse. Man var under 1814-loven. Enelærer i en vestsjællandsk skole. Den lå, synes man, i Sjællands skønneste sogn. Ung var man, men man var skolelæreren.

Tungt var det til tider, så ung man var. Aldrig glemmer man Marie, vejmand Anders Jensens. Flittig og tro havde han jævnet vejene. Nu var de gamle, men han kom og huggede skolelærerens

risbrænde, kom med sin krumme snadde med gummiringen fra sodavandsflasken om spidsen. Gummiringens funktion var bl.a. at forhindre, at piben faldt, når han blundede under avisen efter kaffen. Elskelig var han, og ikke mindre elskelig var hans Marie. Gamle var de, flittige havde de været.

Marie lå i den åbne kiste. Anders vejmand græd utrøsteligt. Kaffebordet ved siden af. Det forventedes, at skolelæreren talte. Ung var han, alt for ung. »Eders hjerter forfærdes ikke ---«. Hestevognsfølget til kirken. Byen fulgte.

Langt var der til præsten. Tre gange ud til hjemmedåb. Kirkesangerstillingen førte adskilligt med sig. Især huskes begravelserne, den unge moder, der døde fra mand og barn; den ønskede dreng, der døde.

Byen var med, når der var fest. Gårdmanden, der bød velkommen til sognet ved den første konfirurationsfest, i en vognport. Festlige bryllupper. Snakken med smeden, Natanael, der var missionsmand, og i hvem der ikke var svig. Bonden, der ytrede sin skepsis ved sognebibliotekets oprettelse, for det ville jo ikke blive udelukkende opbygge-

lige bøger, der kom i det bibliotek. Den samme bonde, som modtog én med ordene: »Vi kan vel ikke glæde os over at have fået en troende lærer til sognet!« Faderen, der ikke ville lade sin søn spille med i »Påskeliljen«, fordi en i stykket sagde, at Jesus var en bedrager. Den to-klassede skoles eneste klasseværelse stop-stuvende fuldt, da vi spillede »Jeppe på bjerget«. Hele huset, lærerlejligheden med, fuldt ved julefesten. Hestevognsudflugterne. Den lille Inger, der sang så skønt.

Oplevelser af en anden karakter, end da man trådte ind som 3-dages vikar i Brønshøj skole, og gardinerne fløj op, kortene ned, mens billederne gyngede på væggen ved hjælp af fiffige snoretræk. Men ofte oplevelser, der modnede.

De smås første skoledag. Lille Jens havde mange gange stået udenfor stakittet ved den grønne skoleplads for at se skolebørnene muntre sig i frikvarteret. Eller han havde set på, når vi gjorde gymnastik på pladsen. Nu var han syv år, stor og stærk. Han kunne let banke sine søskende, de små i hvert fald, og naboens søn, der allerede havde gået i skole et år. Jo, han havde udført mange bedrifter. Men betryggende var det alligevel, at mor gik med

Julius Exner: Et gilde i Hedeboegnen, 1885.

(Statens Museum for Kunst).

ham den første dag i skolen. Da morgensangen var overstået, kom mødre og fædre med op til karaktederet, som skolelæreren hårdnakket kaldte katederet, hvor de små blev skrevet op i en stor bog.

Midt i bibelhistorien kommer lille Jens op og fortæller: »Du kan tro, skolelærer, jeg kan alle bogstaverne, næsten da. Og da jeg var til dyrskue sidste sommers, da fik jeg en stor is.«

»Nå, det var jo morsomt, det må vi høre mere om en anden gang. Men lige nu må du hellere gå ned til din plads, for jeg er jo ved at fortælle.«

»Nå, det synes du«, og Jens begiver sig af sted. Ikke den nærmeste vej, nej en tur langs vinduerne, rundt om alle bordene. Det er rart at få rørt benene lidt.

Vi holdt frikvarter. Da vi skulle ind igen, stod Jens med fingeren i munden ude ved træskohylden i gangen.

»Hvad laver du?«

»Det er bare mit tyggegummi, det sætter jeg her i krogen, så tager jeg det igen, når vi slipper.«

Inden Jens var gået i skole, havde han fortalt naboen, at han nok skulle putte læreren i brændekassen. Den var meget stor. På hjemvejen var naboen der.

»Fik du så puttet ham i brændekassen?«

»Jo, det var sjovt«, sagde Jens.

»Var brændekassen virkelig stor nok?«

»Ja, det var den nu ellers. Men, nej, jeg fik ham nu ikke i. Der var jo ikke låg på. Og så var der ikke noget ved det. Men hvis der kommer en brændekasse med låg på henne i skolen, så skal du bare se!«

Studsning af havens vækster kan sommetider høre til landsbylærerens glæder. Min farfar klippede hæk i sommerferien. Min far klippede hæk i sommerferien. Jeg klipper hæk i sommerferien. I »Filosoffens breve omfattende recensioner, tvangstanker og kværlancer fra den sidste halve snes år, mest angående skolevæsenet på landet og skolelærerens stilling ved samme«^{*)} fortæller Hans Holten Hansen mange karakteristiske småtræk, blandt andet om, at man ved en skolelærerhæk fandt et stort antal tomme flasker af et ikke ganske ukendt format, rent ud sagt: bajerflasker. Skolelærerens årvågne arkæologiske nysgerrighed var vakt, og ved nærmere udforskning af det arkæologiske fund fandt man ud af, at en

tidligere hækkeklipper, vist en skolelærer, hvert år havde brugt honoraret, kr. 6,33, til at købe 19 bajere for. Disse placerede han så efter nøje beregnet afstandsudmåling i grøn, sval skygge under hækken. Når han så under hækkeklippingen nåede til en flaske, tømte han den og smed den tomme flaske ind under hækken til undren for senere tider.

Det vides ikke, om skikken stadig holdes i hævd. 19 kan det ikke blive til, hvis honoraret ikke er forhøjet. Og skole er der ikke mere.

I det hele taget har glæden ved historisk forskning været karakteristisk for mange skolelærerhjem. Hvem af den ældre lærergeneration husker ikke de føromtalte Mathiassen, Mullerup's kasser, der kom overalt i landet?

Hvor megen glæde har landsbylærere ikke haft af hjemstavnstoffet, der så ofte kan benyttes til at levendegøre historieundervisningen. Man husker gysset fra sin barndom, når gamle folk fortalte om det frygtelige uhyre Amlebjergkatten. –

Anekdoten fortæller, at kong Christian den Fjerde under Kalmar-krigen fik skudt sin hest bort under sig. Da sagde en dansk adelsmand: »Nu giver jeg kongen min hest, fjenden mit liv og Gud min sjæl«. Herremanden ejede Løvenborg tæt herved og ligger begravet i Tølløse kirke. Bare en anekdote, ja vist, men af indre sandhed.

Blandt adelsmændene, der drog ud efter krigsbytte i toget mod Ditmarsken år 1500, var naboherregården Knabstrup's ejer. Han var blandt dem, som aldrig kom hjem. Schleppegrel red på en knabstruphest. Det ukendte, det nye, knyttes til det kendte, det lokale. Sognets mølle hedder Sct. Peders. Hvorfor? Jo, den har stået på Københavns vold, hvor Sct. Pedersstræde når ud til Vester Voldgade.

En ganske særlig fornøjelse var det for mig i Dansk Folkemindesamlings støvede og overfyldte og inspirerende lokaliteter på Det kongelige Bibliotek at finde sagnet, myten, om smeden i Holmstrup, den Fandens smed:

I mange landsbyer var smeden en person af ganske særlig betydning på mere end een måde, tit var han »klog«, kunne mere end sit fadervor. Han trak tænder ud, ordnede bylder o. m. a.

Der var en smed i Holmstrup, en Fandens dygtig smed, en Fandens smed, thi han havde fået sin dygtighed ved handel om sin sjæl med den onde selv. Det lønner sig ikke at gå på akkord med de onde magter. På et aftalt tegn skulle sme-

* Privattræk, Bjærgsted, Jyderup, 1952.

den give sig i kamp med den onde. Han kunne vinde den kamp, om han kunne komme ridende på en hingst, der aldrig havde båret noget menneske. Og altid havde smeden – til folks forundring – en hingstplag under opvækst. Altid formanede han sin svend til ikke at ride på den, når han vandede den. Gennem årene gik alt godt, svendene red aldrig, når de skulle til gadekæret.

En formiddag trak en svend hingsten derhen, en lille dreng var med. Da den var vandet, spurgte drengen, om han ikke måtte ride på tilbagevejen. »Det kan du vel nok«, svarede svenden. Der skete ikke noget særligt på hjemvejen.

Men samme eftermiddag kom to sorte ravne, som satte sig på smediens øverste halvdør. Svenden jog dem væk, men et øjeblik efter var de der igen. Han kunne ikke få de sorte fugle til at blive borte. Han blev uhyggelig til mode, gik ind og sagde: »Mester, der sidder to sorte fugle på døren, jeg kan ikke få dem væk.« Smeden blev bleg og tavs, da han hørte om ravnene. For det var jo det aftalte tegn på regnskabet's time, tegnet, han havde gruet for gennem mange år. Hvad gavner rigdommen, når man tager skade på sin sjæl? Han sadlede hingsten. Og så afsted, over til Kirkeholmen.

Siden så ingen smeden levende.

Nogle timer senere vendte hingsten skumdækket tilbage. Uden rytter. Resterne af smedens sønderflængede lig fandt man på Kirkeholmen, hvor græsset var nedtrampet som efter en stor kamp.

Færdes du om natten i denne egn, og møder du da en sort pudelhund, skal du ikke ræddes. Det er blot den Fandens smed i Holmstrup, der går igen.

Fredeligt ligger Kirkeholmen der stadig. Hvilke hemmeligheder skjuler sig der? Fundamenter har man fundet derovre. Men hvortil? Ingen ved det. Er nu sådan et gammelt sagn ligeså meningsløst, som Nordens gamle myter tilsyneladende forekommer forfatteren af det pågældende bind i den store nye Danmarks-historie?

Nej, det er simpelthen Faust-sagnet udsat for sjællandske bønder, myten, som den levede i folkemunde for en menneskealder siden. Fuld af visdom, rødder langt tilbage i tiden.

Så kom man hjem til sognet, kunne fortælle for de gamle, hvis kulturelle egenart gik på hæld, så de selv fik munden på gled. Halvtglemte sagn dukkede op i deres erindring. Stoffet og glæden fik man. Til videregivelse i skolen. Stof med poesi og visdom. Glimt fra gammellivet, bro til fortiden, fragt ind i fremtiden.

Tilsvarende stof findes fra hver eneste egn af landet. Den, som søger med flid, han finder.

Historisk interesse fik jeg fra mine fædre, landsby-skolelærerne. Far tog mig med, når Jens Winther, den sære langelandske lærde amatørarkæolog, sommersøndageftermiddage fortalte på Trolde-

bjerg. Han stod i udgravningen af stenalderlandsbyen og fortalte og pegede. Og på Rudkøbing museum hang urokshovedet med hul i panden. Min mor, forskolelærerinden – æret være mindet om forskolelærerinderne, der så forstående, muntert og hjertevarmt tog mod landsbyens børn i gamle dage – der fortalte om sin bedstefars deltagelse i 1864 eller om hendes bedstemors fortælling om spaniolerne på Langeland, der stegte snøge på bakken i Vindeby, hvor solen så smukt som intet andet sted gik ned bag Lindelse Nor. Eller min egen fæmælte farfar, skolelærer på Djursland, hvis far havde været håndværker på valseviden om.

Interessen, mulighederne, voksede vel også ved undervisningen i historie i Svendborg Statsgymnasium, en af de forkætrede »sorte skoler«, som man med glæde tænker tilbage på. Stuckenbergs vers over døren. »Gamle Nielsen«s oldævlstimer, som de med skam at melde blev kaldt. Måske var timerne urolige, men han lærte mig om Odysseen. En af de lærere, man aldrig fik sagt tak. Skoletimerne rakte langt ud i fremtiden. –

Men det var den lille skole, skolen under 1814-loven. Skolen, der kom igang 12 år efter loven. Skoleformen, hvor lærerens personlighed spillede en afgørende rolle for eleverne, for de havde jo kun een eneste lærer. Skoleformen, hvor lærerens forhold til distriktets befolkning var afgørende for hans personlige glæder og sorger. Skoleformen, der kunne præge en egn's befolkning i en generation. På godt eller ondt.

Jeppe Aakjær fortæller i »Arbejdets glæde« om sin første skoledag:

»Læreren tog ham ved hånden og førte ham ind i tobakshavet, der blev endnu tættere derved, at Visti pampred frem med øjnene fulde af tårer. Degnen førte ham hen til en lav bænk med en stor bordskive, der bar mærker af mere end hundrede foldeknive. Lige foran sig havde han en mandshøj bilægger-ovn, der var rustød fra øverst til nederst af drengenes spytt og vinterens snebolde. Gulvet var skident som i et udhus. Både degnen og drengene spyttede uafadeligt ned mellem deres træsko. Væggene var uden andre prydelser end de blækklatter, der havde dannet sig, når ungerne i frikvarteret morede sig med at hive blæk-krukkerne i hovedet på hverandre. Midt for den ene langvæg sad den gamle degn bag sin optælgede pult som et skjærbræt. Over hans hoved lyste verdenskortet i stærkt afblegede farver. Dets ene »halvkugle« havde løsnet sig fra lærredet og hang ned som en las og dasked ham om ørerne, hver gang han rejste sig.«

Malthé Engelsted (1882): Gymnastiktime i en landsbyskole, der løbes under rebet.

(privat eje)

Sådan kunne skoleliv forme sig, men Aakjær fortæller, hvordan der med en ny Kold-inspireret lærer kom en frisk vind ind i skolen, et vejr, der blæste både Balles lærebog og den berygtede tamp ud. Det levende ord holdt sit berusende indtog. Selv om memoirelitteraturen ofte revser den gamle skoles fejl, er det dog ikke ualmindeligt, at forfattere med den største glæde tænker tilbage på deres barndoms fattige skole. Det folkelige røre i forrige århundrede satte sit præg på de små skoler. Frihed blev et hovedord. Og frihed er ikke kaos, men hænger sammen med, hvad Grundtvig sang:

Tvang til tro er snak i tåget,
hjertet værger sig med fynd.
Kun til helved kan der tvinges,
men til himlen må der ringes.

Man viste børnene byoldermandshornet. Ikke på et museum, nej hos sognefogden, hvis far og farfar i samme gård trofast havde vogtet hornet. Bør-

nene kendte sognefogden, og de undrede sig over, at der på hornet var tegn, der mindede om tider, hvor ikke alle kunne skrive. Og hvad skulle hornet bruges til? Hvordan kunne bønderne dog høre, når oldermænd blæste? Et tilknytningspunkt for historieundervisningen.

En dreng harvede en ægformet sten op, tog den med i skole. En stenalderkølle.

Otto, der spurgte, hvorfor krokodillerne dog ikke ville spise Faraos datter, når der var fare for, at de ville spise den lille Moses. Den samme Otto, der fortalte, at han havde lavet en snemand, der var lige så høj som skolekakkellovnen. Så fortalte man Münchhausen. Og Otto sagde, at hans snemand måske kun nåede op til den ring deroppe. Man fortsatte, snemanden blev mindre. Til sidst havde den en for en snemand ret stor, men dog ikke helt usandsynlig, størrelse!

De frivillige herbarier. Nordens myter og sagn, kirkerne, herregårdene, forældreftenerne. Jo for

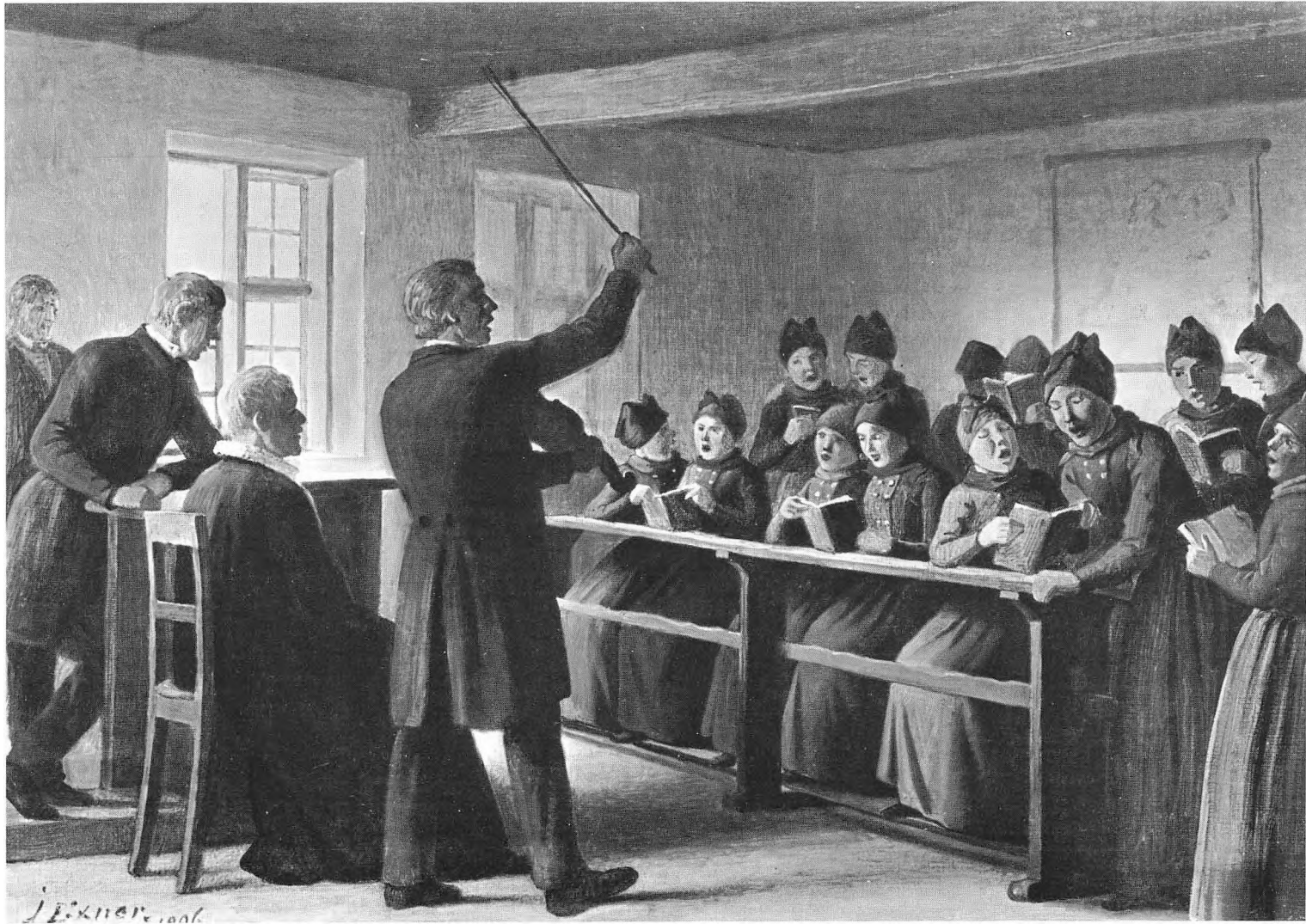
skolelæreren var skolen et glædens hus, han med taknemlighed tænker tilbage på, selv om vi endnu brugte Chr. Hansens regnebog, og man var begyndt med at smide de gamle sandbestrøede spyttebakker ud. Sangaftenerne, bibelhistorien. En lille pige sagde far. Først og fremmest de klare barneøjne, når det lykkedes, når det hændte, at man engang imellem kunne gå ind til sig selv med tanken: I dag gik det godt. Lærerens evne og børnenes trang havde holdt et vellykket stævnemøde.

Gammellivet går i graven. Slægt skal følge slægters gang. Alting har sin tid, så er det borte. Sorger og bekymringer har deres tid, glæden har sin. Anfægtelser får man ikke bugt med. Hverken den radikale tvivl eller problemet: slog du nu til? Skrev du i sand som et barn ved strandbredden. Den næste bølge slettede det skrevne bort. Eller såede du, så det groede både i dit eget og i børnenes sind? Som korn i mulden? Ofte var læreren i den lille skole hårdere tynget af

ansvaret end læreren i den større skole. For han ved, at så mange opgaver var lagt hen til ham og ham alene. Han ved, at hvad han gør og siger, sætter spor, dybe. Han ved det fra sig selv, hvad enten han med bitterhed tænker på sit livs lærere, eller han i taknemlighed mindes dem, som prægede hans eget sind.

Det er i menneskesindet, det foregår. Der står den politiske kamp. Der står kampen for menneskeværd, det vil sige den moralske kamp, kampen for frihed, sandhed og ret, den kamp, som aldrig får ende, men som måske mærkes mere, jo mere ene man står. Og ene stod ofte skolelæreren og hans familie i den lille skole. Også selv om sognets befolkning tilsyneladende tog dem til hjerte, lånte dem en hest, gav dem en høne eller en blodpølse, gav dem del i et rigt menneskeligt fællesskab. Både i sorg og glæde.

Glæderne var de fleste. Taknemligheden over gerningen som en beskeden folkets tjener i den lille skole lever derfor i skolelærerens hjerte.

Julius Exners maleri af en sangprøve i den lille Fanø-skole er et af de få billeder, der eksisterer med visitation som motiv.

(Billedet i privat eje).

Sind og liv bag sangbogen

Af universitetslektor *Karl Clausen*

Skolens og sangens historie

Skal *den danske skoles indre historie* skrives engang i sammenhæng, vil *sanghistorien* utvivlsomt kunne bidrage med livagtige træk fra skolen og folkelivet i hverdag og højtid, magert nok måske for de tidlige perioders vedkommende, langt rigere for den periode på 150 år, der mindes og fejres ved skolejubilæet 1964. Dette forhold har sin simple grund deri, at *kilderne* fra o. 1800 flyder uafbrudt og rigeligt. Man har udforsket *de ydre omstændigheder*, der lagde op til en storstilet reform af monarkiets skolevæsen, og man har jævnført skolens videre udvikling med de skiftende tiders tarv og krav. Vi har kendskab til *den indre side* af de udvortes begivenheder, de filosofisk-pædagogiske idéer, der har besjælet mændene og præget deres skoleværk, tænkere, digtere og statsmænd, pædagoger og administratorer, ledere og lærere i »kaldet«, i dette begrebs uopløselige sammenhæng af embede og ideel forpligtelse, »Berufung« hedder det nok så indtrængende på tysk. Vi har *love* og *anordninger* at henholde os til, grundlæggende skrifter, endeløse polemikker, sager og indgreb. Og vi har *læremidlerne*, der i en ubrudt strøm fra tiden o. 1800 genspejler, hvad der er tænkt og lovfæstet, prøvet og fastholdt, folkeskolens klassikere: salmebog, katekismus, læsebog, sangbog, regnebog. Vort emne er *sangbogen*, placeret i den almindelige udvikling. Vor tese, at kendskab til sangens funktion i folke- og skolelivet er som at mærke hverdagens jævne puls eller opbruddets raskere og heftigere banken – hvis vi da er så heldige at sætte fingeren på det rette sted.

Det er netop sagen. Vi må kende vor *métier*: udvide vort *kendskab til stoffet*; prøve at spore sangens *indgang i skolen og folkelivet*, i landets forskellige egne og alt som tiderne skifter. Det første synes over-

kommeligt nok; det sidste har noget at gøre med det skjulte Danmark, måske sunket hen i evig glemsel; men måske kun skjult i arkiver, på lofter, i erindringsbøger og breve, i sognebeskrivelser, frasagn og mundtlige traditioner o. lign. – altså til at finde igen og til at sammenføje til træk og billeder. Sanghistorien i almindelighed kan altså siges at have en *dobbelt opgave*: først at indkredse og gennemlyse stoffet, dernæst at spørge, i hvilket omfang, hvor og hvorledes det er blevet brugt – med andre ord en historisk-æstetisk betragtningssmåde og en kulturhistorisk-sociologisk anvendelse af et og samme stofområde. Ikke mindst *folke- og skolesangen* kan høste fordel af det dobbelte synspunkt. Folke- og skolesang er kun i begrænset omfang et selvstændigt stofområde (børnesang, bibelhistorisk sang og folkelig sang), den låner for størstedelen fra salmen, kunstsangen, folkevisen og korsangen – en *brugskunst* i midten, under beskednere rammer, med egen målsætning, men afhængig af kulturlivets vekslende indhold og former, og afhængig af sted og kår og evner hos dem, der forvalter den.

Skolesangens historie – for nu at holde os til jubilæets interessefelt – er ikke skrevet endnu i sammenhæng. Men skolejubilæet lægger op til at fundere over opgavens løsning og spå om resultatets nytte for den almindelige skolehistorie, det indre liv i skolen og forbindelsesvejene til kulturlivet omkring den. Den dobbelte opgave for skolesangens historikere måtte da ligge i *dels* at tilvejebringe *overblik*: en kronologisk fortegnelse over de hundreder af skolesangbøger der findes, at ordne dem efter samhörighed og perioder, at udforske dem tekstligt og musikalsk med henblik på stoffets herkomst og art, at placere dem i forhold til beslægtede officielle kulturytringer i litteratur, musik, forskning, pædagogik; *dels* måtte man spørge efter *virkingen* af de officielle anstrengelser, som f.eks.

forskellen på centrum og periferi, hovedstad og provins, by og land, tradition og mode, træghed og fremdrift, eller sammenstød mellem gammel trosiver (pietisme) og reformvilje (rationalisme), traditionalisme (oplysningstid, og senere: romantik) og nybrud (Grundtvigianisme, og senere: Laubianisme) – og her vil det atter vise sig, at skole- og folkesang går i ét.

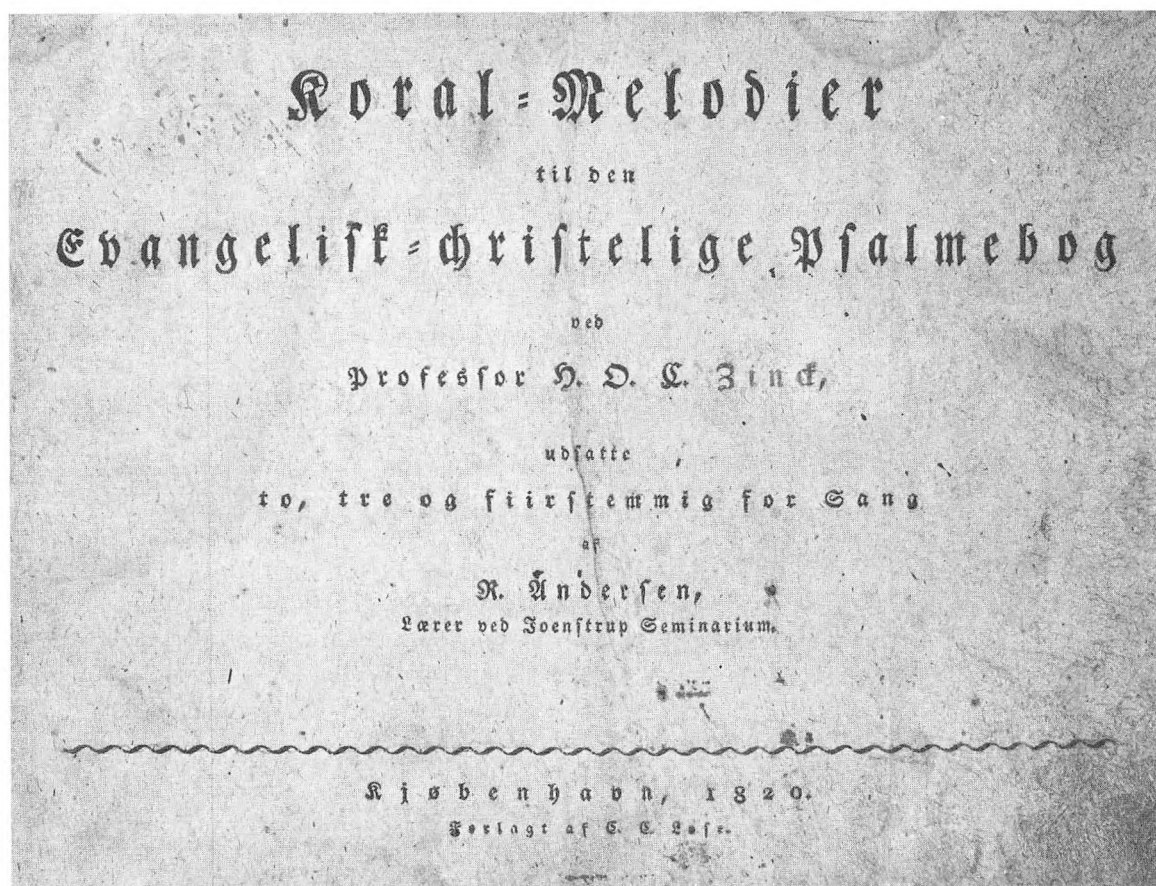
Den første opgave er til at overskue og blive færdig med; den har fundet sine dyrkere i lærerverdenen og blandt yngre musikstuderende. Den anden opgave går mere i det specielle, men kalder ikke just på specialisterne i faget, snarere på de stedkendte, egnshistorikere, eller kulturhistorikere, etnografer, kirkehistorikere. I *samspillet* mellem de to interessefelt, de officielle bestræbelser og de helt eller halvt anonyme tildragelser, ligger et rigt stof til oplysning om livet i skolen, sognet, egnen og folket.

For ikke at blive stikkende i teori og overvejelser vil vi i det følgende skaffe os et overblik over den officielle skolesang for på baggrund heraf at give nogle eksempler på sangens indgang og virkning i folkeliv og skole, med degn og lærer som formidlere i denne mere eller mindre forborgne proces.

Skolesangens faser og læremidler

Til artiklens kort-form må det være tilladt at forenkle og forbigå. Den følgende opdeling af skolesangens historie i faser skal kun tjene som nødtørftig ramme om de eksempler fra sangens trivsel i det »skjulte« Danmark, som skal bringes.

Skolesangens historie fra tiden o. skolelovenes forberedelse til nu kan stort set opdeles i *tre faser*, lad os kalde dem 1) *Oplysningstid* (o. 1790 til hen-

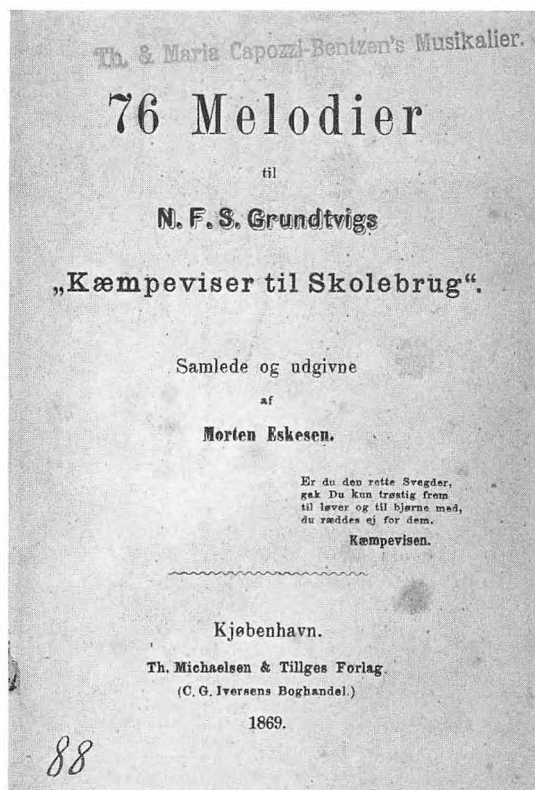
Titelblad til nyudgaven 1820 af Zincks koralbog fra 1801.

Melodierne i Zincks koralbog blev praktisk tilrettelagt for sangundervisningen ved seminarier og i folkeskolen af R. Andersen, Zincks efterfølger ved Jønstруп seminarium.

imod 1850), 2) *Romantik* (o. 1840 til henimod 1920), 3) *Den musikalske reformbevægelse* (o. 1900 og fremefter). Overgangene er gradvise, som det ses, og modsvares af gradvise reformer. Man kunne også sige det sådan, at hver generation/epoke har givet sit tilskud til sangens fornyelse og har revideret traditionen efter behov uden nogensinde helt at fornægte den poetisk eller musikalsk. Deraf følger tillige, at beslægtede anstrengelser og bevægelser i et kortere eller længere tidsrum, det samlede resultat, for den historiske betragtning tager sig ud som karakteriske faser. Vi vil A) befolke hver af dem med nogle få, men samlende og prægende personligheder, B) lade nogle få, men typiske og udbredte sangbøger fortælle om fælles mål og anstrengelser inden for de enkelte faser.

1) Oplysningstiden

A) *J. A. P. Schulz* udarbejdede, til brug for den store skolekommission og med henblik på oprettelsen

Titelblad til Morten Eskesens melodisamling til Grundtvigs folkevise-udgave.

Heftet har en særlig værdi for folkeviseforskningen derved, at en del af melodierne er samlet »lige fra folkemunde«.

af Blaagaard seminarium, i 1790 et manifest om »musikkens virkning på et folks dannelse« og om nødvendigheden af dens placering i seminarie- og skoleundervisningen. Hans tanker videreførtes i teori og praksis af *H. O. C. Zinck*, oplysningstidens sanginspektør af gavn, omend ikke af navn. Zinck er seminariets første sanglærer (Blaagaard og Jonstrup).

B) *Evangelisk-christelig Psalmebog* (1798) med tilhørende koralbog af *Zinck* (1801) har været sangundervisningens centrale læremiddel i oplysningstiden. Om et supplement af verdslige sange vidner talrige forsøg og især *O. D. Lützens Hus- og Skolesangbog* (tekstbog 1818, melodisamling 1819); det ene eksisterende oplag tyder dog ikke på nogen større udbredelse.

2) Romantikken

A) *A. P. Berggreen* forenede i sin personlighed respekten for traditionen (Schulz) og romantikkens landvindinger. Han virkede som sanglærer, organist og samler af folkemelodier og forenede i alle tre egenskaber praksis med publicistisk virksomhed. Som landets første sanginspektør (fra 1859) har han haft mulighed for at nyorientere sangundervisningen, ikke mindst ved seminarierne og de lærde skoler, i romantisk retning. Hans elev, *H. Nutzhorn*, øvede på lignende vis en samlende gerning af romantisk præg, men ved højskolen. *Morten Eskesen* var periodens Folmer Spillemand, der bragte sangens romantiske budskab, gennem kæmpeviser og Grundtvigs sange, til vide kredse, med forkærlighed i Sønderjylland.

B) *Roskilde Konvents Salmebog* (1855) med tilhørende koralbog af *Berggreen* (1853) satte nye normer for kirke og skole, ikke mindst hvad de nykomponerede romanceagtige koralmelodier angår. Med *Bielefeldts koralbog* (1900) til Psalmebog for Kirke og Hjem (1897) fulgtes den romantiske forståelse af kirkesangen op. *Nutzhorn* blev den folkelige sangsførende organisator. Den nuværende *Højskolesangbog* er en efterkommer af hans og hans medarbejders bog fra 1894, der fremtræder som en revision af forudgående tilløb lige fra 1840. På lignende måde samler og sigter han i den tilhørende *Melodibog* fra 1904 det 19. århundredes, romantikkens, folkelige meloditradition. Den videst udbredte af alle sangbøger i slægtledet efter 1864 har dog nok været *Morten Eskesens Nordiske Sange til Brug ved Folkemøder, Skytteforeninger og i Skoler* (1872); en 16. udgave er fra 1900, og ved denne

tid afløses den sikkert i vide kredse af de nye højskolesangbøger, i Sønderjylland af *Den blå Sangbog*. Morten Eskesens praktiske udførelse af folkeviser har været baseret på *N. F. S. Grundtvigs Danske Kæmpeviser til Skole-Brug* (1847), der utvivlsomt også har været benyttet på seminarierne (2. udgave er fra 1875); Eskesen fremhæver lærere og lærerinder som »kæmpevisens venner«. Skolesangens førende vejviser var *A. P. Berggreen*, hvis *Sange til Skolebrug* udkom 1834-76 i 14 hefter. Traditionens vedligeholdelse er der her sørget for ved respektfuld repræsentation især af Schulz. Iøvrigt indeholder hefterne sange af Weyse, samtidige danske og tyske komponister samt danske folkeviser. Berggreen har dermed skabt romantikkens betydeligste skole-sangværk. Talrige andre sangbøger fra 19. årh.'s anden halvdel vidner om den romantiske kunstanskuelser sejrsgang i den danske skole. Fra den grundtvigske front bør endnu nævnes *L. C. Hagens Historiske Salmer og Rim* (1832 og senere) og, ikke mindst, *P. O. Boisens Bibelske og kirkehistoriske Salmer og Sange for Skolen* (1853 og senere), der har været i brug endnu i vort århundrede.

3) Den musikalske reformbevægelse

A) *Th. Laub* er her den førende og prægende personlighed. Hans skabende indsats for kirkesangen er, som bekendt, nøje forbundet med en historisk-kritisk betragtning af kirkesangens tarv, et indtrængende forsøg på en objektiv artsbestemmelse, med fremhævelse af 16. årh.'s evangeliske kirkesang som norm, og med nedvurdering af 19. årh.'s romancetone til kirkebrug – »Laubianisme« i snævrere forstand. Et historisk syn er tillige basis for Laubs folkeviserekonstruktioner og -udsættelser, og indgår – men mindre rigoristisk – i hans betragtning af den folkelige sangs væsen. Ved »Laubianisme« i videre forstand kan vi da forstå den samlede virkning af hans livsværk på kirkesangens, folkevisesyndets og den folkelige sangs område. Faserne i kampen mod eller for Laubs syn og gerning på de forskellige områder kan forbigåes her. I skolen vandt det nye syn på kirke- og folkesang bred tilslutning under *Mogens Wöldikes sanginspektorat* (1926-39), en omvurdering og nyindstilling, der var forberedt af *Thorvald Aagaard* på højskolen, *Oluf Ring* og *J. L. Emborg* i seminariet, *Hakon Andersen* i gymnasieskolen, enkeltstående lærere i by- og landsbyskolen. Det har vejet tungt til, at også *Carl Nielsen* i princippet støttede Laubs synspunkter og i praksis sluttede op om de folke-

lige opgaver. Senere aktivitet på de nævnte felter har ikke rokket ved det Laubske syn på kirkelig og folkelig kvalitet, men i nogen grad modificeret den praktiske virkeliggørelse. Nogen almen principiel fornyelse har næppe fundet sted, det skulle da være med jazzen og de senere års folkloristiske orientering.

B) Periodens læremidler er så velkendte, at en præsentation kan spares. Her skal blot mindes om de forholdsvis få grundlæggende publikationer, der konstituerede et nyt syn på kunst og tradition og dermed også anviste skolesangen nye veje. *Th. Laubs* melodisamling *Dansk Kirkesang* (1918) er resultatet af godt 30 års studier og praktisk sanerende og kompositorisk virksomhed. Daglig praksis har selvfølgelig nødvendiggjort kompromiser, også blandt tilhængerne af den rene kirkestil. Til seminariebrug udkom f.eks. *Wöldikes Melodibog* (1931); også *Den danske Koralsbog 1954* (J.P. Larsen og Wöldike) tager vidtgående hensyn til 19. årh.'s romantik og folkelige tradition. *Folkehøjskolens Melodibog 1922* var resultatet af mangelhåndte tilløb gennem 10-15 år: *Carl Nielsens* og *Laubs* nye folkelige melodistil, den unge *Aagaards* praktiske erfaring med sangen som højskolelærer, yngre højskolelederes (*Johan Borup*, *Bredsdorff*) blik for både tekstlig og musikalsk fornyelse, også ønskeligheden af at få en spillebog m.m. Førsteudgaven (ved *Laub*, *Carl Nielsen*, *Aagaard*, *Ring*) fremtræder endnu som et overgangsværk, med en lempelig fornyelse; udgaven af 1940 har skærpet kursen. Af sangbøger bør nævnes *Melodier til Sangbogen Danmark* (1924), ved *Carl Nielsen* og *Hakon Andersen*, den første »moderne« prægede samling for skolen.

Sangens veje og virkning

De nedenfor anførte træk har tilknytning til »skolen« og »læreren«, men meddeles uden anden indbyrdes sammenhæng end den gruppevis at høre hjemme i den ene eller anden fase. De fremtræder altså her nærmest som anekdotestof. Først i en bredere kultur- eller skolehistorisk fremstilling vil de samme træk kunne gøre nytte som dokumentarmateriale for beskrivelse af almene tilstande eller tidstypiske bevægelser.

I mere end hundrede år var sangen det eneste musikke indslag i landsbyskolen. Både den intense hengivelse i musikken og et uimodståeligt skælmeri lyser ud af Exners dejlige billede af en sangtime i en Fanø-skole. Maleriet er et talende vidnesbyrd om inventarets og undervisningsmateriellets standard i den lille landsbyskole på tærskelen til vort århundrede.

1. Fra oplysningstiden

a. *Nytårssang i Ketting*. De sidste 10–20 år har radioen nytårsaften med mellemrum udvidet sit repertoire med en »ny« sang, ukendt af de fleste: *O brødre! timen lyder, den lyder sidste gang* – –. Sangen dvæler ved alt det jordiskes forgængelighed: »Her hilste vi med glæde / det år, som nys forsvandt. / Ak, løsnat er den kæde / som da os sammenbandt.« Trøsten ligger i den vished: »Kun ædel dåd betrygger / mod dødens bitterhed; / i gravens tavse skygger / Algodhed vinker fred.« Eller: »Er vi kun dyden tro, / i livet fryd vi finde / og end i døden ro.« Som man ser, er stemning og tanke helt oplysningstidens. Sangen er digtet i 1784 af J.H. Voss og komponeret samme år af J.A.P. Schulz. Nytårssangen blev hurtigt populær i Nordtyskland og Holsten og dermed, via Kiel, også blandt tyskyndige i København, hvor Schulz tilmed virkede på denne tid. Den norske teolog Claus Pavels oversatte sangen, der af Rahbek publicere-

des i 1792 og i det følgende halvtårhundredes tid ofte optryktes, bl. a. i Lützens Hus- og Skolesangbog. Sangen har utvivlsomt været populær til op mod 1850, men *glemtes* siden – *undtagen i Ketting*, og nogle nabobyer, midt på øen Als. Antagelig har Nytårssangen været sunget der hver nytårsaften siden 1820'erne eller før, på *dansk*, og med Schulz' melodi, let »omsunget« i tidens løb – dog efterhånden uden klar bevidsthed om sangens og skikkens herkomst. Hvordan kunne det gå til? Forklaringen er sikkert den, at et ungt menneske fra Ketting, *Hinrich Peter Klein* (1793–1846), kom på Vesterborg seminarium og der var under påvirkning af P. O. Boisen. Han dimitteredes 1814 og tilhører altså første generation af lærere, oplært i oplysningstidens gavnelystne kristendom. Hos den litterært dannede P. O. Boisen har han sikkert fået smag for gode *sange for almuen* og tilegnet sig den visdom, at sådanne sange og lærerens eksempel kan bidrage til at fremme »dyden« – det

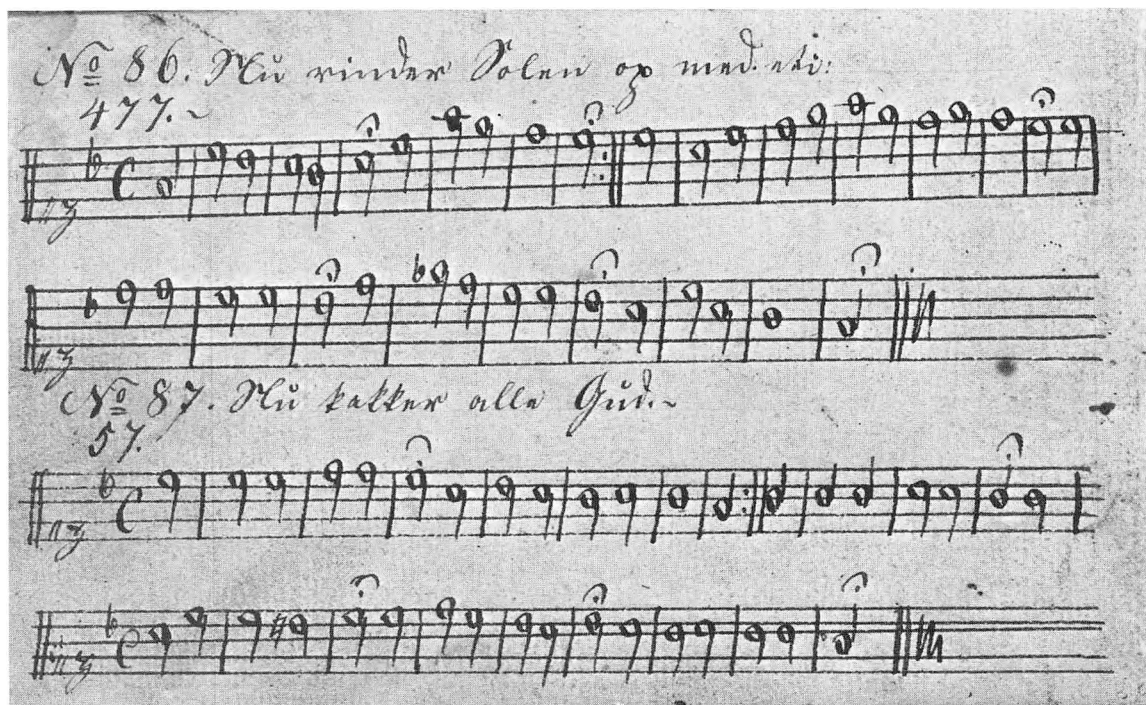
var det, Schulz mente med sit skrift om musik-
kens indflydelse på folkets dannelse.

Klein har utvivlsomt været musikalsk; han efter-
lod sig ved sin død 72 bøger, hvoraf de 6 var sang-
bøger. I Ketting virkede han efter uddannelsen
som lærer og degn. Ved hans død i 1846 må nyt-
årsskikken have været så indarbejdet, at andre
kunne føre den videre, efter 1864 måske tillige
med bevidstheden om at holde fast ved det danske.
b. Degnen fra Varnæs. Et minde om oplysningstidens
og de første seminariers salmesang er efterladt af
en anden slesviger, *Chr. Nielsen Gammelgaard* (1805-
90). Han dimitteredes fra Vesterborg i 1825 og vir-
kede, efter nogle år i Klovtoft, som lærer og degn
i Varnæs fra 1832-1876. Han roses for sin færd i
sognet og fyldte sin plads som degn, ikke p.gr.a.
særlig fremtrædende musikalske gaver, men for
sin kraftige stemmes skyld – kun én gang intone-
rede han forkert, så bønderne måtte tage tonen fra
ham!

Nu er der det særlige ved salmesangen i Varnæs,
at man der til op mod 1900 har holdt fast ved
Ægidius' såkaldte Varnæs-salmebog fra 1717. Kun-
ne det tænkes, at man også havde fastholdt en
ældre, evt. pietistisk præget meloditradition? Det

af Gammelgaard efterladte *håndskrevne nodehefte* med
1-st. koralmelodier røber intet i den retning. Hef-
tet stammer fra Vesterborg-tiden og indeholder
samtlige melodier i *Zincks koraltbog* 1801, og ingen
tilføjelser derudover. Noget kan da tyde på, at
menighedssangen efter Ægidius' salmebog i løbet
af 19. årh. er tillempet den blandt de nye degne
indarbejdede (Zinck'ske) meloditradition til Evan-
gelisk-christelig Psalmebog. Åndshistorisk lidt af
et paradoks, kun ikke i hverdagens historie, hvor
tingene skal klares!

c. Præstevisitats i Rise sogn (Aabenraa amt). Efter besøg
i *Rise skole* 25.2.1846 er følgende noteret: »Singen
Die Melodie: *Paa Gud allene haver jeg sat min Liid.*
Diese Melodie ist schön und ist noch nie früher
hier in Kirche oder Schule gesungen worden«. Notatet kan læses som et vidnesbyrd om, at
Evangelisk-christelig Psalmebog har øvet sin virk-
ning derved, at nye melodier fra Zincks koraltbog
1801 søges lært gennem skolen. Nævnte (ano-
nyme) salme findes tidligere hos Kingo og Pon-
toppidan, men omarbejdet i den evang-krist. fra
1798, og her med ny melodi i den tilhørende ko-
ralbog, sikkert komponeret af Zinck – det må
være den, der er ny på stedet.

En side af Varnæs-degnens melodiaskrift efter Zincks koraltbog 1801. Som dér benyttes c-nøgle; de første 6 toner i »Nu rinder solen op«
(Zincks nye melodi til Kingos morgensang) er: f c b a g a.

Moderato. Side 1. S. Rung.

sempre sotto voce

Mo=ders Navn er en Him=meff Lyd, saa vi = de som Bøl = gen blaa=ner,

Mo=ders Røst er den Spæ = des Fryd, og glæ=der, naar Is = sen graa=ner,

Sødt i Lyft og født i Mod, født i Liv og født i Død,

cresc. *p*

født i Ef = ter = mæ = le.

Første forekomst (1846) af H. Rungs melodi til Grundtvigs »Mødernes navn...«.

Mandskorsatsens toneart, foredragsbetegnelse og rytmiske ejendommelighed er – lidt upædagogisk – bevaret i Trykkefrihedsselskabets folkelige sangbog.

Fra den nærliggende *Brunde skole* meldes samme måned og år, at man har sunget *Aleneste Gud* med melodi af Zinck, ø: efter Zincks koralbog, eller snarere et håndskrevet melodihefte som det før-omtalte. Samme sted har der d. 21.4. året efter været offentlig eksamen, til hvilken lejlighed læreren havde indøvet ellers ukendte melodier, f. eks. *Nu rinder solen op af østerlide*. Sammenhængen er klar nok. Kingo benytter til sin morgensalme en melodi fra 17. årh., som også forudsættes i Pontoppidans salmebog 1740 og findes i Breitendichs tilhørende koralbog 1764. Det må være denne moll-melodi, visitatoren har kendt, og sikkert kan deraf udledes, at det er Pontoppidans salmebog, der har været den officielle i sognet. Salmen genfindes, stærkt bearbejdet, i den evang-krist. 1798 og i Zincks koralbog, men nu med Zincks egen dur-melodi som eneste melodi, så velkendt i dag, men i 1847 en af de »ukendte melodier« i et slesvigsk sogn.

Fra 20.3.1847 lyder det: »war wieder *Singschule* aller Schulen hier. So ist es doch endlich dahin gebracht, nach jahrelangen Anstalten. Nun gilt es noch, einen Sängchor für die Kirche zu bilden«. Der klages lidt over lærernes manglende

interesse; det forekommer visitatoren, »es müsste ihnen eine Freude seyn, dafür zu wirken, dass die werdende Generation einen Choral in der Kirche ordentlich mitsingen könne«. Det udtalte ønske behøver ikke at være andet end almindelig fornuft og sognepolitik. Men man fornemmer en efterklang fra f. eks. *Anordning for Almueskolevæsenet paa Landet i Danmark, 1814*. I 3. kapitels § 19 anbefales det skolelæreren at anbringe så mange børn i koret, som kan rummes der: »og han bør dertil især vælge dem, som have de bedste Stemmer og kunne bedst holde Tonen i Sangen – – paa det at de tidlige kunne vænnes til ordentlig Sang og til Opmærksomhed under Gudstjenesten, til hvilken Ende Skolelæreren Dagen tilforn bør giennemgaae Sangen med Børnene« (citattets sidste halvdel fra instruktionens § 37). Om sangens stilling i skolestuen høres i instruktionens § 15: »Underviisningen om Formiddagen begyndes altid med andægtig Sang og Bøn og endes med en kort Bøn og Vers. Sangene bør vælges med Overlæg og saaledes, at Børnene kunne forstaae dem«.

Med hver lille oplysning fra arkiver og lign. stilles vi over for nye spørgsmål. De tre anførte lokali-

teter kan f.eks. give anledning til at spørge om salmebøgers brug i forskellige egne og til forskellige tider, eller varigheden af f.eks. oplysningens kulturpåvirkning i forskellige egne folkeliv – spørgsmål, hvis besvarelse netop er afhængig af arkivmaterialets fylde og kvalitet.

2. Fra romantikkens tid

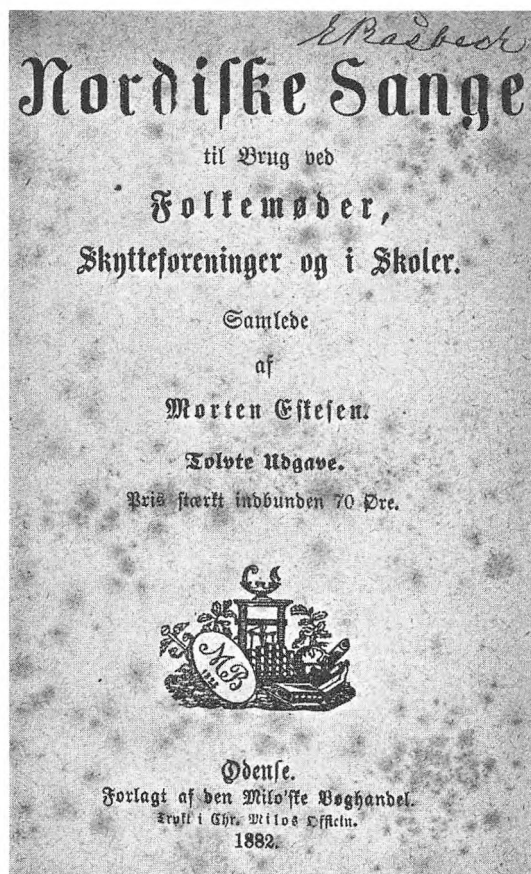
d. *Moders navn er en himmelsk lyd*, 1837 og 1846. Om trent samtidig med at de førnævnte slesvigske degne og præster endnu var fuldt optaget af at realisere den musikalske arv fra oplysningstiden, stemtes sangen i hovedstaden om. Her lod man sig ikke længer nøje med sang om dyd og broderskab; sangen var blevet rigere og dybere i sit udtryk: den romantiske naturlyrik, forestillingen om Nordens Aand, folkevisens genoplivelse blandt de dannede, genopdagelsen af Bellman, fra slutningen af 1830'erne Grundtvigs sange om folkelivet og modersmålet som dets tolk.

Allerede Weyse havde skrevet en smuk melodi til Grundtvigs: *Moders navn* – (1837) og udgivet den 1841 i sin klassiske samling »12 trestemmige Sange til Skolebrug«, der første gang bragte »Natten er så stille« og »Julen har bragt velsignet bud«, der hurtigt slog an ligesåvel som Ingemanns og Weyses fælles Morgen- og aftensange fra 1837 og 38. Men hans melodi til *Moders navn* slog ikke an, eller snarere: tiden for Grundtvigs sang kom først i midten af 40'erne, da den poetiske nationalisme nåede et højdepunkt. Og da blev det *Henrik Rung*, der fandt tonen, som vi elsker den den dag i dag. Men han gav melodien et uløseligt problem med på vejen:

Melodien er ikke komponeret som fællessang, men som 3-st. mandssang, med kunstfærdig ryt-misk udformning af omkvædets sidste halvdel »sødt i eftermælet«, der i korsang er af uforlignelig virkning, men er dømt til at mislykkes under 1-st. fællessang. I praksis har man efterhånden ordnet sig med en amputation. Men første gang melodien trykkes til folkelig brug, findes den endnu i sin originale længde og med samtlige foredragstegn fra den oprindelige kunstsats: *Ny Samling af fædrelandske Sange*, udgivet af Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug, 1846 – altså umiddelbart efter melodians første præsentation i Det skandinaviske Selskab, et arnested for nordiske interesser.

Fornylsen af den danske sang tog fart fra 1840'erne og prægede snart alle sangbøger.

e. *Morten Eskesens Sangbog*. Jeppe Aakjær skriver: »Min Mor var ret sangkjer og havde en ret pæn Stemme. Inden Morten Eskesens Sangbog omkring 1880 besatte Skolen og Hjemmene og tog Luven fra alt andet, var hun Hjemmets Forsanger«. Dette lille træk fra »Markedet og Markedsviser« genspejler et trin i folkelighedens og dermed folkesangens historie i sidste trediedel af 19. årh.: folkelig våggen til selvstændig stillingtagen, og trangen til også i sangen at give udtryk for denne bevidsthed. Hvor kønt skildrer ikke netop Aakjær dette moment i udviklingen. Som tyveårig var han for nogle forvovne politiske foredrags skyld stævnet for retten i Viborg, og er nu sammen med sine kære, men lidt forsagte gamle lærer Niels Jakobsen på vej dertil: »Jeg blev grebet af mit sædvanlige Overmod og stemte i med en Sang af Bj. Bjørnson fra Morten Eskesens Sangbog: »Løft dit Hoved du raske Gut! Jeg sang med lys og gennemtrængende Røst ud i den klare soltindrende Vintermorgen. Bakkerne og de for-

Titelblad til »Morten Eskesens Sangbog«.

Nr. 7. Alene Gud i Himmerig. Joh. Spangenberg. 1748.

1. Alene Gud i Himmerig skal Lov og Pris til... hø... ro! til syndig Jerd han
 Han skatte Al saa v. se. lig, vil Al ting vel ud... fø... re;

send-te Fred, med Vil. be. hag, han skuer ned til hver, som ham vil tæk... kes.

2. Gud, du gav selv dig Fædens Navn, som Børn vi dig tilbede; vi finde Frygt i din Favn, du hvor, naar vi bede; din Vælde vindskæmhet er, Al, hvad du byder, see det skeer; vel os for siddan Herre!

3. O Jesu, Guds eenbaarne Søn, til Frelser os udkaarit, du kom til Adams faldne Kjøn, blev hadet, spottet, saaret; O vor Frelser, sendt fra Gud, annam vor Børn og frø os ud fra hvad os han fordærve!

4. O Helligaand, det er dit Værk, at Sandheds Lys vi finde, i Kamp du gjør den Svage stærk, at han kan Sins vinde; for os ved Tro og Kærlighed til Maalst frem; til Salighed! Bønlig, lønbor os! Amen.
 (Skrækt) K. L. Carus.

»Alene(ste) Gud« i håndskreven koraltog til Roskilde Konvents Salmebog.
 Man bemærker de disciplinerede lige lange noder: den stive koralform, arven fra oplysningstiden (Zinck).

× 7. Al Pris og Lov og Ære.
 (Aleneste Gud udi Himmerig).
 Afdøde Lærer Overgaard, Felding ved Holstebro.

Al Pris og Lov og Ære bør al
 Den Gud, som al le Un der gør, den

God heds Gud og Fa der! os fin de
 Her re Gud, som la der

Trøst i stør ste Nød og gør den su rest

Jam mer sød. O gi ver vor Gud Æ re!

Mel. »Aleneste Gud« i folkelig omsyngning og med Brorson-tekst, gengivet efter M. K. Sands »Melodier til Troens rare Klenodie«, 1911.

Man bemærke bruddet med den stive koralform. Den nye, bevægede fromhedsiver brød sig vej gennem livfulde (ofte banale) folketonen, eller gennem følelsesbårne omtydninger af traditionelle koralmelodier, med »sløjfen« som gennemgående træk.

biglidende lave og snepudrede Bøndergaarde gav Genlyd af min ungdommelige Sang, der fyldte Landskabet, fyldte Vognen, fyldte ogsaa Jakobsens Bryst. Det var jo ham, den rare rødskæggede forsagte Mand her ved min Side, der havde lært mig Sangen.

Uvilkaarlig glemte han sin Ængstelse og gav sig til at skraale med i de høje Toner, og Per Odgaard, der ikke havde Tone skabt i Livet, sad og skratlo, saa vi alle fik Mod og Varme og kom stort oprømte ind i Toget ad Viborg til« (Drengear og Knøseaar, 1929, s. 158).

Den udvikling, Jeppe Aakjær kender af selvoplevelse, er et typisk træk ved 19. årh.'s folkelighed: skridtet fra almuekultur til oplysning, dannelse, demokrati, politisk bevidsthed – alt efter tid og omstændigheder. Bevægelsen i folkelivet modsvares af bevægelse i folkesangen: fra folkeviser og skillingsviser til den »folkelige sang« som udtryk for den aktive holdning ved »Folkemøder, Skytteforeninger og i Skoler«, undertitlen i Morten Eskesens *Nordiske Sange*.

f. Kirke- og forsamlingsang. I løbet af det 19. årh. bliver læreren ogsaa *organist*. Her skal blot meddeles et minde om den flid og kærlighed, hvormed embedet er blevet røgtet: en side (*Alene Gud* –) af en *håndskreven koralbog* til Roskilde Konvents Salmebog fra 1855. Melodierne er taget fra forskellige samlinger og genspejler skik og brug i 60'ernes og 70'ernes officielle kirkesang. Måske samlingen kan føres tilbage til et seminarium?

Men uden for kirkens rammer trivedes en *åndelig visesang*, fortrinsvis til tekster af Brorson, af mere subjektiv art – ofte af tvivlsom kvalitet, men tit nok af en egen medrivende, inderlig-begejstret eller kontemplativ holdning. Sangen har rod i den gudelige lægmandsbevægelse i første halvdel af århundredet, og overtages og videreføres af den ældre Indre Mission. Den vestjyske lærer M.K. Sand har o. 1910 samlet et stort antal af disse melodier, bl. a. *Al pris og lov* med de sving og sløjfer, der hører denne syngemåde til: lærer Overgaard fra Holstebro-kanten gengiver kun melodien, som den almindeligvis har lydt i lægmandskredse. Melodien er en omsyngning af *Aleneste Gud* –. Allerede i det 18. årh.'s pietisme findes lignende melodisløjfer. Går der en skjult vej fra pietismens sang til lægmandsrørets åndelige vise? Vi ved det ikke.

g. *Skolemødet i Aarhus 1887* – det skal der virkelig ikke rippes op i. Men siden der ogsaa her har været

tale om sangen, skal det ikke forbigåes, at C. Skou, Berggreens biograf og provst og sognepræst i Horsens, holdt foredrag om »Sangen som opdragende Magt i Skolen«. Hans konklusion er så almen, at den i en jubilæumsstund nok kan få mangt et hovede til at nikke bifaldende. Det er jo så længe siden, og ikke forpligtende for nogen i dag, at Skou mener: at sangen, »dette herlige Opdragelsesmiddel, langt fra er blevet tilstrækkelig paaagtet, og at det i saagodtsom alle vore Underviisningsanstalter, højere som lavere, gennemgaaende er blevet meget forsømt«.

3. Fra reformbevægelsens første tid

Flertallet af danske lærere har selvoplevede træk at meddele om sangens liv og virkning: om Oluf Ring som vejleder, om sanglærerstævner, om Erling Brahms' morgensang, om korsangens forbløffende vækst, om fællessangens trangere kår, om aktivitets-pædagogik og instrumentarier, om bekymringer for fagets placering, og meget andet. En skønne dag vil alt dette blive beskrevet og fremstå som en epoke. Her blot et enkelt bidrag til denne epokes skjulte sammenhænge.

h. *Johan Borup: Dansk Sangbog 1914*. I trangen til at finde plausible årsager til den folkelige sangs fornyelse i vort årh. standser man gerne op ved Laubs og Carl Niensens *En Snes danske Viser*, 1915 og 17, resultatet af et samarbejde, der indledtes i slutningen af 1914. Og det er jo ogsaa rigtigt – her sker den afgørende vending, med en magtfuld demonstration af, at en ny tone var funden og sat ind i verden.

Virkeligheden omkring fornyelsen er dog mere nuanceret. Her må navnlig peges på *Johan Borup* og hans *Dansk Sangbog* fra 1914, der er et pionerarbejde for nyorientering inden for samtidens *sanglyrik*: Bjørnson, Aakjær, L.C. Nielsen, Drachmann, Skjoldborg, Andersen Nexø, Hoffmann, Holstein, Johs. V. Jensen, Johs. Jørgensen, Thøger Larsen, Rørdam m. fl. – altså et betydeligt moderne islæt i forhold til bogens samlede 244 sange. Men ogsaa *musikalsk* repræsenterer bogen en gennemgribende fornyelse, begribeligvis især i kraft af de nye melodier til de nye tekster. Der har bestået et livligt og venskabeligt samkvem mellem Johan Borup og Carl Nielsen omkring spørgsmålet om folkesangens tekstlig-musikalske fornyelse, formentlig i årene forud for tekstbogens fremkomst november 1914. *Melodiangivelserne* heri vidner om den musikalske aktivitet, der i forbindelse med

Borups højskole er udfoldet af *Carl Nielsen og elevkredsen* omkring ham: Schierbeck, Aagaard, Hellmuth, Bangert, Riis-Magnussen, S.Godske-Nielsen, Ove Scavenius, Nancy Dalberg. Men disse melodier udkom ikke før i 1916 som *Carl Nielsens Melodibog til Johan Borups Sangbog*, altså på et tidspunkt, da samarbejdet Carl Nielsen-Laub havde manifesteret sig såvel ved en mindeværdig koncert som ved det første hefte med viser (1915), velegnet til at fordunkle, hvad der forud var sket. Men af førnævnte melodiangivelser fremgår det, at i alle tilfælde 6 af de Carl Nielsen-melodier, der publiceredes i *En Snes danske Viser 1915 og 17*, er komponeret til Borups Sangbog, altså før samarbejdet Laub-Carl Nielsen blev indledt i november 1914.

I sig selv er dette moment om prioritet ikke så vidtrækkende endda, eftersom historiens domstol jo forlængst har sørget for de rette proportioner omkring den kendsgerning, at tonen i den folkelige sang stemtes om i løbet af forbavsende kort tid. Men samme moment er egnet til at vise, at den Laub-Carl Nielsen'ske dåd faldt som svar på en udbredt forventning blandt dem, der havde hu for sangen – reformivrige højskolefolk, snart også skolens folk.

Henvisninger

Afsnit II: Findesteder for skolesangbøger er især Det kgl. Bibliotek, Universitetsbiblioteket (overskueligt katalogiseret og opstillet), Statens pædagogiske Studiesamling (fyldig og lettilgængelig), Statsbiblioteket og – i en nærmere fremtid – Sanghistorisk Arkiv i Aarhus.

Afsnit IIIa: jf. *En Sang og dens skæbne på Als* (Sønderjydsk Månedsskrift 1963 nr. 3).

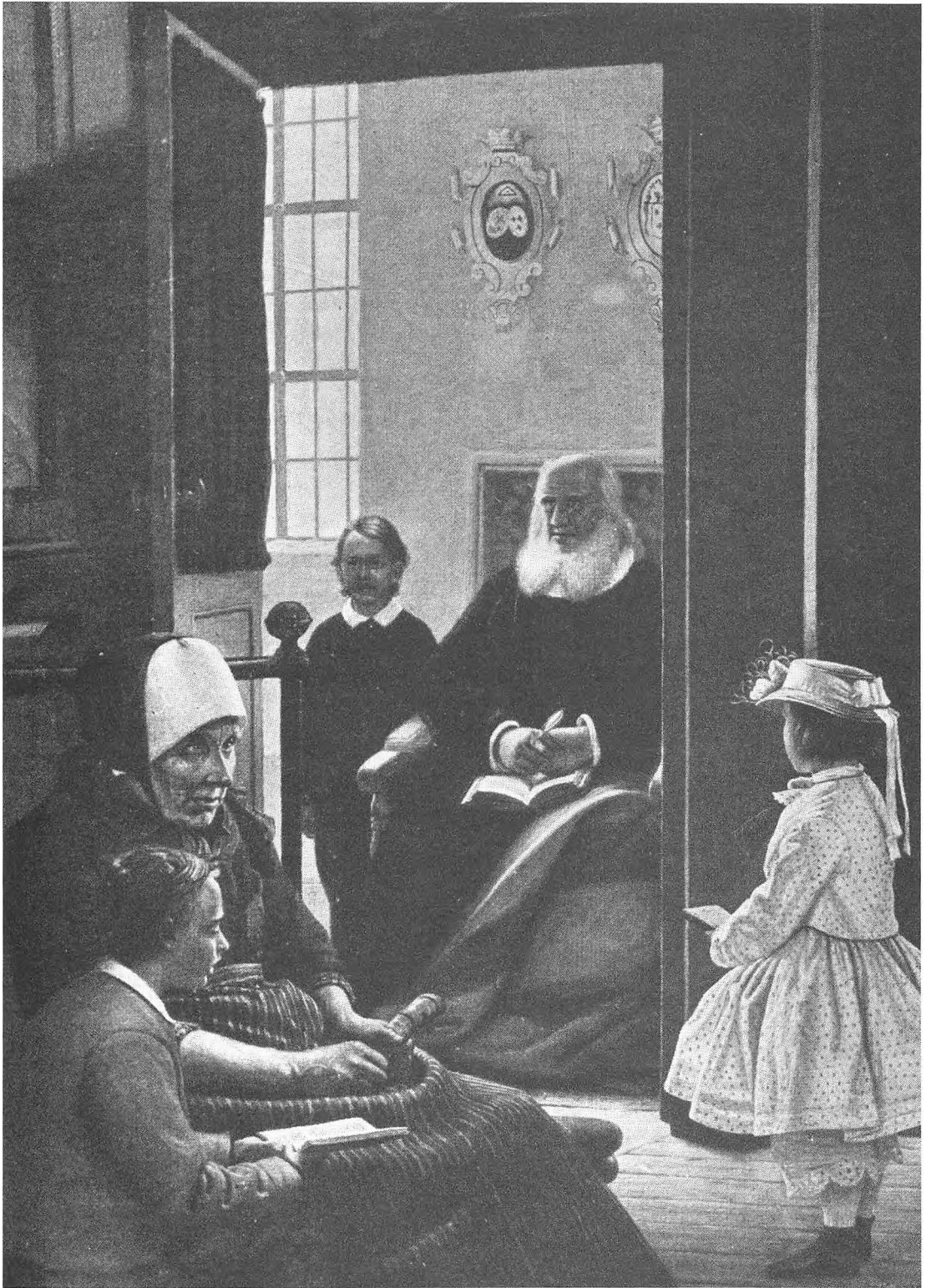
Afsnit IIIb: Degn Gammelgaards sønnesøn, overlærer A.C. Gammelgaard i Barsmark, ejer omtalte koral-hefte.

Afsnit IIIc: De tyske citater stammer fra Rise præstearkiv (Landsarkivet i Aabenraa) og er venligst tilstillet mig af lektor Gottlieb Japsen, Aabenraa.

Afsnit IIIe og h: jf. Karl Clausen: *Dansk folkesang gennem 150 år* (1958).

Afsnit IIIf: jf. Karl Clausen: *Folkelig Brorson-sang* (1961) samt M.K.Sand: *Melodier til Troens rare Klenodie eller Brorsons Salmebog* (1911).

Afsnit IIIg: jf. C.Skou: *Sangen som opdragende Magt i Folkeskolen* (Aarhus 1887).

Chr. Dalsgaard: Grundtvig lytter til salmesangen i Vartov kirke.

Habbe: reservesoldater på march.

(Frederiksborgmuseet).

Grotid og kamptid

Af redaktør, overlærer *Albert Johansen*

Glimt fra gamle lærerblade

Dukker man ned i de gamle lærerblade, fængsles man af den særlige kolorit, det antikverede altid antager for en avanceret generation. Stoffet tager karakter af betroelser fra gamle gemmer, det ideelt ophøjede og det grotesk lave i en mærkelig blanding og i rigt varierede stilformer – ofte i det naivt troskyldiges klædebon, men også undertiden sofistisk udpenslet eller med agitatorisk kraft udsat for basun. At fordybe sig i de gamle skolebladets årgange er som at gå gennem en skov, hvor der ikke er mange bandede stier, og hvor det blå himmelhælv kun sjældent lader sig til syne. Men vandringen lønner sig. Efterhånden fornemmer man skolens pulsslag, både den i hverdagen under de ringe kår og den i brydningstiderne, hvor spændingen mellem gammelt og nyt udlader sig.

Gennem lærerbladene får skolelovgivningen, forordninger og cirkulærer kød og blod, og læreren får mæle ikke blot for sine tanker, men også for det, han føler i sit sind og sin krop.

I tilgift modtager man under vandringen en levende fornemmelse af, hvor stærkt skolen har været placeret i vort folkelige liv. Glimtvis afspejler skolebladene almuens tanke- og levesæt. Man mærker skæbnefællesskabet mellem skole og befolkning, og man får et indtryk af, hvordan åndelige rørelser forplanter sig til skolens verden.

Skolebladenes prisme giver det klareste spektrum i historisk bevægede tider. Derfor lægger vi et snit gennem de mest markante lærerblade omkring otte og fyrre, fire og tres og firserne – tidsafsnit i forrige århundrede, hvor folkeånden rørte sig kraftigt, og det halve sekel, hvor skolens hamskifte fra almueskole til folkeskole fandt sted.

Fra 1848–1850

Årene 1848–50 er i det danske folks historie som et langt, lykkeligt åndedrag. Der er søndagsstemning over perioden, forevigtet i Bissens »Landsoldaten« med sin udsprungne bøgegren – det folkelige danske forårssymbol – og i digterens bevingede: »lyksalig, den, der med sit land en sådan stund har levet«. Hvad en nøgtern historiker end mener om begivenhederne omkring 48, så er det en af de mest storladne følelsesudbrud i vort folks historie, en løftelse af folkesjælen, der lader sig mægtigt til syne i digtning og malerkunst, og hvis magt over sindene en menneskealder senere aflæses i alle betydelige erindringsbøger af forfattere, som trådte deres børnesko i det bevægede åremål.

Det, der skete i 48, var virkeliggørelsen af de tanker om national genopvækkelse, der var fost-

ret og næret af Ingemanns og Grundtvigs historiske digtning. Der er strejf af folkelig realisme i epoken, men nok så megen romantik. Den fri forfatning dalede som en stor og ufortjent gave ned i det danske folks skød. Den udløste hos de fleste forventningen om et øjeblikkelig nyskabt samfund. Tanken om en langsom modningsproces gennem grå hverdagsår med bitre kampe og skuffelser, inden friheden var blevet en naturlig del af folkets liv, lå langt bagom morgenrøden. Den vakte nationale bevidsthed, der i årene efter, næret af en opstemt skandinavisme, antog mytedannende karakter omkring Holger Danske, Thyras Vold og de uovervindelige danske jens'er, mødte sin hverdag i Dannevirkenatten 1864.

Ånden fra 48 er også et om end beskedent så dog farverigt indslag i de skoleblade, vi beskæftiger os med. Epoken indledes med den sarkofaglig-

nende forside af *Månedsskrift for Almueskolelærere* med den svulstige avertering af Kristian den Ottendes hedengang og proklamationen af Frederik den Syvendes tronbestigelse. Under overskriften *Dagens Historie* følges i hele perioden krigens forløb med dvælen ved de dramatiske episoder. Den offervilje, der besjælede alle danske, får et ved sin beskedenhed gribende udtryk i følgende note:

»De fattige seminarister på Snedsted seminarium, som næsten alle må låne alt, hvad de skulle bruge i den tid, de ere der, have skudt sammen omtrent 150 rd., som de agte at indbetale på Thisted amtsstue og tilbyde kongen til landets forsvar«.

Frederik den Syvende indtager også i lærerbladene straks den pladssom folkeligtsamlingsmærke, han bevarede til sin død.

I tale og resolutioner møder vi hans kongeorde som en effektiv understregning af martsdagens alvor og dramatik – således efter modtagelsen af den holstenske deputation:

Kongens hilsen til Københavns Indvaanere.

For to dage siden takkede I Os jublende, fordi Vi havde forekommet Eders Ønsker. Nu takke Vi Eder for den Ro og Orden, I have vedligeholdt i disse Dage. De slesvig-holstenske Afsendinge have Vi svaret, at Vi hverken have Magt eller Villie til at lade Slesvig gaa ind i det tyske Forbund eller adskilles fra Vort elskede Fædreland, men at tvertimod Danmark og Slesvig skulle samles under en fri Forfatning med så stor som mulig provindsiel Selvstændighed for Slesvig, og at Holsten derimod, som tysk Forbundsstat, skal have sin egen fri Forfatning. Vi have nu saaledes gjort de Indrømmelser, Vi kunne, modtages ikke Vort Tilbud, skulle Vi med vort hele danske Folk hævde Danmarks Værdighed. De slesvig-holstenske Afsendingers Sikkerhed betro Vi Vort Danske Folks Ære.

Kristiansborg Slot, den 24. Marts 1848.

Frederik R.

De slesvig-holstenske oprøre får det glatte lag. Især gløder harmen over det militære kup, der bragte fæstningen Rendsborg i oprørernes hænder. Med afsky berettes om den forrædderiske prins' indtog og det løgnagtige påfund om kongen i den københavnske pøbels vold, der spillede ham fæstningen i hænde. De officerer, der svigtede deres faneed og gik over på oprørernes parti, nævnes ved navn.

Vi skal ikke fortælle historie her. Lad Frederik den Syvende få det sidste ord med tre opråb:

SOLDATER

Hele det danske Folks Øje er henvendt paa Eder. Et skjønt Hverv er Eder overdraget: at kjæmpe for den retfærdige

Sag. Eders Konge er overbevist om, at denne Følelse besjæler Eder alle. Saa antager da Eders Konges Løsen:

MED GUD, FOR KONGE OG FØDELAND

SLESVIGERE

I et alvorstfuldt Øjeblik henvender Eders Konge sig til Eder.

For faa Maaneder siden besteg jeg mine Fædres Trone, stolt ved den Tanke, af fri Villie, i Orden og Fred at skjænke hele mit Folk en fri Forfatning.

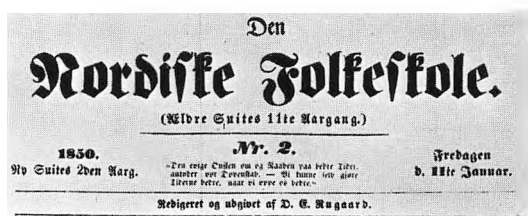
Omtaler den fri forfatning, der er lovet Holsten, tilsiger Slesvig en fri forfatning sammen med Danmark, og slutter: Eders Konge kalder Eder, for ad Lovlighedens og Ærens Vej at føre Eder til Ære og Frihed. I ville følge Pligtens og Frihedens Røst. Med hele Danmarks Kraft vil jeg snart staa Eder bi og se Eder Aasyn til Aasyn.

HOLSTENERE

I have dybt bedrøvet mig. I Aarhundreder har Oprør og Utroskab været ubekendt i mine Riger og Lande. I have plantet Oprørsfanen.

Kongen gentager sit tilbud til Holsten og udtrykker håbet om, at Holstenerne vil vende om til »Fredens og Frihedens Velsignelser« – dog med den manende tilføjelse: »Snart vil jeg staa ved Kongerigets Grænser. Send mig et Budskab om Fred og Underkastelse, og hvad jeg har lovet, staaer ved fuld Kraft«.

Det altoverskyggende emne i skolebladene fra 1848 og et stykke op i halvtredserne – det emne, der tages op i den største forventning, mobiliserer den største aktivitet og afføder den dybeste skuffelse med de voldsomste og mest bitre kommentarer i sit kølvand – er ønsket om en gennemgribende skolereform.

Baggrunden for ønsket er både åndeligt og materielt betonet. Martsdagens frihedsrus tænder hos skolens folk håbet om, at snærende bånd nu vil blive løst. Der er hvælv et ny portal over skole og oplysningsarbejde. Aspektet er forjættende, men det afslører også misforholdet mellem vilkår og muligheder.

Det er ikke så mærkeligt, at tvang og frihed i skolesyn og undervisning med mulkeringssystem og Balles lærebog som symboler bliver den hovedakse, hvorom ide-debatten drejer sig, og at det gejstlige tilsyn og de tyngende gejstlige embedspligter nu føles dobbelt knugende og nedværdigende. Skolevæsenets materielle tilstand, dårlige skolebygninger, kun det allermest primitive og nødtørftige undervisningsmateriale, alt for store børnetal for den enkelte lærer og stærkt divergerende lønvilkår, der kun for et fåtal af embederne nåede op på det i 1814 anordnede, og som yderligere blev beskåret ved trykkende pensionsforpligtelser – gav sandelig heller ikke håb om at kunne leve op til det nyfødte folkestyres forpligtelser.

En statistik fra 1850, gengivet i den Nordiske Fokeskole oplyser, at der i landsbyskolerne var 161321 børn med 2453 lærere – heraf 405 ukvalificerede. Det giver meget nær op mod 80 børn i gennemsnit for hver uddannet lærer. Om lønvilkårene fortæller en opgørelse i samme blad over indtægter for lærere ved mindre skoler i Haderslev amt. Her er penge og naturalieløn i gennemsnit udregnet til 59 rd, og bladet kommenterer:

»Det er i 365 dage ca. 7½ sk daglig. Hvilken ringeste embedsmand i staten affindes med en sådan løn. En simpel daglejer får 12–16 sk på egen kost«.

En adresse til kultusministeren – D. G. Monrad – samler reformønskerne i følgende hovedpunkter:

- Pædagogisk overstyreelse af landets skolevæsen.
- Reorganisation af seminarievæsenet.
- Flere skolelokaler.
- Oprettelse af aftenskoler.
- Læreren medbestemmende i skolens administration.
- Større metodefrihed.
- Fritagelse for gejstlige embedspligter.
- Koncentration af kaldsretten.
- Bedre løn og pensionsvilkår.

Petitioner fra lærere landet over samles i et bønsskrift med over tusind underskrifter, der overrækkes kong Frederik den Syvende. Kongen svarede deputationen, at han vidste, at skolelærernes kår var dårlige. Det havde hans højsalige fader gjort ham opmærksom på, og det havde han selv som kronprins forvisset sig om. Det skulle derfor være en af hans kjæreste regeringspligter at drage omsorg for, at skolelærernes kår kunne blive forbedret.

Kulturministeren gav ikke store løfter. Han var ikke interesseret i, at lærerne fik indflydelse på skolens administration, dertil var de for meget part i sagen. En generel lønforhøjelse så han ikke udvej for; men man kunne overveje at øge embedernes jordtilliggende.

I slutningen af 48 måtte Monrad vige pladsen for J. N. Madvig. Det slesvig-holstenske oprør levnedde ikke de ledende megen tid til at tænke i almueskolereformers bane. Madvig blev desuden stærkt engageret i grundlovsforhandlingerne og i et reformforslag vedrørende de lærde skoler, hvis problemer han af hjertet og ihvertfald af erfaring var mere fortrolig med. Men almueskolens lærere har endnu ikke opgivet håbet. Gennem ildnende indlæg i skolebladene og drøftelser af reformforslagets centrale afsnit på en række store skolemøder holdes kultusministeren til ilden.

I 1850 gik Madvig i aktion. Men det blev ikke det ventede genskær af otte og fyrres forjættende martssol, der oplyste den mørke almueskolehimmel. Madvig fremlagde ikke noget skoleprogram. Han mødte med en ubetydelig detailæn-

dring, idet han stillede forslag om degnepensionens ophævelse – en dråbe i havet, set mod de store forventningers baggrund. Selvfølgelig brød et ve-råb ud i lærerstanden. *Den nordiske folkeskole* tømmer sine vredes skåler over Madvigs hoved i en redaktionel artikel, hvori det blandt andet hedder

Det er ikke ved nogle enkelte rigsdaler, skolelærernes kår forbedres, og skolens tilstand forandres. Man skulle tro ham svanger med planer til en hel reorganisation af skolevæsenet, der ofte af ham er blevet påvist og erkendt som en trængende nødvendighed. Ser han ikke dette, må man i skolens og den sande oplysningens interesse ønske, at han jo før jo hellere fratræder den ophøjede og ansvarsfulde post, han nu beklæder.

Endnu hårdere lyder tonerne i indsendte bidrag, som i dette indlæg, der fremkommer under overskriften: Et brev fra det østlige Jylland: Madvig og Monrad synes slet ikke at have afvejet fra kancelliets fodspor. De have været som levende døde, kun ventende på begravelsestiden. Gave de noget livstegn fra sig, synes det snarere at være i despotiets end i humanitetens ånd. Det er, som vare de hjemfaldne tilintetgørelsen i samme øjeblik, de modtog portefeuillen.

Også i rigsdagen må Madvig stå for skud. De alenlange, næsten stenografisk nøjagtige referater af forhandlingerne registrerer angrebene. Han må putte adskillige ironiske kommentarer i sin lomme i anledning af degnepensionens latterlige dimensioner, som f.eks. denne fra politikeren og skolemanden C. F. Frølund:

Forslaget tyder på et velvilligt sind overfor almueskolelærerne, og det er dog noget, som i enhver henseende fortjener påskønnelse, thi når en mand er fattig, så kan han ikke yde store gaver. Jeg vil ønske kultusministeren nogen større rigdom for eftertiden. Forøvrigt er det jo da heller ikke så ganske lidt. Det er blevet sagt, at det var usselt, men jeg vil gøre Dem mine herrer opmærksom på, at det dog mange steder kan beløbe sig til næsten $\frac{1}{2}$ skilling om dagen; det er for en almueskolelærer slet ikke så ringe. Undertiden kan det løbe op til en skilling, og ganske få steder måske til 3–4 skilling; det er nu en betydelig sum. Skolelærerne kunne måske derved samle sig så meget, at de kunne få råd til at anskaffe sig de støvler, som de slide for at bære præsternes breve omkring«.

N. F. S. Grundtvig kan ikke deltage i den almindelige snak om de økonomiske kårs forbedring for skolelærerstanden som det vigtigste, hvoraf alt andet godt vil flyde. For ham var det vigtigere at få besvaret det spørgsmål:

»i hvad forhold den nuværende almueskole og dens lærere står til den almindelige oplysning, som de skulle fremme, og først når vi komme på det rene med, at de står på det punkt, at de kunne virkelig fremme den almindelige oplysning, som folket trænger til, da først kan der være tale om at give dem den dertil svarende stilling«.

Madvig anerkendte i sin svartale trangen til reformer, men var af den overbevisning, at de åndelige forhold først måtte afklares. Han henviste til de vanskelige krigsår, der også pålagde økonomisk resignation, og undskyldte sig med, at det på grund af travlhed havde været ham umuligt at få overblik over almueskolevæsenets tilstand, som han ikke kendte indefra. Til slut fremsatte han en betragtning over kultusministerens særlige dilemma – en betragtning, der må siges at have evig og almen gyldighed:

»Intet ministerium er vanskeligere stillet end et kultusministerium, thi der er intet andet ministerium, der som det kommer i konflikt med fordomme og skal handle og gøre sine beregninger med størrelser, der er såre vanskelige at behandle og beregne. Kultusministeren har ikke alene den øjeblikkelige stemning at kæmpe med, men resultaterne af foranstaltningerne – gavnlige eller skadelige – er såre usikre«.

Kort før årsskiftet 1852 trådte Madvig tilbage som minister, og dermed slukkedes håbet om en skole-reform i denne omgang. Bitterheden finder de skarpeste udtryk i en redaktionel nytårsartikel i *Den nordiske Folkeskole* og i en lang række satiriske indlæg, formet som en samtale mellem en lærer og hans nabo, der ligeså betænkelig, som når det drejer sig om at lægge et kuld grise til, funderer over, om det kan betale sig at lade sønnen læse til lærer. Læreren får afløb for sin galde gennem denne direkte erhvervsvejledning. Lærerne er bestandig blevet smurt om munden med tålmodighedssalve, klager han og fortsætter:

»Kan man kalde det at forbedre en mands stilling at eftergive ham nogle latinske skillinger, hvormed han min sjæl ikke engang kan anskaffe sig et par fiddelæders støvle-fodder«.

Redaktionelt følges klager over lærernes dårlige økonomiske position op i de skarpeste vendinger: Hvis det ikke var ondskabsfuldt, måtte man næsten ønske at afskaffe seminarierne og at indsætte i skolelærerembederne udskrivningspligtige skomagere og skrædere, brødløse vævere eller invalide underofficerer og herskabstjenere som forhen. For dem var omgangsbordet, som det endnu består i adskillige egne af Jylland, for dem var postdrager-byrden og meget andet intet usædvanligt, intet trykkende, for dem var skolelønnen – om end nok så ringe – et forønsket tilskud til de indkomster, som deres håndværk eller skriverforretning afkastede.

Først i 1856 kom der med Hall som kultusminister og D. G. Monrad i det nyoprettede embede som overskoleledelse lovbestemmelser, der i nogen grad imødekom enkelte af lærernes ønsker. Men inden det skete, havde skuffelsen og harmen givet sig så stærke udslag, at man i 1854 i *Den nor-*

diske Folkeskole finder en indsendt artikel, der opfordrer til at tage det spørgsmål op, hvorledes »massen af lærerstanden kan sættes i stand til at realisere ideen om udvandring til Amerika«.

Der opstilles en konkret udvandringsplan og foreslås åbnet en subscriptions mellem skolelærerne til understøttelse for trængende medbrødre og deres familier, som gjerne ville udvandre, men savne midlerne dertil.

Det gik dog her som med en anden drøm om »Flugten til Amerika« – de druknede deres sorg og fandt deres trøst på bunden af sagosuppen« – selvom der ikke var nær så mange rosiner og svedsker i 1856 loven, som man havde drømt om.

*

Skolereformdebatten opluger ikke fuldstændig bladets spalter. Den lærebogsbundne religionsundervisnings indflydelse på kristenlivets tilstand drøftes, og der udveksles håb om en afløser for Balles lærebog.

Den tvungne skolegang og det gejstlige tilsyn er også i søgelyset. Skolen må blive folkelig. Det kan kun ske, hvis hjem og skole forener sig:

»Derfor tage forældrene barnet ved den ene hånd, og lærerne tage det ved den anden hånd for at lede det frem til at blive en oplyst, dygtig, nyttig og lykkelig verdensborger og en salig himmelborger«.

Tanken om et pædagogisk tilsyn får næring, og der klages over svigtende samarbejde mellem præst og lærer, ikke mindst i det folkelige oplysningsarbejde. Det ene lys må tænde det andet – hedder det i et indlæg – præsten skal ikke blot være »Vægter på Zions mur«.

Også problemet ukvalificeret arbejdskraft møder os. »Flere landsbylærere« spørger i et indlæg præsten i Nr. Sundby, om det er rigtigt, at byens nattevægter er konstitueret som andenlærer i sognet. Præsten svarer hertil, at vægter Niels Kristensen med gode anbefalinger for skolehold andetsteds fra er antaget som vikar og underviser 2 timer daglig i Sundby skoles nederste klasse. Og han slutter arrogant: »om man på grund heraf kan anse Niels Kristensen som konstitueret i den vakante anden-lærer post overlader jeg til »Flere landsbylærere selv at afgøre«.

Metodiske emner er et fattigt kapitel. Den enlige svale er en række fortløbende artikler om metodisk undervisning i brøkregning. Stoffet er fra en prøve på en regnebog, der agtes udgivet, og dets tilstedeværelse må antagelig tilskrives messefald på redaktionen.

Derimod mærkes åndens vingesus i en artikel af den omvandrede folkevækker, politiker og skolelærer *Rasmus Sørensen*, et grundvigsk inspireret, fremsynet indlæg, hvori han tilskynder lærerne til at gå i gang med et oplysningsarbejde i bondestanden. Han vil have bonden bibragt $\frac{1}{20}$ jura og $\frac{19}{20}$ humanistisk oplysning, så bonden kan feje for sin egen dør, sætte reaktionære embedsmænd på plads og udvikles til et ædelt tænkende, kristelig sindet menneske og statsborger i alle forhold. Rasmus Sørensen nærer ikke tvivl om et sådant oplysningsværks betydning, og han er overbevist om, at en lærerindsats på denne front vil gavne standen mere end mange petitioner og reformkrav, for han slutter:

»Når det sker, så vil også skolelærernes stilling og vigtige arbejde blive påskønnet, så der ikke behøves flere petitioner om deres kårs forbedring, skønt det er ret gjort, at de indgaves og end indgives«.

Det er som i fyrererne debatten om religionsundervisningen – den levende, fortællende undervisning kontra den dogmatiske, lærebogsbundne, men i en mere tilspidset, spændingsmættet form – der præger Skolebladene og forhandlingerne på skolemøderne.

Ved pinseskolemødet i Vejle 1863 fører seminarieforsøger *Svendsen*, Jelling ordet. Hans udgangspunkt er Grundtvigs devise: menneske først, kristen så. Derfor vil han ikke til børn tale i dogmatisk forstand om Guds forsyn og styrelse, men lade begreberne udvikle sig af fortællingen. Når en lærer rigtig levende kan fremstille fortællingen om, hvordan Herren omgikkes med Abraham og styrede hans liv, da har han gjort mere for at give barnet begreb om forsyn og styrelse end ved at forklare og udvikle disse begreber nok så tydeligt.

I den efterfølgende debat trækker to præster yderpunkterne op i indlæg, der står som modpoler i en aldrig afladende pædagogisk debat, som også i vore dage skiller vandene:

System skal man ikke forkaste; hvad et barn ved, skal det vide med klarhed og bestemtthed, ellers ved det intet.

Hellere huller og spring med liv end orden og klarhed med død. Bedre er uvidenhed om de kristelige sandheder end død kundskab.

Den spændetrøje, religionsundervisningen var lagt i med Balles lærebog, var løst i 1856, da der blev valgfrihed mellem Balle og Balslev. Men endnu i 60'erne har Balles lærebog sine standhaftige fortalere. Et lærermøde i Salling herred former sig som en katekismus-procedure. Flertallet er stemt for Balslev, men et varmt advokatur for Balle fremhæver, at det er en god bog, som er brugt til velsignelse i mange år, som er bleven lærerne kær, og som er billigere end Balslev. Overalt i debatten mærker man den grundtvigske bevægelses indslag. Men kravet om overgang til levende, inspirerende fortælling som en absolut fordring viger de fleste tilbage for. Således betoner en forhandling på et skolemøde i Maribo, at barnet må meddeles en klar opfattelse af tros- og pligt-læren. Måske fatter barnet ikke alt, men man har dog eksempler på, at et Guds ord eller en kristelig lærdom, der er indprentet i barnets hukommelse og bevaret som en ubenyttet skat, senere har kunnet blive til velsignelse, når livets tilskikkelser har beredt sjælen derfor«. Man ønsker også, at religionsundervisningen skal give et fond af viden til at slå mormoners og andre vildfarne religiøse omløberes postulater tilbage med. Det er for ringe, at folk, når mormoner og baptister kommer og angriber barnedåben, da ikke har andet at svare end at barnedåben er skik og brug.

Et afvekslende moment i debatten om religionsundervisningen er det at se fagets grænsepæle rykket længere ud på en måde, der foregriber vor tids tale om undervisning på tværs af fagene. Et skolemøde i Rødby opfordrer til at drage kirkehistoriske emner ind i undervisningen, henviser til de kirkehistoriske skikkelser livfulde eksempel og taler om det samspil mellem fagene, kirkehistorien bør drages ind i:

Betydelige afsnit af kirkehistorien falde ind under fædrelandets, ja selv gennem geografien kan ofte passende fremdrages træk, især af den nyere kirkehistorie. Vi tænke

her paa missionshistorie. Hvo vilde f.e. kunde tale om grønlænderne uden at nævne Hans Egede eller om sydafrikanerne uden at nævne Livingstone.

I nær tilslutning til debatten om religionsundervisningen er også spørgsmålet kirke-skole og det gejstlige tilsyn et tilbagevendende forhandlings-emne. »Er det ikke på tide, at kirke og skole adskilles?« lyder temaet for en diskussion på pinseskolemødet i Ringsted. Den almindelige mening er her, at man godt selv kan klare skolens tilsyn ved dygtige pædagogers hjælp, men religionsundervisningen vil man ikke undvære. »Læreren skal være i den lille menighed, hvad præsten er i den større«, siger en præst i forsamlingen, og en kollega sekunder: »Skal skolen være en skole for livet, går det ikke an at tage Vor Herre bort derfra. Al den øvrige undervisning duer ikke, når der ikke tales om Vor Herre«.

Temaet levende undervisning – død bogstavlærdom går igen i forhandlinger om andre af skolens fag. En drøftelse i Lollands lærerforening drejer sig om levende historieundervisning, og Grundtvig får mæle gennem et indlæg fra en lærer, der i historien ser Guds finger i tidernes løb og derfor ønsker en livlig historisk undervisning sat i spidsen. Hans embedsbrødre gav tilslutning, men ville ikke undvære bogen, da de frygtede, det meddelte ellers ville blive uden orden og sammenhæng. Om samme tema talte forfatteren, lærer, C.A. Thyregod ved et pinseskolemøde i Viborg, hvor han betonedede, at historieundervisningen »ikke skal være en tør benrad, spækket med årstal, men en mundtlig meddelelse, som ordet gik fra mund til mund i den patriarkalske oldtid«.

Den helt store udladning af spændingen mellem tvang og frihed, levende ord og dødt bogstav møder os i en vældig holmgang om brugen af bøger i undervisningen på et pinseskolemøde med stærk tilslutning af højskolefolk. En højskolelærer og teologisk kandidat lægger brændet til rette for det bål, hvorpå skolebøgerne skal brændes:

En djævel fører os i fristelse til at misbruge bøger, dovenskaben er hans bedste forbundsfælle. Jo mindre man i børneskolen bruger bøger, jo bedre. Overfor Guds levende ord kommer det trykte ord allermost til kort. Skinnets virkeligheden i åndelige ting er ringere end ingenting. Har vi erfaret, hvordan dette skin kan stille sig i vejen for en levende opfattelse og tilegnelse, så synes mig, vi nok i et hæftigt øjeblik kunne fristes til at udbræbe:

Gid dog hellere alle bøger var brændte!

Kandidat – senere højskoleforstander Trier sekunderede ved at udtale:

»Jo bedre lærer, jo færre bøger. Børnene må lære at finde sig til rette i den virkelige verden og ikke i bogverdenen«.

Lærerne i forsamlingen tog kraftigt til genmæle: det gælder om at lære børnene at forstå, hvad de læser. Barnet bliver ikke altid ved at modtage undervisningen gennem øret, alene af den grund kan bøger ikke undværes«. Ramt i deres stands og kaldes ære afviser de med dyb indignation påstanden om at hænge i bøgerne for mageligheds skyld. En lærer sætter enddog standens sundhed i borgeren for en travl mundtlig virksomhed:

»Mange af de lærere, der dø af brystsyge i en ung alder, tror jeg, meget fremskynde denne ved den megen talen, deres gerning fører med sig«.

Spørgsmålet om brystsygens sammenhæng med den levende undervisning får stå hen. En referent fra et andet skolemøde slutter sit referat med at udtale det fromme ønske, »at fortællingsundervisningen må stå sig lige så vel trindt om i skolerne som på lærermøderne«.

Sproglige betragtninger har altid mægtigt betaget lærernes sind. Fra de ældste lærerblade op til vor tid slynger de sproglige discoursers bånd sig oplivende gennem spalterne. Således også i *Nordisk Skoletidende* i 60'erne. Lidenskabeligt diskuterer man, om undervisningen i folkeskolen skal ske på rigssproget eller i egnens dialekt. Der er lærere, der med agitatorisk glød går ind for dialekten som moders sprog. Andre fremfører med betænkelighed de problemer, en gennemført undervisning på hjemstavns mål rejser for børnenes opøvelse i retskrivning. Præster og provster, der er en stærk islæt i skolemøder og i skolebladsdebatter, lufter deres bekymring for det hellige ords profanering ved at blive gengivet i uforfalsket bondemål. En deltager i en af skolemødeforhandlingerne, medlem af rigsrådet gårdejer Jens Jørgensen udtaler som sin kendelse i sagen, at enhver lærer skal have frihed til selv at følge sin tilbøjelighed. Selv – oplyste han videre – talte han afvekslende »dannet« eller dialekt efter sine omgivelser. Dog kun i sin egen mundart kunne han tale hjerteligt i familiens skød. Han sluttede med at give sin argumentation særlig vægt ved at citere Orla Lehmann: »Læg mærke til Jens Jørgensen, når han siger A – for så er der noget ved det«. En

påstand om det nødvendige i at tillægge sig bog-sproget for at kunne forstå digterne blev lyst hjem med en henvisning til Grundtvigs:

»For bønder himlens fugle mer
end for de store sjunge,
som heller le ad fuglens fjer
end lytte til hans tunge«.

Den spænding mellem dansk og tysk, der inden årets udgang slog ud i lys lue, registreres også i sprogdebatten. En serie artikler om sprogrensning spidder de sydfra kommende fremmedord. Tysk og vælsk målføre – hedder det – har fået stærk indpas. Nu må vi have de gamle ord frem. En adresse til fordel for indførelsen af oldnordisk på seminarierne og de lærde skoler går landet rundt. Den får i *Nordisk Skoletidende* mange bevingede ord med på vejen: alle, små og store må være med til at bære sten til det tempel, der skal rejses til modersmålets ære. Skolerne må være med i nationalitetskampen ved at drive på, hvad der er dansk. Madvigs læseplan – hedder det – har sat tysken i højsædet ved de lærde skoler. Det må laves om. Modersmålet, som vi synger om som en højåren jomfru – en ædel kongebrud, er i den lærde skole en terne med en latinsk lænke om den ene fod og en tysk om den anden. Modersmålet skal dyrkes, og der må begyndes med roden: det oldnordiske. Petitionen indgik til slut med 977 underskrifter, heraf 40 præster med Grundtvig i spidsen, 120 studenter, 74 købstadlærere, 125 landsbylærere og 272 seminarister. Ministeren afviste tanken om oldnordisk på seminarierne som uigennemførlig med det stude, seminarierne befandt sig på.

Debatten, som den afspejler sig i *Nordisk Skoletidende* i dette tidsafsnit, er så overvejende en idedebat. Metodiske problemer kommer kun sjældent til behandling. Det sker dog for danskundervisningens vedkommende, når der slås et kraftigt slag for lydmetoden i den første læseundervisning. En artikel bringer en gennemgang af konsonanterne med udførlig beskrivelse af de enkelte lyde og deres artikulation. Særlig håndgribelig er anvisningen på frembringelsen af de enkelte konsonanter:

p: læreren lader barnet puste flammen på et brændende lys ud.

f: læreren lader barnet efterligne den lyd, en arbejdende dampmaskine frembringer.

t: man lader barnet spytte ud mellem tænderne.

r: kan frembringes ved at lade barnet gurgle sig.

Det er forhandlingsemner og udveksling af pædagogiske erfaringer, der præger skolebladens spalter. Men det sker, at den højtidelige alvor eller den iltre debat brydes af et indlæg, hvori ironien spiller over misforholdet mellem kaldets høje intentioner og hverdagens usselhed og møje i form af nødstedte lærerenkers klagesuk og uforstående myndigheders træghed. En fingeret brevveksling med skolelærerforfatteren Knud Skytte ironiserer over lærerens travle virke og det resultat, der kommer ud af det, når man ser sig om blandt almuen og gør status over skolens resultater i læsning, skrivning og regning:

»den eneste bog foruden bibelen og en salmebog, almuen finder det tilgiveligt at give penge ud for, er »Bondens Pligter og Rettigheder«, der studeres ivrigt for fordelens skyld, og holdes der en avis i huset, da er det sjældent, der bliver læst mere end den bageste side, ja det skulle så være, om der måtte findes en eller anden »grulig« fortælling, f.eks. om lynild, som slog ned på køer og gamle koner.

Hvad regning angår, da kan man nok vide, hvad undervisning i denne kunst har ført til, når man ser, at mænd, der i deres skoletid fik UG i regning, og som var »hel igennem regnebogen«, når de får en bestilling som sognefoged eller forstander, så må de dog gerne ty til degnen, så snart der skal lignedes et beløb på sognets hartkorn.

Men så skrivning da for pokker! O, I skarer af danske mænd og kvinder, der som skolebørn blev beundret for eders skrivebøger fyldte med sirlige snirkler. Hvormange af eder kan tage pen i hånd blot ti gange om året? I ved det jo ligeså godt som jeg, at skulle I affatte en epistel med indhold af mere end almindelig vigtighed, så er det atter degnen, der må holde for. Og slipper du, bondemand, engang imellem din plov og går ind for at skrive et »brøw«, da er en sådan beslutning forbunden med en uendelighed af vidtløftigheder: der skal bud efter papir, pen og blæk, og når så disse ting med dine uøvede fingers hjælp, efter megen hovedbrud for at få ordene til at føje sig, har antaget form af et »brøw« – hvordan ser det så ud? Jeg mindes engang at have set et brev adresseret til: Velædle hr. Mikkel Terpet, sognedegn i Tværsted. Men udskriften lød for en fejls skyld saaledes: »Velælde Mighel Tepit songdæng i Tævst«.

En lignende humoristisk tone går gennem en ligvers-debat, der løber over flere numre. Det at kunne gøre skønne lig-vers over sognets afdøde, er en degnelig kunst, udviklet til de hensøvedes ære, men også til styrkelse af embedets økonomiske position ligesom de latinske remser og kirkesangerkunsten, hos de gamle degne – Per Degn salig ihukommelse. En deltager i debatten, der underskriver sig S, men som efter et ironisk sving over sprogføringen at dømme er identisk med forfatteren Knud Skytte, gør op med skikken:

En »ligbrøw«, som jyden siger, er i hans øjne en uundværlig rekvisit for ham, når han skal på rejsen gennem

skyggernes land. Han betragter et »ligbrøw« med samme ærbødighed som en katolik sit afladsbrev, og han fordrer af det, at det enten ligefrem eller også med forblommede ord skal give den pågældende en slags anvisning på »de evige boliger«.

Vor puritanske debattør kalder det en hyklerisk skik, som er med til at gøre lærerne latterlige i andre folks øjne, en tarvelig skik, der fordærver den jævne mands gode smag:

Mon det ikke var bedre, om den simple mand lærte at beskæftige sig og oplive sin ånd med vore populære digtere og forfattere i stedet for at gå i den indbildning, at det kram, der hænger i glas og ramme på hans væg, er noget mesterligt, og at den syndflod af viser, som sælges på gaderne på melodien »Peter Schøtt i barndomsalder«, står over Øhlenschläger og Ingemann. At reformere gravskrifts- og bryllupssangsmageriet, det anser jeg for orkesløst arbejde. Men at rense menigmands fordærvede smag, det tror jeg var godt og gavnligt, og det vil jeg være med til.

*

Fra det lave vender vi os mod slutningen af vor pædagogiske vandring atter mod det høje. Det forestående 50 års jubilæum for skoleloven af 1814 lægger også beslag på opmærksomheden. En enkelt røst hæver sig for den opfattelse, at der ikke er noget at jubilere for. Skoleloven af 1814 er en tvangsforanstaltning, et ægte barn af det kongelige valgsprog: Vi alene vide, og med den folkekære Frederik den Syvende går tanken og følelsen for skolen i helt andre baner.

Men den formastelige bliver lyst hjem. En kollega med sans for proportioner og historisk perspektiv giver 1814-loven det rette testimonium

Anordningerne af 1814 om Skolevæsenet paa landet og i kjøbstæderne betragter jeg som et mesterværk for sin tid, som et af de danske regenters største kongeværker. De danne grundlaget for det folkeskolevæsen, ved hvilket det danske folk er hævet op til en dannelse og oplysning, der stiller det jævnsides med de mest oplyste folkefærd, en oplysning, der har gjort det muligt at skænke det en frihed, større end den, der er blevet noget andet folk til del, og som det indtil denne dag har benyttet med ro og besindighed.

Diskussionen om, hvordan man bør fejre jubelfesten, får også spændingen mellem folkeskole og friskole til at slå gnister.

Friskolemanden *Morten Eskesen* nedlægger protest mod, at ordet folkeskole anvendes om den skole, statsmagten holder i gang. Kun den skole, der fremgår af folkets frie valg, tilkommer navnet folkeskole. Den folkelige frihedskæmper og troubador sættes på plads af en kraftig redaktionel artikel, der med støtte i Brammers lærebog i didaktik, i skandinaviske og øvrige europæiske

pædagogiske værker og en lang række skoletidskrifter fører uomstødeligt bevis for, at det offentlige skolevæsen har ejendomsret til navnet folkeskolen.

Frederik den Syvendes død præger meget stærkt de sidste numre af *Nordisk Skoletidendes* 63. årgang. Kongens levnedsløb passerer revy, og i en redaktionel artikel skrives der, at kongens valgsprog: »Folkets Kærlighed, min Styrke« ikke var noget tomt ord, men en Sandhed, der fulgte ham gennem livet og bar ud over graven.

»Han valgte sig venner ikke blot blandt de mægtige og store, men også blandt de fattige og ringe, og med stolthed vil vi mindes, at den elskelige konge også bestemt har kaldt sig »Skolens Ven« og en »Ven af lærerstanden«. Mærkeligt nok er det, at den sidste tale, der lød til ham 6 dage før hans død, holdtes af en almuelærer, og den sidste sang for ham lød til ham fra angelske skolebørn«.

Flere lærere i Nørrejylland fremsætter i forbindelse med kongens ligfærd den tanke til embedsbrødrene i den danske folkeskole, at der fra landets forskellige egne sendes lærere der kan repræsentere folkeskolen i sørgetoget.

Redaktionen afviser:

»Frederik den Syvende har gjort meget for folkeskolen og dennes lærere, men det, som gør ham stor og mindeværdig for alle, hans danskhed og nordiskhed og frihedsgave bør stilles over alt andet. Deri er vi alle lige arvtagere. Ved hans bære skal ikke en korporation sørge, men det hele danske folk. Lærerne slutter sig derfor til de skridt, som kommunerne gør, eller den enkelte møde af egen drift som dansk mand, hvis det er ham muligt«.

Også digter-harpen slås:

Danerkongen ligger bleg på bære
brustent er hans nys så klare blik.
Han som elskede sit folk så såre
altfor tidligt bort han fra det gik.
Sørg nu Danmark, lad kun tåren rinde
mistet har du jo din bedste søn.
Mindets krans, som dine døtre binde,
evig blomstrer som hans idræts løn.

*

Den truende tyske våbenraslen påkalder sig Holger Danskes opmærksomhed:

Hist nede langs Danas det ældgamle virke
spaserer en vigtig og storsnudet trolld,
han rasler ved porten med brækjern og dirke
og brøler: luk op! og truer med vold.
Tillad mig at spørge, om denne monsjør
tør ustraffet sparke på Danemarks dør?

Vil løven i norden sig hvile på øre,
mens røvere snige sig ind i hans skov,
og ej sine kræfter de vældige røre,

før hele hans øje er kæltringers rov?
Nej. Han har alt rejst sig og spejder mod syd
og brummer ved hver en mistænkelig lyd.

Den løve er ånden den stærke fra norden,
der slumred i flere hundrede år,
men atter ved faren lysvågen er vorden.
og ser sig omkring, hvordan sagerne står.
Da nøden var størst, var hjælpen os nær,
da rejste sig Holger at fylke sin hær.

Jens kender ham godt og har budt ham velkommen,
han tror dog på Holger endnu, Gud ske lov.
Han lytter imellem, som hørte han trommen,
og drømmer om sejer bag efter sin plov.
I stedet for »hyp« han synger: hurra!
men g jaldet først luren – så spænder han fra.

Redaktøren indleder en manende artikel om situationen ved årsskiftet 64 med et alvorsord til dem, der mener, at skoleblade kun skal tale om skolesager, selvom fædrelandet er ved at gå til grunde. Det er umuligt: hvad hjertet er fuldt af, løber munden over med.

Artiklen er en demaskering af den tyske rænkespil, en patetisk appel til vore nordiske broderfolk om at forstå, at kampen, der forestår, ikke alene er Danmarks, men hele Nordens sag:

»Svigte brødrene os i det øjeblik, da Nordens grænse og nationalitet skulle betrygges, da er det forbi med alle de stolte forhåbninger, der have fyldt og fylket os i de sidste 20 år. Men Gud ske lov, det lysner alt i det høje Nord. Klippelandets sønner have talt, og vi ville håbe, så højt, at det vil genlyde i naboriget og i de høje sale, hvor tærningerne skulle kastes.

Stå broderfolkene ved vor side, da ere vi visse på sejren, ti på grund af vore gode forsvarsværker, vor smalle, langstrakte og alle vegne tilgængelige halvø, den skandinaviske flådes afgjorte overlegenhed, ville de tre rigers forenede hære være mere end tilstrækkelige til at forsvare Nordens grænse og retfærdige sag«.

*

Bladets nytårsnummer 1864 indledes med et manende digt, der er skåret til over Ingemanns indledningsstrofer til »Valdemar den Store og hans Mænd«. Man mærke sig linierne: Lær kongen være en Danmarks drot, der vil sit folk og sit land alt godt«. Det er en foregribelse af Vilhelm Birkedals afslutning på kirkebønnen i Ryslinge kirke sommeren 64: »Gud give kongen et dansk hjerte, om det er muligt«.

NYTÅRSNAT 1863–64

Stig fræk af graven, I fortids helte
se tyske ind over Danmark velte,
stig fræk du Holger, og du drot, som døde,
ti tysken vil os for alvår øde!
Stig fræk og tal djærve kraftensord
om sammenhold i det gamle Nord,

om kækt at vandre i fædres spor,
om hold på frihed og fædrejord!
Sig os at holde vi ej på disse,
da svinder lykken straks fra vor isse,
at hvis vi værne om hine ej,
til undergangen da går vor vej!
Lær os hvorledes i fordums krige
I bragte tyskerne til at vige!
Lær Kongen være en Danmarks drot,
der vil sit folk og sit land alt godt,
der ikke vælger sig til ministre,
mænd, der har vist sig vor frihed bistre,
lær os hvorledes med Gud i pagt
vi kækt skal tråse hin røvermagt,
der vil os plyndre, der vil os myrde
og gamle Danmark i graven styrte!
– O Gud! fra dig før vor frelse kom,
bevar os fra udslettelsens dom!
og ryst os sjælen og væk os ånden,
giv mod i hjertet og kraft i hånden
til største stordåd at tage fat:
Vort Danmarks frelse i nødens nat!

Nordisk Skoletidende bringer ugentlige bulletiner fra fronten. Tilbagetrækningen fra Dannevirke natten mellem 5. og 6. februar tager bladet med større fatning, end man skulle tro. Det almindelige råb om forrædderi afvises, og man forklarer læserne, at der både i stillingens beskaffenhed, det hårde vejrlig og faren for omgåelse er nok, der motiverer tilbagetoget.

Man sætter sit håb til Dybbøl skanserne og til broderfolkene:

Den anden slesvigske krig

torsdag den 3. til torsdag den 10. marts.

Der afholdes en folkeforsamling i Stockholm. Der udtales enstemmig, at man ikke vil tåle, at regeringen med korslagte arme ser på, at Nordens grænseskel flyttes, og at brødrene i Danmark skulle stå ene i kampen for Nordens frihed og nationalitet. Gud give, at styrimændene ikke for længe vil betænke sig.

Dybbøl skansernes fald slukte det sidste håb. De kommentarer, der nu falder, er overvejende bitre over de højere officerers manglende initiativ og satiriske i anledning af general Hegermanns – general Baglænds – strategiske manøvrer i Nørrejylland.

Mod årets slutning når krigens efterdønning os i små meddelelser blandt bladets petitstof:

Friundervisning for faldne krigeres børn

Det klassenske fidejkommiss vil dertil årlig anvende 3000 rd. Translatør Thorso har stiftet 4 fripladser for sådanne i sin handelsskole, og i Blaagaards (Tangs) Realskole er ved fædrelandskærlige medborgeres omsorg oprettet 20 fripladser.

*

Seminarislærer Carl Mortensen på Jonstrup vil anvende indtægten af restoplaget af hans composition »Slaget ved Fredericia«, digt af Carl Ploug til understøttelse af en soldat af Fredericias nuværende besætning.

I samtidens beretninger er skammen over nederlaget i 64 det fremherskende, men i malernes motiver og som de historiske tildragelser formidles i skolens undervisning, har også nederlaget sin heroisme som foreviget her i Niels Simonsens maleri af episode fra tilbagetoget fra Dannevirke. (Frederiksborg)

Skoletidende,

udgivet af

R. J. Holm, og P. A. Holm,
Semsstærkelærer i Jælling. Lærer i Bjerge ved Hørens.

Den spænding mellem friskole og statsskole, som lurer overalt i skoledebatten i 60'erne, og som i *Nordisk Skoletidende* fik et prægnant udtryk i striden om, hvem der har monopol på navnet folkeskole, fortsætter og kulminerer i 70'erne og 80'erne. Depressionen efter den ulykkelige krig i 64 afløstes snart af en stærk materiel og åndelig genopbygningsvilje. Det bevingede ord: Hvad udad tabes, skal indad vindes«, affødte ikke blot praktisk aktivitet, det blev også den parole, hvorunder det åndelige og folkelige liv – især det af Grundtvig og Kold gennem høj- og friskole inspirerede – fik en yppig blomstringsperiode, romantisk karakteriseret ved slutningslinierne i Frederik Paludan Müllers fædrelandssang:

Da til lurens toner
blusser bavn og bål
Slesvigs land genvundet
Det er kampens mål.

Når man samledes på vennemøder for i lys at tale, så man i nederlagets slagskygge almueskolen i endnu sortere farver som den døde tvangsskole og statsskolelærerne som de grumme jætter, der spærrede livet og lyset vejen. Tydeligst afspejles denne kamp-opdeling mellem lysets og mørkets fronter i debatten om Halls skolelovsforslag i 1872. Alene forslaget bærende princip: udvidet og skærpet skoletvang var nok til at virke som en rød klud i arenaen. Derudover indebar forslaget forhøjede satser for skolemulkt, oprettelse af obligatoriske fortsættelsesskoler og et ændret tilsyn med udnævnelse af kongevalgte inspektører til afløsning af bispe- og provstetilsynet.

Var selve forslaget for de bærende kredse i det folkelige liv en udfordring, så skulle det ikke mildne luften, at det blev frembåret af en velplejet national-liberal hånd. Kritikken taler foragtligt om lapper på 1814-lovens luvslidte klædning og om kunsten fra 1814, som den fremmede dannelses fanebærere nu vil forny.

Fynske friskolelærere opstiller som modsvar deres skoleprogram, i en resolution, hvori det bl.a. hedder:

Al skoletvang afskaffes.

Et sogneråd kan efter vedtagelse (enstemmig) nedlægge sin offentlige skole.

Man vælger selv, i hvilken skole barnet skal undervises, og sognerådskredsen betaler halvt eller delvist.

Udtalelser fra friskolemøder bakker resolutionen op. Klaus Berntsen giver optakten ved en drøftelse på Dalum højskole: Der skal ingen reformer til i almueskolen. Den er dømt til undergang. Fra de meniges rækker udtales det fortrøstningsfulde håb: »at almueskolen vil falde af sig selv, og det med et så stort rabalder, at det skal høres over hele Europa«. Vilhelm Birkedal spiller med stor veltalenhed det samme tema videre:

»Hvad godt der gøres i almueskolen, kan kun gøres på trods. Danmark er et digt, der skal digtes. En digter bringer kun folkets indhold frem, og læreren i friskolen og folkehøjskolen er med at digte Danmark frem i sine folkeminder og sit folkeliv. Når dette digt er færdigt, er Danmark frelst. Det forslag, som regeringen har fremsat er et forsøg på at slå digtet i stykker og hindre frelsen«.

Ved et skolemøde i Lunderskov, der også formede sig som en holmgang mellem stats- og friskole, talte højskoleforstander Schrøder, og sagde blandt andet:

»Om min bedste ven var statsskolelærer og boede lige ved siden af mig, ville jeg ikke sætte min søn i hans skole. Thi jeg ville ikke give den ret fra mig, at sørge for min søns opdragelse, ikke kunne finde mig i at ses på fingrene af statens tilsynsmænd«.

En mere markant udtalelse kan skolekampen ikke mønstre. Her afslører sig en kløft i skolesynet så uoverstigelig som den, der få år senere skilte gamle venner, når de i provisorietiden gik henholdsvis til højre og til venstre.

Såvel skolelovsforslaget som friskolefolkernes stormløb mod almueskolen kommenteres livligt i *Skoletidende*.

Med adresse til mødet i Dalum hedder det således i en redaktionel artikel:

»Som man ser have friskolelærerne været meget lystige fastelavnsmandag ovre i Odense, hvor de blandt andet have besluttet ikke mere at ændse »den døde og visne tvangsskole«. Det er vel ikke alle, men der er mange friskolelærere, der have et så ondt øje til almueskolen – tvangsskolen, den døde lærdomsskole, trællensskole – eller hvad de nu ville kalde den, at de ikke kunne tænke sig muligheden af, at den kan udrette noget godt. Vi skulle gerne give dem ret i, at almueskolen har sine mindre lyse sider at ses fra, og at friskolen kommer idealet nærmere. Kunne vi komme så vidt, at de fleste eller alle landets skoler bleve friskoler, da ville det for os være et glædeligt tegn på vort folks kjærlighed til en levende oplysning. Men når friskolens venner synes at mene, at den tid ligger meget nær for hånden, da tror vi, de ville blive skuffede. De ville sikkert ikke høre det »Store rabalder«, der skal høres over hele

Europa, når den danske almueskole falder. Er der virkelig nogen ædruelig mand, der tror, at vi for øjeblikket kan undvære denne. Af de 200.000 børn, der findes på landet, søger de 186.000 almueskolen og disse ville i sandhed være ilde tjente med, om man gik ud fra den grundsætning: jo ringere almueskolen er, jo bedre, thi des snarere vil den falde«.

*

Særlig interesse knytter der sig til debatten om de kongevalgte inspektører, der var indeholdt i det Hall'ske forslag. Der er her tale om en omlægning af skolens tilsyn, et indslag af et pædagogisk element i skolens administration, der først fik sin praktiske udformning med udnævnelsen af amtskonsulenter i 1933.

I folketinget, hvor Halls forslag mødte en modstand svarende til den i folkeligt vakte kredse, gik D.G. Monrad varmt ind for tanken om de kongevalgte inspektører. Han ønsker, at disse inspektører skal have lejlighed til at komme til møder i ministeriet og overvære drøftelsen af de skolesager, der hører hjemme i deres respektive embedskredse. Der er en dobbelt-motivering herfor: ministeren vil få lejlighed til at inspicere inspektørerne, og

»Der ville komme til at hvile over dem en afglans af den ministerielle magtfulde. For os, der bo i provinsen, udbreder en sådan afglans sig over de mænd, der komme i stadig og umiddelbar berøring med det ministerium, hvormed vi selv have noget at gøre«.

Skoletidende er ikke begejstret for den »ministerielle afglans«, der i den apostolske successions lignelse skal meddeles inspektørtilsynet. Bladet hævder skoledirektionens folkelige sammensætning og er ikke bange for at give skolefolk tilsyn med skolefolk:

»Det har jo dog kunnet gå blandt præsterne. En dygtig skolelærer må lige så vel kunne begå sig som skoletilsynsmand som de fremragende præster kunne begå sig som provster og biskopper«.

Skoletidende er overbevist om, at hele reformforslaget indebærer så store økonomiske konsekvenser, at mange vil blive så rædde, at de vil bede Gud og alle helgener bevare sig for slige reformer – en betænkelighed, der selvfølgelig også er kommet til udtryk i folketingsdebatten og meget livsnært udformet i følgende replik: »*De velstående kan nok bære byrden, men man må også tænke på, at der er en del småfolk, som kan have en sådan velsignelse af børn, at de vanskelig selv kan få en ske i fadet, når de skal have mad*«.

Med en realistisk vurdering af arbejdsvilkårene i skolen konstaterer bladet, at forslaget ide om

udvidet skolegang vil være dyrt købt, når den skal købes på bekostning af tilstrækkelig lærerkraft og ordentlig klassedeling. *Skoletidende* ser kun en udvej for at gøre det økonomisk overkommeligt at udvide skolegangen, nemlig at skære de yngste klasser fra og etablere en særlig forskole. Bladet udmaler i paradisiske farver det skoleliv, der kan udfolde sig i en småskole, hvor den rette børneven eller veninde står ved roret. Dyrt bliver det heller ikke, for »*mangen en pige eller kone ville sikkert være glad ved at kunne tjene 100 rd ved at undervise nogle timer*«. Almueskolen får så børnene fra 10–15 år at arbejde med, og hverdagsundervisningen kommer inden for rækkevidde.

Det er småbørnslærerinde-uddannelsen, der her ligger i svøb. Ideen bliver ved at dukke op i skoledebatten og vinder stigende gehør. Den springer over det økonomiske problem, appellerer ved sit hjemlige klædebon til grundtvigske kredse og bliver af almuelærere på landet hilst velkommen som en redningsplanke overfor det overvældende børnetal.

Det ville ikke være nogen rigtig skoledebat, hvis ikke lærebogen var med i billedet. Hall bevæger sig med nogen forsigtighed ind på religionsundervisningens problemer. Han vil gerne lægge mere vægt på bibelhistorien og reducere lærebogen, men mener dog, at Balslevs lærebog som en »kort forklaring« har betydet en lettelse i forhold til Balle. *Skoletidende* lader sig ikke sådan blødgøre. Kort og lang er relative begreber, skriver bladet, og hvad enten der står kort eller lang på titelbladet, så er der i begge bøger tale om en systematisk fremstilling, der er ufattelig og trykkende for den barnlige natur og gør evangeliet til tørre læresætninger, som appellerer til forstanden og ikke til hjertet. Det er godt at have klare begreber, skriver bladet, men man kan også få for meget af det gode:

Når et barn har lært det afsnit af lærebøgerne, der handler om SYNDEN, når det har fået synderne forsvarligt ind delt i OVERTRÆDELSSESYNDER og EFTERLÆDELSSESYNDER, i INDVORTES- og UDVORTES SYNDER, med tilhørende underafdelinger af SYND I TANKER OG BEJÆRINGER, SYND I ORD OG GJÆRNINGER, i SYND MED FORSÆT OG SYND AF SKRØBELIGHED, hvilken sidste art videre deles i UVITTERLIGE SYNDER og OVERILELSSESYNDER, når hver art er forsvarligt tøjet i sin bås ved definitionens grime, så må man vel kunne trøste sig til, at begreberne er i orden«.

1874 måtte Hall træde tilbage uden at se sine skolelovsforslag kronet med held. Reformdebatten løber videre i stort set samme baner de

følgende år – dog med et nyt islæt i form af overvejelser vedrørende forbindelsen mellem almueskolen og den højere skole. Først i 1899 stadfæstede den skolelov, der kompletterede bestemmelserne af 1856 og satte punktum for tre ti-års debat.

Når proceduren var så besværlig og langsommelig, var det ikke blot i kraft af den af Madvig gjorde iagttagelse over en kultusministers særlige dilemma. Forhalingen og vanskelighederne skyldes også, at der i århundredets sidste periode til de folkeligt-kristeligt betingede spændingsmomenter føjede sig det skarpeste politiske modsætningsforhold.

I 1874 finder vi i *Skoletidende* gengivet en forespørgsel i folketinget om lærerens mange »ben«. Kultusministeren spørges, om han kan billige, at skolelærere overlader deres embedsgerning til hjælpelærere, mens de selv hengiver sig til anden virksomhed.

Forespørgslen sigter især på lærerens politiske aktivitet:

Ved valgmoder på landet summer det med skolelærere om talerstolen. Læreren bliver let ledet bort fra gerningen, og en så mangelfuld pligtopfyldelse giver børnene et slet eksempel. Det tegner til, at vi skal få et *degnevælde* som vi før har haft et herremands- og præstevælde.

Selvom anklagen har et rummeligt sigte, er der ingen tvivl om, at den har særlig adresse til den

Chr. Dalsgaard: »To mormoner er på deres vandring kommet ind i et tømmerhus på landet, hvor de ved prædiken og fremvisning af nogle af deres sekts skrifter søger at vinde nye tilhængere«. (Statens Museum for Kunst)

I slutningen af forrige århundrede blev mormonerens agitation meget nærgående. Når man diskuterede lærebog eller levende fortælling i religionsundervisningen, argumenterer lærebogstilhængerne ligefrem med, at orden og fasthed er nødvendig for at kunne gendrive mormonerne, og i *Skoletidende* 1886 finder vi en lang advarende artikel rettet mod mormonerens vildfarelser.

Advarslen begrundes med, at der udenfor Utah ikke er noget land, hvor mormonerne har så rig en høst som i Skandinavien. Tallet af erobrede sjæle opgøres til 5205, som er lokket herfra med gyldne løfter over til timelig og åndelig elendighed, og det hedder til slut, efter at artiklen har klidret slugten til Utah som hvid slavehandel under gudelighedsskin: »Præsterne leve højt og svælge i alle nydelser. De fattige have sure dage, og for kvinderne er livet i Saltsøstaden et helvede. At hele dette sorgelige samfund ikke forlængst er gået til grunde i kjødslyst, må vel tilskrives den omstændighed, at de fleste ere fattige og da ikke have råd til at holde flere hustruer«.

skikkelse, der mere end nogen anden stod som personificeringen af landsbylærerens stigende indflydelse og håbet om det folkelige selvstyres sejr: Skolelæreren og venstrehøvdingen Chr. Berg – også kaldet »Kongen på Bogø«. Forespørgslen peger hen mod 80'ernes kampår, hvor skolestuer landet over blev arnested for modstand mod regeringens magtpolitik. Den peger frem mod riffelbevægelsen, tvangsudpantningerne og de blå gendarmer, og den får for lærerne sit endelige svar i mundkurvcirkulæret af 1885, der med trussel om embedsentledigelse forbyder læreren at deltage i oppositionelle møder- og i cirkulæret af 1886 med forbud mod skolelokalers benyttelse til politiske møder.

Begge cirkulærer er gengivet i *Skoletidende* – men ukommenteret. I det hele taget skuffes man, når man griber efter *Skoletidende* i det håb at kunne tage den politiske kamptids puls. Det er ikke som i 48 og 64, hvor skolebladene er et spektrum for de historiske begivenheder. Man går på listesko. Selv en så opsigtsvækkende episode som Bergs fængsling i 1886 forbigås i tavshed. Det nærmeste man kommer en kommentar er en nytårsartikel, der beklager ufreden i landet – »en kamp ført mod samfundets hjerte med forgiftede pile«, og som munder ud i det ønske:

»at alle må komme til at sænke fanen for det, der må være alle helligt og uangribeligt, for det, der er det store fællesgods, nedarvet fra fædrene og bestemt til at arves ned igen til vore børn«.

Når man erindrer sig de kløfter, provisorietidens front-opmarch slog mellem grupper, venner og familier, sådan som det skildres i Pontoppidans noveller, forstår man, at et skoleblad måtte træde varsomt. Der måtte balanceres over de politiske modsætninger som over den tyndeste is, og desuden var der et hensyn at tage til den unge lærerforening, hvis politiske neutralitet var et dyrebart pant.

Under en livlig optakt til hovedstyrelsesvalget i Danmarks Lærerforening, 1886 advarer *Skoletidendes* redaktør mod at lade politik få indflydelse på valget. Det hedder således:

»De politiske bølger gå så højt nu, at de vil skylle ind alle vegne, og lærerstanden er ikke uden berøringspunkter dermed »Mundkurven er et af dem. Men netop fordi der er fare for, at politikken vil trænge sig frem, bør vi være varsomme i så henseende. Den vil ødelægge vore andre spørgsmål og i kort tid gøre kål på foreningen«.

Noget politisk valg i foreningen blev der ikke tale om. Men *lærebogen* blev benyttet til at presse en

kile ind i hovedstyrelsen. Med støtte i *Skoletidendes* redaktion, der var absolut grundtvigskvenstre præget, ankede man over, at foreningen havde været for passiv i striden om lærebogens plads i undervisningen. Man kan ikke helt fri sig for en følelse af, at lærebogen er et påskud, der dækker over mere, og som det kristeligt-folkelige og det politisk-folkelige er vævet ind i hinanden i tidens mønster, er aktionen næppe kemisk fri for politiske bimotiver.

Når sværdet taler, tier muserne – hedder det. Det gælder ikke vort område i firsernes periode, for netop i disse år er skolebladene vidnesbyrd om en livlig pædagogisk tankevirksomhed, der nok for en stor del bevæger sig i samme baner som tidligere, men hvori der også mærkes indslag af en problematik, der havde revolutionært anstrøg og peger frem mod vor tid.

Det vakte trosliv i vide kredse og det grundtvigkoldske skolesyns fremgang gør samvittigheden såre følsom, ikke blot overfor almueskolens religionsundervisning, men overfor dens grundpræg i det hele taget. Tanken om at fjerne religionsundervisningen fra almueskolen har tidligere været fremme i skoledebatten, men får nu yderligere accentuering.

Det klareste udtryk for problemstillingen finder vi i et referat i *Skoletidende* 1885 af en tale holdt af *Morten Pontoppidan* på et friskolemøde i Odense. Morten Pontoppidan konstaterer, at den troskyldighed, hvormed man tidligere hengav sig til lærebogens formalistiske religionsundervisning, ikke slår til nu, hvor det religiøse liv er vakt, og der er kommet en ny lærergeneration til, der heller ikke mere med troskyldighed hviler i den gamle form. Videre gør han op med den indstilling, at en konfession er et stempel, man påtrykker skolen i kraft af, at det er samfundets religion. Det er for ham ikke blot religionstimerne, men hele undervisningens og opdragelsens grundsyn, det drejer sig om. Han kan i og for sig godt kvittere religionstimerne, men han vil ikke fravige kravet om, at skolen skal betjenes af kristne lærere:

»Den kristne lærer vil se Guds finger, hvad enten han vandrer med børnene i historiens eller naturens sal, og børnene vænnes tidligt til at se, at de har fået livet som en Guds gave, som de skal bruge til hans ære, og de vænnes til at tjene Gud i alle ting«.

Kun friskolen er i den forstand en kristelig skole – siger Morten Pontoppidan – og han præciserer sin påstand:

Almueskolen regner jeg ikke for en kristelig skole, hvor megen religion den end har inde. Jeg nægter ikke, at en almueskolelærer kan være en kristen mand, men almueskolen som sådan er ikke kristelig.

Morten Pontoppidan er ikke i tvivl om, at spørgsmålet om den offentlige skoles kristelige præg er et spørgsmål om samfundets vurdering af kristelige værdier. Han hugger ikke nogen gordisk knude over, men appellerer til friskolens venner om at hævde den kristelige livsanskuelse i vort folk og med alle åndelige midler søge at drage folks børn til friskolen.

Friskolen er vedvarende en uro-vækker, der hindrer statsskolelærerne i at sove alt for fast på pensionens og den livsvarige ansættelses bløde sovepude. Gennem flere numre løber en lang meningsudveksling: statsskole contra friskole. Der er skarpe udfald fra begge sider. Det hårde skyts rettes mod friskolens folk for manglende respekt for kundskaber og for sværmerisk hengivelse til historisk og poetisk fantasien. Man sporer her i kritikken af en åndelig overspændthed hos friskolen den opinion, der iklædes satirisk form hos Henrik Pontoppidan i Sandinge Menighed og Det forjættede Land.

Skoletidendes redaktør, den kendte R. Holm fra Jelling, en skolemand af grundtvigsk observans og senere den første forstander for statens forskolelærerindeseminarium i Vejle skifter sol og vind lige. Han vil ikke bestride, at friskolen er romantisk betonet, men finder det ikke forkasteligt, at der er nogen romantik i skolen, og mener, at der var for lidt af den vare i folkeskolen for 30 år siden, og lige så vel som man kan kludre med en fantastisk undervisning, ligeså vel kan der kludres med en fantasiløs. Friskolens påstand, at børn ikke skal lære noget, men opleves, afviser han som snak i tågen: Hvordan skulle man kunne åndeligt opleve uden at oplyse 6 timer om dagen. Sammenfattende siger han:

Friskolerne have i den første tid måske nok været lovlig romantiske, og helt igjennem har der været friskolelærere, der selv have kunnet for lidt. Men vil man være retfærdig, må man ikke glemme at tilføje, at der med friskolerne rejstes en berettiget opposition mod en fantasiløs undervisning, at der i friskolerne er drevet ikke alene en livlig, men tillige en meget dygtig undervisning, og at friskolen i det hele nu til dags ingenlunde er bange for kundskaberne.

Skoletidendes rolige, upartiske overvejelser er en demontering af sprængstoffet statsskole-friskole, en

kendelse, der foregriber den endelige statusopgørelse.

Begge skoleformer har været hinanden til forargelse. Men friskolen har også været en spore, en ryster af den solide grund under mange statsskolelæreres fødder. Dens virke førte ikke til statsskolens fald, men den var ved sit urovækkende eksempel medvirkende til, at de grundtvig-koldske skoletanker fik det indslag i folkeskolens undervisning og syn på barnet, som de gjorde.

*

70'erne og 80'erne er for alvor samlingstankens tid i lærerstanden. I tusindtal slutter lærerne op om de store skolemøder, og i 1874 udgik fra de tre landsbylærere P.A. Holm, Højbjerg, C.A. Thyregod, Ans og Emil Sauter, Vindum, initiativet til stiftelsen af Danmarks Lærerforening. Det var ikke tilfældigt, at det netop blev i året 1874. Hall havde måttet trække sit skolelovsforslag tilbage, andragender om trængende lønforbedringer samlede underskrifter i firecifrede tal, og under opmarchen til forfatningskampen var lærernes deltagelse i det politiske liv kommet stærkt i søgelyset. I indbydelsen til stiftelsen af foreningen i »*Skoletidende*« 2. april 1874 motiveredes sammen slutningen med henvisning til de dårlige økonomiske forhold og til den uheldige kaldelsespraksis. Det føjedes videre til, at foreningen vil virke til folkeoplysningens fremme og bidrage til en mere levende samfundsånd mellem lærerne indbyrdes. Når foreningsinitiativet udsprang i landsbylærerkredse, skyldes det både, at man her mærkede kaldelsesmødens vilkårlighed tungere, og måske også i stærkere grad led under »nærings-sorgernes overhåndtagende tryk«. Men væsentligt var det også, at landsbylærerne stærkere følte isolationen og trangen til kollegialt samkvem. De tre initiativtagere er utrættelige i deres opfordring til at slutte op om fanen. Således skriver Emil Sauter i 1874 i »*Skoletidende*«:

»Lad os tage fat og holde ud sammen. Kun ved udholdenhed kunne vi tænke at nå vort mål. Skjønt reformer i vor tid gå med damp, er der så megen syg modstand at overvinde, at en fornuftig skolereform og en nødvendig forbedring af vore kår næppe kan gennemføres så hastig«. Ængstelige kolleger, som med lærebogens respekt for den af Gud indsatte øvrighed, udtrykker bekymring for, at foreningens oprettelse vil nedkalde magthavernes ugunst over lærernes hove-

der, får nogle beroligende ord med på vejen af A.C.Thyregod:

»Jeg tror ikke, at en sådan virksomhed behøver at frygte magthavernes ugunst, men at snarere det modsatte var at vente, thi foreningen bør jo gøre sig til rettesnor:

Djærvt ord, men høvisk tone,
kun ærligt blad fra mund,
respekt for folk og trone,
ad månen tuder hund.«

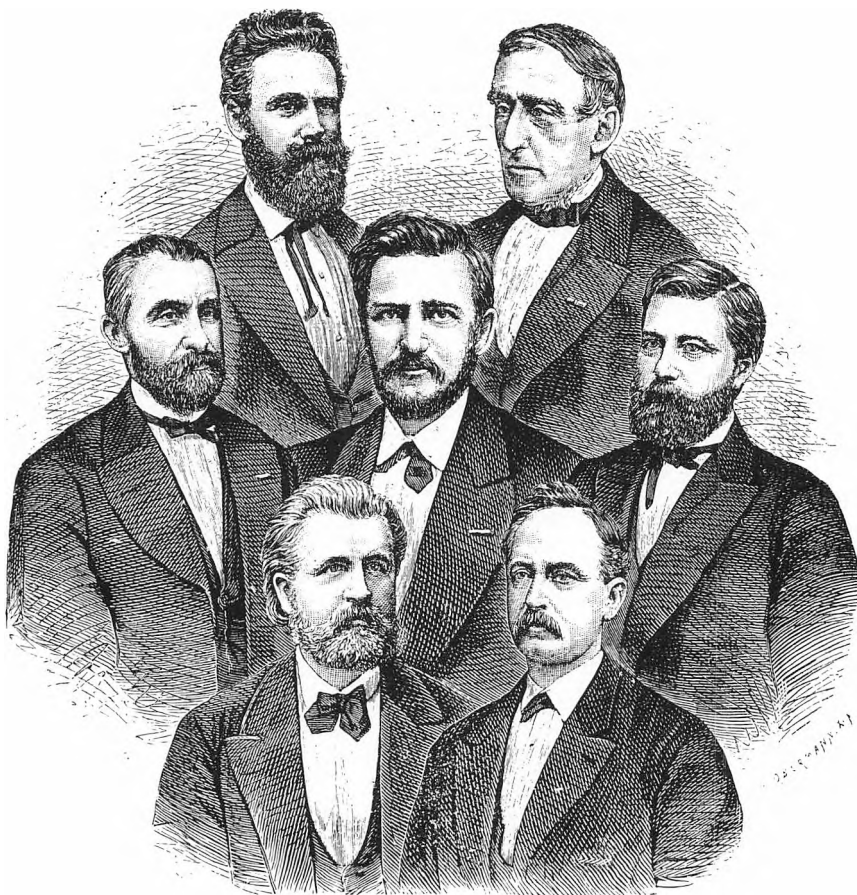
De trykkende økonomiske kår lader sig navnlig til kende i de hjerteskrærende opråb om støtte til syge kolleger, lærerenker og ugifte lærerdøtre, der har ofret deres bedste kraft i plejen af gamle forældre og nu er subsistensløse. Således beder et kollegialt opråb i et af skolebladene kollegerne

hjælpe en fattig skolelærerkone med tre ukonfirmerede børn, hvis forsørger – en suspenderet skolelærer er fraværende og ude af stand til at hjælpe:

»Vi bønfulde kristeligsindede medbrødre om, enten en gang for alle, eller årlig, sålænge til det yngste af børnene, nu 9 År gammel bliver konfirmeret at understøtte hende ved små bidrag. Konen er ikke vant til meget, kan derfor også understøttes med lidet.«

De aldrende ugifte lærerdøtres bitre lod møder vi i nedenstående bønsskrift:

»Jeg drister mig trøstigt til at træde frem for Danmarks lærerstand med en bøn for en gammel, retscaffen og hæ-

H. Tøffe, Krøyer
Oscar Sauter, N. C. Rom, P. A. Holm.
Lazarus Nielsen, M. Bruhnsen

Danmarks Lærerforenings hovedbestyrelse omkring 1880-erne. Formand er på dette tidspunkt N. C. Rom. Af foreningens tre stiftere ses Sauter og P. A. Holm yderst i midterfløjen. C. A. Thyregod var trådt ud af styrelsen.

derlig kvinde af vor egen midte. Hun har opofret sin ungdom for at pleje og passe sin gamle fader, der var kirkesanger og døde for ca. 10 år siden. Hendes moder er for længst død. Nu er hun 60 år og svagelig. Denne gamle, værdige og i høj grad trængende frøken har måttet tage mod understøttelse fra »sognets fri fattigkasse«, og dersom vi ikke i forening række hende vor hjælpende hånd, så vil det kun være et tidsspørgsmål for hende at ende sine dage på fattiggården. Brødre, lad os yde hende hjælp i tide. Kan der indkomme så meget, at der kan oprettes en lille grundfond, så kan vi måske få lejlighed til at hjælpe flere ugifte, trængende lærerdøtre. Ingen af os ved, om en lignende skjæbne kan ramme nogen af vore børn eller slægtninge i standen. Endnu forties hendes navn.

Lad os slutte disse glimt af »næringssoorgernes overhåndtagende tryk« med en andenlærers hjertesuk over sin boligs ringe forfatning. Han har gentagne gange klaget til provst og præst og ved nu ikke anden udvej end at udøse sit betrængte hjerte for sine medbrødre:

»Til mit værelse, der er ovenpå skolen, fører en så opretstående trappe, at det er en meget besværlig gang at komme op og ned. Da bjælkerne i skolestuen er sunkne betydeligt på midten, er derved gulvet på værelset kommet til at hæle 8 tommer fra vinduet hen til døren, så at jeg må lægge et stykke brænde under den ene side på alt mit bohave. Værelsets eneste vindue vender mod vest, derved kommer hele eftermiddagssolen på værelset, og der er derved en så ulidelig hede, på kammeret fra kl.3 til aften, at det er mig aldeles umuligt at opholde mig der i den varme årstid.

Det allerværste er dog, at værelset må anses for et meget brandfarligt sted at have natteleje på. I tilfælde af en ildløs i skolehuset om natten, ville det, hvis jeg lå på kammeret, være næsten umuligt for mig at slippe uskadt ned. Værelset ene væg er nemlig en skråvæg, der kun består af nogle gamle brædder, der går langs skrånningen, så at der tillige er meget koldt om vinteren, ligesom flere skillerum på loftet og på værelset også kun består af tynde brædder. Og da hverken kammerets eller skolens loft er forsynet med gips, ville det hele ufejlbarligt styrte sammen næsten i samme øjeblik, der opkom ild. Jeg har derfor set mig i den nødvendighed i 3½ år at leje natlogi i en bondegård ikke ganske kort fra skolen«.

*

Trods kamptid, mundkurvcirkulærer og visnepolitik er der grøde i debatten om skolereformer. En bedre undervisning i almueskolerne på landet strander vedvarende på de overfyldte klasser og de mange forsømmelser. En ordentlig klassedeling er en forudsætning for bedre skolegang på landet, og med stor nidkærhed kører *Skoletidende* småskolesagen frem. Det er ødelæggende for landsbyskolens trivsel, at børnene skal sidde i samme klasse fra 6.-10. og fra 10-14. år og sløves ved gentagelser, og især lider de små børn, der lige er kommet i skole derved. De får ikke den undervisning og omsorg, de har krav på.

Småskolelærerinder – siger redaktøren – er langt at foretrække for flere andenlærere. Man får dem ikke gratis, men alligevel uden pekuniær overanstrengelse, for småskolelærerinderne skal ikke være familieforsørgere og behøver ikke stor løn. Kampen for sagen føres nu en etape videre:

Vi savne en skole, som kunne uddanne flinke småbørns-lærerinder, en skole, hvor unge piger kunne få vejledning til deres vigtige gerning, hvor ejendommeligheden ved småbørnsskolen ret kan blive stillet dem for øje, og hvor de kan få en sådan skole at se i levende virksomhed.

Et andet hovedtema i skoledebatten er forbindelsen mellem folkeskolen og den højere skole- et emne, der optager folketingset, og som må ses i sammenhæng med kravet om en reform af den lærde skole med svækkelse af dens formalistisk klassiske dannelse, Skarpest belyses dette emne i professor *Kromanns* afhandling, der drejer sig om den lærde skoles reform og slutter med en plan for en enhedsskole, omfattende de tre trin: lavskole- mellemskole- og højskole.

Skoletidende er i sin positive, men kritiske gennemgang af *Kromanns* værk ikke så sikker på, at enhedsskolespørgsmålet dermed er løst. Købstadens borgerskoler kan muligvis gøre fyldest i planen – skriver *Skoletidende* – men hvordan kommer almueskolen på landet ind i helhedsbilledet. Skulle den ind i systemet, da måtte den have otte lærere og otte skolestuer.

Med den stærke brydning i skolesynet og med skolevæsenets faktiske tilstand på landet var problemet overmægtigt i firserne. Først næsten 75 år senere nåede man den parallellitet mellem by og land, der var den praktiske forudsætning for problemets løsning.

Det kendes på *Skoletidende*, at almuelærerens horisont nu er udvidet. På mange områder sprænges den pædagogiske debats traditionelle rammer. Blandt bringer udførlige anmeldelser af Bjørnsons, Lies og Kiellands værker – således Bjørnsons: *Det flager i byen og på havnen* – hvor kvindens ligeberettigelse og den seksuelle opdragelse sættes til debat. Også skolens snævre fagrammer sprænges i diskussionen. På skolemøder drøfter man naturhistorieundervisningens stilling i folkeskolen; man diskuterer, om lærere eller håndværkere skal give undervisning i sløjd, og der rejses krav om, at læreren skal have større pædagogisk indsigt og psykologisk forståelse af barnets sjæleliv.

Ånden og stemningen fra den danske højskoles guldalder er næppe gengivet mere poetisk end i denne tegning af Joachim Skovgaard fra 1888, der forestiller Ernst Trier i salen på Vallekilde højskole. Billedet findes på det nationalhistoriske museum, Frederiksborg.

Vil man rigtig fornemme den pædagogiske debats spændvidde i denne periode, skal man dykke ned i *Skoletidendes* referater fra det nordiske skolemøde i Kristiania i sommeren 1885. Skolemødet er en begivenhed af format, der må have sat mange små lærerhjem på den anden ende og givet almueskolelærere rejsefeber i lange tider. Tidligt på foråret stemmes sindene af den meddelelse fra kirke- og undervisningsministeriet, at der er stillet 10.000 kr. til rådighed til rejseunderstøttelser a 50 kr. Umiddelbart efter følger et opråb, der henvender sig til »de lærere, der ere i besiddelse af sangstemme og lidt musikalsk dannelse« om at finde sammen og danne sangkor, der på rejsen og ved festerne kan synge nordiske nationalsange firstemmig. Der bliver jo tale om daglange rejser hedder det, så der vil blive god lejlighed til at øve på overrejsen til glæde for sangerne selv og til opbyggelse for det øvrige rejseselskab. Opråbet udtrykker til slut håbet om, at der må melde sig så

mange sangere, at der altid, selvom man bliver fordelt på flere dampskibe eller jernbanetog, vil være nok til under en god dirigent at lade »sången herrlig skalla«.

Snart efter følger indbydelse til en udstilling af skolemateriel. Man vil udvirke fragtfrihed eller moderation på norske jernbaner og dampskibe, og plenarbestyrelsens medlem af komiteen, hr. *Emil Sauter* af Gladsaxe, vil på udstillingen varetage de danske udstilleres interesser.

Vi får også at vide, at den norske styrelse for skolemødet har tilbudt kvinder og mænd i søndagskolearbejdet at deltage i skolemødet på lige fod med øvrige indbudte, uanset om de er lærere i folkeskolen eller ej.

I juli meddeles mødeprogrammet, der spænder over seks foredrag og tolv forhandlingsemner, hvoraf vi nævner:

Den organiske forbindelse mellem den højere og den lavere skole.

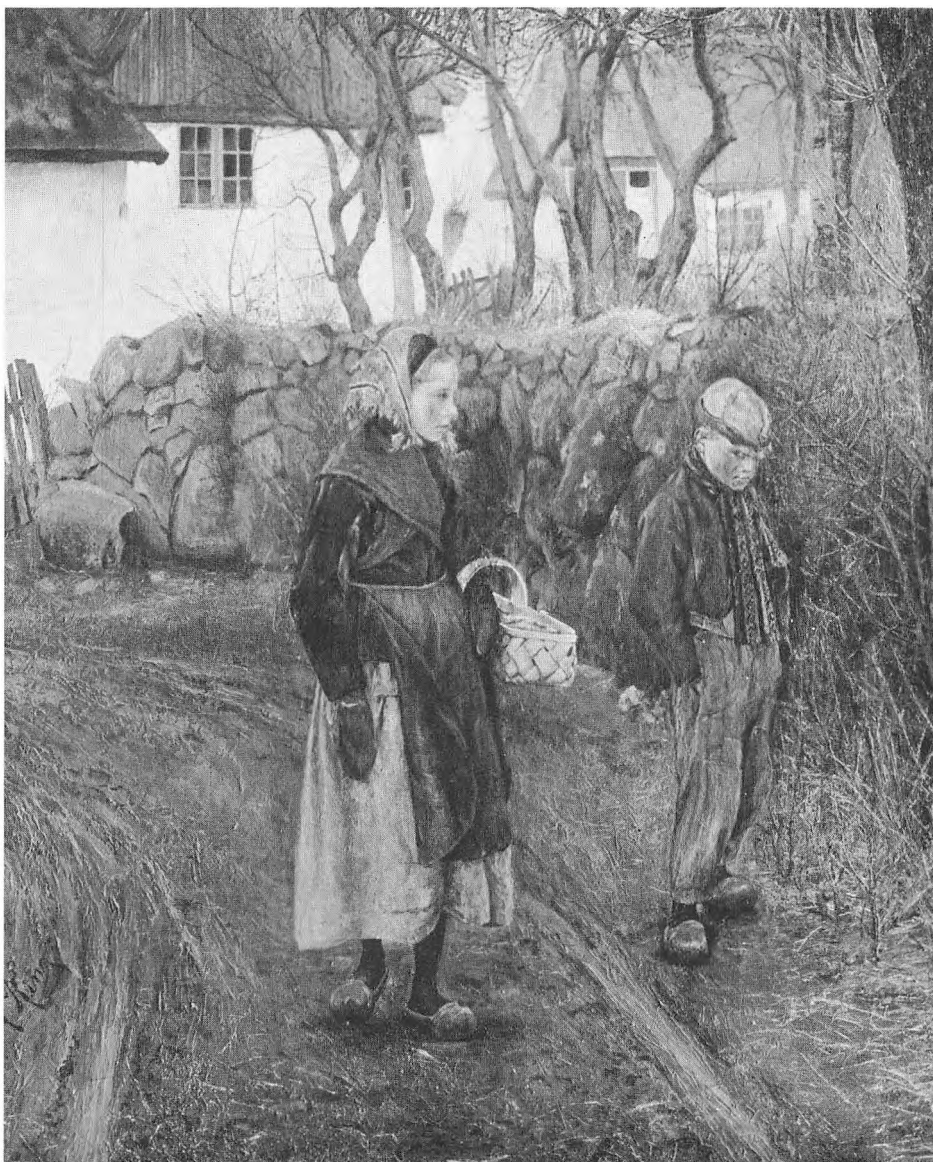
Husflidsundervisning som led i skolens opdragende gerning.

Hvilken plads bør naturvidenskaben indtage i folkeskolen? I hvilken udstrækning bør kjendskab til det menneskelige legeme meddeles i pigeskolen, og af hvem bør en sådan gives?

1200 danske deltagere stævnedes sidst i august mod Kristiania. Det er skolemestre, vi rejser med, og allerede i jernbanetoget på vej mod Frederikshavn, hvor dampskibet »Baldur« venter, får vi en hel Jyllandsbeskrivelse, der efter ombordstigningen følges op af observationer fra søsiden. Det over-

vældende møde med den norske kyst er et kapitel for sig, så følger en byvandring i Kristiania og minutiøse norske landskabsbeskrivelser, så alle hjemme kan følge slagets gang og indånde duften fra det høje nord.

Skolemødet er af økumenisk-pædagogisk karakter. Foruden folkeskolelærere og søndagsskolelærere deltager den højere skoles lærere, præster og højskolefolk. Ludvig Schrøder, Jens Nørregaard, Baagø, Nutzhorn, Falkenstjerne og Trier figurerer som talere i mødereferaterne.

Den sidste klasse i folkefrihedens lange skole er den, hvor den sociale forståelses svære lektie skal læres. Litterært indvarsler Henrik Pontoppidan epoken med sine skånselsløst afslørende skitser fra almuens hverdag i højskolens skygge. Enkelte malere slutter trop som L.A. Ring i det beske billede »Tiggerbørn udenfor en bondegård« (1883).

Vi kan kun summarisk følge et par af emnerne i de forhandlinger, hvor det levende ord sad i højsædet. Forbindelsen mellem folkeskolen og den højere skole er et fællesnordisk problem. Der udtrykkes alvorlig frygt for, at den lærde skole vil udøve et tryk mod folkeskolen, lægge den i eksamensspændetrojen, skade privatskoletanken og bringe legemlig og praktisk arbejde i miskredit. En norsk skolemand advarede mod at gøre folkeskolen til et gennemgangsled for den højere skole og talte med profetisk klarsyn mod begavelsessondring i børneskolen, idet han sagde:

Det er en ulykke, at børnene fra først af sondres i to forskellige slags. Det strider mod tidens store tanke om lighed i arbejde og lighed i udvikling. For fremtidens skole bliver det opgaven at vække det rette brodersind i menneskene, og nutidens pædagogik vil med stigende styrke sætte sig imod, at samfundets børn deles i to klasser, der på forhånd ere bestemte til forskellige livsgjæringer.

Med drøftelsen af emnerne: fællesundervisning for begge køn og undervisning om det menneskelige legeme i pigeskolen er vi midt oppe i kvindefrigørelsen og det af Bjørnson rejste sædelighedsproblem i »Det flager –.«

En eksperimenterende norsk skolemands gunstige erfaringer med fællesundervisning på sin højskole gjorde et vist indtryk i forsamlingen. Grundtvigs datter erklærede, at hos alle kvindesagens venner måtte fællesundervisningen være en af de bedste løftestænger for deres sag. Men højskoleforstander Nørregård manede til at gå varsomt frem ad erfaringens vej.

Sædelighedsdebatten indledtes af frøken Zahle, København, men emnet var endnu så avantgardistisk, at man ikke kom længere end til udenværkerne. En norsk lærerinde oplyste under stærkt bifald, at hun tog sider af sundhedslæren op, bl.a. ved at vise, hvilken indflydelse snørelivet øvede på legemets indre dele. Med korsettets inddragelse i debatten var klimaks nået, og Ludvig Schrøder satte punktum ved at minde om, at da Grundtvigs søn skulle lære zoologi, rev hans fader de blade ud af naturhistorien, der handlede om mennesket, fordi det var ham meget magtpåliggende, at man ikke kom til at se mennesket som et højere dyr.

Stedet er ikke her til at gennemvandre alenlange spalter af mødereferater. Men skolemødet fik et artigt nachspiel, som vi ikke kan lade være at berette om. Efter hjemfærden gav enkelte lærere i danske aviser luft for deres misfornøjelse over, at der havde været for få flag i Kristiania, og de lod

ved samme lejlighed falde nogle nedsættende bemærkninger om Kristiania sammenlignet med den hjemlige hovedstad. *Skoletidende* bebrejder kollegerne deres taktløshed og refererer fra det norske *Dagbladet* en genhilsen til de misfornøjede, hvori det hedder:

En af de misfornøjede – en korrespondent til POLITIKEN har i højeste grad følt sig toucheret ved, at Kristianias indbyggere ikke havde hejst flag i anledning af hans ankomst. »Kommer der en hertug eller lignende, så skal man se« – siger den misfornøjede skolemester. Ja, er det ikke skammeligt, at skolemesteren fra Øsemagleby eller Maglepølseby ikke blev behandlet som »en hertug eller lignende«. – Det var jo rigtignok midnat og stummende mørke, da de danske hertuger og hertuginde – om forladelse – jeg mente de danske skolelærere og skolelærere ankom hid til Kristiania. Jeg tør derfor ikke med bestemt sige, om byens indvånere i anledning af den store begivenhed i nattens mørke steg op af deres senge og hejste deres flag for anledningen. Det kan jo hende, at de ikke har gjort det. Men jeg må sandheden tro konstatere, at en lignende flaghejsning ved ankomsten af »Hertuger eller lignende«, så vidt mig bekjendt her i vor hovedstad ikke plejer at høre til dagens, endsigte til nattens orden.

Skoletidendes redaktør gør regnskabet op i en kort betragtning:

Man kan lære to ting af dette: at de danske ere noget for åbenmundede, og at nordmændene ere folk, der ikke lade sig gå på. Og så minder det anførte stykke så levende om, at brodre jo ikke plejer at gøre komplimenter for hinanden. Forholdet tåler, at man taler rent ud af posen, og så er man bagefter lige gode venner for det.

•

De faglige debatter i *Skoletidende* oplives i 70-erne og 80-erne af petitstof, der nydes som et krydderi til den solide pædagogiske kost. Et andet karakteristisk indslag er annoncestoffet, der røber en vågnende merkantil interesse for skolens verden:

Ivar Huitfeldts kanoner

I 1873 blev søhelten Ivar Huitfeldts kanoner fra slaget i Køge bugt hentet op fra havbunden og anbragt i Tøjhuset.

Skoletidende skriver i den anledning:

»Det vil for alle, som elske Danmark, og dem, der have øget vor hæder, være fornøjeligt at se de gamle bronceanononer, han brugte så godt i Kjøge bugt, inden han selv gik til himmels, og de gik til bunds.

Vi kunne nu, når vi fortælle Huitfeldts historie for drengene, sige til dem: Når I bliver soldater, og måske kommer til Kjøbenhavn, så gå ind i Tøjhuset og se på Huitfeldts kanoner, og huske da på, hvordan mænd her i Danmark have kunnet slå for fædrelandet.«

•

„Kjøbenhavns Seminarium af 1861“

(Fiolstræde 17, Kjøbenhavn K.).

Indmeldelse af ny Elever modtages daglig Kl. 2—3 eller ved Brev. Den usædvanlige Betaling er 15 *R.* eller 150 *R.* aarlig. Seminariums Lærere ere: Cand. phil., exam. Lærer *Th. Hougaard* (Regning og Mathematik), Koncertmester *Hauereberg* (Sang og Violinspil), Stabssergent *Jantzen* (Gymnastik), Organist *Har. Jensen* (Orgelspil), Tegnelærer ved Kom. Skolerne *Otuf Nielsen* (Tegning), Cand. phil., exam. Lærer *Ollesen* (Zoologi og Botanik), Pastor *G. Svendsen* (Religion), exam. Lærer, stud. jur. L. O. Wiese (Skrivning) samt Bestyrerne: *Kr. Kjær* (Pædagogik, Geografi, Naturlære), *Vald. Nehm* (Skrivning) og *Fr. Thomassen* (Historie, Dansk og Literaturhistorie).

Kr. Kjær. Vald. Nehm. Fr. Thomassen.

Fri næring

Efter »Privatsteksamens« gennemførelse i 1858 kom der gang i privatseminarierne, og denne udvikling stimuleredes ved bestemmelsen i 1867 om at alle læreraspiranter skulle tage eksamen ved en eksamenskommission. Om vilkårligheden i læreruddannelsen i de følgende år får man et indtryk af følgende buket annoncer — alle hentet fra »Skoletidende« 1886:

Ved en højrehøjskole, hvor der ikke drives politik, ønskes en helst ældre seminarist med ikke under 2den karakter. På højskolen forberedes tillige til skolelærereksamen, og med skolen er forbundet en børneskole, der står under skolekommissionens kontrol.

På landboskolen ved Lyngby begynder den tredje maj et kursus nærmest for dem, der ønske sig forberedte til første del af skolelærereksamen, alm. forberedelseseksamen eller til optagelse på Landbohøjskolen og landbrugsskolerne.

Thomsens Skole for voxne Piger i Odense meddeler, at skolen 1. september optager elever til undervisning i den udvidede højskoles danske fag og til lærerindeeksamen.

Forberedelse til seminariet, skolelærer- og lærerindeeksamen og til den almindelige forberedelseseksamen meddeles af lærere ved Ask højskole.

Fortsættelses- og realskolen, Årup st., Fyn forbereder til præliminæreksamen og til lærer- og lærerindegjøring.

Paa mit Forlag er udkommet:

Saxo Runemester, Danmarks Krønike,

fordansket ved *Nik. Fred. Sev. Grundtvig.*

4de Udgave. 1ste Hefte. Pris 50 *Ø.*

Værket vil udkomme i 10 Hefter og under ingen Betingelse koste Abonnenterne mere end 5 Kroner. Det udkomne 1ste Hefte kan faaes til Eftersyn i alle Boglader.
(P. 7447) C. G. Iversens Boghandel (E. S. Tillge).

Skolemøde med Udstilling af Skolemateriel

afholdes i *Stenderup* Misionshus Onsdag den 21de ds., Efterm. Kl. 1.

Provst *Brammer* af Gammelby holder først et opbyggeligt Foredrag, hvorefter Lærer *Holm* af Bjerge holder Foredrag om Skolemateriel. Efter Mødet er der Fællesspisning i Skolen.

Respekt for mennesket

En naturhistorie for småskolen, betitlet »100dyr« anmeldes velvilligt i *Skolenyt*, 1873. Dog hedder det til slut:

»I et lille tillæg til bogen beskrives menneskets legeme. Det kan jo være meget godt, men at fortælle, at mennesket er et pattedyr, der ligner aberne meget, finde vi dog mindre rigtigt og noget smagløst, men det er jo videnskabeligt. Ville forfatteren ændre sine ytringer herom i en eventuel anden udgave, da tro vi, den ville finde en venligere modtagelse baade af lærere og børn, der ere for lidt videnskabelige til at opfatte deres eget væsen på en sådan måde.«

Sporskriveapparatets venner

Sporskriveapparatets yndere anmodes om snarest muligt at sende mig en kort anbefaling af værket i en sådan form, at den kan bidrage til en understøttelsesbevilling, uden hvilket det ej længere kan bestå. Trykkeren vil, inden han leverer 4. oplag have en tilgodehavende sum, som det er mig umuligt at tilvejebringe. Der er stor underbalance. Mange anbefalinger kunne måske endnu redde det fra undergang. (*Skolenyt* 1873).

Mindetavle

Under denne overskrift knyttes i *Skoletidende* 1886 forbindelsen bagud i dansk skolehistorie til Reventlowernes æra.

Mindetavlen, som er en nekrolog, opsættes over skolelærer, dbm. Jørgen Mortensen. Det hedder indledningsvis: Med Jørgen Mortensen jordes den sidste af den højt-begavede ungdomslærer, professor Oest's elever fra Bernstorffsmindes glansperiode, og med ham gik i graven en af de få, der endnu kunne mindes skjærtorsdagsslaget og krigen med England ved vort århundredes begyndelse. Derpå anføres visitatsudtalelser fra 1839 til 1868. Den første er af biskop Faber:

Den 17. september 1839 visiterede jeg i Vester-aaby, hvor kirkesanger og dbm. Mortensen fremstillede Vester-aaby skoleungdom. Dens fremgang i begge klasser er aldeles fortrinlig og udmærket. I øverste klasse er der ikke tale om, at enkelte læse fermt og skrive godt. Fremgangen går her over hele klassen fra øverst til nederst. Der går igjennem det hele den ånd, som gjør ungdommen opvakt og glad ved undervisningen.

En sådan lærer er til sand velsignelse for slægten igjennem mange led. Gud bevare ham og velsigne hans nidkjære virke endnu i mange år.«

Provst Thorups udtalelse knap 30 år efter lyder:

»1868, den 6. oktober visiterede jeg Vester-aaby skole, hvor gamle lærer Mortensen endnu virker med usvækket liv og dygtighed, så at hans skole er en af de bedste i provstiet. Børnene svare med usædvanligt liv, og den ånd, der går igjennem undervisningen, er så mønsterværdig, at jeg sjælden eller aldrig har fundet dens lige.«

Diplom for godt skolemateriale

Den store interesse for bedre skolemateriel, skabt og holdt vedlige af en af Danmarks Lærerforenings stiftere, Emil Sauter, afspejles i *Skoletidende* i referatet fra det store skolemøde i København, der samlede over 2000 deltagere.

I forbindelse med skolemodet var arrangeret en materiale-udstilling, hvortil der knyttedes diplomuddeling for de bedste ideer. Vi nævner fra listen over diplomtagerne:

Andersen, højskoleforstander i Saxild,
for en hensigtsmæssig skolekakkellov.

Fr. Nørregård, overlærer,
for et meget tydeligt og anskueligt bibelkort.
Hjorth, A., skoleinspektør,
for en smuk og oplysende samling af mineralier fra
Bornholm.
Hvejsel, G., lærer,
for udmærkede skoleatlas.
Rech, A. B., kaptajn,
for fortrinlige ventilationsovne.
Rønning, P. cand. pharm.,
for blæk (zeolin- dokument- og mærkeblæk m.m.).
Thorball, J. P., sadelmager, København,
for meget gode gymnastikapparater.
Jensen, N. P. lærer i Hygum,
for gode håndskriftsprøver af samtlige børn i hans skoles
øverste klasse. (Skoletidende 1886)

Spørgsmål og svar

Skoletidendes service over for læserne udstrækker sig også til en brevkasse, hvor man kan få lettet sit betyngede sind. Om arten af de kompleksskabende problemer, der hænger sammen med løn- og ansættelsesforhold, får man et indtryk gennem nedenstående udvalg af spørgsmål og svar:

Spørgsmål: Har kapellanen ret til at læse bønnen i kordøren før og efter gudstjenesten, og må han læse bønnen anderledes, end som de stå i salmebogen?

Svar: Det er lærerne i sognet, der skulle læse bønnen i kordøren, og den skal selvfølgelig læses, som den står i salmebogen.

*

Spørgsmål: Når en lærer dør i forsommeren, skal så eftermanden betale enken den gjødning, som i vinterens løb er samlet og bestemt til brakjorden, eller har hun lov til at sælge den?

Svar: Enken ejer ikke gjødningen, der tilhører embedet.

*

Spørgsmål: Har en skolelærer anden forpligtelse med hensyn til tårnuhret på kirken end optrækning af samme, og hvilke ere da disse?

Skal han f.eks. være budbringer til kirkeværgen, når omspurgte tårnuhr går i stå eller går galt, eller skal han selv personlig afhjælpe sådanne mangler og være ansvarlig for, at det til enhver tid går rigtigt?

Svar: Det vil vistnok blive betragtet som selvfølgelig, at kirkebylæreren gjør anmeldelse til kirkeværgen, når der er mangler til stede, som hurtigst burde afhjælpes. Hvis f.eks. klokkesnoren går itu, kan det næppe være forsvarligt at tie dermed, indtil kirkeværgen tilfældigt opdager det.

*

Spørgsmål: Kan det anses for lovmedholdeligt at sognerådet leverer en lærer hø, der vitterligt har den egenskab, at køer vrage det som foder?

Svar: Nej, det skal være gode fodringsmidler for køer – ikke strøelse.

*

Spørgsmål: Påhviler det en lærer, der er kaldet til et embede for en ugift, at sørge for den ugentlige renselse af skolestuen?, og skal den ugifte lærer sørge for skolestuens opvarmning om morgenen?

Svar: Ja.

Spørgsmål: Hvem tilhører toppen af de af en tidligere lærer på en landsbyskoles gymnastikplads plantede popler, og efter hvilken ministeiel resolution eller lignende?

Svar: Da gymnastikpladsen er kommunens, må poplerne formodentlig også være det. Havde det været på lærerens gårdsplads eller om hans have, havde forholdet været anderledes.

Paa mit Forlag er udkommen:

Grammatikalske Regler.

Ledetraad
til Hjælp for *Elever ved Analyse i Dansk*
af P. Hansen.
Pris 10 Ør .

V. Pio. Kjøbenhavn.
Dhrr. Skolelærere kunne forlange et Expl. gratis!

Udkommet er:

Mundsmag af den ældre Edda,

udgivet af
R. J. Holm,
Pris 50 Ør , faas i alle Boglæder.

Milo'ske Boghandel,
Odense.

Forskjelligt.

Eleverne ved Skaarup Seminarium gave forleden en dramatisk Aftenunderholdning, af hvis Indtægt 50 Ør er skænket til Foreningen for nødlidende Lærerenkers Understøttelse.

Paa Wilhelm Hansens Musik-Forlag er udkommet:

Nye Tider.

Sjæll. Folkelivsbillede af Zakarias Nielsen med Musik af N. K. Madsen-Stensgaard.
Sangene for Piano med Text 75 Ør .

Jerichaus Blækpulver

opløses i koldt Vand, og afgiver da et letflydende, smukt og kraftigt Blæk, som enhver kan lave sig for 20 à 25 Ør Potten. Direkte Ordres effektueres mod Efterkrav à 2 Ør pr. Pd. til 10 Potter.
Kjøbenhavn, Billebrahesvej 2. E. A. Jerichau.

Provst Mørks Legat.

Ovennævnte Legats Renter for 1885 ere tildelte Lærerenkerne Andersen af Sebbler og Müller af Løgsted med 8 Ør til hver.
Danmarks Lærerforenings Udvalg
for Enkeunderstøttelse.

50års jubilæum.

Et rørende udtryk for samfølelsen mellem skole og hjem og for de inderlige bånd, der kunne knyttes mellem sogneboere og lærer, giver sig til syne i de referater fra afskedsfester, der findes trindt om i skolebladens spalter, som i dette glimt fra en jubelfest i Nørup:

50 års jubilæet for den gamle Johnsen i Nørup formede sig som en folkefest. Næsten 300 samlede sig i to store telte, der var rejst i krohaven. Sognets gaver var en sofa, en violin og sølvtøj. Sofaen til et fortjent hvil, violinen til at tolke tonerne med, og sølvtøjet som et varigt minde, der kunne gå i arv i slægten – sådan tolkede præsten det, og så sang man:

*I Nørup blev du ruget ud,
der fjedredes din vinge,
der slog du rede med din brud,
der brød og børn I finge,
der konge for en hel flok børn
blev du som skolemester,
og du blev gammel som en ørn,
men opsled kun tre præster.*

*Ja, hil dig i dit kongebo,
din lave skolestue,
byg der, til sidste ro
skal lægges under tue,
og syng i kirken, syng i sind
med alvor og med gammen,
til du, når Gud dig kalder ind,
har sagt det sidste amen.*

L. A. Ring: Den gamle skole i Ring, malet 1886.

(privat eje)

Landsbyskolen og de åndelige rørelser

De gudelige forsamlinger har deres rod i det pietistiske røre under Frederik den Fjerde. Som ren lægmandsbevægelse vokser den i omfang i begyndelsen af det 19. århundrede som en reaktion mod rationalismen. Kendte almueførere inden for bevægelsen er foruden Rasmus Sørensen, P. Larsen Skræppenborg og J. A. Hansen («Almuevennen»).

Den religiøse overspændthed, der ofte var et ledsagefænomen i de gudelige forsamlinger, og et politisk røre i deres kølvand bragte bevægelsen i et modsætningsforhold til verdslige og gejstlige myndigheder, der i perioder antog forfølgelsens karakter. I årene op mod grundloven mindskedes spændingen, og ikke få grundtvigske præster så efterhånden med sympati på bevægelsen.

Dalsgaard: En gudelig forsamling.

Folkevækkeren fra Vesterborg

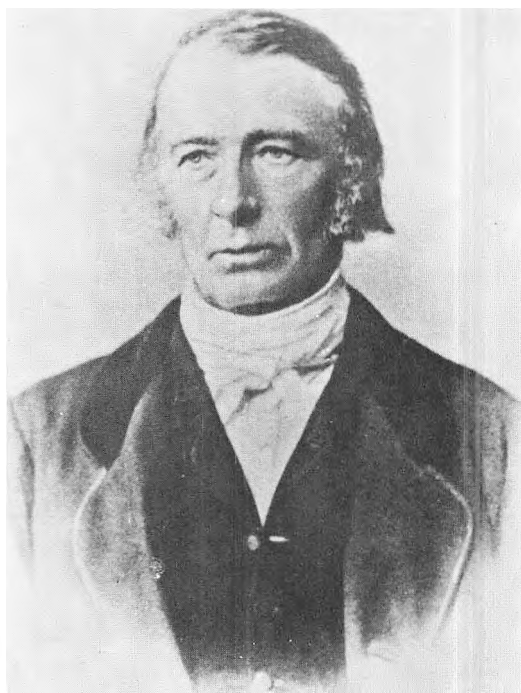
Af seminarielæktor *Morten Bredsdorff*

Skulle man ved hjælp af en enkelt personlighed ligesom ved et prisms spaltning af lyset forsøge at skildre pædagogiske, religiøse og politiske strømninger i almueskolens første halve århundrede, vil ingen være bedre egnet dertil end skolelærer *Rasmus Sørensen, Venslev*.

I hans på engang trodsige og modtagelige sind afspejler sig næsten alle væsentlige brydninger i almueskolens liv, men tillige illustrerer hans egen veltalende biografi den rejsning fra almue til folk, som er det væsentlige træk i hele det 19. århundredes historie.

Født i Jelling 1799 og opkaldt efter den lærde dr. *Rasmus Møller*, der var præst i sognet, har den opvakte bondedreng Rasmus Sørensen i en gammel degneskole lært at læse efter Luthers katekismus og Pontoppidans forklaring. Ved en bispeoverhøring i kirken gik børnene i stå allerede ved det fjerde bud, bispemad derfor om en salme, og degnen fik sit skudsmål: »Han katekiserer som et får, men synger som en engel«. Degn Thorbrygger var en forulykket student, der havde søgt tilflugt ved det nogenlunde fede jyske degnekald, men snart måtte holde substitut. »At holde skole og at prygle var for ham ensbetydende«, for børnene måtte ikke røre sig, »mens tanker og munden kjedede sig tildøde ved den blotte tankeløse opramsen af lectierne«.

Hos Rasmus grundlagdes nok allerede her den uvilje mod gejstlige autoriteter, som siden skulle skabe den djærve almuelærer vanskeligheder nok. 13 år gammel blev den kvikke Rasmus selv gjort til hjælpelærer for den affældige og korpulente degn, og det arbejde klarede han – ligesom en lidt yngre, begavet almuedreng fra Thisted, Kristen Kold – til både bøndernes og præstens fulde tilfredshed. Rygtet herom nåede pastor Rasmus Møller, der nu var forflyttet til Købelev på Lol-land, og under et besøg i Jelling opmuntrer hans

Rasmus Sørensen, Venslev. 1799–1865.

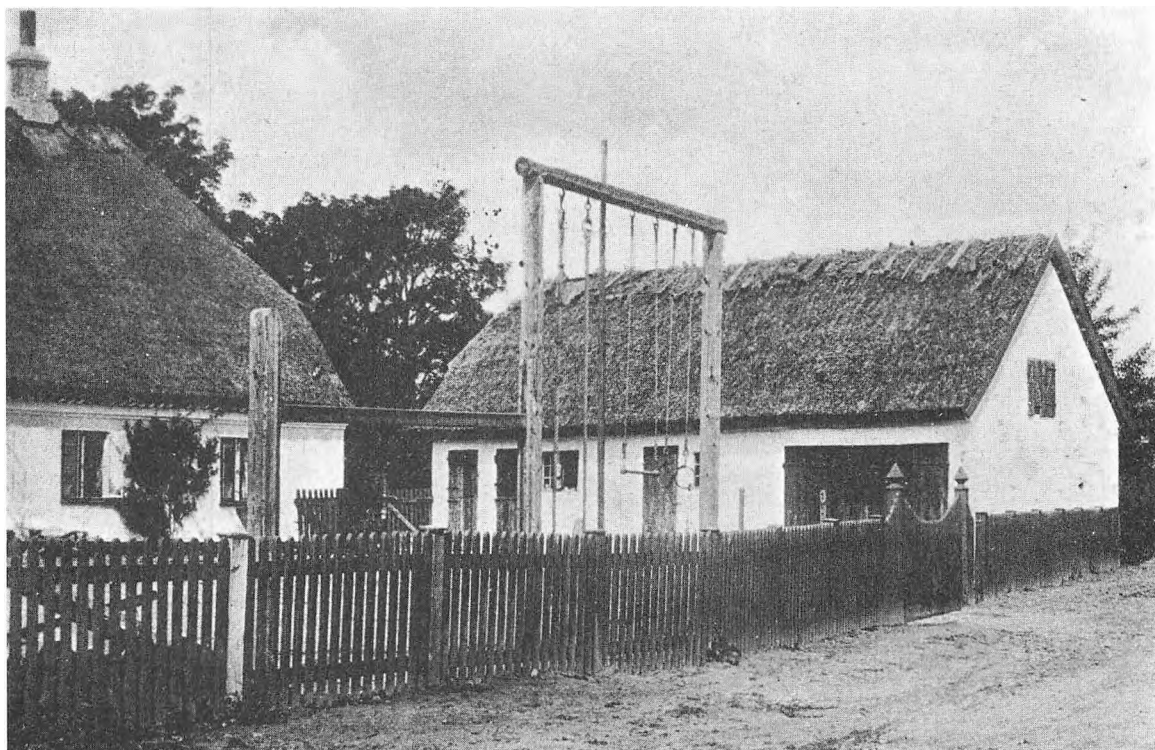
Hos Rasmus Sørensen, der 1818 dimitteredes fra Vesterborg seminarium, var den stolte kaldsfølelse, der først almindeligt vågnede i standen et halvt århundrede senere, allerede ved dimissionen lyslevende. Modsat sine kammerater gik han til eksamen i sin sorte livkjole, i hvilken anledning den unge Chr. Winther spøgende bemærkede:

Du est en oprører, du est en Stig Andersen Marsk, Rasmus Sørensen, i din bedste livkjole.

Ved afskeden fra Vesterborg sagde hans velynder, pastor – senere biskop – Rasmus Møller, Poul Martin Møllers fader: »Du har nu med hæder i en stor hast fuldendt din seminariebane, min kjære Rasmus, og det eneste, jeg endnu har at sige dig, er blot dette, at du ikke er beskeden nok, og at du vist næppe nogensinde vil blive en beskeden skolelærer.

Det blev Rasmus Sørensen heller aldrig. Som folkevækker og -opdrager på almueplanet rager han højt op i sin samtid. Politiske, økonomiske og religiøse problemer, hvis løsning var forbeholdt en senere tid, belyses gennem hans virke, og hans skoleliv under greverne C.D.Reventlow og F.A.Holstein spejler den reventlowske skolebevægelses æra.

anden kone, digteren Christian Winthers moder, Rasmus til at søge uddannelse på det nyligt åbnede Vesterborg Seminarium, ikke langt fra Købelev. »Harde jeg flere sønner«, sagde den milde frue, »da skulle de være seminarister, thi almueskolevæsenet vil komme til at gå foran præstevæsenet«.

Venslev skole, hvor Rasmus Sørensen virkede fra 1827 til 1844. Skolen er en af de fortrinlige skoler, som grev A. F. Holstein, Holsteinsborg, efter sine onkler Reventlowernes forbillede byggede på sit gods. Rasmus Sørensen betegner i sit levnedsløb greven som »den sidste ædle og store pædagogiske philanthrop, som Danmark har opfostret i hin forunderlig-hjertelig philanthropiske tid«.

Grev A. F. Holstein var et levende religiøst gemyt med draging mod tidens folkeligt kristelige vækkelse, og Venslev skole har været ramme om flere gudelige forsamlinger med sognebåndsløsningen som mærkesag.

Denne profeti, der er fremsat omtrent samtidig med skolelovene af 1814, gjorde udslaget. Hyldet og takket for sin godt begyndte skolegerning drog Rasmus Sørensen i 1816 til det allerede velrenommerede seminarium i Vesterborg.

Her møder han,

»den nye tids ånd, der var vågnet og fremtrådt som et nyt evangelium, under navn af Pædagogik, med en basune fra Frankrig, Schweits og Tyskland, og hvis repræsentanter i disse lande især er Rousseau, Pestalozzi, Basedow, Campe, Salzman, Rochow o. s. v.«,

således skildrer Sørensen i sine erindringer sit første indtryk af *Filantropismen*. I Vesterborgs stifter og kærlige protektor, grev Chr. Ditlev Reventlow på Kristianssæde lærer han snart den nye ånds ypperste repræsentant i Danmark at kende, og seminariets forstander, slesvigeren biskop Boisen var en veltalende og livfuld forkynder af den nye pædagogiske idealisme. Vesterborg Seminarium står i Sørensens erindring som »En reen philanthropisk-pædagogisk skole, fri for al tvang til

lectielæren og lectiehøren, fri for den strenge examen med den strenge censur, fri for at kjede, og dræbe, men skikket til at muntre og oplive« – et skudsmål, der visselig ikke skulle blive alle de efterfølgende seminarier til del.

Den meget fremmelige og lysvågne Rasmus Sørensen blev dimitteret allerede efter knap halvandet års læsning, et år før sine kammerater, og grev Reventlow, der har lagt mærke til den unge jyde, ansætter ham straks på en af godsets smukke skoler i Skørtinge. Med stolthed noterer han, »så var jeg da kommen på det gods, hvor bondefriheden, bondefremgang og almueskolevæsenet var ældst i Lolland og fremmeligst i Danmark«. Ikke mindre fryder det ham, at »skolelærerne havde her stemme i commissionen og underskreve i forhandlingsprotocollen tilligemed præsterne og skoleforstanderne«.

Han havde hurtigt fået sit tilhold i dr. Rasmus Møllers gæstfri præstegård i Købelev, og erindringerne om samvær i feriet med de to højtbegavede

J.P. Mynster, Sjællands biskop fra 1834 søgte at bremse de gudelige forsamlinger og holde den religiøse vækkelse i almuen nede.

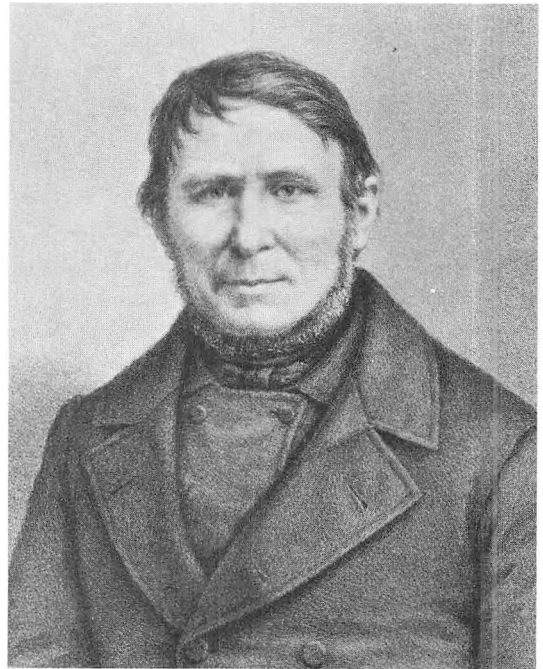
Biskop Mynster visiterede efter en kontrovers med Rasmus Sørensen dennes skole (1836), og Rasmus Sørensen omgangsfølger mente, at han nu ville få kærligheden at føle, men Rasmus Sørensen svarede med sin karakteristiske selvfølelse: »Hvo der kjender Mynsters og Sørensen fasthed hver på sit, vil finde dem begge ved visitatsen som de aldrig havde haft et ord at skifte, andet end den gjen- sidige tilfredshed i alt hvad prøven i Venslöv skole vil angå«.

Det kom til at slå til, og Rasmus Sørensen giver Mynster det smukkeste testimonium som visitator og taler.

sønner *Poul Martin Møller* og *Christian Winther* er præget af taknemmelighed og en del naivitet. Særlig Poul Møller har åbenbart haft den naive og selvsikre jyske seminarist en smule til bedste. Som da de en nat deler sengekammer og Poul Møller lægger sig til at læse en latinsk bog. Et par timer efter vækker han Sørensen og beder ham fortælle folkeeventyr fra Jylland »om slotte og guldæbler, om svaner, der talede, om prinsesser, der bleve til hjorthinder, og prindser, der bleve til hjorte o.s.v.«. På sit jyske mål må den søvndrukne Sørensen fortælle tre lange eventyr, som han har hørt af en gammel kone i Jelling. »Ja, disse ligne rigtignok for en del de samme, som jeg læser her om på Latin«, siger Poul Møller. Derpå sov de begge ind. Skildringen af Kandidat Hansen i 4. kapitel af *En dansk Students Eventyr*,

den filistrøse og selvglade lærer, som fortæller, at »på disse fire hylder stæer såmænd enhver bog, som jeg har terpet igennem, inden jeg kom så vidt, som jeg nu er; det er ret fornøjeligt at kunne således med et blik overse sin videnskabelige løbebane ligefra Rasmussens ABC til Haenleins indledning«, bærer utvivlsomt træk af den unge Rasmus Sørensen. Chr. Winther kalder ham altid »Søfrensen«, læser krøniker og romantiske vers for ham. »Studenterårene ere grumme behagelige, når man har penge. Hvorfor vil du ikke være student?« – »For jeg har ingen penge, sagde Sørensen«, (der gennemfører hele sin lange selvbiografi i tredje person).

Efter Skørtinge følger 3 år ved en af de ny borgerskoler i Århus. Sørensen litterære interesser er vakt ved samværet med de muntre præstesønner i Købelev, han læser Oehlenschläger og følger ivrigt med i den lange fejde mellem ham og Jens Baggesen, tilsyneladende dog mere af trang til »at følge med« end med dybere forståelse af dette

Peter Larsen Skråppenborg, med navn efter den gård, han overtog – i en senere periode af hans liv kaldet Peter Larsen Dons efter gården ved Kolding, som han gjorde til en grundtvigsk kraftcentral – står som en høvdingskikkelse inden for den gudelige lægmandsbevægelse i forrige århundredes første halvdel.

Stærkt i myndighedernes søgelys foretog han i sin fynske periode sammen med Rasmus Sørensen vidtstrakte vækelsesrejser landet rundt.

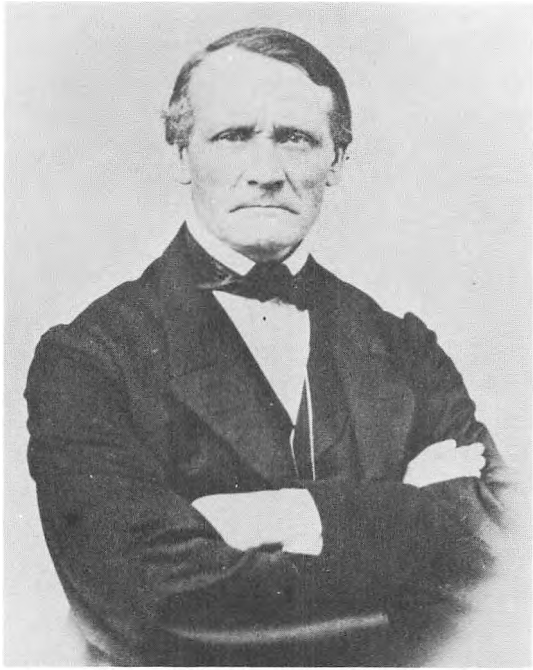
opgør mellem de to århundreders smag og stil. Men hans kræfter bliver nu også beslaglagt af bitre stridigheder med præster og andre overordnede i den østjyske hovedstad. Sørensen tilgav aldrig pastor Rasmus Møller, at han ved afskeden havde bebrejdet ham »mangel på beskedenhed«. Samme klage møder ham nu i det borgerlige skolevæsen. Han var trådt frem med højlydte krav om, at skolelærerne både økonomisk og intellektuelt og med hensyn til »folkedannelsen« skulle stå »ved siden af præsterne«. Sådan tænkte kirkens mænd ikke, hverken i Århus eller andre steder, de fastholdt alle vegne det klassiske forhold mellem »præst og degn«. Da den fra Frankrig og England importerede »Indbyrdes Undervisning« kort efter tonede frem som den enevældige konges krav til almueskolevæsenet, bryder striden løs. Sørensen er en alt for selvstændig og levende pædagog til at kunne finde sig i »denne mekaniske skole-exercits«, han finder den utålelig og skadelig, siger det lige ud og møder Grundtvig som forbundsfælle. Begejstret læser han Grundtvigs skarpe angreb på det aldeles »bagvendte, uhistoriske, krebsgangagtige og uboglige« i at ville gøre dette triste hjælpemiddel fra engelske og franske fabrikker, fængsels- og fattigskoler til mønster for den nye danske skole, og det udelukkende af sparehensyn. Men Sørensen er kørt fast i Århus, hvor skolemyndighederne vil tvinge metoden igennem. Så bryder han op og vender tilbage til den filantropiske og milde skoleluftning, der fra Kristianssæde blæser over Lollands agre. Thi grev Reventlow holdt med foragt den indbyrdes undervisning ude fra sine skoler.

Rasmus Sørensens strid med præster og skolemyndigheder er naturligvis dybest set en social kamp for almuen liggeret. Men skolen af 1814 var trods alle gode ønsker en underklasseskole i det fremdeles stærkt klassesdelte danske samfund. Derfor finder striden indtil videre sin form i religiøse uoverensstemmelser, og det er let at forstå, at Rasmus Sørensen nu slutter sig til Grundtvigs kamp mod den statskirkelige rationalisme og det »teologiske pavedømme«. Da han i 1820 har læst Grundtvigs »Bibelske Prædikener«, udbrøder han: »Enten er Grundtvig en religiøs gal og forrykt bibelsværmer eller også er vor nutids præster, religiøse skribenter, lærere og vi alle nogle ubibelske og vantro mennesker«. »Han læste, omlæste, tyggede og fordøiede i åndelig betydning fra nu af ethvert blad, som Grundtvig

havde skrevet ... når nogen blot ytrede et ord om Grundtvig som forkeert i sine meninger og domme, var han strax i harnisk til hans forsvar«.

Så er det let at forstå, at han må søge forbindelse med Grundtvig. I et langt brev gør den unge lærer rede for sin udvikling, bekender sig som hans discipel, og under en rejse til sit næste embede på Lolland opsøger han kapellan Grundtvig i Præstø i 1821. Mødet forløber ikke særlig heldigt, begge synes at have stået ret stejlt på hver sin side af den væg, der skilte teologen fra seminaristen. Et ret køligt brev fra Grundtvig viser, at han ikke er i tvivl om Rasmus Sørensens gode evner. Men han mener, at seminariet har gjort ham opblæst og hovmodig, og med bitterhed må Sørensen erkende, at også Grundtvig savner »beskedenhed« hos ham. Vil disse præster da ikke forstå, at en djærv og selvbevidst mand af almuen ikke har i sinde at krumme ryggen for dem?

Alligevel er beundringen for Grundtvig så stor, at han gerne slutter sig til hans lære om »Troens Ord« som kristendommens kerne og med glæde læser hans nordiske skrifter. Ejendommeligt nok skal netop dette forhold føre til en voksende afstand mellem Sørensen og hans gamle, beundrede beskytter, grev Reventlow, efter at Sørensen nu har fået embede i Brandstrup under Kristianssæde. Chr. D. Reventlows dannelse havde alle sine rødder i det svundne århundredes humanistiske oplysningsbevægelse og dets dogmeløse rationalisme, og da Rasmus Sørensen ønsker at drive aftenskole i sognet ved hjælp af Grundtvigs oversættelser af Saxo og Snorre, krænker det både hans smag og hans skoleprogram. »Jeg finder disse krøniker, og især Grundtvigs sprog i dem, aldeles uskikket til gavnlig læsning og oplysning for almuen«, skal greven ifølge Sørensen have sagt. »Det er ikke gamle eventyr og overtroisk hedenskab, heller ikke grundtvigske tirader, der i denne oversættelse tidt gåe i det platte, som vi skulle indprente almuen. Læs De Biblen ... læs af den nyere virkelige historie. De skal fåe Luthers skrifter ... og af hele den pædagogiske literatur i Tydskland ... men af Grundtvigs skrifter vil jeg ikke ønske at De bruger det ringeste«. Sørensen forsvarer tappert Grundtvigs nordiske skrifter, han finder dem netop »egnede for at vække almuen tanker og åndelige opmærksomhed, førend folk fåe lyst til at deeltage i det rent bibelske og kristelige – ligesom en Johannes den Døber kom i forvejen til jøderne, førend Christus kom«.

J. A. Hansen er et af de største almuenavne i dansk politisk historie i forrige århundrede.

Bosat i Slagelse i 1830'erne sluttede han sig til den grundtvigske lægmandsbevægelse og kom i nært samarbejde med Rasmus Sørensen sammen med hvem han udgav »Almuevennen«. J. A. Hansen havde den fra dybet kommende begavedes stærke opdrift og ærgerrighed. Som en af de ledende indenfor Bondevennernes Selskab udfoldede han betydelig agitatorisk kraft. Han var politisk taktiker, hvor Rasmus Sørensen var fantasifuld og følelsesbetonet idealist, hvorfor deres veje hurtigt skiltes.

Men denne om den senere grundtvigske folkehøjskoles filosofi mindende tankegang – og man erindrer her, at Sørensen blandt sine elever havde to ældre brødre til Ludvig Schrøder, den senere grundlægger af Askov – afviser den gamle greve. Han blev sine åndelige forudsætninger tro til det sidste.

At Grundtvig på Sørensens anmodning om at måtte få sendt nogle eksemplarer af Saxo og Snorre dels ventede et årstid, inden han sendte ham et enkelt bind, dels i et brev kaldte ham en fusentast, er til gengæld både sørgeligt og latterligt. Men nu var Sørensen i grev Reventlows øjne blevet lidt af en »mystiker« og religiøs sværmer, og det er derfor naturligt, at han uden at tabe sin respekt for den fremragende dygtige landsbylærer alligevel bistår ham med en forflyttelse til *Venslev* i Sydvestsjælland, en skole der hørte under Holsteinborg, og hvor den stærkt pietistiske grev

F. A. Holstein var skolepatron. Som grev Reventlow havde grev Holstein formået at holde »den indbyrdes undervisning« ude fra sine velordnede skoler, hvad der for Rasmus Sørensen var grund nok til at søge kaldet i *Venslev*. Hertil kom, at den for børnesagen meget aktive grev Holsteins varmhjertede pietisme formentlig ville kunne »bidrage til en mere religiøs opdragelse iblandt almuen« – d.v.s. styrke dens selvbevidsthed – og dette var for Rasmus Sørensen hovedsagen. Fra 1827 til 1844 sad Rasmus Sørensen i *Venslev* skole, så kendt for sin pædagogiske dygtighed, at endog udenlandske gæster opsøgte *Venslev*. En norsk pastor *K. O. Knutzen* beretter om helt Kold'ske metoder, skønt Sørensen naturligvis ikke har kendt *Kristen Kold*. »M.h.t. Bibelhistorien, da bruger Sørensen at fortælle børnene enhver historie, forinden de lære den udenad. Denne fortræffelige måde anvender han også ved de små børn, der således lære at kjende den

Vilhelm Birkedal udøvede som sognepræst i *Ryslinge* en stærk og inspirerende indflydelse på det folkeligt kristelige liv. Hans virke sprængte folkekirkens rammer, det blomstrende frimeninghedsliv og senere brydninger omkring hans person minder meget om mønstret for pastor *Nordborgs* liv i *Jakob Knudsens* roman: *Gjæring og Afklaring*.

Birkedal var en begejstret tilhænger af de grundtvigske skoletanker, stod bag *Klaus Berntsens* friskolevirke og var i forreste række i angrebene på den offentlige skole.

En lille brevsamling fra 1810–13 er et smukt vidnesbyrd om den rørende omsorg for sognets skolevæsen, Grundtvig som kappellan i Udby lagde for dagen. Her slår han et slag for nye skoler, bedre skolebøger og et ordentligt udkomme for de forarmede skolelærere.

Senere – under de lange skolelovsforhandlinger i rigsdagen efter forrige århundredes midte – indtog Grundtvig en reserveret holdning overfor tanken om almueskolens reform. Han ønskede først at se, om ånden i lærerstanden var sådan, at almueskolen var reformer værd. Grundtvigs personlige interesse for almueskolen og hans direkte indflydelse på dens udvikling er således begrænset – hans hjertelag omfattede en hel anden opdragelsessfære.

Indirekte er hans påvirkning umåelig. Ufortalt den omvurdering af åndelige værdier i bredere lag af vort samfund, end nogen anden enkeltpersons virke har fremkaldt, kan der peges på vekselvirkningen mellem almueskolen og den af Grundtvig inspirerede fri- og højskolebevægelse, men især på den dynamiske kraft, hvormed hans bærende tanker og syner gennem ledende kræfter i læreruddannelsen, skabte bølgeringe langt ud i folkeskolen.

Uformidlet strømmer hans hjerte og sind børnene i møde gennem hans i umiddelbar forstand største gave til den danske skole, de bibel- og fædrelandshistoriske sange. Noget væsentligt om sit skolesyn – troen på skolens pulserende liv som noget afgørende – har Grundtvig udtrykt i digtet: *Kirken og skolen*:

Kirken skifter aldrig grund.
Med sin tro og med sin pagt
med sin grundvold engang lagt:
ordet af Vor Herre.

Ej med skolen er det så,
der er alt i gjære.
Det kan verden ej forstå,
dog det må så være.
Kirken må, på troen bygt
hvile på sin grundvold trygt,
håbet går i skole.

Kirken i en hast forgår,
når den fod vil flytte.
Skolen, når den stille står,
er kun til unytte.
Kirken skal med jorden stå,
skolen skal med solen gå,
riget at oplyse.

Grundtvig holder forelæsning. (Tegnet af J. Th. Lundbye. Frederiksborg museet.)

vigtigste deel af bibelhistorien førend den tid kommer, da udenadslæren begynder, der da falder dem såmeget lettere. – Det var ret morsomt at se, hvor opmærksomme og spændte de små stode for at opfatte og gribe hvert ord, han sagde«. (Til gengæld oplyser samme præst, at Sørensen bor rummeligt og godt, »men en sådan svinestie, som jeg fandt Sørensens hus at være, har jeg kun seet fåe af«).

I Sydvestsjælland, af *biskop Mynster* kaldet »det hellige land«, møder Sørensen de første *gudelige forsamlinger*, og da han mærker præstens modstand mod disse salmesyngende og bibellæsende fiskere og husmænd fra Bisserup og omegn, »så tænkte han og sagde ved sig selv: Nu vil jeg være med i de gudelige forsamlinger«!

I tale og skrift forsvare Rasmus Sørensen disse pietistiske lægmandssammenkomster, angriber den rationalistiske pastor Bastholm i Slagelse, får en langvarig avispolemik i gang og bliver støttet af Grundtvigs våbendrager *J. Chr. Lindberg*, der i *Nordisk Kirketidende* har skildret »Den vestsjællandske krig«. Injuriesager og mulktter følger, Rasmus Sørensen vil »nøde statskirkens repræsentanter til enten at håndhæve dens lovligt gældende bestemmelser efter troesbekjendelseskriterierne ... eller til at ophæve disse og derpå give religionsfrihed til hele folket i Danmark«. Han har et hidstigt sammenstød med biskop Mynster, der efter evne bekæmpede almuens religiøse forsamlinger; men visitatsen i 1836 forløber dog skikkeligt, og i Visitatsbogen kalder Mynster ham »en meget duelig og flittig skolelærer, der katechiserer levende og godt, med mindre skrål, end jeg havde ventet, også fremkom intet cholerisk«.

I de følgende år stiller Sørensen sig på linie med de kendte ledere af de gudelige forsamlinger, *Hans Nielsen Hauge* i Norge, *Christen Madsen* på Fyn og *Peder Larsen Skræppenborg* i Jylland. Men da Grundtvig og Lindberg nok vil støtte, men ikke ønsker »en ordentlig udtrædelse af statskirken«, og blot agter at bede kongen om den i Sørensens øjne helt utilstrækkelige »sognebåndsløsning«, er det forbi med hans beundring for disse to folkeførere. I *Nordisk Kirketidende* hævder den Venslevlærer, at »troens meddelelse og den catechetiske oplærelse af Herrens ord i troen altid har været og fremdeles er hovedsagen i hans skole, som han for ingen pris vil give afkald på«. Grundtvig svarer med sin banebrydende artikel »Er Troen

virkelig en Skolesag?«, og dermed er bruddet mellem mester og lærling beseglet.

At den sociale rejsning af en forkuet almue hele tiden har været hovedsagen for Sørensen fremgår allerede klart af hans iltre polemik med præsterne om de forkætrede gudelige forsamlinger. Med 1840'ernes voksende politiske røre svinger Rasmus Sørensen efterhånden helt over til politik. I 1842 grundlægger han sammen med *I. A. Hansen* bladet »Almuevennen«, men allerede året efter skilles de to i uenighed. Sørensen begynder nu et energisk mundtligt agitationsarbejde blandt bønderne, hvorefter han i 1844 forlader skolen for stedse. Til fods gennemvandrer han Jylland og Øerne for at vække bønderne til social forståelse af deres interesser. Over for *Balthasar Christensen* og *Orla Lehmann* udvikler han en stor socialøkonomisk plan om udstykning af herregårde, men hans stridbare sind bringer ham hurtigt i konflikt med de langt mere forsigtige »Bondevener«, til hvis kreds han ellers naturligt måtte høre. Han opretter en brandkasse i Holbæk amt, samarbejder med husmanden *Peder Hansen, Lundby*, om adresser til kongen om afløsning af fæstevæsnet, ændring af hartkornsskatter og indførelse af almindelig værnepligt.

Men selv kan han ikke ret forstå tidens liberale og demokratiske ideer, i grunden har han sine rødder i den velmenende, reventlowske tidsalder, og dette er sammen med hans rastløse og vanskelige sind sikkert forklaringen på hans mange uheld.

Af det stærke nationale røre forstår han intet, han optræder på Casinomødet 11. marts 1848 med et skarpt indlæg »i menneskerettighedernes navn mod at man vil inddrage folkene i forældede nationalitetsstridigheder«, men *Orla Lehmanns* fængende retorik binder munden på ham. Samme år fik han i *Uldum* oprettet en højskole, hvis program var beslægtet med den rationalistiske *Lars Bjørnbaks* planer. Men den går ind allerede året efter. 1849–52 var Rasmus Sørensen folketingsmand for Sæbykredsen. Men hans mange skrifter og rejser har efterhånden skaffet ham en stor gæld på halsen, og som en slagen og bitter mand udvandreren han i 1852 til De forenede Stater, hvor en søn havde slået sig ned i Wisconsinsskove. Han døde 1865 under et besøg i sit gamle land.

En mærkelig skæbne. Fra det 18. århundredes sidste degneskoler i Jelling og Hover sogne, fører den ham gennem det filantropiske præstegårdsseminarium og de reventlowske skoler på Lolland efter djærve forsøg på grundtvigsk historisk opvækelse af almuen til polemisk deltagelse i de gudelige forsamlinger og derfra lige midt ind i det begyndende politiske røre omkring den første grundlov.

Han forbliver tro mod *Oplysningstidens* pædagogiske idealer og som forkæmper for almuens sociale frigørelse bevarer han en mærkelig forkærlighed for dens politiske tankegang.

Alligevel peger hans omfattende virksomhed langt frem. Ikke blot satte han en høj standard i den ved loven af 1814 skabte almueskole, han blev tillige den mand, som måske ivrigere end nogen anden rejste den bondebevægelse, som i århundredets sidste halvdel skulle forvandle en almue til et vågent folk. Både *Christen Berg* og *I. C. Christensen*, begge skolelærere, skulle komme til at fortsætte væsentlige sider af hans gerning, og *Viggo Hørup*, en skolelærers søn, forstod måske bedre end andre hans kamp for almuens ligeret. »Det var en lavere race, der skulle op mod den

højere, en uafhængighedskrig, hvor fordringen om ligeberettigelse stredes med følelsen af mangel på jævnbyrdighed« (V. Hørup: Politisk Tilbageblik).

Rasmus Sørensen havde af filantroperne lært, at det gjaldt om at skaffe skolen »en sagkyndig overbestyrelse«, hvormed de i grunden mente administrativ frigørelse fra kirken. Han må i sin himmel have smilet, da en konservativ folketingsmand ved gennemførelsen af tilsynsloven af 12/4 1949 udbrød: »Således endte den århundredgamle strid mellem præst og degn – med degnens sejr!«

Men den lige og almindelige valgret, som han ikke ret selv forstod betydningen af, er måske alligevel den længst rækkende eftervirkning af denne kantede og selvhjulpne skolelærers gerning.

Kilder:

Mit Levnetsløb og dets levende berørelse med almueskolens historie i Danmark i indeværende århundredes første halvdeel – af Rasmus Sørensen, 1847.

Johs. C. Jensen: V. og Ø. Flakkenbjergs Herreders skolehistorie, Slagelse, 1938.

Knud Banning: En Landsbylærer, Kbhvn. 1958.

Peter Hansen: En landsbyskole - friskolen i Hastrup, 1893.

(Faaborg museum).

Udrundne er de gamle dage

Af professor, dr. theol. *Hal Koch*

Da den danske folkeskole i 1914 fejrede 100-års-jubilæum, udkom der et digert festskrift i fire bind. Karakteristisk nok havde det titlen: »Lærere og Samfundet« og 1. bind (Kbh. 1913, 618 s.), påviste, på hvor mange forskellige områder indenfor folkets liv lærerne har øvet en betydningsfuld indsats. Det er helt i sin orden. Der er næppe nogen stand, som i nyere tid har haft så afgørende betydning for hele den folkelige og kulturelle udvikling som netop lærerstanden.

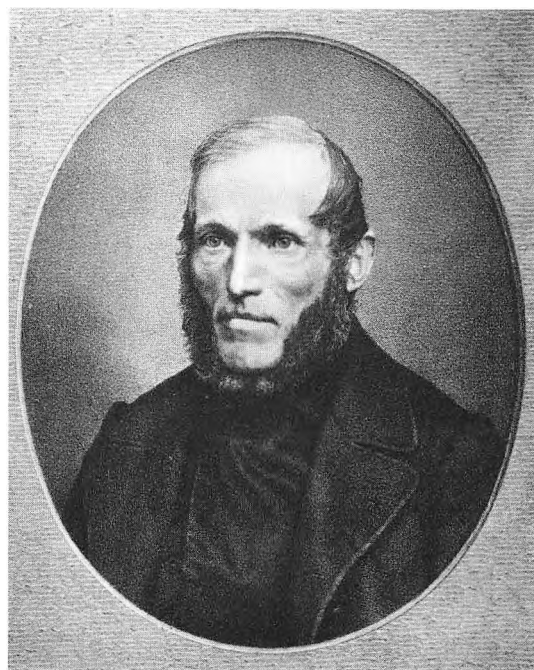
Men lige over for alt dette har jeg alligevel lyst til – i nogle indledende bemærkninger – at understrege, at når alt dette er sagt, er det dog skolen, der har været den egentlige indsats, undervisningen og forholdet til børnene. Det gælder ikke mindst den sidste generation. I vor noget reaktionære efterkrigstid synges atter den gamle sang om de gode gamle dage, og kun alt for ofte taler man hånligt og nedsættende om den »såkaldte moderne pædagogik«, som skal bære skylden for almindelig moralsk opløsning, forfladigelse og ensretning, for slet ikke at tale om læderjacker og direkte umoralitet.

Det er ikke min opgave her at drøfte skolen i almindelighed, men jeg kan ikke dy mig for at benytte lejligheden til at udtrykke en almindelig beundring og taknemlighed for, hvad virksomme skolelærere har udrettet blot i min levetid. Skolen er blevet uendelig meget mere levende, udenadslæren er blevet erstattet med levende interesse og forståelse for det, man beskæftiger sig med – mindre lektielæsning og mere læsning. Sagen er jo nemlig den, at den megen jammer over forlystelsesindustriens forfladigelse af smagen og »pop«-pens ødelæggelser (»teen-agerlove« og »Frihed er det bedste guld«) i hovedsagen er snak. Der har – påviseligt – aldrig været nogen tid, hvor intellektuel, lødig læsning har vundet en sådan udbredelse, aldrig har unge mennesker læst så megen – vanskelig tilgængelig – lyrik, så mange rent op-

lysende bøger, hørt så megen musik – både »pop« og god musik – som i vore dage.

Det er – vel som et udtryk for den nævnte efterkrigstids reaktion – moderne at være pessimist og et tegn på overfladisk naivitet at se lyst på tingene. Men faktisk – påviseligt ved tal – er den »kulturelle situation« bedre end den nogensinde har været, og forklaringen herpå er utvivlsomt, at skolen er blevet så uendelig meget bedre. Børnene lærer at læse, ikke at »lære udenad«, de bliver langt mere åbne og modtagelige, end vi blev i min tid. Og fortjenesten er visselig lærernes – selv om de må dele den med det så hårdt angrebne fjernsyn og radioen. Men nok om det.

Man har bedt mig skrive om »Landsbyskolen og de åndelige rørelser«. Det kunne der skrives en hel bog om – men det meste er til gengæld sagt så ofte, at det knap behøver at gentages. Lige fra det øjeblik den folkelige rejsning begyndte i forrige århundrede med de gudelige forsamlinger, bestræbelserne for bøndernes frigørelse og meget andet, møder vi lærerne i første række. Lad mig blot minde om Rasmus Sørensen – den mest begavede og vel også den mest besværlige – som Dr. Banning så fortjenstfuldt har skildret for os.[1] Rasmus Søren-

Christen Kold (1816–1870), friskolens fader, er i kraft af sine åndelige gavers egenart og sin dybe samhørighed med almuen den ypperste virkeliggør af Grundtvigs skoletanker.

sen fik mange efterfølgere. Vi møder dem over alt i den grundtvigske vækkelse – med et fremragende tilskud fra de mindre ortodokst uddannede friskolelærere. Friskolen selv har i de senere år på mange måder haft det trangt, og det er vel i sin orden, fordi den lige som er ude af takt med den moderne samfundsudvikling (»velfærdsstaten«); men hvad den har tilført folkeskolen af liv og frihed, kan næppe overvurderes.

Og går vi videre op i tiden bliver billedet af den virksomme og nyttige skolelærer kun tydeligere. Han er formand for foredragsforeningen, regnskabsfører i brugsforeningen, grundlægger af sognebiblioteket, dirigent for sangkorene og uendelig meget andet. I den »indre-missionske« vækkelse møder vi ham atter. Mangen en lærer er i sin fritid indremissionær, og endnu mange flere tager søndagsskolearbejde op eller virker som ledere i de lokale kristelige ungdomsforeninger.

Således kunne man blive ved, men om dette er der fortalt så ofte og så grundigt – ikke mindst i det nævnte jubilæumsskrift fra 1914 – at der her kun kunne blive tale om gentagelser. Og meget af dette hører jo en snart fjern fortid til. Den moderne lærer – siges det med en vis ret – er jo blevet en fastansat tjenestemand, der er i fagforening og skal have tarifmæssig betaling for alt, hvad han laver, det være sig nu i aftenskole eller bibliotek, og er ikke mere foregangsmand i de »åndelige rørelser« – om ikke af anden grund, så fordi der faktisk ikke findes ret meget tilbage af disse »rørelser«. Hvad er der i grunden blevet tilbage af den gamle landsbylærer som sognets »igang sætter«? Er det ikke berettiget, når man taler om, at lærerstanden er blevet interesseret i penge og anseelse og har mistet sit præg af begejstring og idealisme? Betyder læreren idag det samme som for 100 år siden? Således spørges der fra mange sider, og spørgsmålet er hverken uforståeligt eller uberettiget. Inden vi forsøger et svar, skal der dog først gøres et par bemærkninger om fortiden.

Da den folkelige vækkelse i begyndelsen af forrige århundrede brød frem, dukkede der i »den umælende og uvidende« bondestand et væld af nye kræfter op. Den gang kunne man virkelig tale om en skjult reserve af dygtighed og intelligens. Hidtil ubrugte kræfter kom nu til udfoldelse. Atter her kan Rasmus Sørensen stå som det klassiske eksempel – eller bonden Peder Laursen fra Fredensbjerg (de stærke jyder). Det var ganske naturligt, at disse kræfter først og fremmest måtte få ud-

løsning inden for det daglige arbejde – selve landbruget – og inden for skolen. Skridtet til universitet og højere læreanstalter var for stort. Det lå uden for landsbyens horisont. Derfor blev en række af de mest vågne og mest handlekraftige unge fra landsbyen skolelærere. Her fik de mættet deres lyst til viden og uddannelse, og i lærergerningen fik de udløsning for deres trang til at udrette noget. Det var utvivlsomt den bedste del af landsbyens ungdom, som i slutningen af 1800-tallet trådte i skolens tjeneste. Derfor fik man en lærerstand af sjælden kvalitet og tilmed lærere, som inde fra var forbundet med alle de »rørelser«, som netop i disse år omformede »almuen« til et »folk«. I ordets egentligste forstand var disse lærere børn af deres tid – og meget ofte tidens bedste børn.

Men alt det er nu fortid. Vi er ikke længere et folk i opbrud, og der findes hverken religiøse eller folkelige vækkelser, som blot i mindste måde kan minde om hin tid. I besættelsesårene var det en kort tid, som om noget af det gamle var vendt tilbage; og i de år fandt man da også lærerne blandt de mest virksomme og aktive – både i den national-politiske rejsning, som prægede de første år, og i den modstandskamp, som så strålende i de sidste år vidnede om livskraft og moralsk holdning. Men også det er for længst fortidigt, og dermed rejser sig spørgsmålet: er lærerstanden blevet borgerlig, bureaukratisk, måske endda materialistisk og pengebegærlig? Har den mistet både idealismen og begejstringen? Det er jo faktisk et spørgsmål mange mennesker rejser, og må det besvares med et ja, nytter det jo sandt at sige ikke meget med fortidens glørværdige indsats.

Lad os nu være mennesker – som hvalfisken sagde. Hvor er der i vore dage en idealisme og begejstring som i den folkelige rejsnings eller i besættelsens tid? Har de mennesker den selv, som går i rette med lærerne? Vil vi ikke alle – fra bønderne til embedsmændene – have vort arbejde betalt, og har vi pågående og krævende samfundsidealer, som vi er rede til at kæmpe for? Lad os gøre os selv klart, hvad det betyder at leve i et velfærdssamfund. Det vil først og fremmest sige et samfund, hvor man ikke længere er en hær på marsch, men hvor man er ankommet, og hvor man skal indrette sig på at bo. Vi lever i et samfund, hvor man er meget nær ved at have virkeliggjort de to grundtvigske »slagord«, at få har for meget og færre for lidt, og at der er lige værdighed i borg og hytte. Både økonomisk og kulturelt er klasse-

Niels Bjerre: Guds Børn, 1897.

Det mørke, stærkt dømmende præg over den indre missionske bevægelse, da den var ung og stod som kontrast til sløv materialisme og glad grundtvigianisme, er fastholdt i Niels Bjerres billede af missionsmødet på Harboøre.

Både i skolelærerlitteraturen og hos senere forfattere som Thorkild Gravlund og Hans Povlsen fornemmes kontrasterne i de religiøse vækkelser som en spænding i lærerens sind.

forskellene ved at svinde. Men derved bliver »rørelserne« – hvad enten det er landbrugets eller arbejderens – ikke så meget idealistiske bevægelser i retning af at skabe en ny fremtid som tekniske led i den organisation, der hører til et mere statisk samfund. Men de religiøse vækkelser – vil man måske spørge. Når sandheden skal siges, må det dog vist indrømmes, at de heller ikke findes mere. Hverken Grundtvigianisme eller Indre Mission er vækkelsesbevægelser, som de var det for 100 år siden. Det kan man beklage eller billige, men selve kendsgerningen kan næppe bestrides. Det er jo faktisk gået med dem som med bondevækkelsen og med arbejderens socialistiske opvågning. De er blevet »borgerlige« – og det er slet ikke noget forfærdeligt dårligt at blive, som de fleste synes at mene. Men man kan ikke i alt dette vente, at skolelærerne skal stå som vækkelsens brændende fakler midt i denne konsolideret borgerlige tid.

Hvad man derimod kan vente er, at lærerne også i denne situation tjener det samfund de lever i – og lever af. Men det er, så vidt jeg kan se, netop det, de gør. For nu at tage det religiøse først. Hvad der er brug for idag er næppe, at lærerne drager egnen rundt og holder vækkelsesmøder, måske ikke engang at de er virksomme i søndagsskole og ungdomsforening, men at de giver en solid kristendomsundervisning i skolen – og i givet fald uden for skolen. I en verden, hvor man dagligt opdrages til at tænke »teknisk« og naturvidenskabeligt, hvor det gamle verdensbillede er styrtet sammen, hvor den autoritative bøjen sig for kirken som institution er forbi (heldigvis), er det ikke så lige til at finde kristendommens plads i en »religiønsløs« verden.

Her stilles store krav til lærerne, og mange magter ikke at løse opgaverne, forstår dem måske slet ikke. Men helhedsbilledet er dog et andet. Da det

gejstlige tilsyn med skolen blev ophævet i 1933, udstedtes der fra kirkeligt hold mange vérb, men faktum er dog vist, at skolen derved ikke er blevet mindre kristelig. Takket være ansvarsbevidste lærere, der har følt sig forpligtede over for opgaven. De har næppe fra den »sagkyndige« teologi fået den hjælp, de havde brug for, men de har i stor udstrækning været på deres post. Stærkest og mest imponerende har jeg fået et indtryk af dette ved et par gange at deltage i de store sommerkursus for religionslærere.

Men ganske det samme gælder lærernes stilling til samfundsrorelserne. Det er ikke opgaven at være glødende revolutionær idag – hvor komisk den indstilling virker, kan man se hos mange af de såkaldte »ny-radikale« (se f.eks. »Kulturdebatten«, udg. af Studentersamfundet 1963). Nej, det, der tiltrænges, er et fornuftigt samfundsopdragende arbejde, både i skolen og i den såkaldte »voksenopdragelse«, som vel idag er vore demokratiers mest centrale problem. Demokratiet forudsætter nu engang, at det er os selv, der bestemmer, sætter normerne, bestemmer omgangsformerne – men det kræver, at mennesker er voksne mennesker, ikke tåbelige børn. Derfor må der foregå – og foregår faktisk en opdragelse til folkestyre. Den begynder i skolen, men det vigtigste er dog det, som foregår, når folk af år er blevet voksne. Men i dette vigtige arbejde møder vi stadig lærerne – i aftenskolen, ikke mindst i aftenhøjskolen, i foredragsforeningen og i de mange studiekredse, som regel i godt samarbejde med præsterne, som det sig hør og bør.

Alt dette er ikke så opsigtsvækkende som det var i vækkelsesernes og provisorierne tid. Og så bliver det meste af det betalt! Ja, er det ikke skrækkeligt? Det får man nu engang affinde sig med i et velstandssamfund, hvor der er råd til at honorere

enhver indsats, og hvor det på en eller anden måde er ved at blive affektation og sværmeri at ville sige nej til det, som tariffene foreskriver. Hovedsagen er, at lærerne er der i hvert sogn, og at de nu som tidligere hører med til befolkningen og føler, at de som de uddannede og tillige som de økonomisk uafhængige – denne økonomiske uafhængighed er for alle tjenestemænd et uoverskueligt gode – har forpligtelser. Rørelser og vækkelser eksisterer ikke i den gamle form, og i den form, de har nu, klarer de sig nok uden nogen stor støtte fra lærerne. Det, der er brug for i vore dage, er den stilfærdige, menneskelige indsats i skolens undervisning og i hele landsbyens folkelige liv. Og her er det mit ganske tydelige indtryk, indsamlet gennem henved 25 års rejseliv, at det nye slægtled af lærere ikke fortjener stadig at blive stillet i skyggen af de gamle idealistiske kæmper. Vi er blevet lidt skeptiske både over for idealisme og vækkelse – lidt mere nøgterne, lidt mere saglige, måske. Men endnu er det dog således, at det ikke er ligegyldigt for et sogn, hvilke lærere og lærerinder det får – ikke blot af hensyn til skolen og børnene, men af hensyn til hele sognets daglige liv; og endnu er det dog således, at der i mange mange sogne, sikkert langt de fleste, kan meldes om lærere, man er glad for og har tillid til. Endnu gælder det, at lærerstanden – blandt alle »stænder« – er en af de vigtigste og nyttigste – og at vi ved 150 årsdagen for folkeskolens tilblivelse har al grund til at give udtryk for tak fra hele samfundet.

1. Knud Banning: En landsbylærer. Skolelærer Rasmus Sørensens ungdom og lærergerning 1799-1844. Kbh. 1958. 131 s. (Kirkehistoriske studier 2. rk. nr. 3) Samme: Dognekristne. En Almuerejsning. En Studie over den gudelige Vækkelse paa Sydvestsjælland med særlig Henblik paa Skolelærer Rasmus Sørensens Virke. Kbh. 1958. 356 s. (Kirkehistoriske studier 2. række, nr. 4).

En gammel Degnebolig. Bjeverskov, pr. Borup.

Om skolelærerlitteraturen

Af forfatteren *Richardt Gandrup*

Det er naturligt i mindeåret for Skoleloven af 1814 at tage den såkaldte *Skolelærer-litteratur* frem til omtale og betragtning. Vel har den som enhver anden litterær epoke et flersidigt afstammingsforhold med forudsætninger fra både tidligere og samtidige strømninger i digtning og kulturliv, men det er først og fremmest fra den berømmelige skolelovs rigt givne muligheder for en udvikling af dansk folkeoplysning og almenkulturelt liv, denne udpræget folkelige litteratur blev skrevet og modtaget.

Det var ingenlunde for et folk af analfabeter, loven blev givet; læse- og skrive-færdigheden var så småt udbredt blandt almuen, men kun til nødtørftig brug, og stort set var lægfolks omgang med bøger begrænset til salmebogen og enkelte opbyggelsesskrifter, hvortil almanakken sluttede sig som vejledning i verdslige sager; hvad der herudover var trang til af oplysning og underholdning, spredtes ad mundtlig vej af dem, der vidste besked eller mestrede den »flydende« oplæsnings ret sjældne kunst, en form for meddelelse og tilegnelse, der ikke skal ringeagtes – vi véd, at den trak dybe spor i sind og tilværelse for mange mennesker, fordi indtrykkene nedfældedes med vægt og bevaredes livet ud. Men de fremsynte folk, der gennemførte loven om almueskolen, forstod rigtigt, at betingelsen for en videre højnelse af oplysning og kulturliv inden for den brede befolkning var den enkeltes direkte forhold til lærdomskilderne og ånds-værdierne, altså til lærebøger og digterværker gennem selvstændig læsning og personlig tilegnelse. Til et sådant forholds oprettelse og udvikling var dog kun lidt af den foreliggende litteratur egnet, og snart meldte sig savnet af passende læsning, faglig som underholdende. Indretningen af de første seminarier til uddannelse af lærere bragte naturligvis nye fagbøger til de unge aspiranternes oplæring, og en tilnærmelse til digtningen indgik i un-

dervisningen i den udstrækning, de vordende lærere mentes modne til – det hele nok så primitivt, men med et klogt sigte ud i fremtiden. Med rette, men ikke med berettiget undervurdering, kunne samtidens intellektuelle anse de således uddannede lærere for »halvstuderte«; alt var fornuftigvis lagt på det elementære plan, og stort længere end til skikkelig »halvdannelse« nåede kun de færreste, men i virkeligheden var uddannelsen fortræffelig, set i forhold til den opgave, de nye lærere skulle løse sammen med børnene i de beskedne skolestuer og blandt befolkningen i de oplysningsforsømte sogne.

Det var jo ikke at vente, at reformerne inden for den forhen så misrøgtede børneundervisning med eet slag skulle bringe store fremskridt. Trods prisværdige bestræbelser fra mange sider hengik den største del af århundredet, før lovens bestemmelser var så nogenlunde ført igennem og havde vundet beredvillig tilslutning helt ud i landet; mange skolebarns-generationer måtte passere almueskolernes prunkløse lokaliteter, før de oprindelige mål begyndte at antage klare konturer. Ikke mindst synes det langt frem i tiden at have stået sløjt til med opøvelsen i forstående læsning. En klog og nidkær tilsynsmand som biskop *J. P. Myrster* beklager i sine udførlige visitats-beretninger fra midten af århundredet gang på gang børnenes ringe læsefærdighed, der havde præg af »ramsen« uden »eftertanke«, forståelsen derfor »overfladelig«, hvilket han i mange tilfælde forklarer sig ved de pågældende læreres uduelighed eller åbenlyse forsømmelighed.

Naturligvis indså de dygtige og samvittighedsfulde lærere, at det kun kunne være et førsteskridt at gøre børnene fortrolige med skolebøgerne, og at oplæringen var delvis forfejlet, hvis den ikke førte til læselyst på egen hånd senere i livet. De forstod også, at man for at opmuntre hertil måtte kun-

ne henvise til bøger, der var lettilgængelige og umiddelbart fængslende – og her kneb det unægteligt. Størstedelen af tidens digtning lå for højt for jævne læsere, og det meste skrivers med »folkeligt« tilsnit lå for lavt; de enkelte undtagelser inden for begge kategorier vejede kun lidet til i det samlede billede. Nok blev *Ingemanns* historiske romaner og *Blichers* noveller yndet læsning videnom; men til de bredeste lag i almuen nåede de ikke, og det var jo dér, sansen var ringest og måtte vækkes til live, så at sige fra bunden.

Der er ingen tvivl om, at det var en sådan læservækkelse, de første »skolelærerforfattere« tilsigtede, at de bevidst søgte deres emner og tilrettede deres stil med dette formål i tankerne, at de opfattede deres litterære arbejde som en fortsættelse af gerningen i skolen. Nogle af dem har direkte vedkendt sig dette motiv. Desuden var det dem naturligt at skrive om og til almuen, som de levede deres liv sammen med, og som de for de flestes vedkommende selv var udgået fra.

Sjældent er et sådant afgrænset litterært »program« blevet begunstiget af et så stort held som dette. De forfatterskaber, der udfoldede sig derfra, vakte ualmindelig interesse hos den nye, ganske ulitterære læserverden, man henvendte sig til. De oftest meget beskedent udstyrede bøger spredtes vidt ud i egne af landet, hvortil ellers kun få bøger kom, og i hjem, hvor »fornøjelseslæsning« hidtil havde været et ukendt eller i hvert fald underkendt begreb, et formodet skalkeskjul for forargeligt driverliv. Det var en litteratur *udenfor* litteraturen i dette ords foretrukne betydning, lidet agtet – om overhovedet ænset – af de litterært dannede kredse, men til gengæld elsket af de udannede. Sjældent har en litterær genre haft så lykkelig en skæbne; bøgerne formeligt sluttes af de taknemlige læsere, læstes igen og igen, anbefaledes og låntes ud, indtil de ikke kunne hænge sammen længer og måtte genanskaffes.

Kun få af den »rigtige« litteraturs dyrkere fik nys om dette litterære gennembrud, og hvor det endeligt rygtedes til inderkredsene, fik det påstemplet betegnelsen »skolelærerlitteratur«, der utvetydigt placerede genren og dens forfattere udenfor de litterære rangklasser.

Placeringen var for så vidt rigtig nok. Der var jo ikke tale om digtekunst af høj karat, båret af store syner eller dybe tanker, helliget ved idéens flugt. Men en eftertid må dog undres over, at det ikke blev forstået, hvilken kulegravning der her gik for

sig i en jordbund, der før havde ligget brak, men hvis frugtbarhed kun ventede på dyrkning, »bundkløveren på nøgne marker«, som *Vilhelm Andersen* siger det. At skolelærerlitteraturen påskønnedes på de første højskoler, var en selvfølge i en tid, da det så at sige udelukkende var almueungdom, der meldte sig til den frie undervisning, forøvrigt også i mange tilfælde folk fra almuen, der oprettede og ledede skolerne, hvor tilmed flere af de pågældende forfattere virkede som lærere ud fra samme folkelige syn og formål, som havde lagt dem pennen i hånden. Men denne forbindelse kunne ikke bygge bro til det højagtede litterære liv, fordi folkehøjskolen dengang var af en ånd, der ikke samstemte med de strømninger, der beherskede den toneangivende digtning og den dermed intimt forbundne akademiske kultur.

Der er således iøjnefaldende årsager nok til, at skolelærerlitteraturen både dengang og senere er så flygtigt behandlet i fremstillingerne af den danske litteraturs historie, i de i dag moderne værker helt forbigået eller affærdiget med få linjer som et kuriøst spildprodukt. Det er ikke indset, hvor stor en andel dette folkeligt litterære grundstof har haft i den næsten mirakuløse udvikling af det danske folkebiblioteksvæsen gennem de sidst forløbne menneskealdre og dermed i den nu så imponerende litterære folkedannelse, der i stort mål kommer nutidens kunstnerisk højtliggende digtning til gode. Forresten kan det parentetisk tilføjes, at det også var »skolelærere«, der gjorde det trælse grundlæggende arbejde for folkebibliotekernes oprettelse og udvikling, fra først af uden vederlag og som regel under de bevilgende myndigheders træge og karrige støtte.

Som en af de få litterære forskere, der ydede skolelærerlitteraturen skyldig forståelse, kan nævnes *P. Hansen*, der i sin to binds »Dansk Litteraturhistorie« (1882–86) giver følgende sammenfattende karakteristik af den:

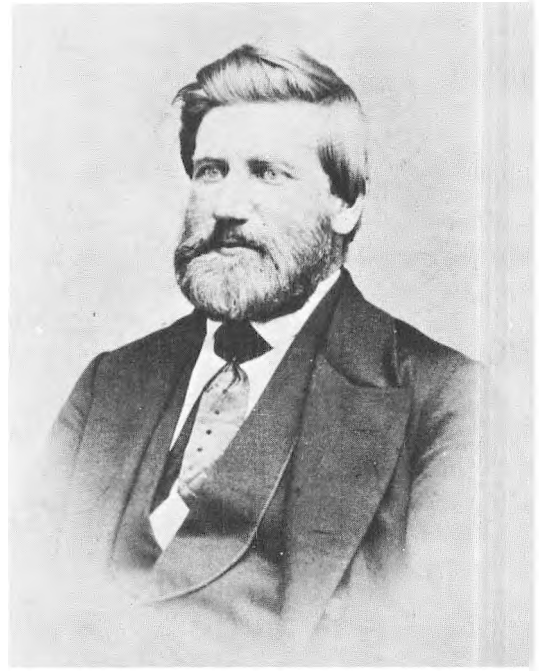
Et eget Fænomen møder os i den saakaldte *Skolelærerlitteratur*, en Frugt af forskellige samvirkende Momenter: af den sidste Menneskealders jævnt tiltagende Folkedannelse; af Bestræbelsen for at lade interesse for den gode Litteratur trænge alt dybere og dybere ned i Samfundet ved at byde disse lavere Lag Skildringer af Livet indenfor deres egen Synskreds, for derved at aabne deres Øjne for digterisk Fremstilling overhovedet; af den kraftigere nationale Sans for det folkeejendommelige, for Kendskabet til Almuelivet, og endelig af den dermed i Forbindelse staaende Fordring om en saa inderlig Tilnærmelse til Virkeligheden, som overhovedet lader sig forene med de kunstneriske Krav.

Christen A. Thyregod, bondefødt i Thyregod ved Vejle (1822). Tog lærereksamen fra Jelling og virkede som lærer i Ans ved Viborg. Han var en af Danmarks Lærerforenings stiftere, og både i tale og navnlig i skrift stod han for sine kolleger med noget af samlingsmærkets karakter. Han har stærkt bidraget til kaldstankens vækst i lærerstanden, og i sit omfattende forfatterskab, der på skolemestervis havde et opdragende dobbeltmål: at fremhæve menneskeligt værdifulde grundtræk og at føre bonden ind i litteraturrens verden, giver han et bidrag til vestjysk almues åndelige topografi.

Noget nyt fremtræder hverken i Emnet eller dets Behandling, thi Blicher havde alt forlængst vist Vejen og stod som den uovertrufne Mester. Det nye ligger i, at det fortrinsvis er en særlig Del af Befolkningen, den med Almuen i saa nær Berøring staaende Skolelærerstand, der fører denne Litteratur videre. Hvor den fremtræder i sin reneste Skikkelse – som Folkelivsbillede af den samtidige Slægt, uden at strejfe ind paa den historiske Romans eller Salonnovellens Enemærker – peger den samtidig i to Retninger; op- efter i Samfundet med opfordring til dette om at lære Almuelivet at kjende i dets sande Virkelighed, nedefter med Opmuntring til gennem denne lokale Skildring af velkjendte Forhold at lade sig føre ind i den mere omfattende Idékreds.

Det tjener denne indfødte københavner og akademisk indstillede publicist til ære, at han kunne angive disse motiver og drage disse konklusioner ved omtalen af et litterært »fænomen«, der lå hans egne cirkler så fjernt. Hans påvisning af fænome-

Anton Nielsen er søn af lærer Lars Nielsen (»Gamle Nielsen«). Han tog som faderen eksamen fra Jonstrup seminarium (»Seminarieliv i fyrrener«), var landsbylærer på Sjælland en snes år, men droges gennem forbindelse med Ernst Trier mod højskolen og overtog ledelsen af den på Mads Hansens initiativ rejste højskole i Vester Skerninge på Fyn.

Anton Niensens digteriske indsats, der vandt mange læsere blandt almuens, er realistisk folkelivsskildring. Med størst udbytte læser man i dag hans erindringsbøger, der med en veloplagt fortælleglæde og folkeligt lune kaster lys over skoleliv og almuekultur.

nets virkninger »opefter« og »nedefter« i samfundet har vist sig solid nok, forudsigelsen er slået til i begge de angivne retninger.

Det er ikke hensigten i den her foreliggende anledning at gå nærmere ind på de enkelte forfattere og forfatterskaber i den omhandlede litteræreperiode, kun at vise dens forbindelse med 1814-loven. Til indgående litterær analyse rummer værkerne desuden kun magert stof; både skildring og stil er fattige på særpræg, for slet ikke at tale om problemer – »skildringer fra det virkelige liv« er en fællesbetegnelse, der fuldtud dækker, og som forfatterne også selv brugte. Det gjaldt for dem om at beskrive milieu og personer så korrekt og ligefremt som muligt og holde begivenhedsforløbet strengt indenfor det faktisk sketes og oplevedes grænser; det var en realisme, der udfoldede sig uafhængigt af litterære principper og andre teoretiske grund-

Zacharias Nielsen var lærer fra Jonstrup (1863). I skolen i Herstedvester udøvede han gennem tyve år en ideel lærergerning med videre folkeopdragende perspektiv. Han fulgte levende med i landsbyskolens rørelser, sad allerede fra 1877 i hovedstyrelsen for Danmarks Lærereforening, og hans navn møder man under artikler og digte i lærerbladene afvekslende med C.A.Thyregods. Også Zacharias Nielsens digtning udspringer af hjemstavnens, men hans kunstneriske intentioner har et højere sving – hverdagsskildring i søndagstøj – kunne man fristes til at sige.

sætninger, men hvilede i en ganske primitiv ærlighed og troskyldig respekt for *sandheden* i begrebets konkrete forstand, fantasi og fabulering opfattet som bedrag, kunstnerisk komposition som unatur. Hvor uvilkårligt alt dette efterlevedes, viser sig i de tydelige lazurfarver af en overleveret romantik, der hist og her paradoksalt lægger deres skær ind over beretninger og betragtninger som en slags undseelig afbigt for den ellers rådende fri-modighed.

Det givne milieu er uden væsentlige afvekslinger fra skildring til skildring, og til nogen psykologisk dybdeboring som hos Blicher gøres der kun svage tilløb. Traditionsbundne regler og fundamentale vilkår for livsførelsen angives med en gennemført ro som en skæbnens tilskikkelse, uden egentlig indignation, men overalt med en underlagt oprigtig medfølelse, hvis tilkendegivelse – især hvor den

Emanuel Henningsen blev født og voksede op i et landsbylærerhjem på Lolland. Han tog lærereksamen fra Jonstrup 1864, var først lærer på hjemøen, men plantedes snart om til det barske Nordjylland, hvor han gennem en halv snes år i et ringe kald i Han-herred blev så helbredsmæssigt undergravet, at han var mærket til døden, da han endelig befordredes til et bedre embede i Nordsjælland. Han var en af skolelærerlitteraturens løfterigeste, men kamp for udkommet og hans tidlige død i 1886 – kun 42 år gammel – hindrede, at løfterne blev fuldt indfriet.

angår grov nedværdigelse og misbrug af fattige eller indskrænkede mennesker – kan give den nøgterne fremstilling et anstrøg af tendens, der dog vækker mere vemod end harme hos læseren. Det fatalistiske livssyn er det bærende, som det var det for almuen. En religiøs grundstemning giver sig afgørende udslag og bevirker en mystisk udligning mellem sorger og glæder, mellem trængsel og modgang; alvor og humor ingdår forening; jævn dagligdagssnak og højstemte tillærte talemåder blander sig i indbyrdes ligevægt; fordragelighed og ufred skifter tilhold i sindene; tragedier udspilles, dog sjældent uopretteligt. Overalt er det virkelighedens skueplads med snævre horisonter, man gæster, virkelighedens modsætningsforhold, der konstateres, det hele enfoldigt og dybsindigt tydet ud fra et forestillingsliv, der bunder i folkereligiøsitetens tålmodige og tålsomme opfattelse

af tilværelsen som et »her og hisset«, det absolutte dobbeltbegreb, der ophøjedes til urokkeligt og skæbneforsonende grunddogme.

For nutidslæsere vil skolelærerlitteraturen kun øve ringe tiltrækning. Dens tidsbestemte baggrund er totalt forsvundet, livssynet og indstillingen til tilværelsen ligeså. Realismen i skildringerne vil ikke føles overbevisende, hæmmet som den var af datidens tilbageholdenhed overfor åben omtale af den menneskelige naturs dengang så nødigt nævnte udslag og nødigt indrømmede handlingsmotiver. En anden sag er det, at denne »uakademiske litterære husflid«, som *Vilhelm Andersen* træffende kalder den, vejer vægtigt til som kulturhistorisk

kildemateriale, der belyser materielle og sociale forhold og det løndomsliv, der fik udtryk i trosformer og tænke måde. Den akademiske litterære kunst beskæftigede sig kun sjældent – og da oftest flygtigt og i fortegnet fremstilling – med almuens milieu og mennesketyper; til romantikkens og den såkaldte romantiske realismes almueopfattelse er skolelærerlitteraturen et højt værdifuldt korrektiv, med rette højt påskønnet indenfor den folkloristiske forskning.

Det ensartede præg, denne litteratur udviser, går igen hos dens forfattere, dog naturligvis ikke uden variationer, der særtegner personen, men ikke ændrer typen. De var bondefødte og kom fra små

Her virkede Digteren, Skolelærer,
C. A. Thyregod
1852 – 1881

Ved hans Skrifter vakles den jydskes
Menigmands Sans for god Læsning

Men kunde del slundom lykkes.
af af mil Billed et Træk fremgik,
der löftet et Hjerle og klared et Blik,
den Lön vilde stor mig lykkes.
C. A. Thyregod.

C. A. Thyregod var lærer i Ans i Viborg amt, indtil han i 1881 tog sin afsked for helt at kunne hellige sig sin forfattervirksomhed. Skolebygningen eksisterer endnu, men er taget i brug til andet formål. Pladen i muren helt til venstre er til Thyregods ihukommelse, men bogstaverne er i dag så udviskede, at ingen kan læse inskriptionen.

Med Jørgen Sonnes »Sct. Hansfest i Tisvilde«, 1858, er vi i det miljø og omgivet af de personer, vi møder i skolelærerlitteraturens folkelivsskildringer.

kår, måtte overvinde betydelige vanskeligheder for at skaffe sig uddannelse. De kæmpede længe, ofte livet ud, med en hårdt anspændt økonomi i de beskedne lærerembeder, og en tung arbejdsbyrde hvilede på dem, der tog sagen alvorligt – og det gjorde de fleste. Som skribenter måtte de nøjes med ringe indtægter, og fritiden var knap, fordi de ofrede meget af den på allehånde folkeoplysende bestræbelser – de var ikke for intet opklækkede i filantropismens ånd. Af »maleriske« træk byder deres biografier ikke opsigtsvækkende stof; deres tilværelse muliggjorde ikke udsving fra de slagne veje.

Til de mest markante og talentfulde i skaren hører *C. A. Thyregod, Anton Nielsen, Mads Hansen, Immanuel Henningsen og Knud Skytte*.

Skal skolelærerlitteraturen indføjes i det litteraturhistoriske perspektiv, får den ved siden af den pædagogiske og folkeoplysende betydning interesse som udgangsretning for en litteratur af større digterisk lodighed og langt videre sigte. Det var fra skolelærerlitteraturen, den kunstnerisk højtlig-

gende hjemstavnsdigtning udgik med folk som *Johan Skjoldborg, Jeppe Aakjær, Jakob Knudsen, Marie Bregendahl* og flere; det var fra skolelærerlitteraturens syn på almuens menneskelige kvaliteter og sociale tilsidesættelse, disse digtere havde modtaget deres inspirationer, og det var skolelærerlitteraturens trofaste læsere, der tog dem til sig med inderligst forståelse af de menneskelige værdier, der nu forsvarede med en magtfuld kunst, som ingen af skolelærerforfatterne havde nået. Endog et så monumentalt forfatterskab som *Henrik Pontoppidans* skatter i sit første stadium til de litterære husflidsfolk og sender dem efter Vilhelm Andersens mening »en venlig hilsen« i mesterværket »Det forjættede Land«.

At skolelærerlitteraturen ikke nyder en senere læserverdens bevågenhed, kan ikke nedvurdere dens betydning for samtiden. Der er gået et århundrede – rundt regnet – siden den blomstrede. Tør nogen tænke på, hvordan selv den højest tiljubede nutidige digtning vil befinde sig, når den får hundrede år bag sig?

Læreren i politik

Af forfatteren *Svend Thorsen*

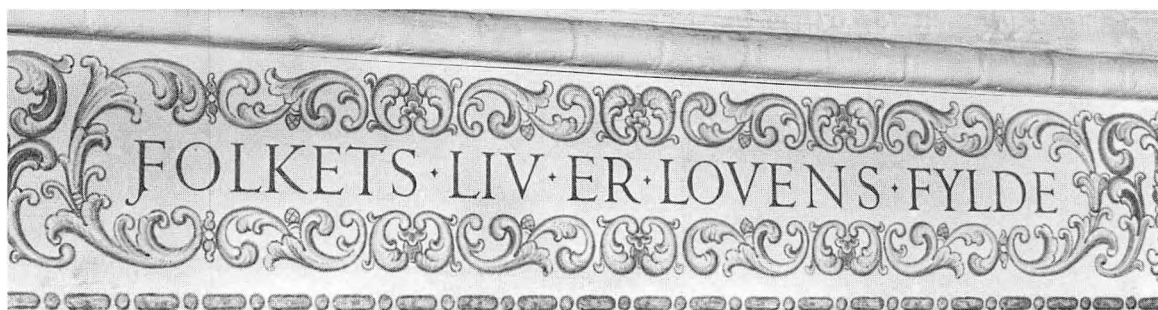
Det berettes om filosofen, professor Kr. Kromann (udgået fra Jonstrup seminarium), der havde megen sans for det eksakte, at da han i 1916 skulle vurdere den afhandling, hvormed C.N. Starcke deltog i konkurrencen om Høfdings lærestol, lagde han først de mange ark på en bismær, for at se hvor meget bunken vejede. Hvis vi her, hvor den danske folkeskolelærers rolle i det politiske liv tilnærmelsesvis skal søges bestemt, uroligt leder efter et objektivt holdepunkt, kan dette findes i statistikken. Der sad ifølge Victor Elberlings afhandling om rigsdagsmændenes livsstilling (1949) i tiden 1848-1948 i alt 95 lærere på rigsdagen; i dag tæller folketinget 7 lærere blandt sine medlemmer. Da i det meste af folkestyrets første århundrede Danmark endnu overvejende var et landbrugsland, kan det ikke overraske, at gårdejere står med et meget højere tal end lærerne, nemlig med 445, også proprietærer o. lign. overmander lærerne, nemlig med 119, godsejerne, der nød godt

af landstingsprivilegierne efter 1866, træder dem i hælene, nemlig med 91 – men de 95 folkeskolelærere hævder sig meget smukt i åndsarbejdernes gruppe over for 81 gejstlige, 80 redaktører, 72 sagsførere, 40 latinskolelærere og 37 professorer. Nu, 15 år efter forfatningsjubilæet i 1949, har der siden junigrundlovens første dage siddet rundt 110 folkeskolelærere i de lovgivende forsamlinger, en ganske betydelig ydelse fra en dog ret begrænset stand.

Der er endnu nogle få tal at tære på, men med de her anførte svigter stort set vægten og målet, og til grund for fremstillingen må da i det væsentlige lægges sociologiske og folkepsykologiske vurderinger; der kan i sådanne meget vel være et vist hold, det personlige skøn vil dog altid være fremtrædende. En ting synes imidlertid helt klar. Landstingsmand Gunnar Fog-Petersen refererer i sit værk »Vor Regering og Rigsdag« (1938) en udtalelse af en folketingsmand om sine kolleger:

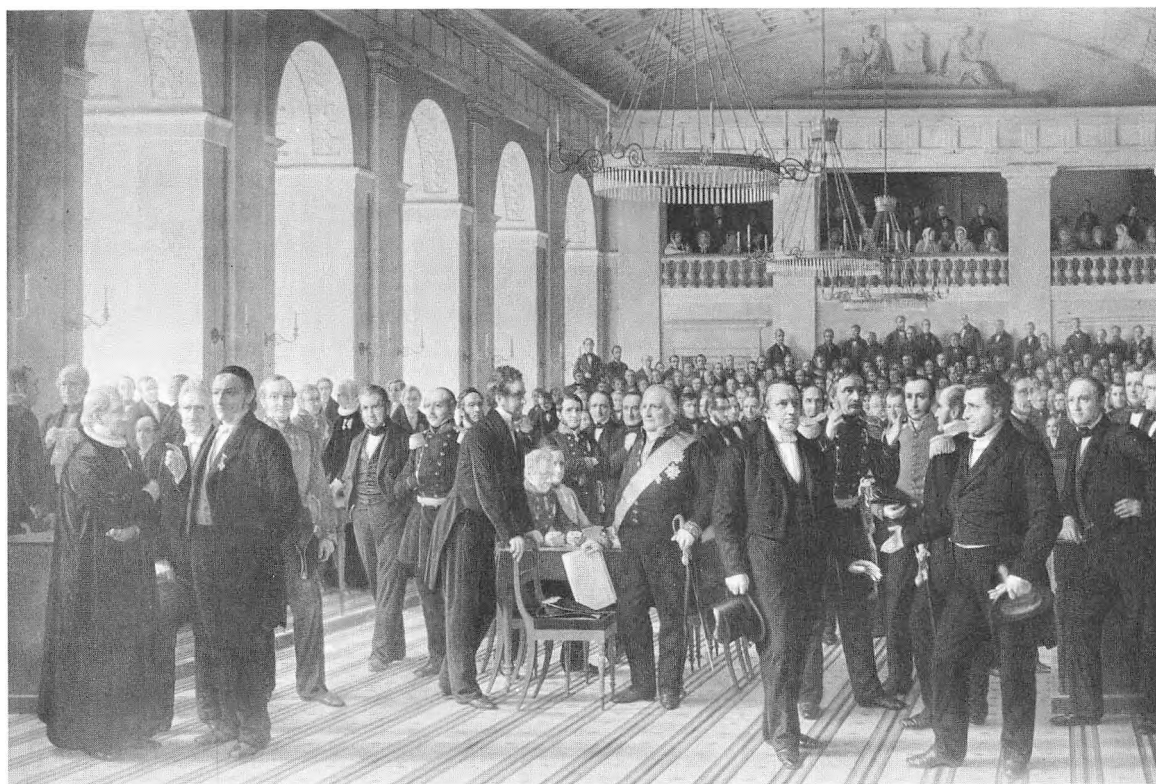
En af de illustrationer til folkelige fyndord, kunstneren Rasmus Larsen med rund hånd har anbragt på frisen i vandrehallen på Christiansborg – lovgiverne til påmindelse.

Den manende indskrift fra vandrehallen på Christiansborg er udformet af skolemanden og politikeren Herman Trier (1845-1925).

»Man kan sige, hvad man vil, det er nu nogle af folkeskolens fremmeligste elever, der er blevet medlemmer af denne forsamling«. Da de fleste rigsdagsmænd har fået deres uddannelse; i hvert fald den grundlæggende, i folkeskolen, ligger der i det citerede udbrud en kompliment til vor store fællesskole; men udvider vi synsfeltet til foruden lærernes indsats i politik at omfatte deres virksomhed i litteraturen og egnshistorien, ved indsamlingen af folkeminder og ved mangfoldigt an-

det åndsarbejde uden for selve skolen, her tales ikke om det praktiske, da former sig uvilkårligt et nyt udbrud: »Man kan sige om den danske lærerstand, hvad man vil, men den har tilhørt den fremmeligste del af folket«. Hvilken anden velkarakteriseret stand, måske 40-50.000 mænd og kvinder siden 1814, hvis ældste grave længst er glemt selv af de ældste, har øvet en gerning for deres land, der holder mål med lærernes? Hvis det var grundlovsfædrenes tro, at der i vort folk, når det

Constantin Hansen: Den grundlovgivende rigsforsamlings første møde, 23. oktober 1848. Frederiksborg.

under en fri forfatning blev stillet under et selvansvar, ville blive igangsat en selvhævende proces, da har ingen befordret en sådan højnelse mere end lærerstanden.

En »velkarakteriseret stand«, det betyder i forbindelse med dette bidrag mænd og kvinder, som er uddannet på et seminarium og derefter har virket i hvert fald i en længere årrække i folkeskolens tjeneste; dette betyder videre, at seminarister som ministrene Enevold Sørensen (Blågård), M. N. Slebsager (Silkeborg), Th. Madsen-Mygdal (Jelling), K. H. Kofoed (Neksø), Harald Petersen (Gedved) falder uden for rammen, fordi de enten slet ikke eller kun i få år har været folkeskolelærere. Klaus Berntsen var ikke seminarist. Udledes må også de ikke få af venstres første redaktører, der vel var udgået fra seminarier, men foretrak som bladmænd at blive ikke folkeskole-, men folkelærere; det drejer sig bl.a. om Jørgen Pedersen i Odense (Blågård), der dog i mange år samtidig var en såre indflydelsesrig rigsdagsmand, om Hans Jensen i Slagelse (Skårup) og Chr. Søndergaard i Vejle (Gedved). Disse navne bekræfter kun, hvad seminarierne har betydet som »folkeuniversiteter«, i svunden tid vel især for bondens yngre søn, der ikke skulle have gården.

Det kan med nogen grund siges, at skolelærernes politiske virksomhed i Danmark indledes med to havarier; der tænkes her på Rasmus Sørensen (Vesterborg) og Asmund Glerup (Jonstrup), begge meget begavede mænd. Sørensen bundede i Reventlow'ernes store filantropiske tidsalder, hans rastløse hjerne fostrede et program for bondereformer, der kunne have rakt det 19. århundrede ud. Efter at han 1844 havde nedlagt sit embede i Venslev under Holsteinborg, viede han sig helt den politiske bondeopvækkelse og var 1849-52 folketingsmand for Sæbykredsen. Men da 1788 var Rasmus Sørensens ideal, ikke 1848 med dets nationale og demokratiske indhold, kom det til et brud mellem ham og det Bondevennernes Selskab, hans egen agitation dog var en væsentlig forudsætning for, og han udvandrede til Amerika. Det gik ikke Asmund Glerup meget bedre. Det værste var ikke, at han som vel bondebevægelsens største taler (»Nu kommer bonden!«) i 1845 måtte tage sin afsked som lærer i Udby på Tudse Næs, men at han, efter at have haft sæde både i den grundlovgivende rigsforsamling – der talte i alt 5 skolelærere – og i det første folketing, kolliderede så hårdt med venstres (bondevennernes) partidis-

ciplin, at han, der dog var hovedmanden ved stiftelsen af Bondevennernes Selskab og forbindelsesleddet til de national-liberale, blev lagt død politisk. Den over standsfordomme hævdede Glerup blev efter sit fald i Rudsvedbykredsen først folketingets lønnede sekretær, siden beklædte han endog det ret høje embede som rigsdagens bureau-chef; han steg altså betydeligt over en almueskolelærers niveau, men Asmund Glerup, et af bondepolitikens største navne, var skabt til mere end at være en indendørs forvalter på Frederik VII's Christiansborg. Den danske lærers deltagelse i politik begyndte altså med to idealisters snarlige afsporing; herved blev imidlertid ingenlunde grundlagt nogen tradition, vel også fordi de politiserende lærere allerede fra »praktikken« kender nødvendigheden af en vis disciplin.

Nærværende skribent er af jysk bondeslægt, men begge hans bedstefædre var folkeskolelærere, han er altså »af blodet«, og dette blod siger ham, at den selvejende, nogenlunde velstående bonde i almindelighed ikke har set noget socialt avancement i, at hans sønner blev lærere, slet ikke hans ældste søn – undtagen måske under dybe lavkonjunkturer. Ved det frie forfatningslivs begyndelse i 1849 må skolelærerne dog i flere henseender have stået stærkt over for bønderne. Den navnlig fra stænderforsamlingerne i Viborg kendte vestjyske gårdejer Ole Kirk, et særsyn ved sin klare tanke og åndelige modenhed, var på den grundlovgivende rigsforsamling som bekendt modstander af den almindelige valgret, fordi han tvivlede på, at menigmand, og det må for ham navnlig have betydet bønderne, kunne holde mål med dens krav. Lad det nu have været ringe nok med hin tids skolelærere, så havde reformen i 1814 dog styrket deres uddannelse, så at de var arbejdsføre både med pennen og ved bogen; just sådanne færdigheder var det ganske vist lærernes opgave at meddele det sognesamfund, hvori de virkede, i et vist omfang må det også være sket, men især over for pen og blæk var mange i almuen endnu svært sky. Læreren må have taget sig meget forskelligt ud, efter som han blev betragtet »fra oven« eller »fra neden«. De højgejstlige kunne mene det helt naturligt, at der påhvilede den beskedne lærerstand (deggen) det hoveri at gå med »provstetasken«, d. v. s. at befordre præsternes embedsbreve dem imellem og til provst og biskop – for bønder og husmænd var skolelæreren dog stadig en fra seminarier veloplyst mand, gennem sin kirketjeneste

en halvt gejstlig, som bruger af en jordlod en halvt bonde, hvem de stod meget nærmere end den ofte nationalliberale præst, der repræsenterede en for dem højere og fremmed kultur og dertil jævnlig kun var på gennemtræk i sognet til et større embede.

Det frie politiske livs gry kom måske lærerstanden tilgode mere end nogen anden stand. Springet fra kathederet i skolestuen til talerstolen var ikke så stort, at det kunne skræmme en kæk mand, endvidere var den opgave, der forelå nu, da et selvstyre skulle indarbejdes, tildels en pædagogisk, og den dygtige lærer besad ofte, omend i nødtørftigt omfang, de kundskaber og færdigheder, som herved påkaldtes. Det er ikke sandsynligt, at den nye tids krav gav den jordejende bonde nogen følelse af mindreværd over for egnens lærere, men han har måttet erkende, at nu kunne den begavede, skrive- og læsedygtige skolelærer være ham nyttig. Hertil kommer et særligt forhold, som Joakim Larsen med skarpsyn har gjort opmærksom på (1899):

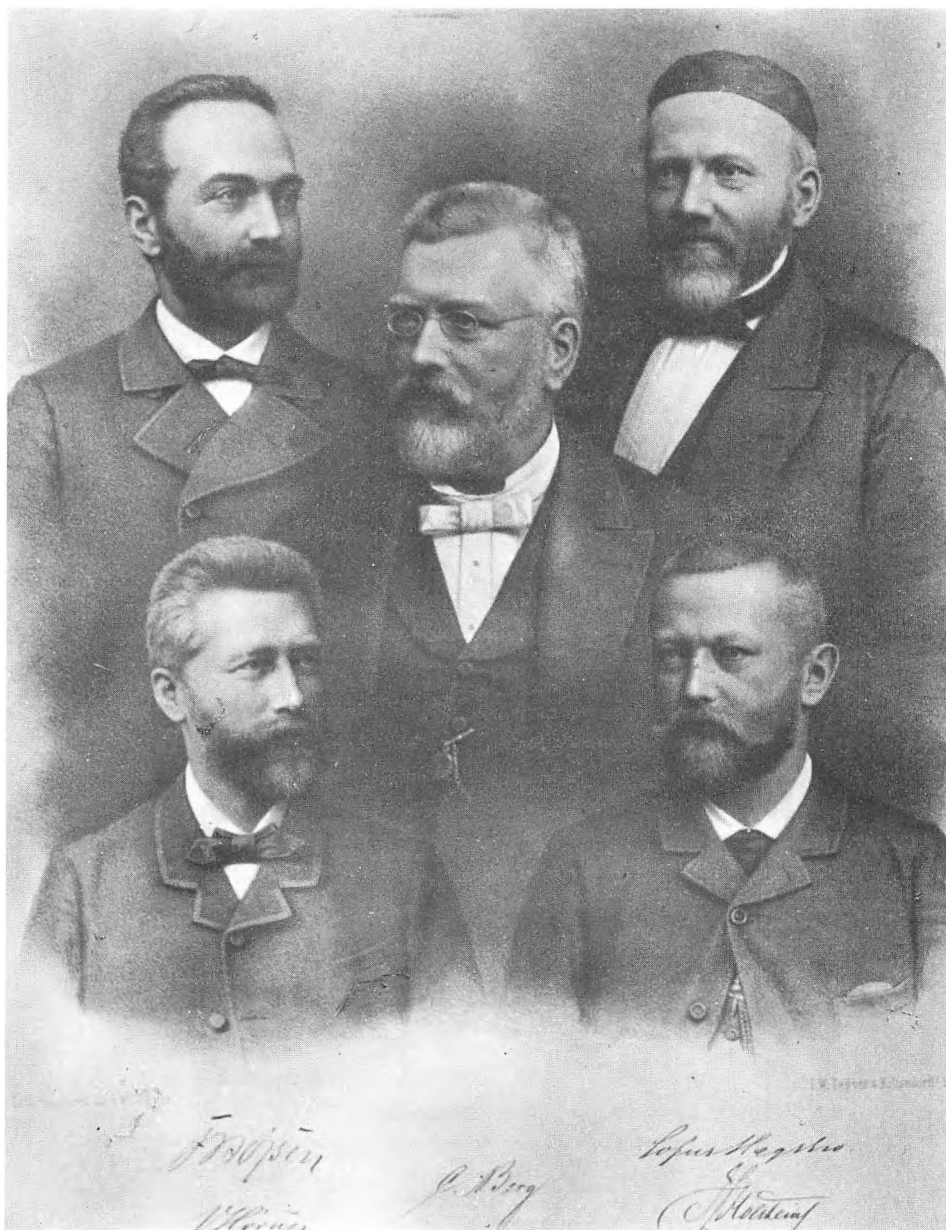
»Politik har udøvet en stor tiltrækning på mange lærere, dels fordi nogle af dem virkelig var fremtrædende mænd med politisk sans, og dels fordi her tilbød sig et bekvemt afløb for den ærgerrighed hos lærerne, der vanskeligt kunne tilfredsstilles på naturlig måde, så længe der kun var ganske få, ja, på landet endnu er slet ingen overordnede poster for den dygtige lærer at stræbe efter«.

Det af Joakim Larsen sidstnævnte forhold kan ikke have gyldighed i vor tid med dens amtsskolekonsulenter og centralskoler. – En politisk aktivitet i lærerstanden forelå i 1848-49 på forhånd derved, at der lige siden Frederik VI's tid havde været en reformbevægelse blandt almueskolens lærere; man ønskede såvel bedre økonomiske og sociale kår som kulturel højnelse. Energiske andragerer derom var indgivet til stænderforsamlingerne. Indtil folketingsvalget i 1861 var et ret stort antal skolelærere medlemmer af rigsdagen. Betydeligst af disse var vel D.E. Rugaard (Jonstrup), der i 1852 valgtes i Mariager mod ingen ringere end A.F. Krieger, men i øvrigt aldrig, trods langvarig konstitution, opnåede fast embede, og Niels Kraiberg (Lyngby), overlærer ved Århus højere Borgerdrengeskole, en af Danmarks Lærerforenings veteraner. Ingen af dem nåede det »storpolitiske« niveau, de samlede sig især om, hvad man i tiden og længe derefter kaldte folkeskolens reform. En tredje seminarist, Frederik Frølund (Jonstrup), senere cand. theol. og bestyrer af den offentlige sko-

le på Christianshavn, var allerede 1851 hovedmanden for loven om lærernes fritagelse for at besørge præsternes embedsbreve, den oven for omtalte portørvirksomhed, ligesom hans stærke kritik af statsseminarierne førte til oprettelse af en særlig eksamenskommission for privatister. Rugaard var en yderst skarp polemiker og idømtes 1854 tre måneders fængsel for fornærmelser mod arveprins Ferdinand, men blev benådet, måske under hensyn til prinsens anerkendte ubetydelighed. Under C.C. Hall som kultursminister og med D.G. Monrad som nyudnævnt departementschef og overdirektør for borger- og almueskolerne sikrede love af henholdsvis 1855 og 1856 en større frihed for privatundervisningen og en noget bedre lærerløn, ligesom de kommunale råd fik indstillingsret til ledige embeder; først 1867 fik lærerinder ret til ansættelse ved offentlige skoler, en sag, som navnlig Kraiberg havde interesseret sig for.

Med det behov for skolereformer, der var opstemmet, efter at det grundlag for skolen, som var lagt i 1814, ikke mere var tidssvarende, og med de muligheder netop folkestyret gav for at gennemføre reformer, var det kun naturligt, at de første lærerpolitikere rettede deres aktivitet især mod en forbedring af almueskolens forhold. Det var ganske vist ikke meget, der blev nået i tiden mellem de to slesvigske krige, men måske dog nok til, at vi heri, foruden i de endnu løse partiforhold, kan finde årsagen til, at der ved folketingsvalget i 1861 kun stillede sig 3 egentlige skolelærere, hvoraf ingen blev valgt.

Først i tiden efter 1870 hævder skolelærerne sig på det almentpolitiske plan, enkelte højt. Efter nederlaget i 1864, og efter at også Frankrig var blevet besejret af Tyskland i 1870-71, kunne det ses, at tabet af Slesvig ville været uoprettelig måske i menneskealdre. Danmark havde nu ingen anden udenrigspolitik end at søge at bevare et tåleligt forhold til den store nabo i syd, hvis kampkraft stadig voksede. Nationalliberalismens ledende mænd, kyndige som de var i sprog, jura og historie, havde i den dansk-tyske helstats sidste årti været vurderet som næsten uundværlige i det diplomatiske spil med stormagterne; nu ansås de snarest for fallenter. Den hele ulykkelige udvikling måtte i indenrigspolitikken virke til fordel for det »menigmandige« venstre, hvortil langt de fleste skolelærere sluttede sig. En seminarieuddannet mand som Christen Berg (Ranum) kunne, hans højst anselige egenskaber til trods, i den nufølgende snes år

Venstres førere.

Dette billede af venstres førere som en familieguppe omkring Chresten Berg som det patriarkalske midtpunkt havde hæderspladsen over sofaen i mange venstrehjem i slutningen af forrige århundrede. Det spiller en rolle i en af Frederik Poulsens skitser »Den røde skomager« i samlingen »Jyske dage og mennesker«.

ikke være blevet en hovedskikkelse i dansk politik, med store befolkningslags tilslutning prætentent til sædet ved kongens side, hvis problemstillingen fremdeles havde været en udenrigspolitisk, thi her ville offentligheden have frakendt ham i hvert fald de tekniske kvalifikationer.

Ja, C. Berg! Han synes at være det lykkeligste fællesudtryk for læreren og bonden, og dertil den folkelige idealskikkelse, som junigrundlovens fædre havde set i et fremtidssyn, den forventede frugt af deres værk. En Holger Danske var han, i sin manddom lys og stærk som rugen, med en urokkelig tro på det brede folks evne, ret og vilje, dertil efterhånden en mand af stor saglig indsigt og en uhyre arbejdskraft. Læreren Berg blev den første direkte folkerepræsentant i vort politiske liv; hvor han talte, kom vælgerne i tusindtal. I hans virkeår og for en stor del ved hans agitation voksede valgdeltagelsen fra 40-50 til 70 %. Hvad C. Berg ville, var simpelthen folkets selvstyre. Det er en af vor politiske histories tragedier, at Berg, udestængt af J.B.S. Estrup under den langvarige forfatningskamp, ved sin død i 1891 ikke havde fået knyttet sit navn til noget stort lovgivningsværk, men havde måttet tærsk i avnehalm, han, der nok ikke ville »gå på akkord med uretten«, men dog ingenlunde var noget tidselgemyt, tværtimod frugtbar som den danske ager. Hans fejl var egenrådighed og en dominerende bedreviden.

I beretningen om skolelæreren i politik er C. Berg hovednavnet i et kapitel, der spænder fra 1870 til 1890, men virkningen af hans gerning rakte århundredet ud, og ind i det næste. I modsætning til flere andre venstreførere blandt lærerne blev han, understøttet af tillidshverv uden for skolen, politiker på selve sin lærergerning, eller dog, for politik var hans hovedstudium, med baggrund i den agtelse han nød, siden han i halvtredserne som aprilblæst, fyldt af byggeglæde, gik over skolevæsenet i Kolding, hvor han valgtes 1865. Ved en fest for Berg i Kolding 1874 – han var da allerede »kongen på Bogø« – udtalte han: »Større glæde og indre velsignelse har jeg ingensinde hentet af min egentlige personlige gerning end i de år, jeg har været lærer her i byen«.

Under sine lange agitationsrejser, hvis mål var at skaffe det brede folk landets styre i hænde, kaldte den levende foretagsomme, vennesele og vidtfavnende C. Berg hidtil ubrugte kræfter frem, flest i Jylland. Særlig mange lærerhjem blev inddraget i det folkelige og politiske røre i de sidste årtier af

forrige århundrede, ja, skolelærerstanden har vel aldrig båret en så stor del af det hel- og halvoffentlige liv som i menneskealderen mellem den tilbageskruende forfatningsændring i 1866 og systemskiftet i 1901. Grundtvigianismen havde opvurderet selve lærergerningen, og Berg syntes et inspirerende kronskud på standen, hvadenten man fulgte netop *hans* meget personlige venstrepolitik eller ej. Enhver kender landsbylærernes virksomhed på det lokalpolitiske plan, i sogne- og amtsråd, ved oprettelsen af landboforeninger, skytte- og gymnastikforeninger, andelsmejerier, sparekasser m. v. – venstrepolitik var det altså, dybest set en social og kulturel kamp. Lærernes indflydelse i den befolkning, de selv var udgået fra, blev meget stor, også fordi det var mænd, sognet kunne være trygge ved, og dog var de en slags næstkommanderende efter præsten, de naturlige ordførere ved mange lejligheder, i hvert fald indtil bonden selv blev veltalende og fik solide kundskaber om offentlige forhold, opøvet også ved de økonomiske fællesforetagender. I nogle årtier kan lærerne nok siges i visse sogne at have arvtaget oplysningstidens præster som ledere af den åndelige og økonomiske udvikling.

I egenpolitikken hævdede skolelæreren sig vel oftest som en uundværlig sekretærtype, men i ret mange tilfælde brød han igennem og blev selv folkerepræsentant, som sådan, siger eftermælet, gennemgående dygtigere, sagligt stærkere i de almene spørgsmål, end hans forgængere i tiden umiddelbart efter junigrundlovens givelse var. Desværre er det ikke opgjort, hvor mange lærere der fik sæde på rigsdagen i tiden 1848-1901, vi ved kun, at der indtil 1918 valgtes 61 folkeskolelærere, hvoraf de 52 var venstremænd; de 43 af de 61 var født i Jylland, hvor C. Berg jo især var virksom indtil sin død i 1891. Det er ikke her stedet til at holde revue over de lærerpolitikere, hvis virke på rigsdagen kun blev kortvarig eller uden dybere spor. Men to af skikkelserne fra det 19. århundredes sidste tredjedel er det uomgængeligt at nævne, Thomas Nielsen (Jelling) og N.P. Madsen-Mygdal (Ranum), statsministerens fader.

Madsen-Mygdal var i 40 år, indtil 1902, skolelærer i Mygdal ved Hjørring, i en årrække før sit valg til landstinget som venstremænd, vakt af C. Berg, og så sognerådsformand. Han stod som ægte vendelbo stejlt på de store retsspørgsmål, bekæmpede Estrups provisorier bittert, men var i øvrigt en saglig arbejdskraft af rang, ikke uvillig til forlig om

den praktiske lovgivning. Gennem hundreder af artikler i venstres aviser bidrog han ikke uvæsentlig til den politiske oplysning. N.P.Madsen-Mygdal var den første lærer, der kunne sætte sig på landstingets formandsstol, da han i 1902 blev valgt til 1. viceformand i det dengang lidet folkelige ting, et udtryk også for den agtelse hans stand havde nået. Allerede 1883-87 havde C.Berg været formand for folketinget, læreren fra Stadil, J.C.Christensen (Gedved), var dette tings 1. viceformand 1894-1900. Efter C. Bergs død stod Madsen-Mygdal venstres egentlige fører, J.C.C., meget nær, men brød med ham ved forsvarsforliget i 1909, der foreløbig ville bevare Københavns befæstning, som han var højst uvillig imod; kort før sin død meldte han sig til det radikale venstre. Det er om N.P. Madsen-Mygdal, en af de stiveste nakker blandt lærerpolitikkerne, sagt, at hans vendelboskikkelse står som en retskæmpers, hugget i sten.

Thomas Nielsen, hvis længste virksomhed som skoleholder faldt i Birk ved Herning, men som i øvrigt drev både realskole og højskole og udgav »Vejle Amts Folkeblad«, var klart af almuetypen, og de sociale spørgsmål havde da også hans særlige interesse. Han valgtes 1869 til folketinget i Vejle, men gik siden over i landstinget, hvor han taltes blandt de mest betydende. Thomas Nielsen begyndte voldsomt nok, han var meget radikal i forfatningskampen, men blev af sin iver for reformer, der kunne tjene småkårsfolk, efterhånden drevet over i den forhandlingsvillige, den »bløde« del af venstre, altså modsat Madsen-Mygdal; han medvirkede da også til forliget med højre i 1894. Denne jyske lærer var en af foregangsmændene for den moderne sociallovgivning. Hans navn kan forbindes ikke blot med loven om husmandskreditforeninger, tillige med de første statsunderstøttede sygekasser og den første lov om alderdomsunderstøttelse. Også for udstykningen, for seminariernes forbedring og for en statsskole for lærerinder tog Thomas Nielsen til orde.

»Skolens reform« vedblev overhovedet at leve som politisk emne århundredet ud. Når Jeppe Tang (Ranum), skønt kun i få år skolelærer, skal omtales her, er det netop som skolepolitikker. I sin virksomhed som forstander for Blågård seminarium i København, – det første frie, folkelige seminarium – søgte han at virkeliggøre de grundtvigske skoletanker, og det gjorde han også i de 15 år, han sad i folketinget. Sammen med C. Berg fremsatte Tang lovforslag om en stærkere stilling for de frie sko-

ler; hovedtanken var den, at ansvaret for børnenes skolegang påhvilede forældrene; de udgifter, en kommune havde for det enkelte barns undervisning, skulle kunne overføres på barnet og følge det som et tilskud, såfremt forældrene foretrak den frie skole for den offentlige. Dels venstres slette forhold til højres kulturministre, dels uenighed om principperne for »skolens reform« i venstre selv, gjorde, at der intet kom ud af bestræbelserne; landsbyskolernes ydre ordning vedblev at stå tilbage, hvorimod købstæderne hyppigt for egen regning tog et initiativ til forbedringer.

Først ved den nye folkeskolelov af 1899, der i det væsentlige var J.C.Christensens værk, blev fremskridtets vej virkelig betrædt. I modsætning til Berg og Tang byggede Christensen på den historiske grund, folkeskolen, men kommunernes og forældrenes indflydelse på den offentlige skole blev dog forøget, de frie skolers stilling sikret ved større statstilskud. Hvis til loven af 1899 føjes skolelovgivningen i det første årti af det nye århundrede, tildels under J.C.Christensens førerskab, da fremtræder billedet af en folkeskole med et overkommeligt antal børn i klasserne, udvidelse af fagkredsen og af undervisningstiden, anerkendelse af statens forpligtelse til at bære en større del af udgifterne ved skolevæsenet, endelig en væsentlig forbedring af lærerlønningerne. Først ved loven af 1899 ændredes betegnelsen almueskole til folkeskole, og tilstanden i folket samt skolens mål kunne vel også nu med større ret end før begrunde dette navn.

Af politiske lærernavne fra hin tid mindes nok på hver sin egn endnu folk som Kristian Højmark (Jelling), K.L.Fogtmann (Skårup), Christian Ravn (Jelling) og Emil Petersen, Dame (Gedved). De allerfleste lærerpolitikere med rod i tiden før år 1900 tilhørte bondedemokratiet, udgået fra bønder som de var i første eller andet led, i sidste fald ofte fra lærerhjem. Den eneste undtagelse, efter at forfatningskampen for alvor var indledet med provisoriet i 1885, synes at være Thomas Johannsen (Skårup), broder til den kendte sønderjyske rigsdagsmand Gustav J. Han var lærer på Lolland og valgtes 1887 som højremand i Maribo. N.Th.Hvidberg (Jonstrup), i nogle år formand for Frederiksberg Kommunelærerforening, fra 1896 skoleinspektør, søgte første gang valg til folketinget 1884, men såvel da som siden forgæves. I 1909 satte højre ham ind i landstinget. Betragtes tiden 1848-1918 under ét har dog 9 skolelærere tilhørt de konser-

Få politikere har været et så yndet offer for karrikaturtegnere som J. C. Christensen. Talrige er variationer over motivet J. C. og ræven. Alfred Schmidt anslår de lyriske strenge med sin tegning »milde blikke«, hvis baggrund er den husvalse, J. C. Christensen fandt i sin valgkreds' sympatitilkendegivelser i de stormfulde Alberti-dage.

vative dele af rigsdagen, men 52 bekendte sig til venstre i dets forskellige afskygninger, den radikale altså medregnet. Systemskiftet i 1901, venstres overtagelse af regeringsmagten, var både bondens og lærerens triumf, eftersom der i ministeriet Deuntzer sad to seminarister, kultusminister J.C. Christensen og indenrigsminister Enevold Sørensen; trafikministeren, Viggo Hørup, var lærersøn. Bonden og læreren havde avanceret hånd i hånd op gennem det svundne århundrede, nu greb de sammen statsroret. J.C. Christensen, den evangelisk-lutherske landsbykirkes og degneskolens søn, i sin offentlige fremtræden stærkt præget af skolestuen, i sit ydre af kirken, det hvide slips, stod efter 1901 som Danmarks politiske hovedskikkelse, den mægtigste mand i riget. Men han havde altid, når rigsdagsgæringen levede ham tid dertil, passet sin skole- og kirketjeneste hjemme i Stadil. Også som minister virkede han som kirkesanger, til afskeden var i orden. Sognepræsten i Stadil er formodentlig den eneste præst, for hvem en excellence, biskoppers og professorers overordnede, har skiftet salmenumrene på tavlen. Systemskiftet var for folkets meget store flertal en festlig dag i vor politiske historie. I 1848-49 var det, når alt kom til alt, kun en ny generation, der tog magten, nemlig det gamle konservative borgerskabs liberale og akademiske sønner, i 1901 var det et nyt lag i folket, bønderne og lærerne; dette skifte gik meget dybere og skabte derfor stolthed. I mange hjem, vel navnlig lærerhjem, kom et lille fotografi af J.C. Christensen op på væggen; det hang der ikke blot som et portræt, men som et sejrstegn. I hvert fald i Jylland omtales han kærligt beundrende som »Je C.«. Som tidligere fra Berg faldt nu fra ham glans over standen. Skolelærerne havde jo i deres ofte mange tilidshverv i sogn og amt en god baggrund for med held at søge valg til rigsdagen, men hvor langt de, engang valgt, nåede, afhang naturligvis af deres personlige evner. Det er vel tænkeligt, at J.C. Christensen, hvis han ikke havde været Stadil en dygtig lærer og dertil formand for sognerådet, ikke i 1890 var blevet folketingsmand for Ringkøbingkredsen, men derefter skylder han ikke sin hjemlige agtelse noget; den højde, hvortil han steg, i 1905 statsminister, beroede alene på hans egne kvaliteter og på, at hvad han stod for imødekømt tidens behov. – Det måtte føles som en bekræftelse af det, der skete i 1901, at læreren i Havbro ved Aars, bondesønnen Anders Thomsen (Ranum),

som i 1903 var det nye regeringspartis ordfører for kirkelovene, i 1905 blev folketingets formand, i 1914 landstingets og i denne stilling den første, der var udgået af de jævne folkelag.

J.C. Christensens politiske stræben mod et bondens og lærernes Danmark forholdt sig imidlertid ikke så harmonisk til det stadium af folkets udvikling, hvorpå man ved århundredskiftet befandt sig, som han selv og hans parti har troet. I det meste af sidste halvdel af det 19. århundrede havde venstre været så vidt favnende, at det snarere var en folkebevægelse end et politisk parti; venstre havde, i hvert fald på landet, været rede til at varetage alle samfundsklassers interesser. Alligevel var der under folkestyret sket en social omlejring i befolkningen. Bondestanden var på vej til at blive rigets herre, men under den var den gamle almues bundklasser, husmændene og arbejderne, kommet i opdrift, og de dannede stadig mere deres egne, fra venstre adskilte formationer. Sandheden var den, at medens bønderne, bistået af lærerne, havde kæmpet for, at landets regering skulle udgå af folketingets flertal, tabte de selv efterhånden flertallet i befolkningen.

Da de radikale i 1905 brød ud af J.C. Christensens venstrereformparti, stærkt støttende sig til den husmandsstand, der var under hastig udvikling efter gårdmændene, fandtes blandt det nye partis sympatisører et forbavsende stort antal skolelærere. Af de 86 oprindelige kredsformænd var de 18 lærere. Knyttet til partiets historie som medlemmer af rigsdagen blev i tidens løb folkeskolelærere som A.H. Nøhr (Gedved), A.M. Hansen (Jonstrup), Valdemar Nielsen (Gedved) og Svend Jørgensen (Vordingborg). A.M. Hansen var undervisningsminister i befrielsesregeringen i sommeren 1945.

Socialdemokratiet havde som bekendt været et selvstændigt parti, længe før det radikale venstre stiftedes. Lærerveteranen er her K.M. Klausen (Skårup), valgt i København allerede 1895. Han var bondesøn fra Lolland og siden Louis Pios dage den første ledende socialdemokrat, der ikke var udgået fra arbejderklassen. I hovedstaden og de større købstæder har der selvsagt siddet et betydeligt antal skolelærere, som var født i landsognene, men de har nok mærket sig fremmede i miljøet, hævdet sig politisk har de i hvert fald ikke. Også K.M. Klausen synes at have haft besvær med at falde til i København; han blev kommunelærer 1878, stod længe venstre nær, men blev dog 1893 social-

demokratisk borgerrepræsentant, også påvirket af det indblik han gennem de københavnske kommuneskoler fik i de ringe sociale forhold i storbyen. K. M. Klausen blev måske sit partis største saglige arbejdskraft; under den første verdenskrig var han formand for folketingets finansudvalg. Han var dog frem for alt skolepolitiker, uafsladeligt virksom for folkeskolens udvikling både pædagogisk, økonomisk og administrativt, ganske særlig talsmand for indførelsen af en obligatorisk ungdomsskole for det meget store flertal af de unge, der ikke på anden måde fik udbygget de kundskaber og færdigheder, som var bibragt dem i folkeskolen. K. M. Klausen udnævntes til formand for den store skolekommission af 1919, til hvis betænkning, afgivet i 1923, adskillige af de siden vedtagne reformer kan føres tilbage.

Et parti, der som socialdemokratiet allerede i århundredets begyndelse var i en så støt vækst, at man kunne forudse, det en dag ville overtage regeringsmagten med alle dennes fordele, over i sig selv en betydelig tiltrækning, thi mennesker er mennesker, også skolelærere. At efterhånden mange lærere meldte sig til tjeneste i socialdemokratiet, skyldtes dog langt fra alene opportunisme. Med K. M. Klausen havde partiet anlagt en skolepolitisk linje, der måtte tiltale navnlig yngre lærere i folkeskolen, især i byerne, og vinde dem for hans parti. Medens venstres lærere fornemmelig havde søgt tilknytning til det offentlige liv gennem sognerådene samt bøndernes lokale kulturelle og økonomiske foreninger, ser vi i »socialdemokratiets århundrede« adskillige af folkeskolens lærere uden for skolen arbejde i forsørgs- og værneinstitutioner, sygekasser, ligningskommissioner, skatteråd, kooperative virksomheder og byråd, på landet i husmands- og landarbejderforeninger; i sognet møder vi nu »den røde degn«, som man kaldte Th. Hauberg (Silkeborg), førstelærer i Ølst, valgt 1929 i Viborg amt. Da den lige og almindelige valgret i 1908 indførtes også ved valgene til de kommunale råd, erobrede socialdemokratiet snart flertallet i en række købstæder, hvorved det fik mulighed for at realisere sine skoleplaner; i borgerskabet fandt man hyppigt disse planer vidtløftige, men de bifaldtes af vel de fleste på lærerværelserne. Det var forståeligt, at lærere gerne så deres arbejdssted stærkt udbygget, såvel i henseende til rammen som indholdet; den store interesse, socialdemokratiet viste for folkeskolen,

medførte vitterligt, at mange lærere sluttede sig til partiet. Ikke få blev lovgivere via skole-, kommunal- og skattekundskab. Der sad 1918-48 i alt 34 folkeskolelærere på rigsdagen, og af dem var halvdelen socialdemokrater; det folketing, der udgik af valget i 1960, talte 5 socialdemokratiske lærere. Den efter K. M. Klausen først valgte lærer var A. Stilling (Silkeborg), der efter P. Sabroes død i 1913 efterfulgte ham i Århus nordre, hvor i 1924 Axel Sneum (Jelling) valgtes. Disse tvende kan vist nok stå som ret karakteristiske repræsentanter for den del af bylærerne, der deltog i og selv blev båret frem af socialdemokratiets gennembrud. Sneum var meget aktiv i arbejdet for oprettelsen af et universitet i Århus. 1924 indtrådte i folketinget en lærer, der i en årrække skulle få en særdeles fremtrædende stilling i rigsdagen: Niels Fisker (Silkeborg). Han var kæmnersøn fra Hammel, førstelærer i Almind ved Viborg 1915-33, medlem af sognerådet i en årrække, en tid dets formand skønt eneste socialdemokrat, amtsrådsmedlem, formand for repræsentantskabet for Jydsk Husmandskreditforening og meget andet. I 1935 udnævntes han til trafikminister, og da han af helbredshensyn måtte udtræde af regeringen i 1939, blev han formand for radiatorådet. Sin plads i den politiske historie holder Niels Fisker dog på egenskaber, der kun mangelfuldt kan aflæses af hans karriere. Han var frem for alt en forhandlingskunstners mester. I 1931 blev han formand for den store landbokommission, og i eller omkring den blev, med ham som midtpunkt og formidler, sluttet en række af de forlig mellem bønder og arbejdere, der var nødvendige under tredivernes dybe krise, da begge parter var nødstedte. Ved det berømte Kanslergadeforlig i 1933 var han en hovedfigur. Også i Fiskers tilfælde var det de personlige egenskaber, bl.a. en betydelig myndighed, i forbindelse med en fleresidig indsigt erhvervet ved en fleresidig gerning, der gjorde manden. Og dog kan man måske over ham drage en slutning af nogen almengyldighed. Det kan synes, som om i det moderne samfund med dets skarpt organiserede interesser læreren ved selve sin sociale, lidet udfordrende anbringelse »i midten« har særlige betingelser for at mægle mellem modstående parter, navnlig hvis han, som Fisker var, er fortrolig med både land- og byforhold og derfor under den vanskelige forhandling kan identificere sig med dem begge. Måske skal vi da se »læreren i politik« i en ny og såre betydningsfuld rolle. Det skal dog ikke

skjules, at de mange nattemøder, hvor Niels Fisker sad for bordenden i Christiansborgs udvalgsværelser, utvivlsomt bidrog til hans tidlige død.

Efter grundlovsrevisionen i 1915 og de derefter nærmest følgende valg til rigsdagens ting, i 1918, finder vi for første gang kvinder blandt lovgiverne, herunder to folkeskolelærerinder: i folketinget den konservative Karen Ankersted (Zahle), i landstinget Marie Christensen (Horsens), søster til J.C.Christensen, man tør vel da sige: følgelig tilhørende venstre. Hendes partifælle i landstinget Olga Knudsen, søster til maskiningeniøren Ivar Knudsen, konstruktøren af skibsdieselmotoren, kan vanskeligt medregnes, fordi hun ikke var udgået fra noget seminarium; hun var lærerinde ved Vejle Døtreskole. Rimeligt nok deltog disse lærerinder navnlig i drøftelsen af skole- og børneanliggender. Let var det vist nok ikke for dem at falde til rette på rigsdagen. Om den elskelige Marie Christensen, der indtil 1925 havde embede i Bagterp ved Hjørring, vides, at når de parlamentariske opgaver syntes hende uoverkommelige, søgte hun et afsides værelse for der på ny at læse en meget god anbefaling, hun havde fået som ung lærerinde; hun havde behov for at konstatere, at helt uden evner kunne hun ikke være. Marie Christensen så det som de først valgte kvinders fornemste opgave at bane vej for dem, der med mere politisk øvelse skulle følge efter.

1918 bragte også det konservative folkeparti, hvortil det gamle højre nu var omdannet, den første skolelærer i mange år, nemlig missionsmanden A.Vesterager (Nr. Nissum). Vesterager tog oprindelig vinterlærereksamen fra Staby og havde virket under den vestjyske skoleordning. Han havde gentagne gange været kandidat i det for konservatismen magre Vestjylland, før han ved folketingsvalget i 1918 opnåede et tillægsmandat i Ringkøbing amt; Vesterager var medlem af den store skolekommission af 1919; ud over skole- og kirkeforhold interesserede han sig mest for sin landsdels erhverv. 1939-51 var førstelærer P.A.Poulsen (Nr. Nissum), Stenderup ved Grindsted, konservativt medlem af landstinget.

Af de 34 skolelærere, der var lovgivere 1918-48, var de 21 født i Jylland, hvor lærernes aktivitet i det hele synes at have været størst. Halvdelen af de 34 var socialdemokrater, 10 tilhørte det nuværende venstre, 3 var radikale, 2 konservative, 1 kommunist og 1 retsstatsmand. Hvis vi, karrig med navne efterhånden som vi nærmer os nutiden, begræn-

ser vor undersøgelse til de lærere, der nåede op i ministerklassen, møder vi ikke færre end 4 folkeskolelærere i Knud Kristensens regering 1945-47, den absolutte rekord. Arbejds- og socialminister Søren P.Larsen (Odense), søn af en fynsk husmand og vejmand, oprindelig maler, var lærer i Bogense 1915-35; han blev formand for landsorganisationen Venstres Ungdom og valgtes 1926 til folketinget; han var en mand på venstres venstre fløj og havde stor social forståelse. Indenrigsminister Ejnar Kjær (Ranum), lærersøn fra Himmerland, oprindelig mejerist, virkede som kommunelærer i Brønderslev fra 1917 og erhvervede her som byrådsmedlem megen indsigt i kommunale forhold; han valgtes til folketinget i 1935 og blev snart et indenrigsministeremne. Efter Kjærs tidlige død udnævntes førstelæreren i Gerlev indtil 1938, medlem af folketinget siden 1927, Arnth Jensen (Vordingborg) til indenrigsminister; han havde været sognerådsformand og formand for Slagelseegnens Sognerådsforening, særlig personlig var dog hans tilknytning til ungdomsforeningerne samt skytte- og gymnastikforeningerne. Arnth Jensen bragte ved sin type så sent som omkring vort århundredes midte i erindring venstrelæreren i hans størstedtid: Knud Kristensens undervisningsminister, M.Hartling (Ranum), havde i København i 40 år tjent den folkeskole, hvis øverste han blev i 1945. Hartling, der som Kjær var nordjyde, var i en årække formand for Københavns Kommunalærerforening og virkede som skoleinspektør både før og efter sin ministertid. Skønt den også politisk dygtige mand et par gange søgte valg, blev han aldrig medlem af folketinget. De fire her nævnte seminarister er i skrivende stund (november 1963) venstres sidste lærere på ministertaburetter.

Hvad angår socialdemokratiet, præsterede dette parti den første folkeskolemand, næst efter J.C.Christensen, som chef for undervisningsministeriet, nemlig skoleinspektør i København P.J.Pedersen (Blågård), der blev medlem af den »embedsmandsregering«, som overformynder Friis dannede i april 1920, da spidsen var brudt af den såkaldte påskekrise. Eftersom den midlertidige regering kun sad i en måned, var det begrænset, hvad P.J.Pedersen kunne nå at få gennemført af skole-reformer, dog kom han til at underskrive cirkulæret om den omstridte optagelsesprøve til mellem-skolen. Han var en tid medlem af landstinget, men udtrådte, da han 1925 valgtes til borgmester i København; i magistraten her og i sygekasserne lå

denne sjællandske husmandssøns offentlige hovedgerning. Modsat P.J. Pedersen havde Johannes Hansen (Vesterbro) vandret fra storbyen til landet eller dog til stationsbyen, følgende en vist nok sjældnen rute for folkeskolens lærere. Han var søn af en havnearbejder, tog eksamen 1902 og fik 1906 embede ved Brande kommuneskole. Her virkede han i næsten 30 år, men tillige i sogneråd, amtsråd og skatteråd. Johannes Hansen tilegnede sig en stor kommunalkundskab. 1928 blev han medlem af rigsdagen. Han var en af dem, der »stod i Stau­nings lommebog«, og til overraskelse for mange blev han kirkeminister, da Th. Stauning i 1935 fornyede sin regering; overraskelsen kunne dog kun gælde, at det var kirkeministeriet han overtog. Johannes Hansen afgik ved ministeriet Stau­nings rekonstruktion 8. juli 1940 efter landets besættelse og virkede derefter som partisekretær i Socialdemokratisk Forbund i de kritiske år 1941-45.

Johannes Hansen og Niels Fisker er foreløbig de sidste socialdemokratiske folkeskolelærere, der har været medlemmer af landets regering. Partiets statsministre har lagt vægt på at have universitets­uddannede ministre. I regeringen J.O. Krag sad dog i 1963 to seminarister, den ene den partiløse minister for Grønland, Mikael Gam (Silkeborg), der 1960 i Grønland valgtes til medlem af folketin­get; han havde forinden virket ved det grønland­ske skolevæsen i 35 år, sidst som skoledirektør. Den anden folkeskolemand var den radikale un­dervisningsminister K. Helveg Petersen (Skårup), hvem det ved den praktiske udførelse af forgæn­gerens, den grundtvigske bonde Jørgen Jørgensens store skolereformer forhåbentlig vil komme tilgode, at han fra sin tidligere virksomhed har et højst alsidigt kendskab til den danske folkeskoles for­hold.

Hvad Grønland videre angår, var de to efter grundlovsændringen i 1953 der først valgte med-

lemmer af folketinget begge lærere, nemlig Augo Lyng og Frederik Lyng; også den ene af de to grønlandske repræsentanter i 1963 var lærer, Ni­kolaj Rosing; de var alle dimitteret fra seminariet i Godthåb. I Grønland har lærerne foreløbig for­modentlig en stilling i befolkningen, der er endnu stærkere og nyttigere end den, de havde blandt danske bønder i de første årtier under den frie for­fatning.

Blandt Færøernes repræsentanter på den danske rigsdag har i vor tid været tre skolelærere: Peter Mohr Dam, Hákun Djurhuus og Johan Poulsen, alle med eksamen fra seminariet i Thorshavn.

Det er et tegn på åndslivligheden og den politiske interesse i lærerstanden, at lærere har medvirket ved opbygningen af de fleste nye partier og straks eller siden har fået sæde på Christiansborg. For retsforbundet gælder dette bl.a. P. Gregersen (Ra­num), Søren Olesen (Nr. Nissum), der var inden­rigsminister i H. C. Hansens, senere Viggo Kamp­manns »trekantregering« 1957-60, og Helge Mad­sen (Blågård); for kommunisterne gælder det Carl M. Leth Mouritzen (K. F. U. M.) og Inger Merete Nordentoft (Tønder), for socialistisk folkeparti O. Mathiasen (Gedved).

Anskuer vi tiden 1814-1963 (64) under ét, tør vi nok fastslå, at ingen anden i tal så begrænset stand som folkeskolelærernes har haft en tilsvarende politisk betydning eller vist en tilsvarende politisk energi. Størst var indflydelsen vel, så længe lærerstanden endnu havde et betydeligt forspring for den øvrige befolkning i henseende til kundskaber og færdig­heder, aftagende efterhånden som det sociale bil­ede ændrede sig, også som følge af skolelærernes gerning som lærere, ringe blev standens politiske medarbejde ingensinde. Den danske folkeskolelæ­rer var hyppigt en foregangsmand i sin egns liv, undertiden i folkets.

Et jævnt og muntert virksomt liv

Af overlærer *Viggo Witt-Hansen*

Når lærerens gerning uden for skolen skal omtales, vil tanken sikkert for adskillige strejfe kaldsbrevets formaning, hvorefter den pågældende tilkendegives at skulle vise sig værdig til den agtelse og tillid, hans stilling kræver – »såvel i som uden for tjenesten«.

Altså også uden for den egentlige tjeneste i skolen, hvor læreren i øvrigt lever sit borgerlige liv og deltager i samfundets mange funktioner. Når lærerens gerning i den almene bevidsthed ikke alene er et job, et arbejde, som udføres et nærmere angivet antal timer af dagen og ugen, har den lange række af virksomhedsfelter, som læreren traditionelt deltager i, i høj grad bidraget. Det ventes af ham, at han deltager aktivt og positivt i det liv, som omgiver skolen, og det indbefattes i hans status. Gennem generationer har dette at være lærer i højere grad været en livsform end et erhverv. Og selv om de ydre former har ændret sig stærkt, er denne holdning til læreren ikke svækket synderligt. Her skal siges lidt om lærerens virke – uden for skolen.

I det gamle landsbysamfund fandtes enkelte konstitutionelle hverv, som aldrig savnedes, hvis fællesskabet skulle fungere. Præsten, degnen, smeden og byhyrden er eksempler herpå. Med folkeskolens forordnede organisation i 1814 kom læreren ind i rækken af disse funktioner, som udfyldte absolutte behov i det pågældende samfund.

Det nærværende skulle blot pege på nogle af de mange områder og gøremål, som tiden og traditionen, – vel også nødvendigheden – har bragt ind i opfattelsen af lærerens gerning, som den kendes fra en skolekreds på landet. Det er jo sjældent blevet ved undervisningen alene – i bred og almen forstand. Ofte har virksomhedsfeltet været meget stort – netop i landsbyfællesskabet, hvor det forudsattes, at læreren magtede, hvad andre ikke kunne.

Fra gammel tid har lærerens gerning i skolen været 'inderlig forbunden' med hans gerning i kirken, degnetjenesten. I det 18. århundrede var den kirkelige tjeneste oftest hans primære, skolearbejdet det sekundære. Skolen var jo kirkens datter – og var i rationalismens tid at opfatte som en rent kirkelig funktion, som det påhvilede kirkens funktionærer at forvalte. Al åndelig udfoldelse – og al oplysning var kirkens sag, og på det grundlag har præst og degn fulgtes tæt gennem århundreder. Johs. Novrup beskriver klogt og med lune deres forhold til hinanden i den lille bog 'Erasmus og Jacob', hvor det hedder et sted:

»I århundreder har vi med præster og lærere i spidsen været kapitalister i skole og kirke. De repræsenterede det faste og uforanderlige i tilværelsen, det åndelige. Og den tankegang vil ofte endnu slå op imod læreren fra den by og det sogn, han arbejder i. Det nødvendige i at få noget fast at leve ud af, for ellers vil han jo ikke have noget at give, hvad en lærer, ikke sandt, skal have«.

Præsten og læreren kunne udstede checks på kulturens store konto, og det er klart, at det gav dem en følelse af styrke og suverænitæt, og vel også en anseelse, som tiden og virkeligheden har røkket adskilligt ved. Langt op imod vor tid kunne lærerens embede bære sin mand; nu må manden løfte og bære embedet. Det skal ingen beklage.

I 1814 afskaffedes ved kgl. forordning de gamle degneembeder, men de kirkelige forretninger overførtes til lærerne i kongeriget. Oftest blev førstelæreren kirkesanger, og hans opgaver var fortsat at lede kirkesangen, bistå præsten ved altertjenesten og at holde messefaldsgudstjeneste ved præstens forfald. Desuden skulle han føre kommunionbøger, tillysningsbøger og kontraministerialbøger.

Ejendommeligt er det at lægge mærke til, hvorledes lærernes aflønning det første hundredår af folkeskolens forløb ligesom stadig knyttedes til

Skoleloddens dyrkning, der bagud i læreruddannelsen har perspektiv til degnelodden og til de første seminariers have- og landbrugsundervisning, og som fremad åbner aspekter af største landbrugsfaglige betydning gennem den linie, lærer P. Nielsen, Tystofte, trak fra degnelodden i Ørslev til forsøgsgården i Tystofte, var et virksomt led i bindingen til almuekårene. I diskussionen om lærernes økonomiske kår i forrige århundrede er skoleloddens afløsning af en fast pengeløn et stadigt tilbagevendende emne, men også standsmæssige betragtninger gør sig gældende. Et svar fra en landsbylærer i *Skoletidende*, 1881, i anledning af en kritisk bemærkning om skolelæreres meget jævne klædedragt giver atmosfæren omkring degnens syslen i stald og lo:

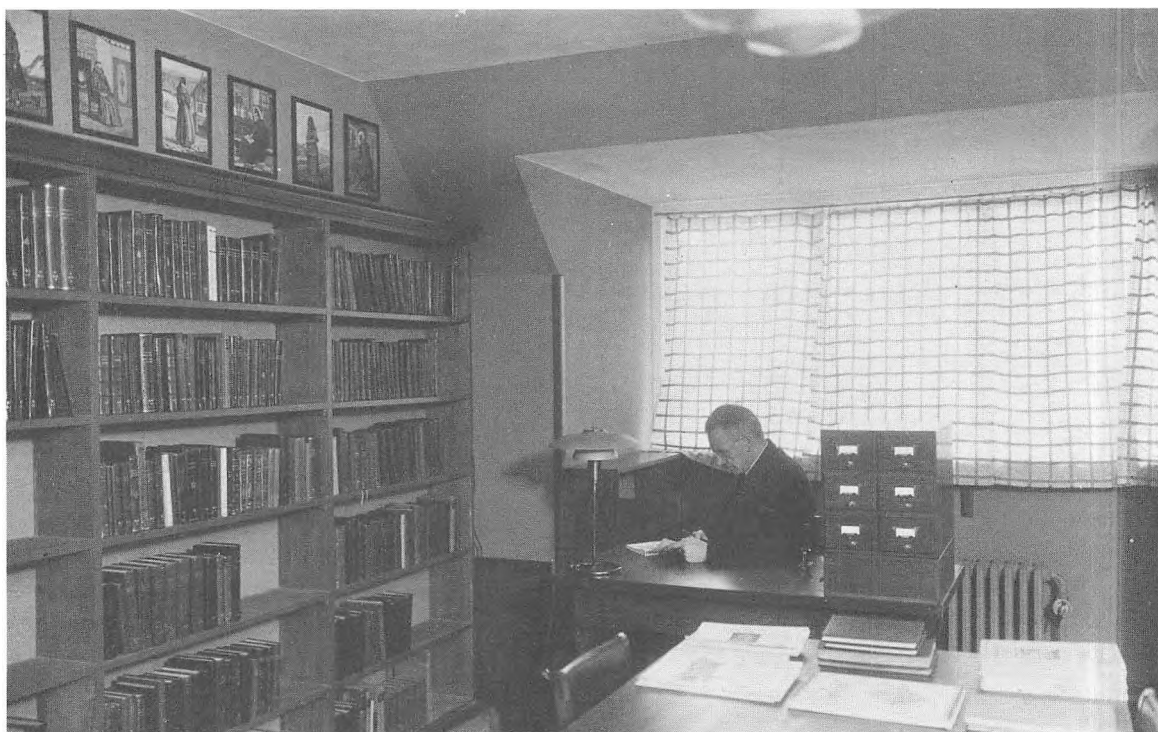
»Hver formiddag og eftermiddag i frikvarteret skal jeg fodre mine køer, og det er af den grund, at jeg ikke kan evne at holde en røgter. Hver gang nu at tage en anden dragt på, når jeg går ud i stalden, det er der temmelig megen ulejlighed ved, og så bliver følgen, at min daglige dragt er således, at den kan tåle lidt hård medfart undertiden. Den er ikke sort kjole eller slåbrok, men den er oftest en noget slidt vadmel eller dyffels frakke, og fodbeklædningen er på grund af, at jeg er plaget med kolde fødder, et par store træsko forsynede med halm«.

Først med lønningsloven af 1919 blev naturalieydelsen – bortset fra afgiften for bolig og have – afløst af ren pengeløn, men som illustrationen viser, har skoleloddet været dyrket af læreren helt op mod vor tid. Situationen er fra trediverne, en lærer ved en af de idylliske fynske landsbyskoler henter køerne hjem (Fra Filmen: Den danske Landsbyskole, optaget 1950).

hans kirkelige funktion. Helt til 1908 lønnedes lærerne ved 'offer', som af kirkegængerne lagdes på briksen i degnestolen, mens præstens offer blev lagt på alteret – under afsyngelse af offersalmen. Indtil 1856 bestod lærerens løn hovedsagelig af naturalier. Således fandtes en anordning, hvorefter en lærer i årligt vederlag skulle have 6 tdr. rug og 10 tdr. byg samt efter kapiteltakst værdien af 25 tdr. byg. Desuden 6 favne bøgebrænde, 128 lispund hør, 192 lispund halm samt en jordlod, som kunne yde græsning til 2 køer og 6 får. (Efter A. H. Nelsemann-Andersen). Kirkebyernes lærere skulle have

20 kr. for at besørge 'klokkernes ringning morgen og aften, kirkens rengørelse og alterklædernes vask og kirkeurets oprækning'!

Da den danske almue i 1830'erne vågnede og blev et folk med et folks længsler, forhåbninger og mål, vågnede også trangen til at få del i det kulturelle fællesskab, som hidtil havde været forbeholdt den lille tyskorienterede, dannede klasse. Dette fællesskab befordredes ganske særligt af bøger. I det ene sogn efter det andet oprettedes bogsamlinger, ofte på initiativ af sognets eller landsbyens lærer. Sådanne bogsamlinger har helt til vore dage været

Bondefødt, men tidligt med hu til bogen, blev det naturligt, at landsbylæreren fik afløb for en del af sin virkestrang i biblioteksarbejdet.

Sognebibliotekerne står i deres oprindelse og videre udvikling i stor gæld til landsbylærerstanden. Læreren var ikke blot bibliotekar, han var også den, der måtte sørge for, at en beskeden bogsamling i det hele taget blev stablet på benene.

Det var en forlist bogsamling, der blev en guldgrube for Johan Skjoldborg i hans skoletid, måske det er svært at se linien fra »æ bette kammer«, hvor Skjoldborg og de andre Hannæs-børn blev sluppet løs på egen hånd, til skolebiblioteket i den moderne landsbyskole, men den er der. Den samme ubrudte linie går fra voksenbiblioteket under skolens tag til det moderne sognebibliotek.

De to billeder udlånt fra Statens Bibliotekstilsyn illustrerer stadier i udviklingen.

drevet på privat basis af en biblioteksforening, og det var da denne forening, som med læreren som formand eller bibliotekar forestod bogindkøbet. Der er mange eksempler på, at bogsamlingen havde til huse enten på skolen eller i lærerens privatlejlighed.

Først i dette århundrede kom biblioteksvæsenet ind i en samordning, som netop på landet har medført oprettelsen af det ene sognebibliotek efter det andet. I 1905 oprettedes foreningen Danmarks Folkebogsamlinger, og fra 1920 er der givet statsstøtte til alle sognebiblioteker, som underkaster sig de regler for bibliotekets opbygning og udlån, som er opstillet af Statens Bibliotekstilsyn. Men det er stadig overvejende lærere, som forestår driften af sognebibliotekerne. Mange har således suppleret deres uddannelse med kursus på Statens Biblioteksskole eller på Danmarks Lærerhøjskole.

Det er næppe muligt at gøre op, hvad landsbyens skole i bred almindelighed har betydet for fællesskabsfølelsen rundt i vore sogne. Men det er uomtvisteligt, at en stor og værdsat gerning er gjort her, – netop hvor skolen blev et kraftfelt for skolekredsen. Læser man tilfældigt i biografier af forrige lærer-generation, vil man uden ophør støde på udtrykket: ‚har oprettet og driver aftenskole for sognets unge‘. Aftenskolen, som tog sigte på de unge i 14–18 års alderen, var et frivilligt initiativ af interesserede lærere, som følte det som en konsekvens af deres gerning i børneskolen at samle de unge et par aftener om ugen og her undervise dem i hovedfagene dansk, regning, litteratur og undertiden sprog. Bedst har vel Jakob Knudsen tolket idéen og idealiteten i aftenskolen, hvor han – omend i programskriftets stærke form – beskriver lærer Urups tanker og praksis sammen med de unge.

I aftenskolerne blev fastholdt og udbygget en personlig dygtiggørelse for den enkelte, men også et samvær og en fællesskabsfølelse, som blev af stor betydning, og som senere kunne spores i oprettelse af ungdoms-, gymnastik- og idrætsforeninger i meget stort tal. Mange af disse foreninger kan føres tilbage til de to sidste årtier af forrige århundrede, da forsamlingshuse rejstes i sogn efter sogn – ofte med stedets lærer som en af de drivende kræfter. Det er et karakteristisk træk, at man nu – i centralskolernes og sognegårdenes epoke 80–90 år senere – må skride til at nedlægge

disse huse, som har været gode rammer om et værdifuldt folkeligt arbejde.

Den store skolemæssige aktivitet, som har præget årene efter den 2. verdenskrig, og den skolelovgivning, som disse år bragte, ikke mindst aften- og ungdomsskoleloven af 1954, satte den frivillige ungdomsundervisning i system og udnyttede alle de ressourcer, som fandtes såvel i faglig som i økonomisk retning. Man kan vel beklage, at den gamle pionerånd og idealisme ikke træder så stærkt frem mere. Men det må ikke glemmes, at det nye er bygget på den grund, som blev lagt af lærere, der vinter efter vinter af lyst og interesse holdt frivillig aftenskole for sognets ungdom.

Det må være rimeligt i samme forbindelse at nævne aftenhøjskolen, som blev anlagt på et bredere grundlag, men i hvilken lærerne sammen med sognets præst, lokalhistorikere og andre faglige eksperter har gjort en stor indsats. Aftenhøjskolen er det frivillige undervisningsarbejdes mest nuancerede felt, hvor det folkelige og det faglige mødes i frugtbar samvirke.

Ovenfor er nævnt lærerens indsats i det folkelige foreningsarbejde. Også i den aktuelle situation må det noteres, at mange lærere står midt i et betydningsfuldt virke, hvadenten det former sig som leder af gymnastik og idræt, som fører i spejderkorps eller FDF, som leder af en ungdomsklub eller som rejseleder. Ikke sjældent finder man læreren på aftenarbejde i sløjdalen, hvor husflid er en både nyttig og alment opdragende beskæftigelse, som samler mange unge, og som ikke sjældent sætter sig forbløffende smukke spor i form af møbler og brugsting.

På et specielt område har mange lærere øvet en særlig fortjenstfuld indsats, for folkesangen. Med forbillede i højskolen, der altid har placeret sangen som den alment-menneskelige ytring, der ‚har varme og kan bryde al stivhed og frost, så det tør i vort sind‘, har den en- og flerstemmige sang samlet mange mennesker. Sang har altid været noget selvfølgelig i den danske skole, og læreren blev derfor også det naturlige midtpunkt i den udfoldelse, som sangkorene for unge og voksne foranledigede. ‚Danske Folkekor‘ er et vidnesbyrd herom, ligesom en lang række kristelige sangkor landet over har sangbegavede lærere at takke for deres smukke resultater.

På journalistikkens område har læreren altid placeret sig centralt. En række blade kan således føres tilbage til en skriveglad lærers initiativ – ofte i for-

Evald Tang Kristensen, født 1843, landshylærer og folkemindesamler.

Jeppe Åkjær siger med et høstbillede, at det var let at binde op, efter at Evald Tang Kristensen havde slæbt kratriven over stubmarken, og om hans færden blandt almuen skriver han i digtet med den betegnende indgangslinie »Strid på foden skred han frem«:

Rokken spelted, tenen tvandt,
folkevisens tekst og tone
muntert ham i pennen randt,
kvædet af en udslidt kone.

Æventyr og oldtidsskæmt,
troldesagn og dunkel tale,
halvvejs husket, halvvejs glemte,
drog han op fra død og dvale.

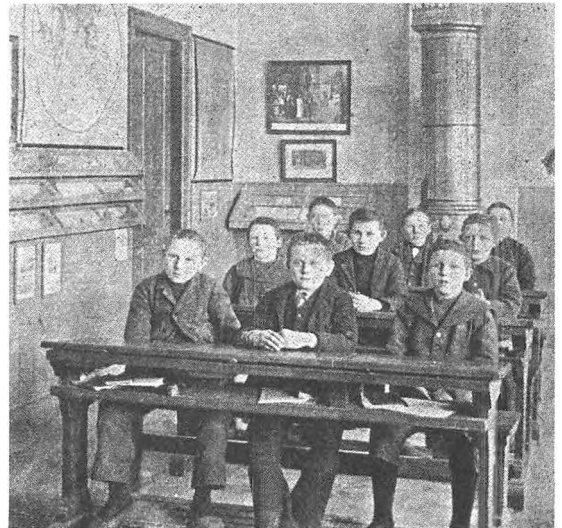
Digtet munder ud i en tak:

Gamle, sejge sagamand,
stil nu gjev din kjæp i krogen,
mens på fyrreskivens rand
vi slår op i dansker-bogen.

Der blandt ættens bedste kuld
skal dit navn med tak vi finde,
prentet som i egens bul,
selv et ædelt folkeminde.

Som folkemindesamleren står her i rejsedragt med vandretasken i skrårem over skulderen har hundreder af lærerfamilier set ham tone frem vinter og sommer undertiden skydende genvej over moser og kær. Ikke få er en sildig aften eller årle for gry blevet banket op af deres søvn ved slag af hans stok på dør eller sovekammerrude.

Svære prøvelser lagde hans personlige liv på hans skuldre, men aldrig lod han sig forknytte eller træde af. Halvdelen af det vældige materiale, han indsamlede, tillige med sine lokalhistoriske arbejder og 5 bind erindringer, lod han selv trykke og førte med til salg på sine lange fotture. Resten af kildestoffet er deponeret i Dansk Folkemindesamling. Evald Tang Kristensen er det realistiske modstykke til Morten Eskesen, der som troubadour undertiden krydsede hans vej og ikke til større glæde for nogen af parterne – de bejlede jo begge til folkets gunst, og Morten Eskesen var ikke let at konkurrere med. Evald Tang Kristensen sang og dansede sig ikke frem, men også han var drevet af Grundtvigs ånd og satte al sin stræben ind på at give sine landsmænd »sans for sagn og syn for sage«.

Fra Mullerup skole 1909.

M. J. Mathiassen, f. 1863, dim. fra Jonstrup. Lærer i Mullerup fra 1885. Startede her: Bureauet for Indsamling og Udsendelse af Undervisningsmidler.

bindelse med et politisk engagement. Da det politiske behandles særskilt, skal jeg ikke komme ind på det. Men det fortjener at nævnes, at meget af den lokal-journalistik, som har betydet enormt for en lang række landsdelsaviser, stadig skrives af lærere, som har et intimt kendskab til deres sogn og egn – og ikke mindst har flair for, hvad der har interesse for læserkredsen. Denne virksomhed værdsættes højt af bladenes centralredaktioner, som sikkert ikke er uvidende om, at det lokale stof fastholder en trofast læserskare, som bladet ellers ville miste.

Til folkloren og folkeminddeforskningen har danske lærere ydet så væsentlige bidrag, at videnskaben i høj grad anerkender den interesse og flid, men også den indsigt, som af skolefolk er lagt for dagen ved indsamlingen af kilder og aktstykker. Adskillige sogne-historiske afhandlinger skylder en historisk interesseret lærer deres tilblivelse, og der er eksempler på, at livslange studier på stedet og i arkiverne er gået forud for et sådant værks udgivelse. Det gælder i det hele taget, at den videnskabelige forskning gang på gang har taget læreres lokalkendskab til hjælp, ikke mindst ved undersøgelse af historiske fund fra oldtid og middelalder. Men i praksis er det ofte sådan, at hvor fund bliver gjort, rettes henvendelse til stedets lærer, som man ved har historisk sans og interesse. Han går da videre med henvendelse til Nationalmuseet, som af hans iagttagelser og oplysninger skønner, om en videnskabelig undersøgelse er nødvendig. Læreren er således ikke sjældent videnskabens forpost, hvor han lever nær kilderne til vort lands historie.

Når disse områder, hvor lærere virker uden for deres egentlige arbejdsplads skolestuen, er nævnt, må det tilføjes, at lige så mange sikkert med god ret kunne være medtaget. Jeg har blot gerne villet antyde, i hvor mange forskellige retninger lærerens evne og arbejdskraft er blevet taget i brug – fordi han var lærer. Og som årene er gået, har alt dette på en måde institueret ham som begreb. Det føles naturligt, at han tager sig af alle disse ting. Det meste gøres jo netop, fordi han ikke kan lade være. – Der kan vel undertiden være grund til at minde om, at skolen har første prioritet i lærerens kræfter og engagement; men lige så rime-

ligt er det at understrege, at de mange udadvendte gøremål som oftest ikke har skadet skolens daglige gerning, men tværtimod har skabt en levende berøringsflade mellem skolen og det omgivende samfundsliv – og har skabt respekt om læreren og hans stand.

At dette er tilfældet fortæller de mange andre områder, hvor læreren virker, og hvor man må betegne virksomheden som borgerlige tillidshverv, samfundet har lagt i hans hænder. Her tænkes på arbejdet i folketing, amtsråd og kommunalbestyrelser, formandsposter i ungdomsnævn, kassererposter i andelsforetagender som sparekasser, sygekasser, brugsforeninger o.s.v. Det vil være vanskeligt at opregne alle disse felter, men lige så vanskeligt at finde et, hvor læreren ikke på en eller anden måde har gjort en indsats. Som bekendt er lærerstanden det fyldigst repræsenterede enkelt-erhverv i folketinget, og i de lokale råd har skolens folk ligeledes en væsentlig repræsentation. Man tør sikkert gå ud fra, at disse kendsgerninger udtrykker den udbredte tillid, som næres til lærerstanden, og uden hvilken skolens gerning i øvrigt er omsonst.

Den sidste menneskealder har bragt så mange ændringer i livsform og skolestruktur på landet, at man i dag må se en ny situation på næsten alle områder. Også lærerens situation er en anden. Den enkelte lærer er i dag mere end før en del af et hele, såvel i skolen som uden for den. Overalt finder man andre og større enheder. Af samme grund er læreren som begreb blevet en mosaik af langt flere aktiviteter end tidligere, da den enkelte lærer oftest tegnede både sin skole og sin stand. Alligevel er ansvaret ikke blevet mindre. Opgavernes tal er steget i takt med al anden udvikling, og deres løsning er om muligt endnu mere presserende end før.

Ved folkeskolens jubilæum er det lærerigt at se tilbage over det lange åremål i respekt for fem generationers trofaste virke i den danske skoles tjeneste. Men tillige i ærbødighed for lærernes utrættelige kamp for at give skole og lærerstand et ansigt udadtil. De har under vekslende kår følt forpligtelsen for at højne og deltage i ethvert kulturelt og folkeligt fællesskab, Denne forpligtelse vil stadig være lærerstandens.

Tilbageblik med perspektiv

Af forfatteren *Hans Povlsen*

Hvorfor bliver man landsbylærer? – Er født på landet vel. Har selv gået i den lille skole. Har måske prøvet sig i byskolens mylder – og er søgt ud. Også købstadfolk kommer ved et tilfælde derud og befinder sig godt – eller...

Jeg kan kun svare for mig selv – med at citere Gribs ord til trællen Karker (i »Hakon Jarl«): »Du fødtes til din stand«.

I mit hjem kom tit lærere, og jeg kunne lide dem, både når de kom enkeltvis, og især når de fyldte vore stuer ved lærermoderne. Da var de glade og

frie og gode kammerater. Inde i skolestuen, der dårligt kunne rumme dem, klemte de sig ind ved de nyanskaffede tomandsborde og sang, så huset skjalv. En del af dem var jo degne, alle var forsangere og brugte ikke sordin. – Det lød lifligt, bedst udenfor.

Og så holdt jeg af at møde seminarister med slængkappe og hue. Jeg havde oplevet dem, flere samlet, i deres små hybler. Deres humør var over alle grænser – og forberedte mit sind til at træde ind i standen.

Grysted skole omkring århundredskiftet.

Desuden havde jeg enkelte gange fået lov til at forsøge mig i praksis. Det var en fryd at måtte vikariere for min far nu og da i en læse- eller skrivetime: dette at gå op og ned mellem bordene og kunne bestemme over de næsten jævnaldrende og sige: den næste! – Da følte jeg mig på den rigtige side i diktaturet.

Jo, jeg ville være lærer. Det var mit kald.

Allerede som præliminarist blev jeg kendt brugelig som hjælperlærer hos en enelærer med c. 100 børn i to klasser. Holddeling var nødvendig, og megen individuel hjælp i regning. Jeg undgik helst spørgsmål fra øverste hold. Visse opgaver kunne jeg ikke regne, kun ved hjælp af ligning – hvad der jo kun gjorde forvirringen fuldkommen. Det var en god skole med en venlig tone. Læreren havde sin pibe stående ved pulten, så han kunne gribe til den, når – som det kunne hænde – luften pludselig trængte til fornyelse derinde.

Det var vinter – med tid til at læse og musicere og til hyggelig højtlesning i familien om aftenen. Jeg lærte kortspil, nødtørftigt, så jeg kunne tages med i selskabslivet, fulgte mine husbondsfolk ad diger og markveje til besøg i skoledistriktet. Vi medbragte halvlang pibe, tobak og kludesko – og fik kaffe med bastant hjemmebag og måske dessert senere. Ingen vidste vel, hvad cocktail var, og ingen slags spiritus kom på bordet i aftenens løb. Man kom for at være sammen, snakke og eventuelt spille kort. Lærerfolkene kom som venner og ligemænd. Mig, den fremmede, sagde man De til. Jeg repræsenterede videnskaben, idet jeg havde gået på »Arealskolen« og taget præliminæksamen, med to fremmede sprog, som ingen her – uden præsten, som var provst og uden forargelse sagde sgu – kendte noget videre til.

Om denne eksamens sjældenhed ved århundredskiftet kan oplyses, at Nibe realskole, som 1902 dimitterede 6 elever, og året før kun 2, var i stand til at dække det lokale behov for »almendannelse« i mange miles omkreds – der hvor nu realskoler, præliminærkursus og gymnasier skyder op overalt.

Næste efterår fik jeg et vikariat som enelærer i en lille skole langt fra alfarvej og jernbane. I 2 måneder boede jeg i det klingrende tomme hus, fik god og billig middagsmad i den nærmeste gård (c. 1 km), kendte ingen uden børnene, som mødte mig med troskyldig venlighed. Når de gik om eftermiddagen, var jeg ene, som jeg aldrig før eller senere har været det, uden andet selskab end en kla-

gende kat, som levede endnu mere ensom på det store loft – samt en sværm af rotter, der, når jeg slukkede min lille køkkenlampe på bordet, kom frem på gulvet og tit rumsterede i sengehalmen under mig.

På en papirsduk, som dækkede en bred revne i mit skrøbelige bord, skrev jeg blandt meget andet min sørgmuntre hyldelse til stedet:

Jeg elsker de nøgne vægge
og det haltende vækkeur,
når blot det la'r vær at vække
mig op af min morgenlur.

Jeg elsker at sidde ene
i den kolde decembernat.
Jeg elsker mit Sct. Helena
– som mæslinger, lus og fnat.

Trods alt er mine minder derfra gode. Så åbne, frimodige, ja fromme børn har jeg ikke siden set. Det var et samfund, hvor ikke én svigtede. – Da jeg skulle rejse, bad børnene ved sidste times slutning om at måtte synge: »Så vil vi nu sige hverandre farvel og ønske: Guds fred over eder!« Jeg var 17 år og havde stor lyst til lærdom, dog gerne uden alt for meget arbejde. De ydre tegn erhvervede jeg tidligt: havelock'en og lorgnet med snor. Huen fik jeg aldrig, fordi jeg på grund af sygdom først i 25-års alderen kom på seminariet. Da var jeg gift og skøttede ikke om at få den dyre hue.

Trods stor overproduktion af lærere dengang fik jeg ved en ministers hjælp lov at tage eksamen på 2 år. Den ministerielle tilladelse blev dog sendt mig med sørgerand (vel nok p. gr. af Fr. VIII's død.) Efter et årsvikariat med løn 616 kr., ikke om ugen, men årlig, blev jeg fast ansat ved en stations-landsbyskole som andenlærer – og der blev jeg. Mit eneste avancement opnåede jeg, da denne titel afskaffedes, hvorved jeg forfremmedes til »Andre lærere på landet«. Da der en snes år efter ansattes en yngre lærer ved skolen, en »tredjelærer«, følte jeg det som en gavnlige støtte for min prestige. Lærerkårene kendte jeg en hel del til, før jeg gik ind til dem, havde set mine forældres kamp mod fattigdommen og tillige hørt dem fortælle om deres stilling i ungdommen. Om dette ved jo de ældre lærere besked, men de unge ikke; de siger: jamen jeres løn havde meget større købekraft end vor løn nu. Vel – lad os da multiplicere datidens 700–1000 kr. med 5 (eller om man vil med 7 eller 10) og så sammenligne. Mon der så er mere at snakke om?

Hans Smidth: Færgen til Fuur, 1917, privat eje.

Dette noteres ikke for mit vedkommende med beklagelse; vi følte os ikke fattige, vidste kun, at vi var det.

Inden jeg fører skildringen videre, op mod vor tid, vil jeg gerne her se tilbage, forlænge min erindring med træk af, hvad min far har efterladt sig skriftligt om tiden for 100 år siden.

Han skriver, »at han på grund af lang skolevej« ikke kom i skole, før han var 9½ år. Skolen var ringe; ved 11-års alderen havde han endnu ikke lært addition af ubenævnte tal. Til gengæld havde han før skolegangen »gennemtærsket« Balles lærebog 5 gange, de 3 gange udenad, under sin ordensstrenges moders vejledning. Da den gamle, helt uduelige lærer gik af, og en ung, frisk mand kom i stedet, som gav drengen frihed i arbejdet, fx. lod ham læse Øhlenschlägers og Ewalds tragedier, mens de andre børn lærte læsning, følte han den største lykke og var snart den dygtigste i skolen. Min far glemte aldrig den lærer, opsøgte ham senere flere gange, var til stede ved hans dødsleje, ja, opkaldte min ældre broder efter ham. »Han

stod for mig i et idealismens lysskjær, som intet andet menneske hverken før eller siden har stået for mig«, skriver han.

Farmor, en husmandskone fra Thy, som skrev religiøse digte, havde – trods hjemmets fattigdom – sat sig for, at sønnen skulle hæve sig over sin stand og blive en åndens mand, hvilket i hendes højt-flyvende tanker ville sige: skolelærer. Faderen gav hende ret. Knøsen var ikke arbejdsfør nok til at blive bonde. Han duede næppe til andet end at blive degn. – 1866 dimitteredes han fra Ranum som »duelig« (hvilket ikke gjaldt sang og musik) og opnåede efter traditionel »omflakken« at få embede ved Jammerbugten. Løn 160 rdl. årlig. I 1873 nyt embede på egnen, gift, løn 709 kr. Dette var jo den skinbarlige armod. De smagte sjældent kaffe, til daglig brændte de rug i stedet for bønner.

I 1880 kom så den store forfremmelse: mine forældre skulle flytte til Grysted i Himmerland. De indskibede sig med 3 børn samt møbler og husgeråd i en sejlbad og landede i Nibe. Deres to køer, som jo skulle med, blev af gode venner trukket

landevejs og færget over ved Aggersund. Ved Brøndum syd for sundet kævede den ene ko og måtte efterlades for senere afhentning, medens vandringen fortsattes med den anden til Grysted – en tur på i alt c. 6 mil.

Have flytningen været – trods al hjælpsomhed – bekostelig og streng, så har det været en trøst at drage ind til en løn på 1152 kr. (+ 216 kr., som indkom ved bortforpagtningen af skolelodden.) – Nu i dag kan vi ved brug af fantasi og passende multiplikation se, at forskellen i levemulighederne dengang og nu ikke er begrundet i større eller mindre købekraft, men alene i graden af personlig nøjsomhed og tapperhed.

I 1891, 25 år efter min fars dimission, fik han iværksat en brevforbindelse, en slags vandrelog mellem jubilarerne. Her vises nogle glimt fra disse læreres breve om standens liv og kår dengang.

I de fleste af bidragene mærkes det, at fattigdommen tynger. Også myndighedernes magt var for mange en byrde, oftest repræsenteret ved præsten, der dengang regerede i skolekommissionen, tit enevældigt.

De fleste af bidragyderne synes forsagte, og når de nu skal til at fortælle, kvier de sig ved – selv over for kolleger og gamle venner – at udlevere sig, de finder ikke, de kan berette noget af interesse. Alligevel gør de det, tøvende. Næsten alle melder om en stor børneflokk: 5–8–12 børn – og om sygdom i familieflokken: 4–6 døde som spæde eller halv voksne. – Et fælles træk er det, at de bærer deres sorger med et gudhengivent sind – og at de giver udtryk for dette i deres breve.

Tidens spændte politiske situation omtales. De er alle enten højre- eller venstremænd, men enige om ét: at fordømme socialisterne for deres utilfredshed og formodede gudløshed. De færreste kan se lys i den politiske fremtid. Dog åbenbarer enkelte optimister blandt dem en sindets gløden og bruger ildnende ord om at rejse folkets vilje til kamp mod *drukkenskab og usædelighed*. Disse enkelte havde sluttet sig til Vilh. Bechs kraftige, krævende forkyndelse eller den voksende afholdsbevægelse. Flertallet røbede en vaklen mellem Grundtvigianismen og Indre Mission, en utilbøjelighed til at tage afgjort stilling. Der var så mange hensyn at

Grysted skole 1905, lærerfamilien i bigården og skolebørnene i vinduerne.

tage. Sognet var delt – også politisk, for og imod Københavns befæstning og provisorisk finanslov. Der kunne være gnidninger i forholdet til præsten måske. De følte, de havde ikke hans dannelse; den århundredgamle forestilling om degnenes uvidenhed og mindreværd havde dybe rødder. – Det var lettest at bøje af.

Næsten alle i holdet var landsbylærere, oftest af bondestand. De enkelte, som var kommet ind i købstadskolen syntes i brevene at vise større frigjorthed, mindre trykkende afhængighed af myndighederne, og at være mere på afstand af forældrekredsens krav. Deres humør udfolder sig friere. *Arbejdet med børnene* er landsbylærernes store opmuntring. Der er de suveræne. Flertallet fremhæver den lykke, de føler ved bestræbelsen for at gøre børnene til glade og gode mennesker og vise dem religiøst til rette.

Efter skoletid havde de jo så *regnskaberne* – i brugsforeningen, fremskridtsforeningen eller forskudsforeningen, i sparekassen (jfr. Jakob Knudsen: *Revisor* i pattegrisforeningen). – Brevene fortæller herom. Selv husker jeg, at min far skulle »i sparekassen«. Jeg forstod nu ikke, hvorfor han skulle ligge i den kasse en hel lang aften og komme sent hjem. Når han kom fra forskudsforeningen, der holdt kontor på »Phønix« i Nibe, klagede han sig over den overdådige mad, de fik der, tyndt brød med højt pålæg, noget han aldrig havde smagt andre steder.

Han var en af agitatorerne i holdet, bestandig optaget af ekstra indtjening og brødløst arbejde. Hvert år gik han sognet rundt og tog bestillinger på markfrø, som han så senere leverede til køberne.

Som de andre gjorde han forsøg med aftenskole. Jeg husker fra tidlig barndom, at jeg fik lov at være inde i skolen sådanne aftener. Stuen var lille, men så endnu mindre ud med alle de store kroppe, karlene ved det ene langbord, pigerne ved det andet, en petroleumslampe i en ståltrådsbøjle og med grøn blikskærm hang over hvert af bordene. I den usle belysning arbejdede de med diktat og regning på tavlerne, og skønskrift i hæfter. Tavlerne spyttede man på og tørrede dem »rene« med hånden. Dette undrede ingen. At tavlen betød et stort fremskridt, forstod jeg, når jeg hørte min mor fortælle om sin skoletid, da de lærte at skrive med en pind i sand på bordet (omved 1860).

Enkelte fortæller om deres særinteresser, som de har plejet ved kursus, i fysik, sang, sløjd o. s. v. Min

far, som nok var lidt upraktisk, opnåede gennem gentagne sløjdkursus i København at kunne bygge sin egen bigård. Den da kendte generalkonsul H.P. Pontoppidan i Hamburg havde interesse for sådanne bestræbelser og sendte ham en understøttelse dertil. Til sløjd som fag var der dog ikke plads i landsbyskolen.

Nogle lærere havde forsøgsvis indført skolejuletræ for børnene. I hjemmene var træet dengang en sjældenhed på landet. Dette initiativ beredte vejen for skikkens udbredelse, men senere førte det jo frem til det offentlige juletræ, det elektriske pæretræ, som i løbet af en menneskealder skulle tage megen glans fra den intime, fredfyldte julehygge. En devaluering, som de velmenende lærere ikke havde kunnet forudse. De havde gjort det af et godt hjerte og med betydelige ofre. Betalingen var ringe eller – 0.

Helt frem til min tid som ung lærer fandt man på landet, at vi havde stor løn og måtte være velstillede i forhold til bønder og andre borgere. Vort arbejde mentes at være minimalt sammenlignet med sliddet ved landbruget. Vi havde jo kun få timer og holdt desuden ferie en stor del af året. – I diskussioner indrømmede de dog gerne, at de nødtigt ville sidde og holde styr på de skødesløse knægte. De huskede deres egen skoletid. Mellem børnene gik der herlige sagn om tiden, da deres forældre gik i skole. Mer end éns far havde været med til at give læreren strambuks og bagefter stoppe ham i tørvekassen, vidste de – og deres kilde til sådan oplysning var sikkert den allerbedste.

Det var i visse egne så som så med lærernes anseelse, både fra befolkningens og myndighedernes side. En biskop i Viborg gjorde sig ilde anset blandt skolens (og kirkens) folk ved sin utrolige arrogance. En enkelt episode ved en bispevisitats omved 1900 viser dette. Min gamle udmærkede kollega har fortalt, at han, da han i entreen ville hjælpe højerværdigheden frakken på, blev afvist med ordene: findes her ikke en værdigere? – hvorefter sognepræsten måtte træde til. En diskrimination direkte udsprunget af gejstlighedens dengang endnu brugte klassificering: velærværdig, højerværdig (en skala, som vel formedelst manglende fantasi i de kredse ikke var blevet fuldt udbygget, idet provst og bisp var lige højerværdige).

Et andet tilfælde fra min tid: En provst modtog min ansøgning om forflyttelse til en byskole – nok efter provstens mening for tidligt efter min ansættelse på stedet. Ansøgningen, illumineret med mi-

ne pæneste anbefalinger, befordredes videre fra provsten med den lakoniske påtegning: Kan ikke anbefales. – Meddelelsen derom fik jeg *ikke fra provsten*, men fra vedkommende skolekommission, som havde haft til hensigt at indstille mig.

Nå, jeg var nu også, især som ung, en mådelig lærer, men havde dog vakt nogen opmærksomhed ved min undervisning i dansk. – Måske skulle jeg takke provsten for, at jeg blev, hvor jeg var. Efter en halv snes år begyndte det at dæmre for mig, hvorledes jeg skulle gribe arbejdet an.

Omkring første verdenskrig var en bølge af *ny tid* gået hen over Europa. Studiet af barnets psyke havde indledt »Barnets århundrede«, og under et ophold i Tyskland fik jeg nær føling med et hjem, hvis børn gik i den frie skole hos professor Petersen i Jena.

En enkelt time overværede jeg i denne skole, dog uden at få indtryk af nogen metode – men også det metodeløse måtte vel være metode. Børnene så jeg komme ind i flok, tage hver en stol og sætte sig, hvor de ville, nogle ved de få spredte borde midt i salen, andre frit – og strække benene ud. De skulle bare finde sig selv efter den gode sommerferie. De måtte fortælle, læreren trak sig tilbage i et hjørne, og snakken begyndte. Snart fik en særlig vågen fyr de andres opmærksomhed (efter Darwins lov: *selection by the fittest*) og svælgede nu i sine mærkelige oplevelser ved havet – med megen gestikuleren. Han havde set *havet*, badet i dets vældige bølger og været ude i storme, som de andre ikke havde begreb om. De kendte kun Saaleflodens gråbrune vand, der gled gennem engen med små hvirvler i vandfladen, uden rigtige bølger.

Andre afløste ham – og timen gik.

Mest havde jeg ud af at se og høre på børnene i det højt kultiverede hjem, hvor jeg var gæst. Deres optagethed, hver af sit, deres fantasifulde frembringelser, især i maling og tegning, var inspirerende, og jeg rejste hjem med en uro i sindet, som tvang mig til – uden større forhåbninger dog – at gøre forsøg. Man havde jo hørt om folk herhjemme, der under store vanskeligheder havde startet fri skole. Og hvad skulle jeg vel kunne gøre i den retning i en almindelig kommuneskole!

Jeg vovede det gamle skæbnesvangre forsøg med at række fantomet en lillefinger: stjal en halv time ugentlig til tegning, helt uden undervisning.

Den nu afdøde Charlottenborg-maler Niels Holbak, tegnelærer ved et gymnasium, kom engang og så, hvad vi i nogle år havde frembragt, tog en

dyngte tegninger med sig og sendte dem til verdensudstillingen for fri tegning i Wien. Og det mærkelige var (som man skrev til Holbak), at tegningerne fra den lille Dorfschule havde vakt opsigt ved deres dristighed i form og farve. Man sendte mig gode råd og mange tegninger, 10 ens, 20 ens, (altså resultater af *undervisning*), glimrende, men uden interesse for mig. Man forklarede, at jeg var tydelig påvirket af Volkskunst, jeg skulle sættes i gang med Kinderspielzeichnungen o.s.v.

Mit svar til Holbak var: Når vore farvetegninger har kunnet vække opsigt blandt produkter fra så mange lande, skyldes det ikke påvirkning fra læreren, men alene dette, at læreren her har vovet at holde fingrene væk fra børnenes arbejde – helt væk; ingen sinde hjælp, ingen kritik, kun opmuntring, hvor noget godt var ved at ske.

Næste år fik vi indbydelse til Paris, senere til et par lokale udstillinger i København.

Dette foregik i 20'erne og blev en vækkelse for mig.

De følgende 25 år var jeg elev af mine elever. Min anelse om barnets iboende evne, sjælens grænseløse udvidelighed under frihed, blev til *tro*, til overbevisning. Og denne tro blev mit eneste bidrag til elevernes voksende arbejdsglæde.

Nytidens bølge havde nået os, og vi lod den brede sig til andre fag: geografi, tabel, skriftlig dansk. Kolleger hørte derom – med det resultat, at jeg, der først i 50-års alderen uforvarende kom til at holde foredrag, nu måtte fare landet rundt med mit »Laboratorie-dansk« (biblioteket som laboratorium).

Om dette tør jeg ikke udbrede mig her, kun sige dette: de sidste 12 år havde vi ikke én diktat – vi havde ikke tid – aldrig blev der i forsøgsklasserne (de to øverste kl.) stillet en opgave – initiativet måtte ikke bremses.

Arbejdslysten voksede, og disciplinen – forsvandt, erstattet af samarbejdets tryghed.

Ved mine foredrag på lærermøder og på næsten alle seminarier blev fremlagt en mængde stile samt c. 10 års eksamensresultater. Jeg ville jo gerne føre bevis, ikke bare postulere. Min offentlige optræden har jeg i intet tilfælde foranlediget, og jeg har ofte tilbudt at standse mine foredrag, hvis vore resultater af nogen fandtes at være ringere end andre skolars.

Jeg kan intet vide om disse forsøgs mulige indflydelse på nutids og fremtids skole, men vel, at de har betydet noget for eleverne selv.

En tidligere elev (fra slutningen af 20'erne) minde mig forleden om de gode eftermiddage, vi havde, hvor børnene ikke ville gå hjem efter skoletid, men hellere blive og tegne, skrive eller synge. De, der ikke havde eftermiddagsjob eller ordre fra hjemmet, blev, tit i flere timer. Ingen myndighed gjorde indvendinger mod vort overarbejde – uden rengøringsfolkene, som dog velvilligt arbejdede i de øvrige klasser og gange, før de jog os ud.

Jeg var sanglærer i 6-7 kl., og naturligvis kom også der det individuelle arbejde os til hjælp – her som i alle fag periodevis, når interessen havde tag i børnene. – I flere år ville de synge solo. Jeg husker, vi ved en eksamen fik hvert barn i klassen at høre som solist, selv de svageste vovede sig frem. Naturligvis havde vi måttet indøve solidaritet: ingen lo af mislykkede forsøg. Alle forstod, at en sådan svigten af fællesskabet ville være uoprettelig. (Dette tænker jeg på, når jeg siger, disciplinen må erstattes af tryghed.)

Mange nye sange lærte vi og gjorde os *fortrolige* med teksterne. – Engang ville vi gøre op, hvor mange vi havde lært i de 2 år. Det forbavsede os alle, at det blev over 200, hvoraf en del var tostemmige. Dette kunne jo ikke nås på een ugentlig time. Heller ikke kunne det fremmes ved noget magtbud, man måtte gå om bord og ride frem på den spontane begejstrings bølge.

Meget arbejde gjordes også *con amore* hjemme, eller når børnene på deres fridage eller -timer mødte i klassen for at tegne og arbejde med det skriftlige fra dansktimerne eller de andre læreres fag (historie fx. bearbejdedes tit skriftligt i dansk-

timerne). Sjældent havde vi timer, hvor ingen gæsteelever var til stede. Var der knaphed på siddepladser, fandt man sig til rette ved vinduerne, på podiet eller endog ved bogskabets nedre brede hylde.

Ja, med dette må jeg her slutte min beretning om det nye og frugtbare, der ude fra var strømmet ind over vor skole.

Lykkeligvis skete det før overtimebetalingens gyldne tid.

- - -

Det er glædeligt at se, hvor der mange steder i skolen *arbejdes* i dag. Talrige og vidtgående eksperimenter, tekniske, pædagogiske udføres med en ildhu og *optimisme*, væsentlig forskellig fra tidligere tids forsagthed og trælse kår.

Men er vi på vej imod større frihed i arbejdet? Eller tror vi stadig – i vor ilen mod teknik og specialisering, mod tempo – at øgede krav om resultater, fra klasse til klasse, også virkelig vil hidføre disse bedre resultater?

Landsbyskolen har endnu en sidste mulighed for at bremse jaget. Der kan man nok endnu få lov til – som jeg fik det – uforstyrret *at fordybe sig*.

Og under fordybelse sker al udvikling.

Lad mig slutte denne glimtvis belysning, kastet ind over landsbyskolens liv og udfoldelse gennem 100 år, med en maksime, som af sig selv har dannet sig under mit arbejde både med skole og digtning: Den, som ikke i én eller flere perioder af sit liv har været fanatisk fordybet i et eller andet, vil aldrig nå sine evners fulde udfoldelse.

Hans Smidth: Markedsscene (Herning marked), 1895, privat eje.

Den lille skoles litterære eftermæle

Af redaktør, overlærer *Albert Johansen*

I Per Degns lignelse

»Læreren i romaner og skuespil er altid en latterlig person med riset i lommen, struttende af Per Degns halvdannelse og vigtighed og skolelærer-Sørensens krybende underdanighed –« det er læreren og forfatteren *Edvard Egeberg*, der lægger disse bitre ord i munden på en af personerne i sin bog: »Folkets Lærere«. Klagen over standens latterliggørelse er ikke grundløs, for arven fra de gamle latinske degne er tung at bære. Per Degns genfærd spøger ikke blot i kirkesangerstolt-heden og tovtrækkeriet mellem degn og præst. Det stikker også hovedet frem, når ærgerrighed og magtbrynde manifesterer sig i en degnelig sognekonges skikkelse. *Schandorphs Friis* og *Zacharias Nielsens Lystrup* er enkelte eksemplarer, overtruffen i nyere tid af *Henrik Pontoppidan* med skolelærer Zachariasen, der i *Illum Galgebakke* som den sidste i talerrækken bestiger det politiske

folkemødes talerstol og med sin almægtige hånd slår an til »Vågner, vågner, danske helte«. *Henrik Pontoppidan* har altid sin linse skarpt indstillet på læreren. I »Isbjørnen« lader han den bomstærke pastor Müller vende mølle med en drillevern skolelærer, så de cigarer og småkager, den vindskibelige degn har tilvendt sig fra gildesbordet, rasler ud af kjolelommerne. Fra samme forfatters bedagede skolelærer Mortensen, der optræder i den berømte l'hombre-scene i *Det forjættede Land* – som siges at være født over et l'hombrebord, og som til ethvert »spurgt« synes at tilføje et stumt »I Jesu navn«, hvilket dog ikke forhindrer ham i behændigt at få et ubekvent kort manøvreret ind under sine støvlesåler, er der en ubrudt linie over degnen, der tolder af børnenes skolemad til svinetønden – *Blichers Quintus* og *Thomas Overskous* læremutter ned til Per Degns mesterligt ududspecialiserede observationer ved indkomsternes forbedring: Vil du have fint sand eller groft sand eller slet og ret jord.

Kirkesangen er alle degnes og senere kirkesangeres stolthed – som det er udtrykt i et gammelt rim, indridset i en degnestol i kirken:

Her er degnens pulpitur,
her er degnens kirkerede,
her kan hvert et kreatur
høre, degnen er til stede,
hvert et ord, han råber ud,
stiger lige op til Gud.

Gammel degnestol fra Als kirke, det oplåede offerbrædt blev brugt ved indsamlinger.

Senere skoleholdere og degne må savne Per Degns latinske panser, men så får fagstoltheden afløb ad andre kanaler. Salmer, skriftsteder og lærebogsremseri er ikke nogen dårlig rustning at tage kampen op med børnene i, og fint kalligraferede ansøgninger og ligvers kommer nær op på latinen, når det gælder nimbus og positionens afstivning. Per degn stikker også sit hoved frem i skolelærerlitteraturen. Det er hans foretag-somhed, der er på spil ved de før lærer-mangelen så almindelige repræsentationsrejser, aspiranter havde at foretage rundt til skolekommissionsmedlemmer, og som *Folkvar Kragh* har givet så træffende et billede af i samlingen »Lyn-gens Land«, hvor en foretagsom ansøger medfører et sortiment af skrivebøger fra tidligere virksomhed og et billede af sin kæreste. Med behændighed fremhæver han skiftevis sine højskole-sympatier, taler småfolks sag eller lader med duggede øjne kærestens billede gå rundt under devisen: »en af Jesu venner« – alt eftersom det er et grundtvigiansk – et venstre – eller missionsk-sindet hjem, han besøger.

I skolelærerlitteraturen, nærmere bestemt hos Edvard Egeberg i romanen *Folkets Lærere* møder vi også den gamle behændige lærer, der har luret biskoppen hans overhøringsmetoder af og derfor ved visitatsen katekiserer børnene til dannebrog-

mændenes hæderstegn. Vi præsenteres endelig i *Anton Nielsens Skolemesterliv* for en Per Degns observationskunst på højeste plan i skikkelse af en lærer, der fortæller en ung kollega, hvordan han sætter sit offer i vejret ved lydelig i skole-stuen at opfordre børnene til endelig at huske gaverne til højtiderne. Dette er ikke finstalent på højt plan, men det sublime ligger i det svar, hvormed han møder den unges spagfærdige ind-vending: Jeg betragter det som en pligt, jeg har mod mig selv og mine eftermænd at sørge for, at embedet ikke forringes.

Men skolelærerlitteraturen er langt mere nuan-ceret end som så. Dens skolelivsskildring er en kortlægning af skolens vækst og vilkår med tråde bagud til degnenes og de forhutlede skoleholde-res epoke, og med perspektiv frem til en skole og en lærerstand, der stiler imod at indfri de største forventninger. Vi møder dragningen mod skolegerningen, vakt allerede i barndomstiden i opposition mod en affældig skoleholders uformuenhed. Vi deler den unge bondekarls glæde over at blive taget ved hånden af en forstående præst, ført ind i bogens verden og frem ad lærer-banen. Vi får et indblik i den vilkårlighed og pri-mitivitet, der præger læreruddannelsen i semi-nariernes tidligste barneår, mest levende skildret i nogle erindringsbilleder fra Jonstrup semina-

Per Degn er mere kirkens end skolens mand. Hans kirke-lige funktioner går i arv til landsbylæreren, befæster positionen og bliver en inspirationskilde for karrikaturen. Vort billede, der formodentlig – udover illustrationerne til Holbergs komedier – er enestående, forestiller degnen P.J.Dahl (degn i Skern og skolelærer i Løvskaal 1814–47) der læser indgangsbønnen i kordøren. Billedet er taget efter en akvarel. Degnen er iført blå frakke, vest med sølv-knapper, gule bukser, lange støvler og paryk. Hans høje hat og sølvknappede stok er anbragt på og ved degne-stolen.

rium omkring 1814, tegnet af Anton Nielsen i det herlige billede af »Gamle Niensens« skolelevnedsløb, der omspænder dansk skoleudvikling og almuekultur fra 1799 til 1880. Lige så uformelt som *Sigurd Elkjærs* far et halvt århundrede senere kom på Gjedved seminarium, holdt »Gamle Nielsen« sit indtog på Jonstrup. Han ledsagede med sin morbror en skolelærersøn til optagelsesprøven, kom tilfældigt ind i maskineriet, bestod prøven med glans, mens skolelærersønnen dumpe. Spartanskhed og rationalisme ruger over anstalten, hvor livet fristes under kaserneagtige former. Lærerrekutterne sov på fælles sovesal, men »Gamle Nielsen« noterer tilfreds – ihukommende sine erfaringer med skiftende sengekammerater i sin hyrdedrengeperiode, at seminarieeleverne havde hver sin seng. Morsomme genrebilleder lyser op i dagliglivets trædemølle. Man ser seminaristerne ved de lange borde i spisesalen, med deres sorte spidskjolers lange skøder hængende ud over bænken som en lang række svalehaler, og man ser dem i forårsmånederne opstillet til parade og censur ved hver sin lille lod i seminariets store have, hvor de med sigte på deres fremtidige praktiske folkeopdragergerning indvies i havebrugets mysterier. Man trækker på smilebåndet, men det overbærende smil forsvinder, når man 30 år senere får lejlighed til at følge »Gamle Nielsen« på vandring i sognet med kurven med planter og podekviste til sognebørnene, og deler hans glæde, når han stående på en bakke overskuer sognet med dets mange frugttræer og læplantninger, altsammen frugt af hans hænder arbejde.

Vi oplever de første lærerkulds vanskelige start på lærerbanen og bliver medvidere i den sejge kamp for at trække skoleloven af 1814 igennem, en kamp, hvori mange resignerer, mens de bedste mobiliserer sejt vilje og alle åndelige ressourcer. Det er som at lægge ødemark under plov. Med heroiske træk er denne kultivering af skoleageren tegnet i *A. C. Thyregods* »Lars Bækbo«, hvor den ny lærer må fortrække fra sognet, men kort efter vender tilbage med sin familie og habengut på en hjemmelavet kærre, forspændt en solid trækstud. Med studen opdyrker han degnelodden, trodser bøndernes boycott og uvilje mod de ofre, som skolebyggeri og udvidet skolegang pålægger dem, sikrer sin egen position og trækker den ny skolelov igennem i sognet.

Bekymring for det daglige udkomme er en tro

følgesvend i alle kampe. Lad også her føromtalt »Gamle Nielsen« være eksponent, når han fortæller, hvordan han under udfoldelse af en af sine små ekstravagancer – en to dages udflugt til hovedstaden med sig selv og familien befordret af en hønsekræmmer – kom så hårdt i bekneb, at han måtte sætte sit ur i pant i en kro for at få et måltid mad, og når han videre beretter om sine stadige observationer ved indkomsternes forbedring, der strækker sig fra malerier af bøndergårde på bestilling – en idræt, han snart opgav, fordi han ikke kunne holde ud at se på sine egne smørerier – over klinkeri, forgylderi, snedker- og drejerivirksomhed til hvervet som tiendetæller på høstmarken i sommerferien, hvilket indbragte ham det imponerende beløb af 10 rigsdaler.

Efterhånden som skolens position sikres – ikke mindst gennem en stærk og ledende indsats i det folkelige oplysningsarbejde – og med stands- og kaldsfølelsens vækst, får kampen i kaldet et andet indslag. Nu bliver det selvstændighedsfølelsen og den åndelige frigørelsesproces, vendt mod det gejstlige tilsyn og de snærende bånd i undervisningen, der gør sig gældende. I mange sogne har præst og lærer stået skulder ved skulder i kampen for skolens opbygning, men med indtrædelse i myndighedsalderen bliver den indstilling, der også har levet, og som gør sig gældende i en gammel gejstlig indberetning om en degns skikkethed til at holde skole:

»Han har den behøvedes frygt, som holder ham i den tomme, at han er en god degn«.

utålelig, og modstanden rejser sig mod subordinationsforholdet – ved forrige århundredes midte symboliseret i provstetasken, hvori læreren slæbte de gejstlige brevskeber omkring, og senere i visitatserne og lærebogstyranniet. Klarest kommer subordinationen til udtryk gennem lærerens mange kirkelige embedsforretninger. »Gamle Nielsen«, den glade borger fra Jonstrup, der allerede i det 19. århundredes første halvdel udfoldede et muntert, virksomt liv på jord, fortæller, hvordan han som gammel mand må stå op i provstens stue og vente på breve og salmebogsnumre. Det var tilsigelse og mundtlig indstruks. »Jeg korresponderer ikke med sine skolelærere« – sådan havde den myndige provst en gang for alle markeret forholdet.

Oplyst bonde blandt bønder skrev præstegårdsseminariernes venner på læreruddannelsens fane. Dermed og gennem et lønningssystem, hvor na-

(Carl Thomsen: Middag i en præstegård efter en bispevisitats, Statens museum for Kunst)

Der stod en nimbus og respekt om de biskoppelige visitatser, som skolens faglige tilsyn i vore dage slet ikke kan leve op til. Når slaget var endt, blev der takket af ved en middag i præstegården.

Carl Thomsen har givet stemningen i sit billede fra 80'erne. Det er biskop Monrad – omtalt med både ærbødighed og hengivenhed fra mange visitatser og lærerkonferentser, der præsiderer for bordenden. Mens værten taler for højærværdigheden benytter en af pastoratets degne ved den nedre bordende lejligheden til at forsyne sig.

turalier var et fremherskende element, var livsvilkårene bestemt som et fællesskab med almuen om grødfad, træsko og lerstampede gulve. Om madfællesskabet med almuen er der mange morsomme træk både i skolelærerlitteraturen og i læreres erindringsbøger. Evald Tang Kristensen fortæller således om kostplanen på Holmsland, da han omkring midten af forrige århundrede var hjælpelærer i Husby:

»Kosten bestod mest af fisk. Vi fik fisk hver dag enten i tør eller i fersk tilstand. Om morgenen opstuvet fisk og kartofler og sure grød med mælk på. Om aftenen sure grød med mælk til. Hvert forår lejede degnen en mand til at køre for sig, og så kørte han til havet og samlede fisk, og om aftenen kom han hjem med et svingende læs. Jeg har aldrig set så mange fisk af alle mulige slags – ja, der var mange, som jeg knap kendte navn på. De blev smidt af i en stor dyngede vest for skolen på de grønne agre, og der lå de til næste morgen. Så mødte Maren fra fattighuset, og hun og degnens kvinder begyndte at gøre fiskene rene. Derefter blev de hængt til tørre«.

At der måtte brændevin til at væde de mange tørre fisk kan ikke undre. Degnen var en ynder af kaffepunsche. En fastelavnsformiddag, da skolen havde fri, og der kom mange fremmede, drak han 24 sorte, fortæller Evald Tang Kristensen, og – tilføjer han – han var endda ikke fuld, blot lidt lystig. Det var ikke blot i degnens hus, livets vand flød rigeligt. En gammel hugaf i skolens nabolag, traktede altid sine gæster med en kop fiskesuppe med en sjat brændevin i, og ved nadverbordet satte han ekstra kulør på den sure grød ved at lave et stort smørhul, som han hældte fuld af brændevin.

En hel anden tone – med en varme og inderlighed, der minder om den friskolelærere forbandt med livets opretholdelse – klinger i Søren Elkjærs beretning fra hans første skolegerning i Østjylland i firserne (Sigurd Elkjær: En jysk skolemester fortæller).

Søren Elkjær hører til de ikke få, der i en moden alder løb fra plov og bondehors for at blive skolemester. Som ugift holdt han sig selv med tørkost i sit første embede og akkorderede om midt-dagsmaden hos en gårdmand i nærheden af sko-

len. De spiste alle ved samme bord, da læreren nødvendig ville gøre for megen ulejlighed. Da regningen for den første måned præsenteredes, lød den på 1 krone pr. uge. Søren Elkjær mente, at det var alt for lidt, men fik følgende svar:

»A vil ikke have mere. Du får af samme gryde som vi andre, og det er en stor gryde, så vi mærker ikke noget til, at du spiser med. Vi har før haft en lærer på kost, men han spiste alene i dagligstuen, og så måtte han give 2 kroner om ugen for sin middagsmad«.

*

Skolelærerlitteraturens skolelivsskildringer er ikke idelig kamp og spænding, og stræbet i det folkelige oplysningsarbejde, udtrykt i billedet af læreren i vintermørket på vej til foredragsforeningen i træsko med de tyndslidte sko i en avis under armen er heller ikke uden opmuntringer. Der klinger da også en varm og påskønnende tone i skolelærerlitteraturen, og der er lys over mange situationsbilleder fra skolestuen, hvor mødet med forventningsfulde barneansigter er den daglige in-

I de historiske årbøger er der tradition for, at præst og degn lever sammen som hund og kat – også i skolelærerlitteraturen slår forholdet stundom gnister, men der berettes dog også om varme venskabsbånd. Opnåelsen af skolens myndighedsalder gik ikke af uden gnidninger, men ikke mindst landsbyskolen står i taknemlighedsgæld til præstestanden for en stor uegennyttig indsats både med hensyn til læreruddannelse i præstegårdsseminariernes tid, og når det gælder den praktiske gennemførelse af skoleloven af 1814.

Det smukkeste monument over et venskabsforhold mellem præstegård og skole har Herman Bang rejst i fortællingen *Det hvide Hus*. Det er ikke blot degnedatteren Tine – skønt hun foruden sit sprudlende humor rummer alle de ugifte lærerdotres opofrende træk – men også tobakshygen i Bollings skolestue og kageduften fra madam Bollings kokken vis a vis kirkegården, der får alle velerværdighedsskranker til at falde.

Præstegården i Asserballe står endnu i bedste velgående, derimod har skolehuset – Tines hjem – skiftet udseende, men det lille billede viser, hvordan det så ud fra 1823 til 1923. Billedet, det eneste, der har kunnet fremskaffes, er fremstillet af kæmneren i Asserballe som en forstørrelse af et gammelt postkort med flere felter.

spiration. Ser vi vandrigen gennem skolelærerlitteraturen som en skolelivsvandring fra gry til kvæld, så hører med i billedet den poesi, der hviler over et landsbylærerhjem: stuens lune hygge ved vintertid med den hørlige stilhed, der sænker sig over skolen, når børnene har forladt den – og om sommeren den skyggefulde have med embedsbrødrene i kollegialt samvær under frejdige sange, der i aftenstilheden hidlokker andægtige sognebørn til stille husvælelse.

En åndelig styrkeprøve

Et bevæget tema i skolefolks erindringsbøger fra forrige arhundrede – også anslået i skolelærerlitteraturens skolelivsskildringer – er friskoletankens vækst og den spænding, gennembruddet skaber mellem de praktiske udøvere af det officielle skolesyn og de grundtvig- koldske inspirerede pionerer.

Friskolens virke i dens guldalder i 1800-tallets sidste halvdel er et pust ind over skolen af den forårsstorm, ånden fra otte og fyrre rejste. *Kresten Kold* knytter forbindelsen direkte dertil, når han formulerer sit opdragerarbejde som et forsøg på at gøre begejstringen varig i det danske folk, at trække de unge op, så de aldrig går i stå.

Der er noget næsten bibelsk over vidnesbyrdene om åndens drivkraft i friskolepionerne. Kaldelsen til at tage gerningen op kan minde om en profetudsendelse i det gamle testamente. Mægtigt lyder således højskoleforstander *Ernst Triers* stemme til den unge friskolelærer Søren Rasmussen, som Refsnæsboerne ønskede: »Du skal tage derud.«

Den åndelige kraft, der er virksom ved udsendelsen, bliver for mange en inspiration for livet. Det er den, der får *Søren Rasmussen* til hver dag efter skoletid at opsøge en lille hyrdedreng, som en streng husbond formenten den daglige undervisning, og gøre ham delagtig i de andres fremgang. Det er også ånden, der får det unge lærerpar til at leve som profeten Elias hos enken i Zarepta. En juleaften nyder de husets sidste spiselige, lidt hvedegrød og varmt øl. Men dagen efter kom der en kone med mad. Melkrukken blev ikke tom, og olien i dunken slap ikke op.

I litteraturens lys er forholdet mellem statsskolelærere og friskolelærere uden mildnende nuan-

cer tegnet som en kamp mellem lys og mørke. Et kompromis er utænkeligt. Man kommer ikke ny vin på gamle læderflasker. Man må overgive sig til lysets hær på nåde og unåde og ikke blot med hensyn til undervisningsprincipper. Det er dybest set et spørgsmål om rent eksistentielt at forlade sig på det eviges og det åndeliges bærekraft. Det er som for pastor Nordby i *Jakob Knudsens* »Gjæring og afklaring« spørgsmål om at overvinde »Frygten i menneskesindet« og lægge alt i Guds hånd.

Kampen kan give sig drastiske udslag, som når statsskolelæreren og friskolelæreren efter et bevæget møde på gammel kjæmpevis tager livtag, og den første må lide den tort tre gange at blive lagt til jorden. I *Zacharias Niensens* bog »Nye tider« tørner livsanskuelserne så hårdt sammen, at to unge hjerter er ved at blive skilt ad. Den gamle degn, Lystrup, er sognets åndelige fader. Med stædet i kapitlet i Balles lærebog om pligterne mod Gud og næsten og dybt forankret i troen på den lille hvidhårede Frederik den Sjettes landsfaderlige regimente, drager han i felten mod grundtvigske og indre missionske rørelser. Han vil ikke synge salmer på folkelige toner som »Vor gamle Karo holdt en støj«. Principfast slår han døren i mellem sin datter og den unge gårdmandsøn, der har været på højskole og kommer hjem, opflammet af iver for friskolesagen. Kampen bliver dog den gamle for overmægtig. En indvarsling til et afgørende møde om friskolen kaster ham på sygelejet med et alvorligt hjerteonde. Han gennemgår en åndelig krise, der lader ham se med mildere øjne på tidehvervet og de to unge; men da han dør, er det med et skriftord fra Balles lærebog på læben.

Denne åndelige styrkeprøve er spændingen i friskolelærerens liv, men den får ikke lov til at præge livet i skolestuen. Her slår hjertet varmt for børnene, som vi møder det i *Povl Hansen, Vallekildes* erindringer i skildringen af livet i den lavloftede skolestue med børnene om langbordet og deres gode lærer Knud tronende for bordenden. Her skaber det levende ord de store syner. Så håndgribeligt nærværende bliver bibelens skikkelser for børnene, at den lille Povl, da Knud har fortalt om profeten Daniels tredobbelte daglige bøn, i lang tid, hver dag, når han kommer hjem fra skole, lister ud i sit lille kammer ved stalden, hasper døren indvendig og følger profetens eksempel.

Morten Eskesen, landsbylærer, høj- og friskolelærer, discipel af L. C. Müller, nær knyttet til Kold og Grundtvig – på folkeligt plan den mest særprægede fortolker af Grundtvigs historisk poetiske tanker.

Billedet af Morten Eskesen i sin sorte bryllupsdragt giver kun en yderst fattig forestilling om hans egenartede gemyt og det bevægede liv, der forbandtes med hans sang- og viseforedrag.

Få – måske ingen – har levet inderligere med friskolens tanker og syner, udfoldet dem mere dådrikt og inspirerende og begejstret for åbent tæppe end skolemanden og skjalden *Morten Eskesen*, og næppe noget sted i skrift kommer man et jævnt og muntret virksomt liv under friskolens banner nærmere ind på livet end i Morten Eskesens: »Minder og udsigter«.

Selv trukket op for livet af samme begejstring som Kresten Kold er hans væsen, liv og virke gennem tale, sang og skrift i skolestuer, ved folkelige møder og i blade en eksponent for det liv, ånden fra 48 vakte.

Morten Eskesen er en af de lærere, der bryder ud af folkeskolen og giver sig det fri skolearbejde i vold. Kaldelsen modtog han på seminariet i Snedsted, under *L. C. Müllers* ledelse. Ikke uden svare anfægtelser – som Luther på Wartburg – finder han sit personlige ståsted, men allerede ved sin af-

gangseksamen ryster han seminariets grundvold med en stil, der var en knusende dom over Balles lærebog og udenadsterperiet. L. C. Müller var bange for, at biskop *Fogtmanns* reaktion, når han fik stilen til censur, ville blive så voldsom, at Morten Eskesens eksamen ville blive ødelagt. På hans indtrængende anmodning strøg Morten Eskesen derfor de mest udfordrende afsnit. Han opnåede et biskoppeligt *godt* og så meget i tilgift fra medcensorerne, at stilen kom hjem med et *mg*. Bestyrket i den nyvakte tro gennem bekendtskab med Kresten Kold begyndte Morten Eskesen at praktisere sine friskoleprincipper i sine første embeder i Outrup og Hylderslev allerførst i halvtredserne. Skolestuen genlyder af glade sange, og med præstens billigelse trænger han lærebogen i baggrunden til fordel for en levende fortælling med så frit spillerum, at børnene får lov at give det fortalte i deres eget sprog. Bondemålets knæsættelse er fra hans side ikke blot ment som en frigørelsesproces, men må også opfattes som en demonstration af modersmålets selvfølgeligelige ret, en bekendelse til Grundtvigs:

»Modersmål er vort hjertesprog,
kun løs er al fremmed tale«.

At bibelens tekster udsat på uforfalsket jysk måtte chokere en præst, undrer ikke, når man betragter den mundsmag, Morten Eskesen hidsætter som et eksempel på en lille drengs gengivelse af fortællingen om Samuel i templet hos den gamle Eli, en version, der er en foregribelse af Aakjærs stilføring i: Gammel Jehannes hans Biwelshistårri«.

Optakten lyder:

Eli haahd taw Sonner, dæ wa saaddan nowen slemm' Knæjht. Nær Folk kam sammel for aa offer, saa saaw di aaltihr atter aa find den hjest Stykke Kjød te demm sjæll, aa saa huhret di mæ æ Pigger.

Men saa waar et jæn Næt, lille Samuel skuld' waagh ind i æ Samlingstjælt, saa hohr han, de raavt: »Samuel, Samuel!«. Han vidst itt annt, end de waa Eli, de' raavt atter ham, aa saa rænnt han ind te ham aa saah:

»Hva' ska a?« – A raavt itt atter dej, saa' Eli, »gaa du kun hen aa ligg' dej« – Men de waahr itt læng, inden de' raavt igæn: »Samuel, Samuel!« – Han rænnd igæn derind, men de' waar itt ham, dæ haad' raavt atter ham. Men saa

tridde Gaang raavt et igæn atter ham, aa han rænnd lissaa stærk ind te Eli. Men saa saah' han: »De' maa viss vær Worhahr, dæ vel sæj nowed te dej. Gaa ind aa pas æ Lamp', te den gaar itt uhd, aa nær de raaver igæn, saa ska' du sejh: »Taahl, Worhahr, di Tjenner hør 'et«. – Aa saa war 'et, Worhahr saa' te ham, te han waar vre aa Eli, faadi han gjæk aa saaw aa, hudden hans Sonner borrr dem ad, aa straffet dem itt for 'et. Dæfor skuld' han faa Sorre a' dem, aa di sku' dœe jæn Daw bægge tow ...«.

Den folkelige jordbund var tung at dræne. Flere sogneboere opponerede mod lærebogens detronisering.

»Den stakkels dreng går her og traller de elendige viser« – sagde en far til Morten Eskesen med en finte til skolens glade sangtimer – »og så kan han Gud hjælpe mig ikke en gang sit Fader Vor«.

»Fader Vor« – svarede Morten Eskesen – »hvad skal han med Fader Vor. I må jo ikke bruge den bøn hjemme, så lærte han den nok. Fader Vor er ingen lektie, men en kostelig gave, børnenes arvegods«.

I slutningen af 50'erne vover Morten Eskesen via højskolen springet helt over i friskolen, først i Rudme senere i Odense.

Det er materielt springet ud på de syv favne. Han førte sin unge hustru hjem til Rudme til et tomt spisekammer. Men det gjorde ham ikke forknytt: »Læg du kun dug på bordet. Du skal se, der kommer nok mad. Så bad Morten Eskesen morgenbøn og istemte en morgensalme. Da den var forstummet, gik døren op, og en nabokone trådte ind med en kurv fødevarer.

Med udredningen af lønnen var det ofte svært for de små samfund. Ved en bestemt lejlighed beklagede Morten Eskesen overfor Grundtvig de ofre, lønningen af friskolelæreren pålagde forældrene. Men Grundtvig fandt det ikke rimeligt, at friskolelæreren skulle sidde som Elias og vente på, at krukken skulle blive fuld af nådegaver. Forældrene har godt af at give noget for arbejdet – sagde han – de har godt af at lønne deres lærer. Sammen med Kold begynder Morten Eskesen i Odenseperioden de store høstmøder på Dalum højskole – rammen om en oplysende og oplivende foredragsrække med bud til lærere i såvel fri – som statsskole, og han starter og redigerer gennem en årrække friskolebladet *Fylla*, hvor – som han i sit mytologisk poetiske sprog udtrykker det – »Skræp, folkeåndens gamle sværd med runerne fra oldtid skal lyde«.

Fra 1883, da han opgav sin skole, og til sin død i 1913 højt op i firserne helligede Morten Eskesen sig en opgave, han var blevet inspireret til bl.a. gennem sit nære bekendtskab med Hans Krüger, Bevtoft – den at være danskhedens budbringer syd for grænsen og den sønderjyske sags talsmand nord for. Selv kalder han dette afsnit af sit liv »På kongens togt«, og Bjørnstjerne Bjørnson samlede ved en mærkedag hans virke i følgende epigram:

»Han vil med de tusind fjed
sy sammen, hvad de søndersled«.

Båret oppe af en lys men urokkelig forsynstro, usvigelig overbevist om danskhedens og retfærdighedens endelige sejr drog han syngende de danske toner med lyst og frejdigt sind fra højskole til højskole og fra det ene folkelige møde til det andet, vævende en stærk og farverig islæt i de bånd, der knyttede den tabte landsdel og moderlandet sammen.

Endnu lever de lærere, der fra deres barndoms-hjem husker Morten Eskesens besøg i korte hvile-pavser mellem de lange rejser. Det var folkeviserne især, der fik hans strenge til at klinge. Selv lignede han med det store bølgende skæg en profetisk budbringer, en skjald fra de henfarne tider, hvis ånd rørte sig så stærkt i ham. Han skulle ses og høres – skriver la Cour Pedersen i sin bog om Morten Eskesen – når han under marchen til et nyt mødested dumpede ind i en hjemlig kreds, hvor han sang og dansede på strømpes-fodder gennem stuen i sin uforglemmelige skræddergalop, til han fik varme i fødderne.

Som jubelolding blev han ved at rejse. Vennerne frygtede nårsomhelst hans sammenbrud. Der berettes om pludselige anfald på banegårde, hvor den gamle barde faldt i afmagt. Overleveringen vil vide, at venner bekymrede stod om hans leje og drøftede begravelsen, da den gamle som en anden Starkad sprang op og istemte:

Sol er oppe,
skovens toppe,

Morten Eskesens begavelse stod i dybde og originalitet ikke mål med Kresten Kolds. Men som det levende ords tolk i tale og sang og som formidler af et åndeligt livs fællesskab fængede hans liv og virke i vide kredse. Han er den af L. C. Müllers disciple, der har sunget det glade budskab ind i de fleste hjerter.

*

I litteraturens lys er frontopdelingen mellem friskole og statsskole skarp uden blødere mellemtoner. Men man må ikke forestille sig forholdet mellem de to parter som en aldrig afladende bitter og nådesløs kamp. Der er voldsomme udladninger i døgnets skolestrid – også i nogle af Morten Eskesens indlæg – og der er klang af Skræp i »Fylla«; men der er også i Morten Eskesens virke meget, der slår bro over skel og modsætninger. Heller ikke er svælget mellem de to skoleformers praktiske udformning uoverstige-ligt. Både Morten Eskesen og andre friskolepio-

nerer ville med glæde kunne træde indenfor hos folkeskolelæreren i de skolestuer, hvis minde lever i en række erindringsbøger fra slutningen af det forrige århundrede.

I erindringens lys

Smukkeste tegner den lille skole sig i eftermælet, som det er fastholdt i vor erindringslitteraturs perler. Man møder i den del af erindringsbøgerne, der rækker længst tilbage, dystre, forstemmende træk, hvor det er tampsvingende degne, forfaldne skoleholdere og rationalistisk skolede lærere uden sans for barnenaturen, sjæleligt forkrøblede af udenadsramseriets og den åndløse katekisations spændetrøje, der dominerer billedet og gør skolen til et pinested, som man kun betræder under bøn og bange sukke, eller til et fjællebodsteater, hvor lærerens uduelighed eller åndelige og legemlige vold afføder de groveste skarnsstreger.

De mørke skygger ind over barnemindet skal ikke forties – de forspildte muligheds testamentene har også en mission – men de må ikke forregne det billede af skolen som et andet hjem, der fremgår af den del af erindringslitteraturen, der går tilbage til den åndelige gennembrudsperiode i skolens historie i forrige århundredes sidste halvdel, hvor de grundtvig-koldske skoletanker, formidlet gennem åndeligt vakte seminarieførstandere og lærere og befordret af friskolens eksempel, i vid udstrækning slog igennem i børneskolen og udviklede det skolemiljø, der blev barnet af en så hjemlig karakter – gennem læreren dybt forankret i det nære og fortrolige, men også overhævet af en høj, strålende himmel.

Det er ofte et lærerskifte, en gammel udtjent lærers udveksling med en ny, der hidfører den store forandring, der er som at gå fra et århundrede ind i et ny, fra en kold, trang stue ind i en lys og venlig.

Et sådant lærerskifte danner epoke i *Skjoldborg* og *Aakjærs* erindringer.

En betagende poesi ligger over Skjoldborgs mindebog med dens henrivende naturbilleder fra det storslåede Hannæs, opfattet med friske barneøjne

af en lille dreng på lange togter i gry og ved kvæld som ægsamler og ekspresbud. Barnesindets følsomste toner anslås i skildringen af det fattige, men rige hjemliv, der for ham på de lange togter som for alle de andre småpurke, der for tidligt kom fra reden, var det vældige sug i sjælen. Johan Skjoldborg løb som ti-årig Hannæs igennem på kryds og tværs for ikke at skulle friste hyrdedrengens lod at lægge sig til hvile for natten under fremmed tag. Uimodståeligt drog ham hjemmets åbne favn, hvor dagen altid sluttede med at moderen stoppede tæppet ned om ham, mens han læste sit Fader Vor højt og svarede hende på de tre spørgsmål, der var et ritual ved barnets godnat-seng i troende hjem på den tid:

Hvem har skabt dig?

Hvem har genløst dig?

Hvem har helliggjort dig?

Den store oplevelse i Skjoldborgs skoletid er mødet med en ny, ung lærer, der afløste den gamle rationalistiske, hvis eneste fortjeneste i Skjoldborgs øjne var den, at han bag skolestuen havde »et bette kammer«, et rum fuld af bøger, antagelig en havareret sognebogsamling, som de fremmeligste af børnene fik lov at være ene med, når de var færdige med deres regnestykker. Besøget i »det bette kammer«, der rummer skatte som Fabricius danmarkshistorie, islandske sagaer, Blichers noveller og Ingemanns romaner blev for Skjoldborg »en vækkelse til bogen, en fornemmelse af bøgernes glæde og bøgernes guld«. »Det bette kammer« – siger Skjoldborg – var det store i min barndoms skole. Det var en spire, der spæede om de frie skoletanker, der senere skulle bryde frem som blomster på en forårsdag«. Men dagligkosten var katekisationens hundekunster, som Skjoldborg sætter i rang med forestillingen i gøglerteltet på Øsløs marked, hvor tryllekunstneren haler æbler og æg ud af trylleposen, mens folket jubler.

Med den ny lærer Smidt kom revolutionen til Øsløs skole. Smidt er både som menneske og lærer et brud med det tilvante. Mens Hannæsboerne gik i vadmel med trøjer af fåreskind, havde rundskæg fra øre til øre og var omgivet af en duft af muld og stald, så ombølgedes Smidt af en fin, tiltalende duft. Han fremtrådte glatbarberet med hvidt kravetøj, i blankpudsede støvler, og hans stemme var blød og dannet modsat egens af blæsevejr anløbne mandsstemmer.

En bestemt tone i mange vestjyske levnedsskildringer fra forrige århundrede anslås i Otto Haslunds billede »En time i strikning« fra 1889.

Det store under var lærerens fortælling, ikke blot det, at han fortalte Danmarks- og bibelhistorie, men måden, han fortalte på. Det var den hellige historie gengivet på samme friske måde, som Gregers murer fortalte sine kostelige hverdags-historier på. Befolkningen foragedes. Skulle nu gamle trolde-historier fra hedenold fortrænge Birch's bibelhistorie. Man lønnede vel ikke en lærer for at hans skulle nedbryde fædrenes religion.

Men den ny lærer sejrede. Skjoldborg slutter dette afsnit af sin erindringsbog:

»Lærer Smidt står for mig med en glorie om sit hoved. Glansen fra gennembruddets morgengry. Fra hans væsen og virke viftede en dugfrisk luftning fra lysets verden hen over mit barndomsliv, og han lærte mig, hvordan jeg skulle holde skole«.

Jeppe Aakjær oplevede det samme gennembrud i Fly skole sidst i 70'erne. Han er grundig forberedt, inden skolegangen tager sin begyndelse –

i A.B.C.ens mysterier ved mors rok og i troens klenodier af bedstefaderen via den frygtelige »Den bedendes Kjæde«. Der er ingen tvivl om, at den tidlige barndoms pietistiske tortur har skabt den edder og galde, hvori Aakjær dypper sin pen, når han som ældre mand hudfletter Balles lærebog.

Med den gamle degn er det høg over høg, når drengene stjæler hans tæppe, og han jagter dem om hushjørnet, indtil nabokarlen med kørepisken kommer ham til hjælp. Aakjær kan ikke glæde sig over noget »bette kammer«. Han må stille sin glubende boghunger på den eneste verdslige bog i sognet: Matzens danske læsebog, der beror hos gårdmanden Per Krænsen, som hver gang anbefaler bogen til den læselystne dreng med de ord: »Læs du bare. Det skal være en faale god bog. A får nu aldrig læst 'en«.

Men også til Fly kommer underet i skikkelse af en ny lærer. Meget symbolsk er det første, han

foretager sig, at smække et vindue op i den beklumrede skolestue – noget, børnene aldrig har oplevet før. Også i sin undervisning smækkede han vinduer op. Han fortæller for dem, så skolestuen rejste sig på fire gloende pæle.

»Degnen fortalte æventyr, skriver Aakjær, ja ikke nok med det, han fortalte også bibelskhistorie, danmarkshistorie og geografi. Det hændte, at vi sad i et skrupgrin, sådan fortalte han, og han havde ikke noget imod, at vi slog en skogger op, det var ikke til at begribe«.

Det er denne barndomslærer, der rinder Aakjær i hu, når han i digtet Hedens degn, der favner ideel virksomhed i skolestue og hjemsovn, noget provokerende over for gejstligheden taler om kaptajnen på menighedsskuden:

Og mere var han end gammel degn,
der sidder værdig i hyrdestolen,
på menighedsskuden var han kaptajn
langt mer end den, der fra Gud har kjolen.
Når præsten søgte med bøn og lygte,
hvem tror I da måtte kaldet røgte
om ej vor degn.

Skjoldborgs lærer Smidt havde ikke medvind i forældrekredsen, da han spillede op efter de nye noder. Det er ikke den eneste gang, en stadig fastholden ved det nedarvede og tilvante i slægt med den sejhed, hvormed de stærke jyder holdt fast ved Kingos salmebog, danner en barriere, fremskridtslæreren først må nedbryde. Morten Eskesen fortæller i »Minder og Udsigter«, hvordan han i sit første embede kom i modvind, fordi han littede børnene lærebogsvejen og lod dem synge fædrelandssange, blandt andre »Storken sidder på bondens tag«. Han må høre ilde, fordi han lærer børnene »skøgeviser« i skolen, og en kone beklagede sig over, at de nu skulle have en ny tro i skolen. På Morten Eskesens forundrede: »Det ved jeg ikke, jeg holder mig til den gamle kristentro«, kørte konen videre: »Da tykkes a minsæl, di sæjer, te I sønger om æ stork«. Ja, svarede Morten Eskesen, vi syngen om Storken, men vi tror ikke på ham!

Barndomsskildringerne i *H.P. Hanssen, Nørremølles »Et tilbageblik«* er også et klenodie i vor memoire-

Nøjsomhed, tryghed og fællesfølelse med det store grødfad som samlende symbol får bevægende udtryk i Fritz Sybergs »Ved nadverbordet« (1893).

Sig skole, bygget 1889, rammen om P. O. Pedersens skoleminder.

litteratur. Alt i det afsnit, der omhandler minderne fra den gamle slægtsgård, et knudepunkt for familieband, et åndeligt og nationalt vakt hjem med en klassisk bogsamling, der ville have gjort bønderne i Fly stumme, antager indvielsens karakter. Det er Danmark, der taler i digtningen, i naturen og i hjemstavns historien med de stærke minder fra otte og fyre levende i folkesjælen og oldtidsminderne dybt bevarede i Nydam mose, indtil tyskerne er borte, og skatten kan hæves.

Det er vel den babyloniske udlændighedstid, der gør livet i og for det danske så rigt, på en gang smerteligt og sødmefyldt i hjemmet og i skolen, hvorfra H.P. Hanssens tegner et uforglemmeligt billede af pinselørdag, når skolebørnene møder op med hænderne fulde af havens blomster og pynter skolestuen med røde tulipaner, hvide pinseliljer, gule knopper og stribet græs. Udpustede, farvede æg blev trukket på snor og som guirlander ophængt i vinduerne. Et farveorgie, børnene svælgede i, indtil preusserne i 70'erne forbød demonstrationen i de rød-hvide farver. Hjemstavns forpligtende danske tale fandt sin fortsættelse i lærerens undervisning, der var farvet af egne erfaringer og af en holdning, der viste, at der stod en personlig overbevisning bag. De tyske myndigheder havde således påtvunget skolen en tysk læsebog indledt med den forhadte

oprørsang: Schleswig-Holstein meerumschlungen. Da bogen skulle indvies, bekendtgjorde læreren, at han ikke ville have den sang i sin bog, og med et ryk rev han bladet ud af bogen. En række lydelige ritsch-ratsch ned langs bænken forkyndte, at eksemplet havde dannet skole. Til det forårsstrålende billede af den blomstersmykkede skole føjer sig tekst og toner til Ingemanns morgensange. De indledte hver morgen-time. »Ingemanns herlige »I østen stiger solen op« og »Nu titter til hinanden« med solen spillende i de østvendte ruder er for mig uløselig knyttet til skolegangen i Snogbæk skole – slutter H.P. Hanssen dette afsnit.

Vender vi os fra det afvekslende frødige sønderjyske landskab til de egne af Jylland, som Grundtvig synger om, hvor lundene er kun så få, og buskene er kun så små, og bøgen står i stampe, så flettes også der en mindekrans om et skoleliv i samklang med livet om den hjemlige arne.

Professor P.O. Pedersen, der som 14-årig indgav et forslag til en evighedsmaskine til kongen, sætter i »Barndomsminder« vestjysk hjem- og skoleliv et uforgængeligt minde. Det lille hjem på den magre jord er ramme om et rigt familieliv. Ved aftensædet i den lille stue med det stampede lergulv og de tilsømmede små vinduer uden gardiner læser faderen op af sognebibliotekets bøger:

Ingemann, Bjørnson, Thyregod, Blicher og mange flere, mens karlen snor simer, og spinderokken surrer.

P. O. Pedersen begyndte sin skolegang i 1881. Det er rørende at læse om, hvordan en søster forbedrede ham til skolegangen og navnlig hjælper ham over en talefejl, der ytrede sig deri, at han sagde *t* i stedet for *k*. Det er et helt kursus for talelidende, der foregår ovre i stalden ved det store vandtrug. Søster lader ham med fingrene mærke hendes tungestilling og får lært ham det genstridige bogstav, så han kan gå i skole uden at blive skydeskive for de andres spot.

Læsning, regning og skrivning var det fundamentale i Sig skoles undervisning, men læreren havde også andre strenge på sin bue. Han var en dygtig fortæller, en sangglad mand og en naturelsker. Han lærte hyrdedrengen at botanisere, at se på blomsterne og lægge mærke til, hvordan de var tilpasset deres voksested. Jeg kendte, skriver P. O. Pedersen, da jeg forlod landsbyskolen, et par hundrede af omegnens blomster.

Den lille hyrdedreng kunne ikke synge, men elskede de bibelhistoriske sange, som han var fortrolig med hjemmefra. I mangel af bedre deklamerede han dem højt i ensomme stunder ude på marken. Hans kærlighed til sangene – Mellem brødre kaldt den lille og Abel gik og vogted får – for bare at nævne et par af Grundtvigs dejlige bibelhistoriske gendigtninger – giver sig et rørende udslag. Læreren ønskede at indføre Tangs bibelhistorie i skolen. Den kunne fås i to udgaver med eller uden sange. Den store kostede 3 kroner, og P. O. Pedersen måtte melde sig som aftager af den lille – uden sangene. Han var slemt nedtrykt, den dag de nye bøger blev uddelt, og han sad og ventede på den lille spareudgave. Sagen var afgjort – skriver P. O. Pedersen, men det kunne jo ikke skade at bede Vorherre om, at han i sin almægtighed ville ordne det sådan, at jeg alligevel fik den store med sangene. Jeg bad så inderligt, som vel kun et barn kan bede. Lærer Jensen må have været tankelæser, for han standsede op ved Peder og gav ham den store med de ord: Du vil vist hellere have den store. Jeg skal nok tale med din far og mor.

Den eftermiddag har skolevejen hjem ikke været lang, og der er rigtig blevet deklameret sange under vogtertjenesten.

Næsten Bjørnsonsk er skildringen af *Larsen-Ledet* entre i skolen i Furreby, som den gives i »Mit livs

karrusel«. Den samme kværnende lyd af piger og drenge, der læser i kor, står ud fra skolehuset, og der er noget af det samme skælmeri i den lille uforknytte drengs vælgen skoleplads ovre i pigesiden og i hans replikskifte med den lune degn.

Allerede den første dag, da den lille skal indføres i regnekunsten, føler han og degnen hinanden på tænderne. Degnen skriver Lars tallene for fra 1 til 10, hvorpå drengen går ned på sin plads, spytter, tørrer med en foragtelig gestus af albuen tallene ud og skriver et 15-cifret tal, som han forelægger degnen med de ord: Kan du løse det? Så må degnen frem med Chr. Hansens brune regnebog. Det kastes ud til overvejelse, om purken ikke vil starte med begyndelsen. Drengen blader lidt i bogen og fastslår: De æ wes kon for bette bønn – hvortil degnen sagtmodig replicerer: Ja, ja – så kan du begynde, hvor du har lyst.

Larses ry som regnegeni var slået fast fra starten. Han triumferede siden ved at nå alle tre dele af Chr. Hansens blå regnebog igennem. Det blev fejret som en mærkedag i skolens historie. Kun to gange var en elev nået så vidt, og lærer Petersen selv havde forlængst opgivet at følge med.

Lærer Petersen kendte også den kunst at fortælle for børn. Allerede første dag blev Lars bjergtagen af bibelhistorien, som han var fortrolig med hjemmefra. Lærer Petersen fortalte på børnenes eget mål. Han sagde »*saaj*« for *sand*, og måbede de over ordet »*grøft*«. forklarede han, at det var det samme som en *grøb*. Ved en sådan stilfærdig lempe sig frem fra skolens side – skriver Larsen-Ledet – har jyske bønderbørn tilegnet sig det sjællandske mål, der ved bogtrykkerkunstens opfindelse og reformationens indførelse blev ophøjet til bog-sprog her i landet.

Det gik ikke efter lodsnoren i Furreby skole. Selv til eksamen lempede man sig frem og hjalp hinanden. Larsen-Ledet fortæller om Thomas, der med sognepræsten som censor skulle udlægge bønnen: forlad os vor skyld. Præsten ville hjælpe ham på gled med et praktisk eksempel: Hvis du skylder 1000 kroner væk og ikke kan betale, hvad så? Såvel den tænkte situation som dens forbindelse med den femte bøn var et så revolterende anslag mod sund bondefornuft, at Thomas kun låste sig endnu mere fast i sin skal. Da hjalp en gårdmand, der også sad i skolekommissionen drengen ud af klemmen med den forløsende replik: så går du på akkord på 20 pro cent.

Hans Smidth: Interiør fra en jysk bondestue 1900 (privat eje).

Den hjemlige atmosfære i Furreby skole samler sig i dagens sidste time langt hen på eftermiddagen, når man til afsked synger: Når solen ganger til hvile. Det var for Larsen-Ledet og de andre børn en bevæget stund:

Tusmørket i klassen, freden, længselen efter hjemmet, alt dette forenede sig med salmens ord og tone og skabte en stemning, der fik mig til at halvhulke af bevægelse.

*

Den blomstersmykkede skolestue i H.P.Hanssens barndomsskole i Snogbæk er et paradisk billede, stemningsmættet som optakten til Grundtvigs pinsesalme:

I al sin glans nu stråler solen
livslyset over nådestolen,
nu kom vor pinseliljetid,
nu har vi sommer, skær og blid.

Landsbyskolens hverdagsdragt er grå og uanselig, passende til vadmel og træsko. Dette hverdagsinteriør møder vi i folkloristen *Jens Thieses* bog: »Fra barndomslandet«, der har et afsnit om skolegang i Thiese skole i Vendsyssel i slutningen

af 70'erne. Skolestuen overvælder ved sin størrelse – den er større end storstuen derhjemme. De eneste dekorationer på de grå, skjoldede vægge er surrealistiske motiver sammensat af store blækplamager helt op under loftsbjælkerne. Det lerstampede gulv er gråt og snavset. En høj, rusten kakkellovn troner i ensom majestæt med en dyb tørvekasse som nærmeste nabo. Skolebordene har plads til en seks mands besætning, og med ædel husflidskunst har drengene bødet på deres primitivitet ved med tolleknive i udkanten af bordene at udhule små rum med skydelåg til opbevaring af grifler og andre personlige effekter. Men det må derimod siges, at de spartanske omgivelser ikke lader læreren hensynke i dvale og mismod.

Lærer Grønberg var som Morten Eskesen fra Snedsted seminarium og gennem L.C.Müller stærkt påvirket af Grundtvigs forkyndelse. Han havde nemmet en del af sin læremesters fortællerkunst, og når han fremmanede bibelens og historiens skikkelser, blev det gjort så levende, at alle måtte lytte og undres.

Det portræt, Jens Thiese tegner af sin lærer, folder sig efterhånden ud til billedet af en hel sognekonge. Inspireret af junigrundloven udfoldede lærer Grønborg i sognet og en vid omegn stor nidkærhed for at modne og oplyse folk til at udnytte frihedens gave. Han opretter en højskole på egnen, lader sin skole være ramme om kirkelige møder, samler egnens folk til aftensæde i skolen og læser *Rigsdagstidende* højt for dem.

Landsfaderligt i lilleputformat er billedet af lærer Grønborg og hustru, når de hver eftermiddag efter skoletid begiver sig på byvandring, fulgt med spændt opmærksomhed fra alle vinduer: hvilket hjem vil parret i dag bære med sit besøg?

Når ånden foldede sig så voldsomt ud i skolens fortællertimer og i det folkelige liv, kan det ikke undre, at den også måtte have vegeterende stunder. Læsetimerne, fortæller Jens Thiese, afvikledes mest ved børnenes egen kraft. Dagens pensum i Matzens læsebog blev opgivet, og så kilede alle 70 børn på af alle livsens kræfter. Det skurrede og durrede som af 70 møllekværne. Man kunne ikke høre, hvad man selv sagde. Var lærer Grønborg dybt inde i en god leder af Høgsbro i *Dansk Folketidende* kunne klassen køre kværnene helt i stå. Spektaklet forstyrrede ikke Grønborg, men den pludselige stilhed vakte ham øjeblikkelig til dåd.

Jens Thiese slutter sine skoleerindringer med strejflys ind over provisorietiden, hvor de frivillige skyttekorps florerer, og der holdes ildnende taler med degnen som primus motor. Det er den situation, Henrik Pontoppidan har fastholdt i slutningen af *Illum Galgebakke*, der ironisk skildrer den politiske duel fra de mange talerstole, og hvorom det tilsidst hedder:

Og er da således hævn tørsten stillet, opløfter lærer Zachariasen sin almægtige hånd, og fra begejstrede struber runger tonerne af det gamle Bjarkemål ned over dalen:

Vågner, vågner, danske helte!
springer op og spænder bælte!

*

Fra alle egne af landet og helt op mod vor egen tid kan vi finde vidnesbyrd om, med hvilken fortrolighed den lille skole kom børnene i møde, og hvordan lærerens liv og lære blev en varmende flamme for livet.

Til skolens hjemlige præg bidrog også, at læreren dengang ikke var en lønnet funktionær, men måtte tage en part af sit udkomme fra arbejdet

med skoleloddene. Det var små karlfolk, vant til systemet med husdyrene og med hænderne ru af markarbejde, børnene, der indfandt sig i skolen om morgenen. Kom de tidligt nok, kunne de tage læreren i færd med morgenrøgtningen, og så udveksledes der erfaringer og livskundskab på lige fod.

Et sådant genrebillede af lærer og skolebørn i passiar under striglingen af den brune hoppe har *Oluf Christiansen*, Herlev tegnet i en kronik: »Den gamle landsbyskole« i *Roskilde Tidende* 1963:

Så snart foråret meldte sig, var vor selvvalgte mødeplads om morgenen »vandtruget« ude ved avlsbygningerne. Her stod den gamle lærer nemlig altid inden skoletid, når ellers vejret tillod det. Han havde sin hvide kittel på og børstede den brune hoppe. Vi, der kom i god tid, modtog her første undervisning, her fik vi lov til selv at vælge det emne, vi ville fortælle om, og hvilken dreng ville vel undlade at fortælle om soen, der havde fået tretten levende og en død gris i går, eller om koen, der var lige midt i kælvningen, da han måtte gå – men det blev sikkert en kviekalv, for far havde sagt, at koen var ikke gået over tiden.

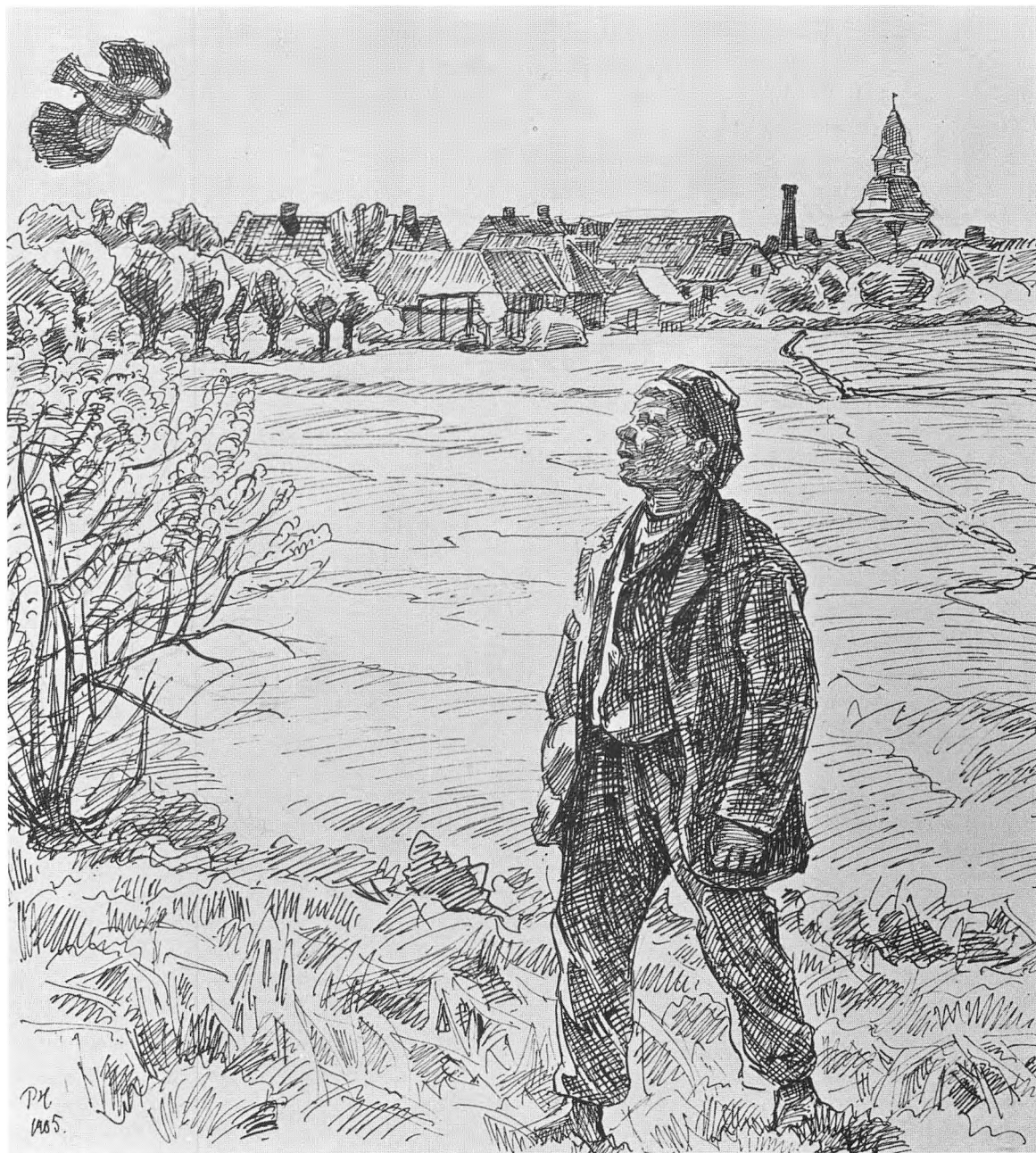
Spændingen var dog størst, når tiden nærmede sig for skolelærerens »den brune«. Ville hun nu komme en dag, vi var i skole, eller skulle det uheld ske, at det blev de stores skoledag?

Diskussionen gik hidsigt om føllet, blev det brunt med stjerne eller rødt med blis som hingsten? Vi var tidligt på gleder i de dage, for hvem ville ikke gerne være til stede, når det skete. Men der var jo Lars Post's drenge. De rensesede stalden sommetider og fik også tiere end os andre lov til at trække den brune ind fra vandtruget, og så var der smedens Viggo fra nabobyen, han kunne altid se, når den brune skulle skos. Vi andre måtte tit nøjes med at stå i sluttet kreds uden om og høre sagkundskaben drøfte mulighederne.

Vi havde det første kvarter i »erhvervsvejledning«. Det faldt altid ud til fordel for landbruget. Den gang var problemet afvandring et ukendt begreb.

Bagefter – i skolestuen – når læreren har lagt den hvide kittel og fået sin sorte kalot på hovedet, sprænger hans fortælling sognets og landbolivets nære grænser. På fantasiens vinger tager han børnene med til svundne tider og fremmede folkeslag. De store skikkelser i historien passerer revy, men intet griber børnene, som når han fortæller om vor egen historie i otte og fyre og fire og tres. Begivenhederne i fire og tres havde han selv levet med i som dreng. Han havde selv følt det smertelige sug ved efterretningen om Dannevirkes rømning og selv været med til at narre preusserne ved i et døgn at stå gemt med to røde følhopper i en udtørret mergelgrav.

Det var bevægende historie som i patriarkernes tid, da ordet gik fra mund til mund, og børnene så med undren – enkelte også med et smil – at

Tegning af Peter Hansen: Drengen og viben, 1905

(Den kgl. Kobberstiksamling).

den gamle i mindelsernes rus tog fejl af lommetørklædet og kridtkluden, så han fik hvide pletter under øjnene.

*

Samlet af en stor kunstners hånd – på en gang nænsomt, gribende og af en monumental virkning – er de træk, hvormed en lærer kan leve i barnets sind, hans menneskelighed, lune og hans appel til fantasi og følelse sammenfattet i *Kaj Munks* billede af hans barndomslærer i Vejleby skole i »Foråret så sagte kommer«.

Kaj Munk ved intet større at sige om sin lærer, end at han var et menneske. Han var hverken Gud, konge, embedsmand eller kammerat og dus-broder, og hans daglige undervisning var, som når det ene menneske fortæller det andet noget, drøfter tingene med det og måske også stundom spørger det til råds. Men jævnheden udelukkede ikke, at ånden kom på besøg i skolestuen. Alt det, lærer Wested selv holdt af, ville han dele med børnene og have dem til også at holde af. Hans undervisning i Danmarkshistorie og bibelhistorie var adlende – skriver Kaj Munk – en appel til de ædle instinkter i os. Der er træk af lærer Urup i dennes skæbnetime i aftenskolen under gennemgangen af Vermund og Uffe, når Kaj Munk gengiver episoden med lærer Wested, der læser højt for klassen af »En soldat fra 64« og afsføres af drengenes skraldende latter over kommandoordet og den uvante ed i lærerens mund: »frem for satan«! Begge parter er lige overrumplede. Så kaster Wested bogen fra sig, ser såret og vred ned på drengene og foreholder dem i glødende ord, at de sidder og griner, når han læser et dyrebart stykke historie, helliget ved vore ofres blod.

»Hvor blev vi stille – skriver Kaj Munk – det virkede bedre end tamp og torden, denne appel til vor ære«.

Lærer Wested var demokrat – kongetro demokrat – siger Kaj Munk. Duksen valgtes ved afstemning, og det hørte med til Westeds demokratiske natur, at han på en lempelig måde stynede de træer, der truede med at vokse ind i himlen.

Kaj Munk, over hvem der hvilede lidt af vidunderbarnets nimbus, havde allerede i sin skoletid mange poetiske arbejder på stabelen. En omrejse-handelsmand, der hvert år kom med gulvsand til stuegulvene, havde pirret Kaj Munks forfængelighed med noget snak om, at Oehlen-

schläger havde lavet en bog som barn. Snart efter kunne Kaj præsentere Wested for et halvthundrede sider romanmanuskript. Læreren læste lidt i bladene, kaldte Kaj op til katederet og sagde: Se Kaj, man bliver jo ikke berømt, mens man er 9 år. Kaj Munk førte sandmanden som sandhedsvidne. Det har jeg ikke hørt om, sagde Wested. Vent hellere med det. Du skulle heller ikke, fortsatte han, skrive så mange salmer, Kaj. Hvis du endelig vil skrive vers, prøv så også om noget andet end Gud og Jesus.

Forenet med lærer Westeds rodfæstede demokratiske indstilling var en naturlig myndighed og en aldrig svigtende upartiskhed og retfærdighedsans, der nok kunne lade nåde gå for ret, men som også uden persons anseelse trak strengen op, når skolens lydigheds- og sømmelighedsgrænser var blevet overtrådt.

Da et forbud mod badning i en nærliggende mergelgrav flere gange var blevet tilsidesat, så børnene en dag efter endt middagspause – og badning – degnen i skoledøren med et spanskrør i hånden. Det blev et godt rap til hver ryg, der smuttede ind. Kaj Munk søgte at knibe udenom, men Wested fangede hans blik, og der udspandt sig en ordduel med øjnene. Det ene par sagde: mig slår du ikke. Det andet sagde: jeg kan ikke gøre forskel. Så faldt der et trediedels-rap, og tælleapparatet surrede videre.

*

Ingen inden for embedsstanden har levet i så nær og inderlig en forbindelse med landbefolkningen, fulgt dens tanker og stræben i sorg og glæde fra vugge til grav, som degnen og læreren. Heller ikke har nogen i en anden stand haft et liv og et virke, der i den grad som lærerens overfor børnene i skolestuen har måttet udlevere sig selv på godt og ondt og være genstand for den mest minutøse iagttagelse. Intet under derfor, at landsbylæreren er blevet en hyppigt og rigt varieret portrætteret person i vor litteratur. Der er ikke den attitude: storsindet, livsmunter, opofrende, pedantisk, magtsyg og foretagsom indtil det griske, der ikke er aftegnet i digtningens hulspejl, og der er ikke den fase i skoleudviklingen og samspillet med samfundsrørelserne, der ikke registreres i digtningen.

Per Degns slagskygge er ikke til at komme uden om. Men når det litterære regnskab skal gøres op, har landsbyskolen ikke grund til at skamme sig

Vejleby skole på lolland. Et uforgængeligt minde har Kaj Munk rejst den i »Foråret så sagte kommer«.

over slutfacit. Det vejer tungt på kreditsiden, at landsbyskolen har kunnet give stof til så bevægende og monumentale skikkelser som Morten Vinge i »En landsbydegns Dagbog«, Clemens Bek i Kiddes »Helten« og lærer Urup i Jakob Knudsens roman af samme navn. Med disse milepæle, hvortil Martin A. Hansen i

vor tid med »Løgneren« har føjet endnu én, er skolelivs- og menneskeskildring gået op i en højere enhed, der omspænder hele lærerkaldets problematik, fra degne- og skoleholderkaldets enkle, ydmyge over det guddommeligt selvhævdende til vor lærergenerations selviagttagende, eksperimenterende.

Også på skolebyggeriets område har udviklingen siden skoleloven af 1958 slettet skel mellem by og land. Den vidstrakte lave bebyggelse kendetegner moderne skolekomplekser. Placeringen er til fri felt, og det nære naboskab til kirken er opgivet. De to skoler på siden her er fra Århus amt. Den øverste - Ørting-Falling kommuneskole - er indviet i 1961, den nederste - kommuneskolen »Gyvelhøj« i Galten er fra 1962.

Landsbyskolen af i går og i dag

Af amtsskolekonsulent *Viggo Land*

For folkeskolen som helhed blev perioden 1937-1964 rig på udvikling og nydannelser, men for landsbyskolen i særdeleshed betød dette årsmål en total ændring såvel i struktur som i indhold. Gennem hele periodens forløb møder os som en bestandig understrøm i problemstillingen, at skolen i sin funktion intimt er knyttet til samfundsudviklingen i almindelighed, og konsekvensen heraf bliver folkeskolelovene af 1937 og 1958.

Denne nyordning inden for landsbyskolen fremtræder med stor tydelighed i vore landkommuner i dag. Den karakteristiske skolebygning fra ældre tid med de få klasselokaler opført i direkte tilknytning til lærerboligen med den store lærerhave – ofte indeholdende rester af den gamle skolelod – og med ribbernes træstativ på legepladsen er nu afløst af centralskolens store bygningskompleks med idrætsanlægget som et dekorativt grønneområde ved skolen.

Målt med skolehistoriens alen er perioden nok kort, og alligevel ved enhver, der har fulgt landsbyskolens udvikling gennem disse år, at her ikke var tale om gennemførelse af en én gang fastlagt norm – tværtimod, årene fra 1937 til i dag fremtræder i virkeligheden som en hektisk udviklingsperiode, hvor problemerne bestandig optræder i ny belysning, og hvor videreførelse af den oprindelige planlægning gang på gang finder sted.

*

Som en betydningsfuld faktor i landsbyskolens udvikling står det kommunale selvstyre, der gennem sin indstillende myndighed har haft overvejende indflydelse på såvel skoleplanernes udarbejdelse som udformningen af de enkelte skoler. I denne forbindelse kan nævnes den konsultative betydning, det fik, at amtsskolekonsulentstillingen blev oprettet ved tilsynsloven af 1933, og det første kuld af amtsskolekonsulenter fik nogle overordentlige travle arbejdsår, hvor drøftelserne omkring 1937-

loven med kommunale myndigheder og kommunernes beboere optog en væsentlig del af arbejdet. I sognerådlokaler og forsamlingshuse diskuteredes mulighederne for udbygning af det lokale skolevæsen efter lovens retningslinier, og hele det nye skoleområde blev befolkningen bekendt, således at de lokale afgørelser i almindelighed byggede på et godt kendskab til den nye skolelov.

Allerede i årene inden udbruddet af den 2. verdenskrig nåede et betydeligt antal kommuner at komme i gang med skolebyggeriet, og en række skoler blev færdiggjort omkring 1940. På karakteristisk vis adskilte de sig fra de gamle landsbyskoler – både ved bygningernes udformning og ved undervisningens indhold.

Mens den såkaldte »hverandendagsundervisning« hidtil havde været det almindelige i landsbyskolen, opnåedes i de nye skoler en så væsentlig forøgelse af det 7-årige timetal, at »hverdagsskolegang« kunne indføres – i hvert fald for de ældre årgange. De gamle hovedfag dansk, regning og kristendomskundskab bevarede deres stærke placering, men med loven udvidedes fagkredsen betydeligt, og indførelse af sløjd og kvindelig husgering betød et manuelt indslag af stor værdi, ligesom opførelsen af de nye gymnastiksale gav faget legemsøvelser en helt ny stilling i landsbyskolen. Af særlig betydning blev lovens skolehygiejniske bestemmelser. På dette punkt stod de fleste gamle skoler på et primitivt stade, der aldeles ikke stemmede med tidens hygiejniske fordringer, og det er ikke mindst på det sanitære område, at de nye skoler står i modsætning til de gamle.

Ved bestemmelserne i folkeskoleloven af 1937 var der i virkeligheden ret stærkt peget hen på den 7-klassede årgangsdelte skole, men af forskellige grunde kom denne skoletype i begyndelsen til at stå forholdsvis svagt. Den større skole ville på mange måder betyde et brud med det tilvante – det

mindre skoledistrikt – og rent undervisningsmæssigt var de fleste lærere i landkommunerne så fortløbig med holdundervisningen i klasserne, at en videreførelse af en ordning med flerårige klasser gennemgående ikke foruroligede. Derfor blev den 4-klassede skole med de 2-årige klasser den foretrukne skoletype i de første udbygningsår.

*

Da krigen kom, gik skolebyggeriet hurtigt i stå, og først i begyndelsen af 50-erne genoptoges det i betydeligt omfang, men nu under en fremherskende usikkerhedsfølelse med hensyn til skolens fremtidige struktur – en usikkerhed, der først ophævedes ved folkeskoleloven af 1958.

I de allerede udbyggede skoler fra slutningen af 30-erne og begyndelsen af 40-erne havde man høstet erfaringer både på godt og ondt. Det var givet, at der rent undervisningsmæssigt var opnået betydelige fordele ved udvidelse af timetal og fagområder, ligesom de nye skolebygninger gennemgående gav en tilfredsstillende ramme om skolearbejdet. Men alligevel var der en skuffelse tilbage. Det viste sig nemlig, at børnene fra landsbyskolen – trods de udbyggede skoler – stadig i stort tal forlod den hjemlige skole, når de nåede 4.-5.skoleår, for at gå videre på købstadens eller stationsbyens realskole, og det var for så vidt med ikke ringe bitterhed, at myndigheder og forældre ude i kommunerne konstaterede dette forhold.

Det er ikke stedet her at drøfte de mange spørgsmål, der blev inddraget i 50-ernes strukturdebat, men blandt disse indgår den nævnte erkendelse af landsbyskolens fortsatte utilstrækkelighed med stor vægt blandt de faktorer, der blev bestemmen- de for udformningen af folkeskoleloven af 1958. Ganske vist bragte den kgl. anordning af 19. januar 1956 en foreløbig afklaring i landsbyskolens strukturmønster ved fastsættelsen af retningslinier for 3-årigt kursus til almindelig forberedelseseksamen – en forløber for den 3-årige realafdeling – men det var dog først ved folkeskoleloven af 1958, at sigtet klart formuleredes: *et skoletilbud omfattende 10 skoleår til samtlige landets skolebørn, uanset om de boede i byen eller på landet.*

Den væsentlige nydannelse i loven er at finde i bestemmelserne om den afdeling, der parallelt med realafdelingen skal frembyde tilfredsstillende skolemuligheder for de børn, der ikke søger eksamensskolen. Men i landkommunerne samlede interessen sig i første omgang om udbygningen af eksamensskolen, og tiden omkring 1958 kendeteg-

nes af oprettelsen af et stort antal eksamensskoler i landkommunerne. Dette forhold bidrog i høj grad til at danne sammenhæng i skoleplanlægningen, idet det 10-årige skoleløb – med mulighed for afsluttende realeksamen – blev grundstammen i opbygningen af de nye skoleordninger. Løsningerne kunne være forskellige. Man kunne gennemføre »den store centralisering« – omfattende såvel den egentlige børneskole som realafdelingen – for et så stort område, at samtlige børn ville få deres 10-årige skolegang ved samme skole. Men mere almindelig blev vel nok »den lille centralisering«, hvor man samler sig om udbygningen af den 7-klassede årgangsdelte skole, og hvor realafdelingen placeres centralt for flere sådanne skoler, beliggende på en af disse.

Med folkeskoleloven af 1958 opstod dog hurtigt en udbredt interesse i landkommunerne for at drage 8. og 9. klasse med ind i skoleløbet, således at folkeskolelovens hensigter i fuldt omfang blev opnået i landsbyskolen. Et vidnesbyrd om disse klassers vækst er den kendsgerning, at antallet af elever i 8. klasse allerede i disse år overstiger elevtallet i 1. realklasse.

Denne udvikling var for så vidt naturlig; thi i virkeligheden er de ændringer, der i disse år finder sted i landkommunernes erhvervsstruktur så gennemgribende, at situationen for de 14-16 årige er fuldstændig ændret. Ved den stærke mekanisering af landbrugserhvervet er folkeholdet dalet overordentlig stærkt, og beskæftigelsesmulighederne inden for landbruget reduceres kraftigt fra år til år. Hertil kommer, at landbrugets stærkt teknisk betonedede arbejdsplads bliver mindre og mindre egnet som arbejdssted for store drenge. Behandlingen og benyttelsen af de dyre maskiner stiller betydelige krav til indsigt og modenhed hos medhjælperen i dag. Konsekvensen heraf bliver for så vidt den enkle, at landsbybarnet og bybarnet mere og mere bringes i samme situation: de står som børn i et udviklet teknisk samfund, der stiller krav til de unges modenhed og uddannelse; men samtidig tilbyder dette samfund et utal af beskæftigelsesmuligheder, der dog fortrinsvis er at finde i tilknytning til de industrielle områder.

For landsognets unge blev følgen, at forholdet til det hjemlige erhvervsmilieu løsnedes i et hidtil ukendt omfang, og hjemmenes erkendelse heraf førte til ønsket om at sikre de unge en skolemæssig fundering, som senere kunne danne grundlag for den senere beskæftigelse, hvor denne så ville

finde sted. Derfor er det et hovedtræk i skolebilledet såvel i landsbyskolen som i byskolen, at antallet af de elever, der fortsætter deres skolegang ud over undervisningspligtig alder, øges meget betydeligt fra år til år.

*

I det foregående er beskrevet den udvikling, som landsbyskolen har gennemløbet i årene 1937–1964, men ingen fornemmer i dag denne periodes afslutning som noget endeligt – noget, der uforandret vil blive stående i hvert fald i årtier. Tværtimod, man har en almindelig fornemmelse af, at de ændringer i samfundsstrukturen, der i disse år kendetegner forholdene i landkommunerne vil fortsætte i kommende år med øget intensitet, og det er givet, at det skolemæssige arbejde vil berøres stærkt heraf.

Landkommunerne i nærheden af de større byer vil antage forstadspræg, og hvor industricentre dukker op, omdannes landsbyen i rivende fart til bymæssig bebyggelse. Karakteristiske eksempler herpå er udviklingen omkring Danfossfabrikkerne på Als og Lindøværftet ved Kerteminde. Hertil

kommer, at kommunale grænser, der har bestået i århundreder, i løbet af få år vil falde, og kommuneområder af betydelig størrelse vil erstatte de nuværende kommunesamfund med det beskedne indbyggertal. Rent befolkningsmæssigt vil de senere års udvikling fortsætte i vandringen fra de rene landdistrikter til de industriprægede bysamfund, og dette vil igen sætte sig spor i skolebyggeri for de nye bebyggelser.

Når man derfor skal vurdere landsbyskolen i dag ud fra rent skolemæssige synspunkter, må man holde sig denne urolige samfundsmæssige baggrund for øje. Thi ikke alene præges kommunernes skoleplanlægning heraf, men på afgørende vis sætter den sig spor i skolens daglige arbejde.

*

Der virker i landsbyskolen i dag mange lærere, der både kender den gamle landsbyskole – skolen fra før 1937-loven – og landsbyskolen under folkeskolelovene af 1937 og 1958. De udgør det slægtled, der kom til at stå i et skolemæssigt tidehvert, hvor der blev stillet store krav til tilpasning under nye forhold, efter at de havde virket i et skolear-

Lys og venlig, stærkt talende til børnenes skønhedssans, tager aulaen mod skolebørnene i dag. Mon kontrasten mellem fortid og nutid kan føles stærkere, end når man står i dette festlige rum og lader tankerne gå tilbage til den lille skoles trange forstue med træskoene på rad langs læggene.

Landsbyskolen har i dag lokaler, der giver gode rammer om et frivilligt, hobbybetonet ungdomsarbejde.

bejde, der havde en hundredårig tradition bag sig. Der vil med hensyn til lærerens ydre forhold kunne konstateres, hvorledes den stigende velstand i almindelighed også er smittet af på lærerens levevilkår. Til eksempel kan i denne forbindelse peges på den boligmæssige standard, der har gjort sig gældende, hvor det drejer sig om tjenesteboliger ved landsbyskoler. Men jævnføringen mellem før og nu skal først og fremmest omfatte den egentlige skolegerning, og her fremtræder overordentlige store modsætninger, som nok fortjener vurdering.

Den gamle landsbyskoles arbejdsramme var såre beskeden. Klasselokalet var gennemgående skolens eneste arbejdssted, og bortset fra den samling, der kunne rummes i klasseskabet, var der ikke tale om specielt faglige hjælpemidler. Materialeudstyret var meget varierende, men i almindelighed indskrænkedes det til en ret tilfredsstillende bestand af skolebøger. Det timetal, der var til rådighed, medførte en stærk koncentration

om undervisningen i dansk, regning og kristendomskundskab, og denne stærke samlen om grundfagene var nok landsbyskolens styrke. Ikke mindst de mere fremmelige elever opnåede gennemgående fortrinlige resultater i disse fag, men klassens store spredning med flere årgange samlet og uden mulighed for særlige timer til hjælp for svagere elever medførte selvsagt, at den dårligere udrustede elev ofte stod svagt i de elementære fag.

På denne baggrund betegner de nye skoler i landkommunerne et overordentligt fremskridt. Årgangsdelingen i klasserne har reduceret elevspredningen ganske betydeligt, og den stærke udbygning af særundervisningen har medført, at hjælpen til den svagere funderede elev kan sættes ind med betydelig styrke. Det øgede timetal har gjort det muligt at opfylde lovens intentioner om een hovedskolestruktur for landet – ens i by og på land, og selv om læremangelen i disse år har medført adskillige vanskeligheder,

kan det dog fastslås, at den årgangsdelte skole i landkommunen på tilfredsstillende måde formår at bestride de krav, der må stilles til undervisningen af barnet i hovedskolen.

Skolens ydre ramme er stærkt forbedret, og ethvert skolebyggeri gennemføres i dag på grundlag af hjemmeklasseprincippet, således at hver klasse har sit eget klasselokale. Med hensyn til faglokaler fremtræder gymnastiksal, skolekøkken, sløjdlokale og bibliotek som grundstammen, men i de senere år har der vist sig en stærk tendens til at udvide rækken med ungdomslokale, naturlærelokale og formningslokale. Dersom skolen bestrider undervisningen af børn inden for 8.-10. skoleår, forøges faglokalernes antal yderligere. Og selv om skolernes samlinger er af varierende kvalitet, og der ofte fremkommer beklagelse angående anskaffelser efter afslutningen af et becosteligt skolebyggeri, er det dog en kendsgerning, at der i disse år ofres meget betydelige beløb på at forsyne skolerne med samlinger, bogmateriale og tekniske hjælpemidler.

På denne baggrund kunne det synes, som om den nye landsbyskole i nogen grad fremtræder som en fugl Fønix, der er stået op af den gamle

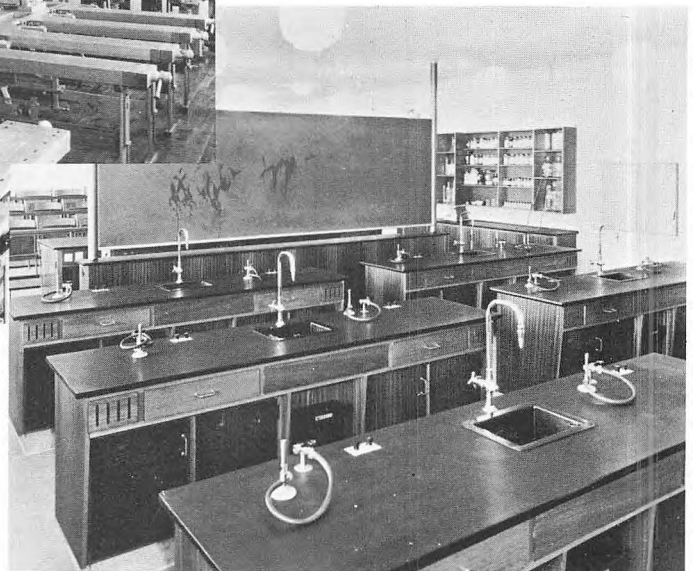
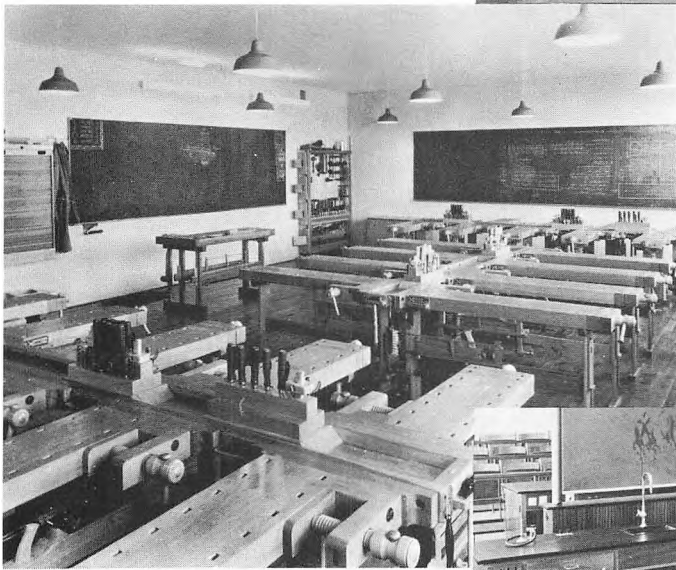
skoles aske, men forholdet er næppe så enkelt, at det kan klares med en vurdering af de rammemæssige forhold.

For i virkeligheden var der til tidligere tiders skoleliv på landet knyttet værdier, som vedrører det helt fundamentale i skolearbejdet, og som ikke lader sig indfange i en bedømmelse, der vedrører alene de ydre arbejdsmæssige forhold. Man kunne formentlig også tilføje, at her var tale om værdier, som i nogen grad gav landsbyskolen et særligt karaktertræk.

Det fremhæves i stigende grad som en nødvendighed i ethvert skolearbejde med børn, at hjem og skole må samarbejde, må kende hinanden og finde sammen i drøftelser. Den store skole står her over for et problem, hvis løsning rent praktisk frembyder store vanskeligheder, og som – hvis opgaven skal løses – kræver en bevidst og arbejdskrævende indsats fra begge parter. Omkring den ældre landsbyskole *eksisterede* denne samhørighed ganske enkelt, og den indgår så stærkt i landsbyskolens tradition, at en skoleplanlægning uden inddragen af dette forhold i de fleste kommuner vil være utænkelig. Der kan opstå konflikter om dette problem mellem befolkningen

Skolebibliotek med læsestue og udlån er noget centralt i undervisningen i by og på land.

Hele fagplanen er dækket ind – både håndens og åndens udvikling er sikret, hvad udstyret angår. Interiørbillederne på denne side er fra nye landsbyskoler i Århus amt.

i kommunen og den tekniker, der ud fra økonomiske og praktiske forudsætninger foretrækker en stærkere koncentration af de skolemæssige funktioner; men i almindelighed finder spørgsmålet sin løsning ved opførelse af den årgangsdelte skole – een – eller tosporet alt efter forholdene. Disse betragtninger gælder i særlig grad skolen for de første 7 skoleår, hvorimod det i almindelighed erkendes, at udbygningen for de følgende skoleår kræver en stærkere koncentration for at man kan opnå et passende elevtal og forsyning med fornødent undervisningsmateriel. Der er næppe tvivl om, at landsbyskolen med en udbygning efter de her skitserede retningslinier har mulighed for ved bevidst indsats at videreføre det samarbejde mellem skole og hjem, som der er stærke traditioner for i denne skole.

*

Det er allerede omtalt, hvorledes forbedringen af undervisningsrammen – bygninger, materiel og undervisningstid – giver skolen øgede muligheder og sætter sig spor i undervisningsresultatet. Men alligevel kan der være grund til i denne forbindelse at pege på en faktor, der nok kan frembyde hindringer i et skolearbejde, der iøvrigt er begunstiget af de bedst mulige ydre arbejdsvilkår. Den moderne skoles største vanskelighed er uden tvivl formidlingen af helhed og samhørighed i arbejdet.

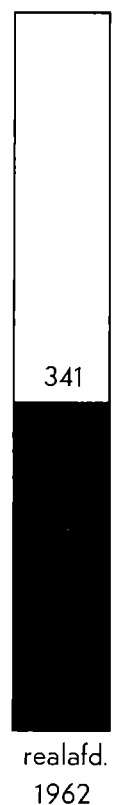
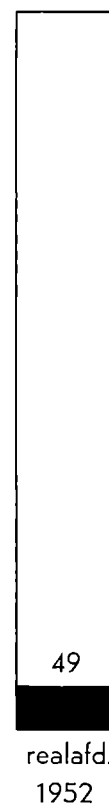
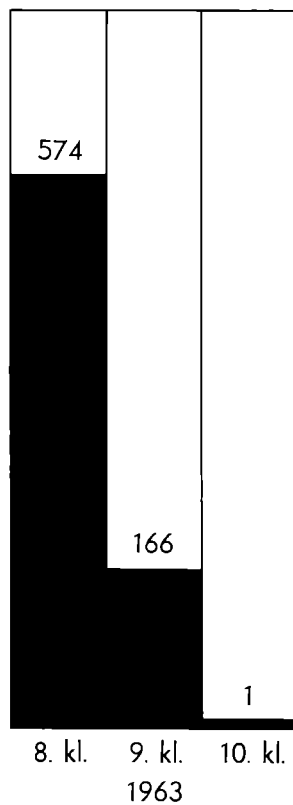
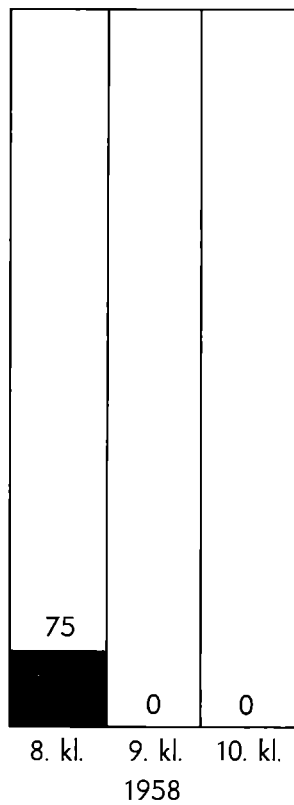
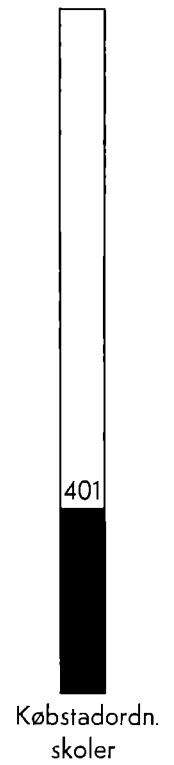
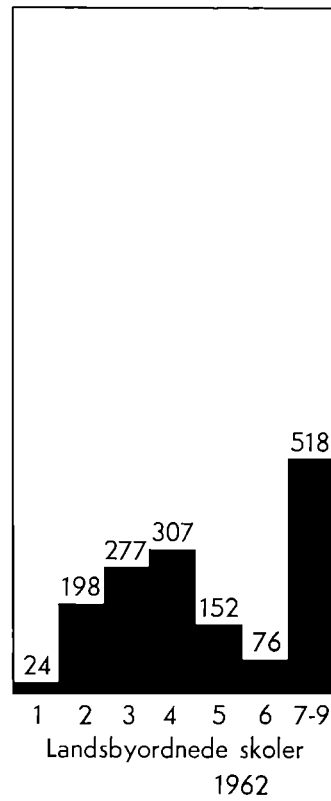
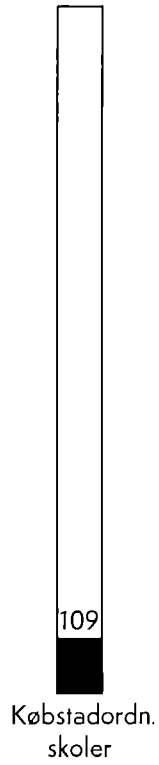
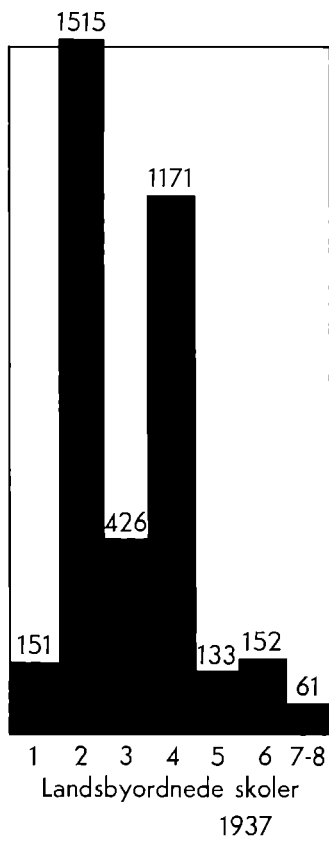
Der indgår efterhånden et utal af fagområder og mere eller mindre undervisningsmæssigt betonede funktioner, som meget let fører til, at skoletilværelsen for barnet præges af uro og mangel på samling om de enkelte opgaver. På dette punkt går der ikke en direkte vej tilbage til tidligere tiders landsbyskole, hvor en enkelt eller nogle få lærere varetog børnenes undervisning, og hvor det samlende i undervisningen og i skoletilværelsen var givet i sig selv. Men det er dog stadig af væsentlig betydning at påpege den sammenhæng, der nødvendigvis må opstå i undervisningen, hvor en væsentlig del af denne samles på den enkelte lærers hånd, og det må da erkendes, at den næsten uløselige opgave at skabe sammenhæng mellem de enkelte områder var løst i den ældre landsbyskole. I dansk-timen skrev man stil om det, der var gennemgået i geografi eller historie, og i »fortællefagene« var læreren altid i stand til at fremdrage tilknytningspunkter fra et fag til et andet. Denne tradition om det samlende

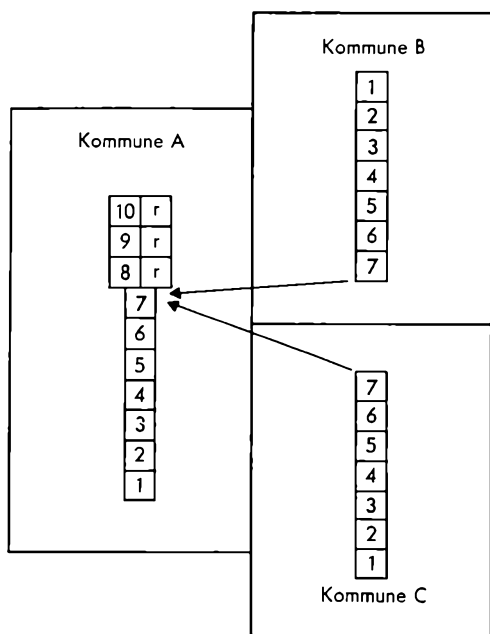
i undervisningen og om arbejdets almene grundlag i børneskolen mødes med tilsvarende opfattelser i vor tids skoledebat, og disse synspunkter har været afgørende for udformningen af folkeskoleloven, ligesom de udgør et centralt udgangspunkt i forberedelserne til en kommende læreruddannelse. Det har blandt andet medført, at klasselærerfunktionen indtager en fundamental stilling i opbygningen af ethvert skolearbejde i folkeskolen, og selv om alle problemer langt fra er løst hermed, fornemmes dette forhold som en videreførelse af noget velkendt i landkommunernes skoler. Hertil kommer, at skolernes begrænsede størrelse ikke lægger hindringer i vejen for den indbyrdes kontakt lærerne imellem, som er en forudsætning for at skabe samling og helhed i arbejdet.

*

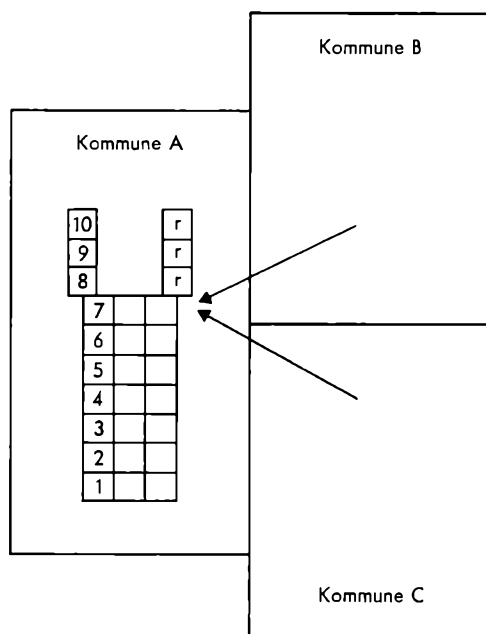
I en omtale af den moderne landsbyskole vil det være naturligt at nævne, at der uden for det egentlige arbejde i folkeskolen består en intim kontakt med det arbejdsområde, der kan betegnes som sognets folkelige-kulturelle virksomhed. Der kan drages adskillige udviklingslinier frem til forholdene i dag. Lærerens tilknytning til kirken og kirketjenesten går længst tilbage, og selv om lærerne i stort tal i de senere år har ønsket sig fritaget for kirketjeneste, står kirke og skole i regelen hinanden nær i et samarbejde om fælles opgaver. Fra skoleanordningen af 1814 går der en direkte linie frem til vor tids aftenskoler og ungdomsskoler, og sognets aftenhøjskoler og foredragsrækker har deres udspring i folkehøjskolens virksomhed. Jævnsides hermed udfolder der sig et rigt foreningsliv, hvortil skolen og dens lærere ofte har tilknytning.

Allerede i folkeskoleloven af 1937 er der peget på de muligheder, som de nye skoler vil afgive for kommunens kulturelle arbejde, og i den senere skolelovgivning er ideen om skolen som »sognegård« videreført. Der sker da i disse år dette, at mens tilknytningen til sognet på mangfoldige måder løsnes, bl. a. som følge af de forbedrede trafikale muligheder, så får de nye skoler i stigende grad betydning som samlingssteder for det folkelige-kulturelle arbejde. Man har nu fået den ramme, der så hårdt savnedes, da man var henvist til forsamlingshuset og den gamle skolestue, og det er i dag ikke ualmindeligt, at centralskolen vinteren igennem har fast ugentlig besøg af flere hundrede unge og ældre.

Den lille centralisering

Den store centralisering

I særlig grad udnyttes disse muligheder af ungdommen, der her får god lejlighed til at anvende fritiden på en god og udbytterig måde. Det er værd at notere, at tilslutningen til ungdomsskolerne er øget betydeligt i de senere år til trods for, at medhjælpertallet inden for landbruget har været kraftigt nedadgående, og klubarbejdet i forbindelse med disse skoler har i særlig grad virket dragende på de 14-18 årige.

Der er noget tiltalende i, at den moderne landsbyskole, der underviser børnene om formiddagen, søges af unge og ældre i eftermiddags- og aften-timerne. Måske vil dette stærke fællesskab omkring den nye skole udgøre den stærkeste modvægt mod de opløsningstendenser, der i mange landkommuner præger forholdene i disse år. I det opbygningsarbejde, som i disse år finder sted i landkommunerne med skoleplanlægning og skolebyggeri, rettes blikket først og fremmest mod det samfund, der omgiver os i dag, og skolens opgaver indkredses med det mål for øje at forberede barnet og den unge til den fremtidige gerning i dette samfund. Men under disse overvejelser erfarer man, at en forsvarlig beskæftigelse med opdragelses- og undervisningsproblemer tillige må tage sit udgangspunkt i den fortid, som nutidens skole hviler på. Måske er dette tilbageblik særlig

nødvendig i en tid, hvor arbejdsformerne i vort samfund i stigende grad baseres på det maskinmæssige, det rationelle, det typiserede, på masseproduktionen, og hvor den almindelige samfundsopfattelse meget let præges af disse rent produktionsmæssige synspunkter.

Det er naturligt, at nutidens skole, når det drejer sig om tilvejebringelse af en forsvarlig arbejdsramme - taget i videste forstand - lader sig betjene af det moderne samfunds effektivitet på produktionsområdet. Men i det egentlige skolearbejde er det helt afgørende, at det personlighedsdannende element bliver noget centralt, som fastholdes på trods af de arbejdsmetoder, der i stigende grad behersker det moderne tekniske samfund. Kun ved denne fastholden formår skolen i samarbejde med hjemmet at forme en skoletilværelse for barnet, hvor det hedder den enkelte og ikke massen, hvor det hedder vækst frem for effektivitet.

Den moderne landsbyskole står i dyb gæld til sin forgænger, der nu snart er forsvundet ude i de små landsbyer, fordi der fra den gamle skole blev videregivet en skolemæssig tradition, hvori fundamentale værdier for ethvert godt skolearbejde var indeholdt.

Fortid og fremtid rækker hinanden hånd

I landsbyskolens liv som i alt skoleliv gælder det, at nok kan man tale om skolehistoriske epoker, men aldrig er der tale om at lukke en dør og gå ind i en helt ny skolestue.

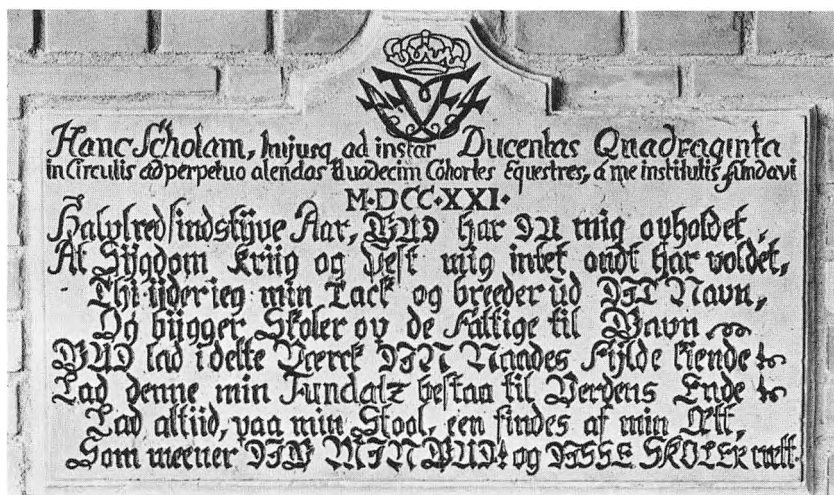
Skolens indre liv, der drager sin næring af sindets og kulturens mere eller mindre lønlige kilder, er som slægtens en stille, umærkelig vækst. Man kan give den den de bedste vækstvilkår, men man kan ikke forcere den frem.

Det poetiske skær over den lille skoles stråttækte idyl som et barndommens og pædagogikkens paradys er ikke hele sandheden om den lille skole; det går her som på andre områder, når man betragter tilbagelagte stadier af livet eller kulturen gennem en tilbageskuende romantisk perspektivkasse. Men den lille skole har mere bevægende end nogen anden skoleform afspejlet de vilkår, hvorunder skoleloven af 1814 er blevet ført ud i livet – som en kæde af glæder og sorger, så det i hvert fald af standsfæller opleves på det familiære plan. Den har i anordningens fornuftbetonede ånd på mangfoldige områder været en lære for

livet, samtidig med, at den er blevet en betydningsfuld transformator af åndelige strømninger i vort folkelige liv. Endelig har den lille landsbyskole, hvor den var bedst, gennem sin umiddelbare tilknytning til sognets liv og sin hjemligt åbne favn overfor børnene føjet de rigest individualiserede og mest bevægende træk til det danske skolebillede og aflagt den stærkeste beken- delse om lærerpersonlighedens betydning.

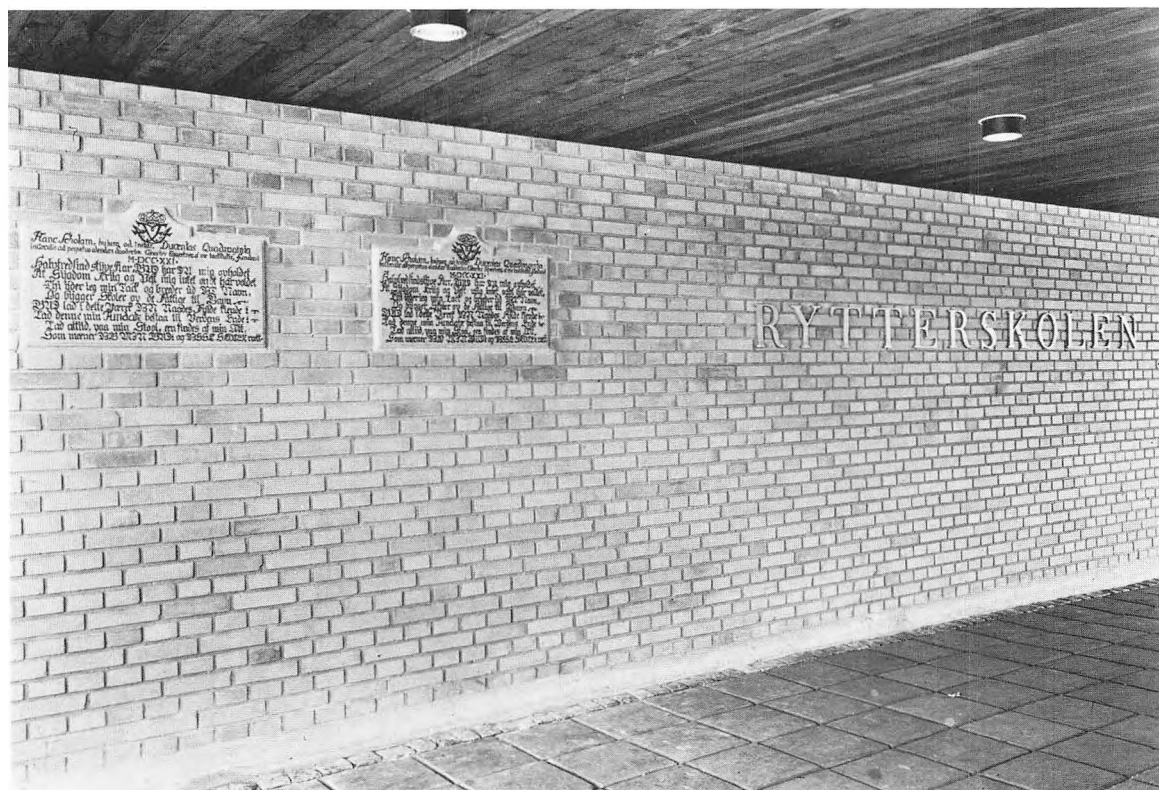
På smukkeste måde er forpligtelsen over for det skolehistorisk overleverede og vedgåelsen af arv og gæld blevet symbolsk understreget i et nyt skolebyggeri i Randers amt. Man har bygget en ny skole for to sogne. Den ny skole har man døbt »Rytterskolen«, og fra de to sognes gamle rytterskoler har man overflyttet de historiske tavler med Frederik den Fjerdes kronede navnetræk. Således rækker i 1964 fortid og fremtid hinanden hånden og ihukommens Frederik den Fjerdes fromme bøn over sine skolers indgangsportal:

»lad altid på min stol en findes af min æt,
som mener dig, min Gud, og disse skoler ret«

Rytterskolen i Nr. Borup i Randers amt, stærkt præget af en ombygning efter en brand i 1740'erne, men med den gamle mindeplade bevaret.

De historiske tavler, flankeret af navnet Rytterskolen, indsat på deres nye plads i Raasted – Borup sognes smukke forbundsskole 1964.

»AF LANDSBYSKOLENS SAGA«
er sat, trykt og indbundet
i Aarhus Stiftsbogtrykkerie A-s.
Skriften er Monotype Spectrum.
Papiret er 120 g krideret kunsttryk.
Farvereproduktioner udført af
Krone-Lith A-s, København.
Øvrige illustrationer af
Aarhus Stiftsbogtrykkerie A-s.